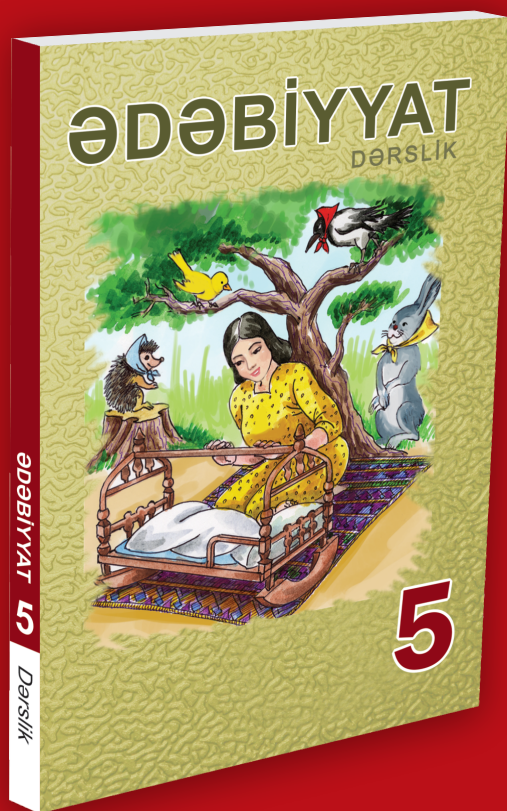

ƏDƏBİYYAT

METODİK VƏSAİT

AFƏT SÜLEYMANOVA, TƏRANƏ BAĞIROVA,
İLHAMƏ MURADOVA

Ümumtəhsil
məktəblərinin

5

ƏDƏBİYYAT
fənni üzrə dərsləyin
METODİK VƏSAİTİ

-ci sinfi üçün

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
tahsil_az@yahoo.com və **derslik@edu.gov.az**
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığa görə əvvəlcədən təşəkkür edirik!

LAYİH

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3	Oxu üsulları	
I. Ədəbiyyat fənni üzrə təlimin məzmunu		1. “Ucadan düşün” üsulu.....	61
1.1. Ümumi təlim nəticələri.	3	2. Sual vermək üsulu.....	65
1.2. Məzmun xətləri və onların pillələr üzrə əsaslandırılması	4	3. Nəzərdən keçir, Oxu, Yoxla, Çalış (NOYÇ) üsulu	66
1.3. Məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri.....	5	Şagird üçün təlimat	67
Məzmun xətləri üzrə əsas və alt standartlar	6	4. Hissetmə üsulu.....	68
Standartların reallaşma xəritəsi	8	Öyrəndim ki,...	
5-ci sinif “Ədəbiyyat” dərsləri üzrə illik planlaşma	10	Təsviri yazı nədir?	69
Ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların attestasiyasının (yekun qiymətləndirmə (attestasiya) istisna olmaqla) aparılması qaydası (çıxarış)	26	5. Bilirəm, İstəyirəm bilim, Öyrəndim üsulu.....	70
Dərslərə daxil edilmiş mətnlərə dair bəzi məsələlər.....	30	6. Anlayışın çıxarılması üsulu.....	73
Biz oxu haqqında nə bilirik?.....	32	Strategiya ilə oxu səhifəsinin qiymətləndirilməsi qaydası.....	74
Oxu strategiyalarından istifadə etməklə oxu.....	32	Qruplarda müzakirənin qiymətləndirilməsi üçün meyarlar.....	76
Müxtəlif üsullarla dərkətmə üzrə test	39	Oxunun təşkili üçün iş vərəqi.....	77
Qiymətləndirmə cədvəli.....	41	Mən necə oxucuyam. Test.	78
Oxu ilə bağlı bəzi məsələlər	46	Oxu testləri üzrə işin təşkili.....	79
Mətn nəzəriyyəsi	49	Test	81
Nitqin funksional-məna tiplərinin mətn çərçivəsində düşüncə və kommunikasiya kateqoriyaları ilə əlaqəsi.....	50	Dərs nümunələri	82
Təsvirətmənin strukturu (quruluşu).....	51	Layihə	182
Ədəbiyyat dərslərində İKT-dən istifadə	58	Sinifdən xaric oxu dərslərinin təşkilinə dair nümunəvi dərs planı	184
		Oxu bacarığının qiymətləndirilməsi üzrə analitik qiymətləndirmə nümunəsi	186
		Kiçik Summativ Qiymətləndirmə materialları	188
		Dərslük komplektində istifadə olunmuş ədəbiyyat	205

LAYİH

GİRİŞ

Hörmətli müəllimlər! Milli təhsil sistemində gedən genişmiqyaslı islahatlar ədəbiyyat fənninin məqsəd və vəzifələrinə müasir yanaşmalar baxımından nəzər salmağı tələb edir. Fənnin təlim-tədrisinin bugünkü tələblər səviyyəsində təşkili mühüm vəzifə olaraq fənn müəllimlərinin qarşısına qoyulur. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün “Ədəbiyyat” fənn kurikulumunda fənnin məqsəd və vəzifəsi aşağıda qeyd edildiyi kimi təqdim olunur:

“Qüdrətli tərbiyə vasitəsi olan bədii söz sənətimiz şagirdlərin mənəvi-estetik tərbiyəsini, xalqın ədəbi-mədəni irsini, tarixi keçmişini, mübarizəsini, adət-ənənələrini öyrənmək üçün mötəbər mənbə, etibarlı qaynaqdır. Müasir məktəbdə müstəqil düşünməyi, qazandıqları bilikləri tətbiq etməyi, qarşılaşdıqları problemləri həll etməyi bacaran, saf mənəviyyətli, təşəbbüskar, yaradıcı, demokratik ruhlu, humanist gənclərin tərbiyə edilməsi sosial tələb kimi meydana çıxır.

Orta məktəbi bitirən hər bir gənc bədii ədəbiyyatı, digər mənbələri oxumağı, təhlil etməyi, qiymətləndirməyi, öz biliklərini müstəqil şəkildə artırmağı bacarmalı, fasiləsiz təhsilə hazır olmalıdır. Ədəbiyyat kursunda yüksək ideya-bədii dəyərə malik əsərlərin öyrədilməsi əsasında şagirdlərdə müəllimlə formalaşır, onların ədəbi təhsili, tərbiyəsi və inkişafı təmin olunur”.

Bu vəzifələrə nail olmaq üçün tərtib edilmiş “Ədəbiyyat” dərsliliyi ayrı-ayrı məlumatların öyrənilib yadda saxlanılmasına əsaslanmır. “Ədəbiyyat fənn proqramının (kurikulumunun)” tətbiq edilməsinə uğurlu şərait yaradan bu dərslilik bədii mətnlərin düşünərək oxusu, dərk edilməsi, tətbiqi və dəyərləndirilməsi kimi praktik bacarıqların inkişafını təmin edir.

I. Ədəbiyyat fənni üzrə təlimin məzmunu

1.1. Ümumi təlim nəticələri

“Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulumları)”nda ədəbiyyat fənni üzrə ümumi orta və tam orta təhsil səviyyələri üçün aşağıdakı ümumi təlim nəticələri müəyyən edilmişdir:

Ümumi orta təhsil səviyyəsi (5–9-cu siniflər) üzrə şagird:

— ədəbi-bədii nümunələri onların məzmunundan irəli gələn məna çalarlarına uyğun ifadəli oxuyur, mətni bədii-emosional cəhətdən qüvvətləndirən sözlərin mahiyyətini izah edir;

— yazılı nitqində məzmunu uyğun üslub müəyyənləşdirir, orfoqrafiya və orfoepiya qaydalarına əməl edir, söz ehtiyatından səmərəli istifadə edir, fikirlərini ardıcıl və məntiqi ifadə edir, ümumiləşdirmələr aparır;

— ədəbi nümunələrlə bağlı fikirlərini aydın, ardıcıl, məqsədyönlü, yığcam, yeri gəldikcə bədii təsvir vasitələrindən istifadə etməklə şərh edir;

— müxtəlif janrlarda yazılmış mətnlər üzərində sərbəst işləyir, onlarda ifadə olunmuş əsas ideyanı şərh edir, mətni məzmununa uyğun hissələrə ayırır və müvafiq plan tərtib edir;

— şifahi və yazılı ədəbiyyatın oxşar və fərqli cəhətlərini, xarakterik xüsusiyyətlərini konkret nümunələrlə izah edir, öz fikirlərini müqayisələr aparmaqla əsaslandırır;

— ədəbi əsərləri məzmun və ideya istiqamətinə, sənətkarlıq cəhətlərinə, obrazların səciyyəsinə görə təhlil edir, öz şəxsi münasibətini, mülahizələrini bildirir;

— ədəbi əsərlərin müzakirəsi zamanı tolerantlıq, obyektivlik, ədalətlik, əsaslandırma və ümumi rəyə gələ bilmək bacarıqları nümayiş etdirir.

1.2. Məzmun xətləri və onların pillələr üzrə əsaslandırılması

Ədəbiyyat fənninin məqsədinə və gözlənilən nəticələrə uyğun olaraq hər iki pillədə məzmun xətləri aşağıdakı şəkildə müəyyənləşdirilir:

- ədəbiyyat və həyat həqiqətləri;
- şifahi nitq;
- yazılı nitq.

Ümumi orta təhsil səviyyəsində məzmun xətlərinin əsaslandırılması

1. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri məzmun xətti bədii ədəbiyyatda əksini tapan milli-bəşəri dəyərlərin, mənəvi-estetik problemlərin qavranılması, təhlili, onlara əsaslandırılmış münasibətin formalaşdırılması, mürəkkəb həyat hadisələrinin, ziddiyyətli situasiyaların dərk edilməsinə və qiymətləndirilməsinə zəmin yaradır.

Bədii həqiqətlə həyat həqiqətlərinin müqayisəsi, əlaqələrin açıqlanması söz sənətinin mahiyyətinin başa düşülməsinə, eləcə də insan hə-

yatında, cəmiyyətdə müşahidə edilən mühüm hadisələrin dərk edilib dəyərləndirilməsinə səbəb olur.

Söz sənəti olmaqla ədəbiyyatın incəliklərinin, obrazların, bədii təsvir və ifadə vasitələrinin mənimsənilməsi müxtəlif ədəbi növə və janrda olan əsərlərin mütaliəsinə maraq oyadır, mətnin ifadəli oxusu ilə bağlı bacarıqları inkişaf etdirir, şifahi və yazılı nitq üçün zəruri olan lüğət ehtiyatını zənginləşdirir.

2. Şifahi nitq məzmun xətti ədəbi nümunələrlə bağlı fikirlərin obrazlı sözlərdən, bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə etməklə aydın, ardıcıl, məqsədyönlü və yığcam ifadə edilməsinə imkan yaradır.

3. Yazılı nitq məzmun xətti mövzu, problemlə bağlı müxtəlif mənbələrdən informasiyaların, fakt və dəlillərin seçilməsini, ümumiləşdirilməsini, fikrin aydın, dəqiq çatdırılmasında onlardan istifadə olunmasını təmin edir. Müxtəlif tipli (nəqli, təsviri, mühakimə) və formalı (inşa, esse, hekayə) yazılara dair bacarıqların formalaşmasına imkan yaradır.

1.3. Məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri

Ümumi orta təhsil səviyyəsində məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri

1. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri

Şagird:

- ədəbi-bədii nümunələri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur;
- müxtəlif janrlarda yazılmış mətnləri uyğun hissələrə ayırır, müvafiq plan tərtib edir;
- şifahi və yazılı ədəbiyyatın oxşar və fərqli cəhətlərini, xarakterik xüsusiyyətlərini konkret nümunələr əsasında izah edir;
- ədəbi əsərləri məzmun və ideya istiqamətinə, obrazların səciyyəsinə, sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.

2. Şifahi nitq

Şagird:

- nitqində düzgün tələffüz qaydalarına əməl edir, söz ehtiyatından səmərəli istifadə edir;
- ədəbi nümunələrlə bağlı fikirlərini aydın, ardıcıl, məqsədyönlü, yığcam, bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə etməklə şərh edir;
- ədəbi əsərlərin kollektiv müzakirəsi zamanı fikirlərə tolerant, obyektiv və ədalətli münasibət bildirir, ümumi rəyə gəlməyi bacarır.

LAYIH

3. Yazılı nitq

Şagird:

- yazılı nitqində məzmunu uyğun üslub müəyyənləşdirir, orfoqrafiya qaydalarına əməl edir;
- topladığı materialları ümumiləşdirir, fikirlərini ardıcıl və məntiqi ifadə etməklə müxtəlif formalı (inşa, esse, hekayə) yazılar yazır.

5-ci SİNİF

5-ci sinfin sonunda şagird:

- bədii əsərləri məzmununa uyğun ifadəli oxuyur, hissələrə ayırır, plan tərtib edir;
- bədii əsərlərin məzmununu müxtəlif formalarda (yığcam və geniş) nəqil edir;
- şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrini janrlarına görə fərqləndirir, bədii təsvir vasitələrini müəyyənləşdirir;
- bədii əsərlərin mövzusunu, ideyasını aydınlaşdırır, baş qəhrəmanları səciyyələndirir;
- öyrəndiyi yeni sözlərdən, obrazlı ifadələrdən istifadə etməklə bədii əsərlərlə bağlı fikirlərini şərh edir, müzakirələrdə dinlədiklərinə münasibətini bildirir;
- müxtəlif səciyyəli yazılarda mövzuya münasibətini ardıcıl şərh edir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt standartlar

1. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri

1.1. Bədii əsərlərin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

1.1.1. Heca vəznli şeirlərdə və sadə süjetli bədii əsərlərdə (əfsanə, nəqil, təmsil, hekayə) tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən istifadə etməklə aydınlaşdırır.

1.1.2. Heca vəznli şeirləri, sadə süjetli bədii əsərləri hadisələrin məzmununa uyğun ifadəli oxuyur.

1.1.3. Sadə süjetli bədii nümunələri (əfsanə, nəqil, təmsil, hekayə) hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda (yığcam və geniş) nəqil edir.

1.1.4. Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrini (əfsanə, nəqil, təmsil, hekayə) janrlarına görə fərqləndirir.

1.1.5. Heca vəznli şeirlərdə, sadə süjetli ədəbi nümunələrdə bədii təsvir vasitələrini (epitet, təşbeh) müəyyənləşdirir.

- 1.2. Bədii əsərlərin təhlili üzrə bacarıqlarını nümayiş etdirir.
- 1.2.1. Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrini müqayisə edir.
- 1.2.2. Obrazların xarakterindəki başlıca xüsusiyyətləri aydınlaşdırır, əsaslandırılmış münasibət bildirir.
- 1.2.3. Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrində bədii təsvir vasitələrinin (epitet, təşbeh) rolunu aydınlaşdırır.
- 1.2.4. Bədii nümunələrin mövzu və ideyasını aydınlaşdırır, münasibət bildirir.

2. Şifahi nitq

- 2.1. Şifahi nitq bacarıqlarını nümayiş etdirir.
- 2.1.1. Bədii nümunələrlə bağlı şifahi təqdimatlar edir, öyrəndiyi yeni sözlərdən nitqində istifadə edir.
- 2.1.2. Bədii əsərlərlə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir.
- 2.2. Ədəbi əsərlərin müzakirəsində ünsiyyət mədəniyyəti nümayiş etdirir.
- 2.2.1. Müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibətini bildirir.

3. Yazılı nitq

- 3.1. Yazılı nitq bacarıqlarını nümayiş etdirir.
- 3.1.1. Bədii əsərlərin məzmununa (əhvalat və hadisələrə, sonluğa) fərqli münasibət bildirir.
- 3.1.2. Mövzu ilə əlaqədar fikirlərini məntiqi ardıcılıqla şərh edir.
- 3.1.3. 0,5–1 səhifə həcmində inşa, esse yazır.

LAYİH

STANDARTLARIN REALLAŞMA XƏRİTƏSİ

Standardlar Dərəcə	1.1.1.	1.1.2.	1.1.3.	1.1.4.	1.1.5.	1.2.1.	1.2.2.	1.2.3.	1.2.4.	2.1.1.	2.1.2.	2.2.1.	3.1.1.	3.1.2.	3.1.3.
1.															
2.															
3.															
4.															
5.															
6.															
7.															
8.															
9.															
10.															
11.															
12.															
13.															
14.															
15.															
16.															
17.															
18.															
19.															
20.															
21.															
22.															
23.															
24.															
25.															
26.															
27.															
28.															
29.															
30.															
31.															
32.															

LAYIHƏ

Standardlar Darslar	1.1.1.	1.1.2.	1.1.3.	1.1.4.	1.1.5.	1.2.1.	1.2.2.	1.2.3.	1.2.4.	2.1.1.	2.1.2.	2.2.1.	3.1.1.	3.1.2.	3.1.3.
33.			■										■	■	■
34.													■	■	
35.		■										■			
36.				■		■			■			■			
37.	■	■										■			
38.			■									■			
39.					■		■		■	■	■				
40.	■		■				■		■			■			
41.	■	■					■					■			
42.															■
43.															
44.	■		■						■	■	■	■	■		
45.	■	■	■						■	■	■				
46.			■						■						■
47.	■		■												
48.	■		■			■					■				
49.			■								■				
50.	■	■	■						■	■	■	■			
51.	■	■	■						■		■	■	■		
52.										■					
53.			■						■					■	■
54.	■		■												
55.									■			■	■		
56.															
57.															
58.															
59.															■
60.			■											■	■
61.			■											■	■
62.														■	■
63.	■														
64.			■						■						

5-ci SİNİF “ƏDƏBİYYAT” DƏRSLİYİ ÜZRƏ İLLİK PLANLAŞMA

Tarix (həftələr)	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanışma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
I. Oxu haqqında nə bilirik?								
1-ci həftə	Hikmət Ziya. “Sevimli məktəb” (Biz necə oxuyuruq: ilkini qiymətləndirmə)	1 saat			Yoxlama, fərdi iş	Dərslik, test vərəqləri		Oxu testi
	Ə.Quluzadə. “Alim və quldur” (Oxu prosesi: oxudan əvvəl)	1 saat	2.1.1.; 2.2.1.; 2.1.2.	H.b.: 1.2.1.; 3.2.2	Cütlərlə iş, yaxud qruplarla iş, beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, iş vərəqləri		
	Ə.Quluzadə. “Alim və quldur” (Oxu zamanı)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 2.1.2.		Qrupla iş, NOYÇ – nəzər sal, oxu, yoxla, çalış, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, iş vərəqləri	Test tapşır- ğından göstəriciləri zəif olanlara xüsusi qayğı	Formativ qiymət- ləndirmə- nin holistik sxemi
2-ci həftə	Ə.Quluzadə. “Alim və quldur” hekayəsinin məzmunu və təhlili üzrə iş (Oxudan sonra)	1 saat	1.1.3.; 1.1.4.; 2.1.2.; 2.2.1.; 3.1.1.; 3.1.2.	Tex.: 1.3.1. T.i.: 2.1.1.; 2.1.2. İnf.: 3.3.2. Riy.: 5.1.1.	Qruplarla iş, beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, keçən dərsdə işlənən iş vərəqləri	İstedadlı şagirdlərə diqqət, dərket- mə qabiliyyəti fərqli olan uşaqlar	

LAYIHƏ

Tarix (həftə- lərə)	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
II. Bədii əsərlərdə təsvir								
2.1. Bədii əsərlərdə ideyanın müəyyən edilməsi								
3-cü həftə	M.Hüseyn. “Maral əfsanəsi” hekayəsi (Bədii əsərlərdə təsvirin müəyyən edilməsi)	1 saat	1.1.1.; 1.1.4.; 1.2.4.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.; 1.1.2	T.i.: 1.1.1.; 2.1.1.	Fərdlərə, qrup- larla iş, işarələ- məklə oxu, problemin həlli, müzakirə	Derslik, ədəbiyyat dəftəri		Oxu testi
	H.Arif. “Müəllimimi unutmuram” (Bədii əsərlərdə ideyanın müəyyən edilməsi)	2 saat	1.1.1.; 2.1.1.; 2.1.2. 1.1.2	H.b.: 3.2.2.	Kollektiv və qruplarla iş, beyin həmləsi, proble- min həlli, müzakirə	Derslik, iş vərəqləri		Fərdi qiymətlən- dirmə, formativ- holistik sxem üzrə
	H.Arif. “Müəllimimi unutmuram” (Əsər üzərində iş)		1.1.3.; 1.2.4.; 2.1.2.; 2.2.1.	H.b.: 3.2.2.	Fərdlər, cütlər, qruplarla iş, beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	Derslik, iş vərəqləri, qiymət- ləndirmə sxemləri		Formativ- holistik sxem
4-cü həftə	G.Hüseynoğlu. “Müəllimin arzusu” (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.3.; 1.2.4.; 2.1.1.; 2.2.1.	Riy.: 1.2.8.	Cütlərlə iş, beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	Derslik, ədə- biyyat dəftəri, hazırlanmış meyar cədvəli, lüğət		Formativ- holistik sxem

Tarix (həftə- lərə)	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqra- siya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətlən- dirmenin üsul və vasitələri
5-ci həftə	Anar. “Dədə Qorqud” (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.3.; 1.2.4; 2.2.1.	Az. tar.: 3.1.2.; 4.1.1.; 5.1.2.	Fərdlərə, qruplarla iş, NOYÇ	Dərslik, iş vərəqləri, holistik qiymətləndirmə cədvəli		Fərdi qiymət- ləndirmə – müşahidə üsulu, formativ-holistik formativ-holistik sxem
	Anar. “Dədə Qorqud” (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.2.4.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.; 3.1.2.	Mus.: 3.1.1.; 3.2.1. T.i.: 2.1.1.; 2.1.2.	Kiçik qruplar- la iş, beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, lüğət, albom, rəngli qələmlər, rəngli kağızlar, plastilirlər	Şagirdlərin maraqları nəzərə alınır	Formativ- holistik sxem
6-cı həftə	S.Rüstəm. “Azərbaycana gəlsin” (İdeyanın müəyyən edilməsi. Əsər üzərində iş)	1 saat	1.1.3.; 1.2.4.; 2.1.2. 1.1.2	Az. tar.: 3.1.1.; 5.1.2.	Fərdlərə, müstəqil iş	Dərslik	Tapşırıq verilərkən təlim nəti- cələri əsa- sı olan şa- girdlər nə- zərə alınır	Strategiyalı oxunun qiymətləndirmə qaydası
	KSQ. Əsərin ideyasının müəyyən edilməsi ilə bağlı oxu	1 saat			Fərdi iş	Qiymətləndirmə vasitəsi	Səviyyələr nəzərə alınır	Fərdi qiymətləndirmə

Tarix (həftə- lərə)	Mövzular	Mövzu üçün ayrıl- mış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İntegrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
7-ci həftə	“Üçrəngli bayraq” (R.Yusifovlu) mövzusunda essenin yazılması (yazıdan əvvəl)	1 saat	1.1.3.; 1.2.4.; 3.1.2.; 3.1.3.	İnf.: 3.3.2. Riy.: 5.1.1.	Fərdlərə, qruplarla iş, beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	Dərslük, ədəbiyyat dəftəri, bədi-publisistik materiallar, kompüter, bayraq, bayraq meydanlarının şekilləri		
	“Üçrəngli bayraq” mövzusunda esse (yazı zamanı)	1 saat	1.2.4.; 3.1.2.; 3.1.3.		Qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslük, meyarlar cədvəli		
	“Üçrəngli bayraq” esse üzrə iş (yazıdan sonra)	1 saat	2.2.1.; 3.1.1.; 3.1.2.		Qruplarla iş, problemin həlli, karusel, müzakirə			Qarşılıqlı qiymət- ləndirmə meyarlar üzrə
8-ci həftə	KSQ. Əsərin ideyasının müəyyən edilməsi ilə bağlı yazı	1 saat			Fərdlərə iş	Qiymətləndirmə vasitəsi	Səviyyələr nəzərə alınır	Fərdi qiymət- ləndirmə

Tarix (həftə- lər)	Mövzular	Mövzu üçün ayrıl- mış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnter- qasıya	Strategiyalar: iş formatları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanışma	Qiymətləndirmənin üsul və vasitələri
2.2. Bədii təsvir vasitələri								
9-cu həftə	S.Vurğun. “Azərbaycan” (Bədii təsvir vasitələri – məcazlar)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.5.; 1.2.3.; 2.1.1.; 2.1.2.	İnf.: 3.3.2. Riy.: 5.1.1.	Fərdlər və qrup- larla, kollektivlə iş, oxu strategiyası- işarə etməklə iş, oxu beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, ədəbiyyat dəftəri, lüğət		Diagnostic qiymətləndirmə
	S.Rəhimov. “Güzgü göl əfsanəsi” (Bənzətmə və epitetin müəyyən edilməsi)	1 saat	1.1.1.; 1.1.4.; 1.1.5.; 1.2.3.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.	Riy.: 3.2.1	Kollektivlə, fərdlərə iş, BİBÖ	Dərslik, BİBÖ cədvəli, təsviri vasi- tələr cədvəli		Özünüqiymət- ləndirmə üsulu holistik qiymətlən- dirmə sxemi üzrə
10-cu həftə	Ə.Kürçaylı. “Bakı” (Duyğuların təsviri)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.4.; 2.1.1.; 2.1.2.	İnf.: 1.2.2.	Cütlər, fərdlər, kollektivlə, qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, lüğət, tapşır- ıq üçün cədvəl, qiymət- ləndirmə cədvəli		Formativ- holistik sxem
	İbratamiz hekayələr (Təsviri mətndə deqiqləşdirici faktlar)	1 saat	1.1.1.; 1.2.4.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.	H.b.: 3.2.2.; 4.1.1.	Qruplarla iş, beyin həmləsi, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, iş vərəqləri, meyar cədvəli		Formativ qiymətləndirmə – holistik sxem

Tarix (həftə- lərə)	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqra- siya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanışma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
11-ci həftə	“Prezident məni tanıyırdı”. B.Polevoy. “Mən gölməçələrdən atıla bilirəm” (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.5.; 1.2.3.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1	H. b.: 3.3.1.	Kollektivlə, qruplarla, cütələ iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, tapşırıq cədvəli, lüğət, meyarlar cədvəli		Formativ- holistik sxem
	Z.Yaqub. “Heydər inamı” (Müstəqil iş)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.5.; 1.2.3.; 2.1.2.	Az. tar.: 4.1.1.	Fərdi iş, müstəqil iş	Dərslik, lüğət, kserosureti çıxarılan cədvəllər		Fərdi qiymətlən- dirmə
12-ci həftə	Sinifdən xaric oxu (Əsərin ideyasının və təsvir vasitələrinin müəyyən edilməsi)	1 saat	1.1.2.; 2.2.1.			Dərslik, məktəb kitabxanasından bədi ədəbiyyat, internet sayt səhifələri, kompüter		
	KSQ. Təsvir vasitələrinin müəyyən edilməsi ilə bağlı tapşırıqlar. (oxu)	1 saat			Fərdi iş	Hazırlanmış tapşırıqlar	Səviyyə- lər nəzə- rə alınır	Fərdi qiymət- ləndirmə

Tarix (həftə- lərə)	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanasma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
13-cü həftə	“Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)” Essədə təsvir vasitələri	2 saat	1.1.5.; 1.2.4.; 2.1.2.; 3.1.2.	H.b.: 1.1.1.; 1.2.1.	Fərdi iş	Dərslik, tapşırıq üçün cədvəl	Təlimdə çətinlik çəkən şagirdlərin yüksek nəticə göstərmələri cütlikdə fəaliyyəti	
	“Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)” Esse üzərində iş		1.2.3.; 2.1.2.; 3.1.3.	H.b.: 1.1.1.; 1.2.1.	Qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, ədəbiyyat dəftəri və ya iş vərəq- ləri, meyar cədvəli		Formativ- holistik sxem
14-cü həftə	Essenin qiymətləndirilməsi	1 saat			Fərdi iş	Qiymət- ləndirmə vasitələri	Qiymətləndirmə vasitələri səviyyələr gözlənilməklə hazırlanır	Fərdi qiymətlən- dirmə
	Mirəli Vəkiloğlu. “Həmraylik bayramın mübarək olsun” (Təsvir vasitələrinin müəyyən edilməsi)	1 saat			Fərdi iş	Qiymətlən- dirmə vasitələri	Qiymətləndirmə vasitələri səviy- yələr gözlənilmək- lə hazırlanır	Fərdi qiymət- ləndirmə

Tarix (həftə- lərə)	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqra- siya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
2.3. Bədii əsərdə mətnin hissələri								
15-ci həftə	M.İbrahimov. “Tonqal başında” (Bədii əsərin hissələri)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.3.; 1.1.5.; 2.1.1.; 2.1.2.	H.b.: 4.2.1.	Qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslük, lüğət, iş vərəqləri, meyar cədv- vəli		Formativ- holistik sxem
	V.Məhərrəmov. “Biz o qanlı gecənin şahidiyik” (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.1.1.; 1.1.3.; 1.1.5.; 2.1.1.; 2.1.2.	Az. tar.: 3.1.1.	Kollektiv iş, oxu üsulu	Dərslük, lüğət	Təlimdə çətinlikləri olan uşaqların cəlbə	Fərdi qiymətlən- dirmə üsulu holistik sxem üzrə
	V.Məhərrəmov. “Dəfn günü – hüzün günü” (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.5.; 2.2.1.; 1.2.4; 1.1.3.	Az. tar.: 3.1.1.	Fərdi, müstəqil iş	Dərslük, lüğət, tapşırıq üçün cədvəl		Formativ- holistik sxem
16-cı həftə	Essenin hissələrinin yaradılması	1 saat	1.1.3.; 1.1.5.; 3.1.2.; 3.1.3.	İnf.: 3.3.2 Riy.: 5.1.1.	Cütərlə iş, problemin həlli, müzakirə	Bədii- publisistik nümunələr, kompüter və internet saytlar	Həm hazırlıq seviyyəsi, həm sosial baxımdan cütələrin tərkibi seçilir	

Tarix (həftə- lərə)	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
	Esse üzərində iş: yazılmış essenin yoxlanılması I Oxu	2 saat	1.1.3.; 3.1.1.; 3.1.2.; 3.1.3.		Cütlərlə iş, müzakirə	Dərslük, iş vərəqləri	Şagirdlərin maraq və ehtiyacları nəzərə alınır	Özünüqi- ymətləndirmə
17-ci həftə	Esse üzərində iş: yazılmış essenin yoxlanılması II Oxu				Cütlərlə iş, müzakirə	Kompüter, PP təqdimat		Qarşılıqlı qiymət- ləndirmə
	Sinifdən xaric oxu, mətnin hissələri: -----	1 saat	1.1.2.; 2.2.1			Dərslük və kitabxanadan götürülmüş materiallar, internet materialları		
	KSQ. Mətnin hissələri: -----	1 saat			Fərdlərlə iş	Qiymət- ləndirmə vasitələri	Səviyyələr gözlənil- məklə hazırlanır	Fərdi qiymətlən- dirmə
III. Bədii əsərlərdə nəqlətmə								
3.1. Bədii əsərlərdə obrazlar								
18-ci həftə	Ə.Əhmədova. “Çiçəklərin hədiyyəsi” (Nəqlətmə xarak- terli mətnin xüsusiyyətləri)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.4.; 1.2.1.; 1.2.4.; 2.1.1.; 2.2.1.	H.b.: 3.2.1.	Kollektivlə iş, beyin həmləsi, ucadan oxu, müzakirə	Dərslük, lüğət, qiymətləndirmə meyarı	Qiymət- ləndirmədə fərdi yanaşma	Fərdi qiymətləndirmə

Tarix (həftə- lərə)	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnte- qrasıya	Strategiyalar: iş for- maları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
19-cu həftə	M.Çəmənlı. “İgid Mübariz” (Əsərdə proqnozlaşdırma)	1 saat	1.1.3.; 2.1.2.; 2.2.1.	İnf.: 2.2.2.	Fərdi iş, kollektivlə iş, beyin həmləsi	Dərslik, cib dəftəri, lüğət		Fərdi qiymət- ləndirmə
	M.Çəmənlı. “İgid Mübariz” (Əsərdə obrazın başlıca xüsusiyyətləri)	1 saat	1.1.5.; 1.2.2.; 1.2.4.; 2.1.1.; 2.1.2.		Cütlərlə, qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, iş vərəqində çəkilmiş sxem		
	İbrahimbəy Musabəyov. “Rzanın qutusu” (Əsərdəki obrazların xüsusiyyətlə- rinin müqayisəsi)	1 saat	1.1.1.; 1.1.3.; 1.2.2.; 1.2.4.; 2.2.1.	H.b.: 3.2.2.	Cütlərlə, böyük qruplarla, kollektivlə iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, səhifə 87-dəki şəklin kserosu- reti, meyar cədvəli		Formativ- holistik sxem
20-ci həftə	T.Elçin. “Qarğının məktəbi”, Ə.Əhmə- dova “Ana laylası” (Ayrı-ayrı əsərlərdəki əsas obrazların oxşar və fərqli cəhətlərinin müəyyən edilməsi)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.2.2.; 2.1.1.; 2.2.1.	Mus.: 3.2.1.	Böyük və kiçik qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, lüğət, iş vərəqləri, müqayisə cədvəlləri		

Tarix (həftələr)	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətləndirmənin üslu və vasitələri
21-ci həftə	Nəqliətə xarakterli essədə obrazın yaradılması	1 saat	1.2.2.; 3.1.3.		Qarışıq iş şəraiti (şagirdlərin seçimi üzrə): fərdi, cüt, qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslük, iş vərəqləri, ədəbiyyat dəftəri	Dərketmə qabiliyyəti baxımından fərdi yanaşma	Formativ-holistik sxem
	KSQ (Oxu) Gülzar İbrahimova. “Evin kişisi” (Əsərdə obrazların müəyyən edilməsi və qarşılaşdırılması)	1 saat			Fərdlərlə iş	Qiymətləndirmə vasitəsi	Vasitənin hazırlanmasında səviyyələrin gözlənilməsi	Fərdi qiymətləndirmə
3.2. Bədii əsərin quruluşu								
22-ci həftə	Ə.Cəfərzadə “İki ana” hekayəsi (Nəqliətə xarakterli mündəhəsələrdə hadisələr və onların ardıcılığı)	1 saat	1.1.1.; 1.1.3.; 1.2.4.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.	İnf.: 2.2.1	Fərdlərlə, qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslük, cədvəl, çəkilmiş vərəqlərin kserosurəti, meyarlar cədvəli		Formativ-holistik sxem üzrə
	“Zəhmətə qazanılan pul” (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.3.; 1.2.4.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.; 3.1.1.	H.b.: 3.2.1.	Kollektivlə, qruplarla iş, rollu oyunlar, problemin həlli, müzakirə	Dərslük, lüğət, meyar cədvəli	Çətinliyi olan uşaqlarla istedadlı uşaqların qarşılaşması təmin olunur	Fərdi və ya qruplar üçün formativ-holistik sxem

Tarix (həftə- lərə)	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnte- qrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
23-cü həftə	Nəqlətmə xarak- terli essədə hadi- sələrin ardıcılığı	1 saat	1.1.3.; 2.1.1.; 2.1.2.; 3.1.3.		Qarışıq iş şəraiti (şagirdlərin seçi- mi üzrə): fərdi, cütərlə, qruplar- la iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, iş vərəqi və ya ədəbiyyat dəftəri, meyar cədvəli	Dərketmə qabi- liyyəti baxımın- dan sərbəst iş formasını seçimi verilir	Formativ- holistik sxem
	“Çillələr” (Nəqlətmə xarakterli mətn- lərdə hadisələri müəyyən etməklə onu hissələrlə ayırma)	1 saat	1.1.1.; 1.1.3.; 2.1.1.	H.b.: 1.1.1.	Kiçik qruplarla iş, pro- blemin həlli, müzakirə	Dərslik, lüğət, tapşırığın icra- sı üçün cədvəl və, meyarlar cədvəli	Vəzifə bölgüsü baxımından qrupun tərkibi- nin müəyyən edilməsi	Özünüqiy- mətləndirmə formativ- holistik sxem üzrə
24-cü həftə	“Qaranquş əfsanəsi” (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.1.1.; 1.1.3.; 1.2.1.; 2.1.2.; 3.1.1.	Mus.: 3.2.1 H.b. 1.2.1.	Fərdi iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, lüğət, iş vərəqində çəkilmiş cədvəl	Fərdi yanaşma	Fərdi qiymətləndirmə holistik sxem üzrə
	Cəsarət tələb edən əhvalatla bağlı nəqlətmə xarakter- li esse (Essenin hissələri)	1 saat	1.1.3.; 2.1.2.	H.b.: 3.2.1.	Qarışıq iş forma- sı, beyin həmlə- si, problemin həlli, müzakirə	İş vərəqləri və ya ədəbiyyat dəftəri	Dərketmə qabiliyyətini nəzərə alaraq iş formasının seçimi	Formativ- holistik qiymət- ləndirmə

Tarix (həftə- lərə)	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaş- dırılan stan- dardlar	Inteq- rasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
25-ci həftə	“Şir və tülkü” (Nəqlətmə xarakterli mətnin elementləri)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.3.; 1.2.2.; 1.2.4.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.	H.b.: 3.2.1. Az. tar.: 3.1.1.	Kiçik qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, əlavə oxu: Xanmama Əlibəyli . Digər əlavə oxu, lüğət		Özünü qiymətləndir- mə formativ- holistik sxem üzrə
	R.Əfəndiyev. “Uşaq və qarışqa”. “Ayı və qarışqa” (Nəqlətmə xarakterli mətnlər arasında oxşar cəhətlərin müəyyən edilməsi)	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.3.; 1.2.2.; 1.2.4.; 2.1.2.; 2.2.1.; 3.1.1.	H.b.: 1.2.1. 1.2.1. 3.2.1.	Böyük və kiçik qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, lüğət, iş vərəqi və ya ədəbiyyat dəfte- ri, meyarlar cədv- vəli		Formativ qiymət- ləndirmə- holistik sxem
26-cı həftə	“Uşaq və qarışqa” hekayəsi və “Ayı və qarışqa” (Əsər üzərində iş)	1 saat	1.2.1.; 2.1.1.; 3.1.1.	H.b.: 1.2.1., 2.1.1. Az. tar.: 1.3.1	Cütlərlə, qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, lüğət, ədəbiyyat dəfte- ri, iş vərəqləri, meyarlar cədvəli	Təlimdə çətinlikləri olan şa- girdlər nə- zərə alınır	Formativ qiymətlən- dirmə-holistik sxem
	Nəqlətmə xarakterli essen elementləri	1 saat	1.1.3.; 1.2.2.; 1.2.4.; 3.1.2.; 3.1.3.	H.b.: 3.2.1.	Qarışıq iş for- ması, beyin həmləsi, pro- blemin həlli, müzakirə	İş vərəqləri və ya ədəbiyyat dəftəri	Dərketmə qabiliyyə- tini nəzərə alaraq iş formasının seçimi	Formativ- holistik qiymət- ləndirmə

Tarix (həftə- lərə)	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteq- rasiya rəsiya	Strategi- yalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
27-ci həftə	F.Tarıhlı. “Mən azərbaycanlıyam” (Əsərin nəql edilməsi)	1 saat	1.1.1.; 1.1.3.; 2.1.2.	Riy.: 3.1.2. Az. tar.: 5.1.2.	Cümlələ iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, lüğət, cədvəl, meyarlar cədvəli		Formativ- holistik sxem
	Əsərin ümumiləşdirilməsi və nəticənin çıxarılması	1 saat	1.2.2.; 1.2.4.; 2.2.1.		Kollek- tivlə iş, suallar	Dərslik, ədə- biyyat dəftəri, meyarlar cədvəli		Fərdi stimullaşdırma yolu ilə, holistik sxem üzrə
28-ci həftə	Nəqlətmə xarakterli essenin yazılması	1 saat	3.1.2.; 3.1.1.; 3.1.3.	H.b.: 3.2.1	Qarışıq iş forması, problemin həlli, müzakirə	Ədəbiyyat dəf- tərləri və ya iş vərəqləri	Dərketmə qabiliyyəti baxımından sərbəst iş formasının seçimi	Formativ- holistik sxem
29-cu həftə	KSQ – yazı (Nəqli mətn- dərdə obrazların, hadisələ- rin ardıcılığının, süjetin komponentlərinin, mətnin elementlərinin yaradılması)	1 saat						

Tarix (həftə- lərə)	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaş- dırılan stan- dardlar	İnter- aksiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitə- ləri
29-cu həftə	KSQ – oxu (mətnə hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi, süjetin müəyyən edilməsi, mətnin elementlərinin müəyyən edilməsi)	1 saat						
30-cu həftə	İnşa yazının təşkili (1. Milli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycan üçün gördüyü hansı işin davamçısı olmaq istədim? 2. Şuşanın dünənini öyrənmə, bu gününü unutmuram, sabahı üçün çalışıram. 3. 9 May Qələbə Günü qalib olmaq üçün nələr etdik? 4. “Bir kərə yüksələn bayraq, bir daha enməz”).	1 saat	3.1.2.; 3.1.3.	İnf.: 3.3.2. Riy.: 5.1.1. Az. tar.: 4.1.2.; 3.1.1.; 3.1.2.; 2.1.2.	Kiçik qrup- larla və ya cüt-lərlə iş, yaxud qar- şıq iş for- ması, prob- ləmin həlli, müzakirə	Kompüter, kitabxana- dan əldə edilmiş məlumat mənbələri, meyarlar cədvəli	Şagird- lərin maraq- ları nəzərə alınır	Formativ- holistik sxem
	Yazının planlaşdırılması və qeydlərin götürülməsi	1 saat	1.1.3; 3.1.2.	İnf.: 3.3.2. Riy.: 1.1.1. Az. tar.: 4.1.2. 3.1.1. 3.1.2.; 2.1.2.	Əvvəlki dərslərdəki forma saxla- nır, problemin həlli	Dərslik, iş vəsaitləri	Şagird- lərin maraqları nəzərə alınır	

Tarix (həftələr)	Mövzular	Mövzu üçün ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətləndirmənin üsul və vasitələri
31-ci həftə	İlkin nümunənin hazırlanması	1 saat	1.1.1.3.; 3.1.2.	İnf.: 3.3.2. Riy.: 5.1.1.; Az. tar.: 4.1.2.; 3.1.1.; 3.1.2.; 2.1.2.	Əvvəlki dərsləki forma saxlanılır, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, ədəbiyyat dəftəri, iş vərəqləri	Şagirdlərin maraqları nəzərə alınır	
	Yazının şagirdlər tərəfindən yoxlanması	1 saat	2.1.2.; 3.1.2.; 3.1.3.		Əvvəlki dərsləki forma saxlanılır, müzakirə	Hazırlanmış plan, iş vərəqləri və ya ədəbiyyat dəftəri, meyarlar cədvəli		Özünüqiymətləndirmə, formativ-holistik sxem
32-ci həftə	Z.Yaqub. “Bir dahi doğulub gəldi dünyaya” (Ümumiləşdirici dərs)	1 saat	1.1.1.1.; 1.2.2.; 1.2.3.; 1.2.4.	Az. tar.: 4.1.1.	Cütlərlə və yaxud kiçik qruplarla iş, problemin həlli, müzakirə	Dərslik, lüğət, ədəbiyyat dəftəri və ya iş vərəqləri		Özünüqiymətləndirmə, meyarlar üzrə
	KSQ	1 saat						

* Dərs illi 34 həftə olduğundan (68 saat) qalan 2 həftə ərzində dərs ili boyu tədris edilmiş bilik və bacarıqların təbiiqə şərait yaradır.

Ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların attestasiyasının (yekun qiymətləndirmə (attestasiya) istisna olmaqla) aparılması qaydası (çıxarış)

1. Ümumi müddəalar

1.1. Bu Qayda “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 29.0.29-cu maddəsinə əsasən hazırlanmışdır və Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların attestasiyasının (yekun qiymətləndirmə (attestasiya) istisna olmaqla) aparılması məsələlərini tənzimləyir.

1.3. Ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların attestasiyası məqsədi ilə diaqnostik, formativ və summativ qiymətləndirmələr keçirilir.

2. Diaqnostik qiymətləndirmə

2.1. Diaqnostik qiymətləndirmə dərs ilinin və ya fənn üzrə tədris resurslarında nəzərdə tutulmuş hər bölmənin əvvəlində aparılmaqla şagirdlərin bilik və bacarıqlarının, o cümlədən maraq və motivasiyasının ilkin qiymətləndirilməsi məqsədi ilə aparılır.

2.2. Diaqnostik qiymətləndirmədə tapşırıqvermə, müşahidə (müəllim tərəfindən şagirdlərin yeni mövzuya olan maraq səviyyəsinin müəyyən edilməsi) üsullarından istifadə olunur.

2.3. Diaqnostik qiymətləndirmənin nəticəsi ilə bağlı müvafiq yazılı qeydlər (nəticələrin qısa təsviri) təhsilalanın fərdi qovluğunda saxlanılır.

3. Formativ qiymətləndirmə

3.1. Formativ qiymətləndirmə təhsilalanın hər bir fənn üzrə təhsil proqramında (kurikulumda) müəyyənləşdirilmiş məzmun standartlarının mənimsənilməsinə yönəlmiş fəaliyyətlərini izləmək, bu prosesdə onun qarşısına çıxan çətinlikləri müəyyən edib onları aradan qaldırmaq məqsədi ilə aparılır. Formativ qiymətləndirmə şagird nailiyyətlərinin monitorinqi vasitəsilə tədrisin düzgün istiqamətləndirilməsinə xidmət edir. Müəllim formativ qiymətləndirmə vasitəsilə tədris prosesini tənzimləyir, şagirdlər tərəfindən məzmunun mənimsənilməsinə kömək edir.

3.2. Formativ qiymətləndirmə zamanı tapşırıqvermə, müşahidə (müəllim tərəfindən şagirdlərin yeni mövzuya olan maraq səviyyəsinin müəyyən edilməsi) üsullarından istifadə olunur.

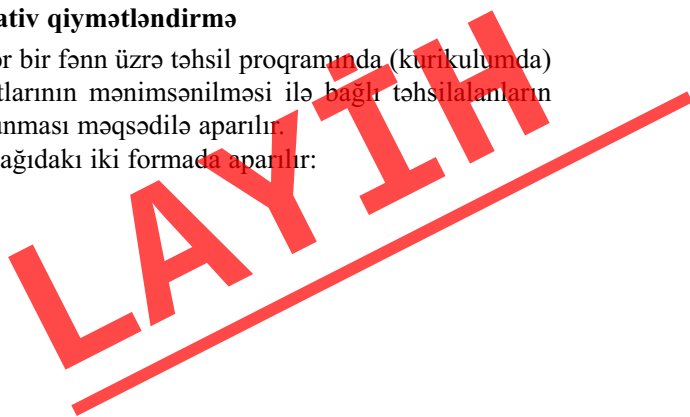
3.3. Formativ qiymətləndirmənin nəticəsi ilə bağlı “Müəllimin formativ qiymətləndirmə dəftəri”ndə və “Məktəbli kitabçası”nda müvafiq yazılı qeydlər aparılır.

3.4. Müəllim dərs ilinin yarımillərinin sonunda “Müəllimin formativ qiymətləndirmə dəftəri”ndəki qeydlər əsasında təhsilalanın yarımillik fəaliyyətinin qısa təsvirini hazırlayır və həmin təsvir təhsilalanın ümumi təhsil müəssisəsindəki fərdi qovluğunda saxlanılır.

4. Summativ qiymətləndirmə

4.1. Summativ qiymətləndirmə hər bir fənn üzrə təhsil proqramında (kurikulumda) müəyyənləşdirilmiş məzmun standartlarının mənimsənilməsi ilə bağlı təhsilalanların əldə etdiyi nailiyyətlərin müəyyən olunması məqsədilə aparılır.

4.2. Summativ qiymətləndirmə aşağıdakı iki formada aparılır:

4.2.1. hər bir fənn üzrə dərsliklərdə nəzərdə tutulmuş hər bölmənin daxilində və ya bölmənin sonunda keçirilən kiçik summativ qiymətləndirmə;

4.2.2. hər yarımilin sonunda keçirilən böyük summativ qiymətləndirmə.

4.3. Summativ qiymətləndirmədə tapşırıqvermə üsulundan istifadə olunur.

4.4. I sinifdə summativ qiymətləndirmə aparılır.

4.5. Kiçik summativ qiymətləndirmə II–XI siniflərdə bütün fənlər üzrə hər yarımildə 3 dəfədən az 6 dəfədən çox olmamaqla müəllim tərəfindən aparılır. Hər fənn üzrə kiçik summativ qiymətləndirmələrin aparılacağı tarix haqqında məlumat tədris ilinin birinci həftəsi ərzində fənn müəllimi tərəfindən sinifdə təhsilalanlara elan olunur.

4.6. Hər bir fənn üzrə kiçik summativ qiymətləndirmə həmin fənnin tədris olduğu 1 (bir) dərs saati ərzində aparılır.

4.7. Böyük summativ qiymətləndirmə ümumi təhsil müəssisəsinin rəhbərliyi tərəfindən hər yarımilin sonunda aşağıda sadalanan fənlər üzrə aparılır:

4.7.1. ümumi təhsil müəssisələrinin IV, IX və XI siniflərində bütün fənlər üzrə;

4.7.2. ümumi təhsil müəssisələrinin V–VIII siniflərində ümumi orta təhsil səviyyəsi üçün nəzərdə tutulmuş buraxılış imtahanı fənləri üzrə;

4.7.3. lisey və gimnaziyaların V–VIII siniflərində ümumi orta təhsil səviyyəsi üçün nəzərdə tutulmuş buraxılış imtahanı fənləri ilə yanaşı, müəssisənin Pedaqoji Şurasının qərarı ilə müəyyənləşdirilmiş maksimum 3 fənn üzrə;

4.7.4. ümumi təhsil müəssisələrinin tam orta təhsil səviyyəsində təmayülləşmə tətbiq olunmayan X sinfində tam orta təhsil səviyyəsi üçün nəzərdə tutulmuş buraxılış imtahanı fənləri üzrə;

4.7.5. ümumi təhsil müəssisələrinin tam orta təhsil səviyyəsində təmayülləşmə tətbiq olunan X sinfində tam orta təhsil səviyyəsi üçün nəzərdə tutulmuş buraxılış imtahanı fənləri ilə yanaşı, müəssisənin pedaqoji şurasının qərarı ilə müəyyənləşdirilmiş maksimum 3 təmayül fənni üzrə;

4.7.6. lisey və gimnaziyaların X sinfində tam orta təhsil səviyyəsi üçün nəzərdə tutulmuş buraxılış imtahanı fənləri ilə yanaşı, müəssisənin Pedaqoji Şurasının qərarı ilə müəyyənləşdirilmiş maksimum 3 fənn üzrə.

4.8. Ümumi təhsil müəssisələrinin V–VIII siniflərində ümumi orta təhsil səviyyəsi üçün və tam orta təhsil səviyyəsində təmayülləşmə tətbiq olunmayan X sinfində həmin təhsil səviyyəsi üçün nəzərdə tutulmuş buraxılış imtahanı fənləri ilə yanaşı, müəssisənin pedaqoji şurasının qərarı ilə müəyyənləşdirilmiş maksimum digər 3 fənn üzrə də böyük summativ qiymətləndirmə keçirilə bilər.

4.9. Pedaqoji şuranın qərarı ilə 4.7.3-cü, 4.7.5-ci, 4.7.6-cı yarımbəndlərdə və 4.8-ci bənddə müəyyənləşdirilməsi nəzərdə tutulmuş fənlərin seçimi tədrisin keyfiyyətinə nəzarət etmək məqsədi daşıyır. Pedaqoji Şuranın müvafiq qərarı dərs ilinin əvvəlində qəbul edilir və təhsilalanlara elan edilir.

4.10. Hər bir fənn üzrə böyük summativ qiymətləndirmə ibtidai təhsil səviyyəsində 45, ümumi orta və tam orta təhsil səviyyəsində 45–90 dəqiqə ərzində aparılır.

4.11. II–III siniflərdə böyük summativ qiymətləndirmə keçirilmir.

4.12. Kiçik və böyük summativ qiymətləndirmələr 100 ballıq şkala ilə ölçülür.

LAYIH

4.13. Summativ qiymətləndirmədə istifadə olunan qiymətləndirmə vasitələri (suallar) Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2009-cu il 13 yanvar tarixli 9 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyası”nın tələbləri nəzərə alınmaqla hazırlanır. Suallar hər bir sinif və fənn üzrə 4 səviyyədə tərtib edilir. 1-ci səviyyə ən aşağı, 4-cü səviyyə isə ən yüksək səviyyəni əks etdirir. Suallar müxtəlif mürəkkəblilik səviyyəsində hazırlanır. 1-ci və 2-ci səviyyəyə təhsilalanların əksəriyyətinin cavablandırma biləcəyi suallar aid edilir. 3-cü və 4-cü səviyyəyə daha hazırlıqlı şagirdlərin cavablandırma biləcəyi suallar aid edilir. Səviyyələr üzrə sualların qiymətləndirmə ballarının 100 ballıq şkalada bölgüsü aşağıdakı kimi nəzərdə tutulur:

- 1-ci səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 20%-ni (və ya 20 bal) təşkil edir;
- 2-ci səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 30%-ni (və ya 30 bal) təşkil edir;
- 3-cü səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 30%-ni (və ya 30 bal) təşkil edir;
- 4-cü səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 20%-ni (və ya 20 bal) təşkil edir.

4.14. Üzrlü (xəstəlik (tibbi arayış təqdim edildikdə), bədbəxt və fəvqəladə hadisə) səbəbdən kiçik summativ qiymətləndirmənin hər hansı birində iştirak etməyən təhsilalanın kiçik summativ qiymətləndirmədə iştirak etməməsi yarımillik balların hesablanmasında nəzərə alınmır. Təhsilalanın iştirak etmədiyi kiçik summativ qiymətləndirmə növbəti kiçik summativ qiymətləndirməyədək təşkil edilir.

4.15. Üzrsüz səbəbdən kiçik summativ qiymətləndirmədə iştirak etməyən təhsilalanların həmin qiymətləndirmə üzrə balı “0” qəbul edilir və yarımillik balların hesablanmasında nəzərə alınır.

4.16. Üzrsüz səbəbdən I və II yarımillər üzrə keçirilən böyük summativ qiymətləndirmələrdə iştirak etməyən təhsilalan həmin qiymətləndirmələr üzrə balı “0” qəbul olunur.

4.17. Təhsilalan I və II yarımillər üzrə keçirilən böyük summativ qiymətləndirmələrdə üzrlü səbəbdən (xəstəlik (tibbi arayış təqdim edildikdə), bədbəxt və fəvqəladə hadisə) iştirak edə bilmədikdə, müvafiq summativ qiymətləndirmə günündən sonra növbəti 2 (iki) həftə müddətində onun üçün böyük summativ qiymətləndirmə təşkil edilir. Qeyd olunan müddətdə təhsilalan böyük summativ qiymətləndirmədə hər hansı səbəbdən iştirak etmədikdə böyük summativ qiymətləndirmə üzrə balı “0” qəbul olunur.

4.18. Summativ qiymətləndirmədə iştirak etməyən təhsilalanlar üçün sinifdə istifadə olunan eyni səviyyəli yeni qiymətləndirmə vasitələri (test, imla, inşa, ifadə, çalışma) hazırlanır.

4.19. Təhsilalanın summativ qiymətləndirmədə bu Qaydanın 4.13-cü bəndi nəzərə alınmaqla topladığı balların 2, 3, 4, 5 qiymətlərinə uyğunluğu aşağıdakı qaydada müəyyənləşdirilir:

- 4.19.1. 30-dək (daxil olmaqla) olan ballar “2” qiyməti ilə;
- 4.19.2. 30-dan 60-dək (daxil olmaqla) olan ballar “3” qiyməti ilə;
- 4.19.3. 60-dan 80-dək (daxil olmaqla) olan ballar “4” qiyməti ilə;
- 4.19.4. 80-dən 100-dək (daxil olmaqla) olan ballar “5” qiyməti ilə.

4.20. Təhsilalanın summativ qiymətləndirmədə topladığı ballar və onların uyğunlaşdırıldığı qiymət summativ qiymətləndirmənin aparıldığı tarixdə sinif jurnalında və “Məktəbli kitabçası”nda yazılır.

4.21. Summativ qiymətləndirmələrin nəticələri ilə razılaşmayan təhsilalanların valideynlərinin və ya digər qanuni nümayəndələrinin müraciətlərinə təhsil müəssisəsinin tabeliyindən asılı olaraq Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi və ya yerli təhsili idarəetmə orqanları tərəfindən baxılır. Yerli təhsili idarəetmə orqanlarının qərarları ilə razılaşmayan təhsilalanların valideynlərinin və ya digər qanuni nümayəndələrinin müraciətlərinə Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi tərəfindən baxılır.

5. Yarımillik və illik qiymətlərin hesablanması

5.1. Təhsilalanların kiçik və böyük summativ qiymətləndirmələrdə topladığı ballar əsasında yarımillik ballar hesablanır. Yarımillik balının 2, 3, 4 və ya 5 qiymətlərinə uyğunluğu bu Qaydanın 4.19-cu bəndinə müvafiq olaraq müəyyənləşdirilir. Yarımillik balların miqdarı və onların uyğunlaşdırıldığı qiymət sinif jurnalı və “Məktəbli kitabçası”nda yazılır.

5.2. Böyük summativ qiymətləndirmə aparılmayan fənlər üzrə yarımillik bal kiçik summativ qiymətləndirmələrdə toplanmış ballar əsasında aşağıdakı kimi hesablanır:

$$Y = (ksq_1 + ksq_2 + \dots + ksq_n) / n$$

Y – təhsilalanın yarımillik üzrə balını;

ksq_1, ksq_2, ksq_n – hər kiçik summativ qiymətləndirmədə toplanmış balların miqdarı;

n – kiçik summativ qiymətləndirmələrin sayını bildirir.

5.3. Böyük summativ qiymətləndirmə aparılan fənlər üzrə yarımillik bal kiçik və böyük summativ qiymətləndirmələrdə toplanılan ballar əsasında aşağıdakı kimi hesablanır:

$$Y = \frac{ksq_1 + ksq_2 + \dots + ksq_n}{n} \cdot \frac{40}{100} + BSQ \cdot \frac{60}{100}$$

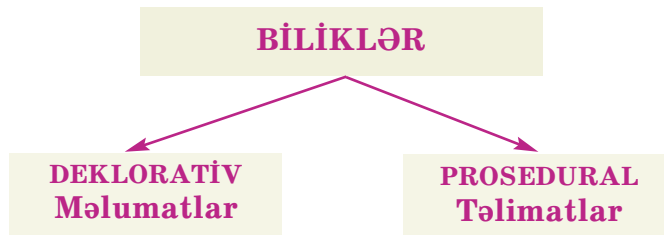
BSQ – hər yarımillik üzrə aparılan böyük summativ qiymətləndirmədə toplanmış balların miqdarı.

5.4. Təhsilalanın illik balları onun yarımillik ballarının ədədi ortası kimi hesablanır və illik balın 2, 3, 4 və ya 5 qiymətlərinə uyğunluğu bu Qaydanın 4.19-cu bəndinə müvafiq olaraq müəyyənləşdirilir. Qiymət sinif jurnalı və “Məktəbli kitabçası”nda yazılır.

5.5. İllik qiymətləndirmənin nəticələrinə əsasən təhsilalanların sinifdən-sinfə keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilən qaydalarla tənzimlənir.

DƏRSLİYƏ DAXİL EDİLMİŞ MƏTNLƏRƏ DAİR BƏZİ MƏSƏLƏLƏR

Müxtəlif xarakterli mətnlərin səciyyəvi cəhətləri nəzərə alınmaqla oxunun təşkili bacarıqları oxuculuq mədəniyyətinin formalaşması baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Qeyd edilən məsələlərin dərslərdə ciddi elmi-praktik sistemi qurulmuşdur. Təqdim edilən dərslər vasitəsi ilə siz tədrisi nəzərdə tutulan məsələlərin tətbiq yolu ilə öyrənilməsinə təmin edə bilərsiniz. Bunun üçün də dərslərdə həm deklorativ (məlumat), həm də prosedural (təlimat) biliklərə geniş yer verilmişdir ki, bu da kontekstual biliklərin (yeni məlumatların) şagirdlər tərəfindən yaradılmasına zəmin yaratmışdır.

Məlumatlanmaq üçün oxu

- Nəzəri materiallar, lüğətlər, ensiklopediyalar və oxusu məqsədə uyğun hesab edilən digər yazılar belə oxu üçün nəzərdə tutulub.
- Bu oxunun əsas məqsədi seçilmiş məsələ ilə bağlı konkret biliklər almaqdır.
- Tədqiqatlar zamanı şagirdlərin internet səhifələrdə qarşılaşa biləcəyi xəritələr, qrafiklər, diaqramlar, cədvəllər və s. məlumatlandırma məqsədi daşıyan materialların tərkib hissəsidir.
- Məlumatlandırıcı mətnin əsas ideyasının dərk edilməsi üçün oxudan əvvəl hazırlıq işlərinin aparılması zəruridir.

Təlimatlanma üçün oxu

- Oxunun və yazının təşkili, müxtəlif tapşırıqların yerinə yetirilməsi, metod və üsulların həyata keçirilməsi, oyunların aparılması, layihələrin həyata keçirilməsinin təşkili qaydaları və yolları belə oxu materiallarına aiddir.
- Oxunun əsas məqsədi verilmiş ardıcılıqda əldə edilmiş biliklərin tətbiqinin həyata keçirilməsidir.
- Oxunmuş təlimatlar tətbiq tələb edir.

“Ədəbiyyat” dərslərində həm şagirdlərin məlumatlanması, həm də təlimatlanması üçün oxu materialları ilə qarşılaşa bilərsiniz.

Məlumatlanmaq üçün oxu materiallarına aid bir nümunəyə nəzər salın:

*Yazı o zaman təsirli və canlı olur ki, birbaşa **müşahidələrə** (gözü ilə gördüklərinə) əsaslansın. Oxucu elə hiss edir ki, haqqında danışılan hadisəyə və ya mənzərəyə sanki yazıçının gözləri ilə baxır. Beləliklə, yazıçı ayrı-ayrı insanları, məkanları, hadisələri, əşyaları təsvir etməklə onların şəklini oxucunun xəyalında canlandırır. Təsviri yazı yalnız müşahidələr əsasında yaranmır. Yazıçı xəyalında canlandırıdığı əşya və hadisələri də sözlə ifadə edə bilər.*

Təlimatlanma üçün oxu materiallarına aid bir nümunəyə nəzər salın:

1. *Təqdim edilən mətnlə tanış olmazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri apar.*

- *Fikrini bir yerə cəmləşdir.*
- *Mətnin başlığını oxu.*
- *Fikirləş: “Bu barədə indiyə qədər nə oxumuşam, nə eşitmişəm, hansı televiziya verilişinə tamaşa etmişəm? Yəni “Mən bu barədə nə bilirəm?”*
- *“Bu mətni nə üçün oxuyuram? Bildiklərimdən əlavə daha nələri öyrənmək maraqlı olardı?” – deyə oxu məqsədini müəyyən et.*
- *Başlıq və yarımbaşlıqlara, şəkillərə, həmçinin digər diqqət cəlb edən məqamlara ötəri nəzər sal.*
- *Əldə etdiyin bu ilkin məlumatlara əsasən çalış ki, mətndə nədən bəhs olunduğu barədə əvvəlcədən fərziyyələr irəli sürəsən. Həmin fərziyyələri qeyd et.*

Şagirdlərin mətnlərin oxusuna cəlb edilən zaman dərslikdəki materialın məlumatlanma, yaxud təlimatlanma üçün olduğunu bilməsi onun oxu məqsədinin müəyyənlişməsinə şərait yaradır. Beləliklə, şagird məlumatlanmaq, ya tətbiq etmək üçün oxuduğunu biləndən sonra qarşıda duran vəzifələrini də müəyyənləşdirir. Bu da oxunun keyfiyyətinin yüksəlməsinə kömək edir.

Oxunun təşkili, mətnlərin növlərinə dair dünyanın aparıcı universitetlərinin alimlərinin elmi yazıları araşdırılmış, onların əsasında sizin üçün tövsiyələr hazırlanmış və “Müəllim üçün vəsait”ə daxil edilmişdir.

LAYİH

BİZ OXU HAQQINDA NƏ BİLİRİK?

Uşaqlarımızın ecazkar kitab dünyasına cəlb edilməsi mühüm məsələdir. Lakin onların oxuya olan maraq və məhəbbəti ilə, təəssüf ki, təhsil işçiləri olaraq bu gün qürur duya bilmərik. Şagirdlərlə aparılan müsahibələr zamanı: “Nəyə görə kitab oxuyursunuz?” sualına onların böyük əksəriyyəti: “Oxuyuram, ona görə ki, qiymət alım”, – cavabını vermişlər.

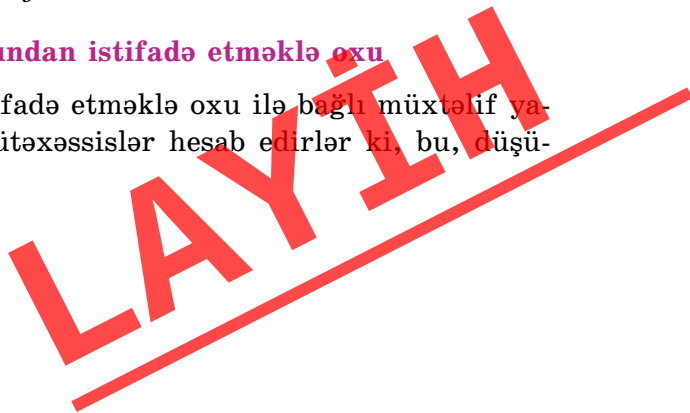
Şagirdlərimizin oxu bacarıqlarını necə yüksəltmək olar? Məlumdur ki, buna nail olmağın yolu uşaqları ardıcıl şəkildə oxu ilə məşğul edib məktəbin digər fəaliyyətlərindən təcrid etmək deyil. Nə də şagirdləri kitabxanaya göndərməklə buna nail olmaq olar. Müəllimlərimiz bir məsələni qəbul etməlidirlər ki, şagirdlərə oxumağı öyrətmək, yalnız Ana dili müəllimlərinin vəzifəsi deyil. Hər bir fənn müəllimi öz fənni üzrə mətnlərin oxu texnikasını uşaqlara öyrətməlidir və uşaqları inandırmalıdır ki, strategiya ilə oxu yalnız fənnin daha yaxşı təliminə xidmət göstərməyəcək, həm də yaşadıkları bu sadə olmayan həyatda uğura nail olmalarını təmin edəcək. ABŞ-da “Riyaziyyat” dərslisinin müəllifi yazır: *“Riyaziyyat kitabının oxucuları riyazi problemləri oxuyub müxtəlif cür izahını verməyə qadir olmalı, onları təhlil, tətbiq etmənin müvafiq strategiyalarını bilməlidirlər. Yalnız bundan sonra həmin problemin, yəni məsələnin həlli ilə bacarıqlarını nümayiş etdirməlidirlər”*.

Oxumağı öyrənmiş hər kəsin oxunun təlimi haqqında müəyyən təsəvvürü və xatirələri var. Hərflərdən hecalar, hecalardan sözlər tərtib edərək oxuduğu birhecalı, ikihecalı ilk sözləri çoxları xatırlayır: tut, Tutu, at, baba... Düzgün, sürətli, ifadəli və şüurlu oxumaq oxu qarşısında duran əsas tələb olsa da, görək, onların praktik olaraq tətbiqinə nail olmaqda şagirdlərimizi lazımi qədər dəstəkləyə bilirikmi? Oxunun tədrisi haqqında daha nə kimi çətinliklərlə üzləşirik?

Doğrudan da, oxudan kənarda təlimi təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Odur ki müvafiq strategiyalar, metod və üsullardan istifadə etmək və mətnin oxusunun düzgün təşkilinə nail olmaqla şagird fəaliyyətinin məhsuldarlığının artırılması və oxu üzrə təlim nəticələrinin yüksəldilməsinə geniş imkanlar yaradırlar.

Oxu strategiyalarından istifadə etməklə oxu

Oxu strategiyalarından istifadə etməklə oxu ilə bağlı müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bəzi mütəxəssislər hesab edirlər ki, bu, düşü-

nəmək oxudur. Bəziləri isə onu daha məharətlə düşünməyi öyrədən oxu hesab edir. Üçüncülər isə oxu strategiyalarından istifadə etməklə oxunu təhsilin məqsədi kimi dəyərləndirir, onu təlimə, tətbiqə və təhlilə aparan əsas yol hesab edir. Bununla oxucu çevik düşünmək, sual vermək, keçmiş biliklərə əsaslanan yeni biliklər əldə etmək, fikir mübadiləsi aparmaq, nəticədə fikri dəqiqləşdirmək və onlardan həyatı problemlərin həllində bəhrələnmək kimi bacarıqlara yiyələnir. Bütün bunlardan çıxış edərək mütəxəssislər oxunu üç mərhələdə təsnif etmişlər:

- Oxu strategiyalarından istifadə etməklə oxu şagirdlərin öz oxu fəaliyyətini təşkil və idarə etməsidir. Bu zaman şagirdlər oxunan mətnin mənasını dərk etməyi qarşıda duran problem kimi dəyərləndirirlər. Həmin problemi həll etmək üçün fəaliyyətini düşünülmüş şəkildə təşkil edir, yəni strategiyasını qurur. Oxu strategiyalarından istifadə ona xidmət edir ki, şagird gözlənilən nəticəni mətnin oxusuna başlamazdan əvvəl aydın təsəvvür edir. O, dəqiq bilir:

- Hansı suallar cavablandırılmalıdır?
- Hansı plana əsasən oxu təşkil edilməlidir?
- Bu haqda artıq nələri bilir?
- Uğura nail olmaq üçün nələr etmək lazımdır?

- Oxu strategiyaları şagirdlərə müstəqil olaraq öz oxu nəticəsini yoxlamaq imkanı verir. Şagirdlər oxu zamanı gəldikləri qənaətlər üzərində düşünürlər. Bu zaman onların mühüm idraki bacarıqları inkişaf etdirilir: əsas məsələnin aşkar edilməsi, onların mövcud ilkin biliklərlə əlaqələndirilməsi, digər mətn materialları ilə müqayisə edilməsi, xəyalında canlandırması. Bu tefəkkürün inkişafının yüksək mərhələsi olaraq təxəyyülə doğru atılan ilk addımlar kimi dəyərləndirilə bilər. Bu zaman şagirdlər yalnız mətndəki mənanı dərk etmir, həm də həmin mənanın dərk edilməsi prosesini şüurlu təşkil edir.

- Oxu strategiyaları oxunun təşkili, idarə etməsi və nəticənin qiymətləndirilməsi mərhələləri ilə yekunlaşmır. Məzmununda əldə edilən qənaətlərin müxtəlif həyat problemlərinin həllində istifadəsi bu prosesin davamı olub, şagirdin dünyagörüşünün genişlənməsinə və oxunun əhəmiyyətinin dərk edilməsinə xidmət edir.

Deməli, oxu strategiyalarından istifadə “oxu qaydaları”nın tətbiqi ilə düşünmə mühitinin yaradılması kimi dəyərləndirilə bilər.

Şagirdyönümlü sinfin yaradılması. Təhsildə şagirdyönümlülük prinsipi oxu strategiyalarından istifadəni zəruri edir. Oxu strategiyalarından istifadə o deməkdir ki, şagirdlər zehinlərində ilkin düşüncələrini təlimlə əlaqələndirməyi öyrənir və tətbiq edirlər.

Hər fənn üzrə oxunun özünəməxsus xüsusiyyətləri olduğundan şagirdlərə əvvəlcə fənlər üzrə mətnləri oxumağın yolları öyrədilməlidir. Müəllimlər uşaqlara sadəcə: “Kitablarınızı açın və mətni oxuyun!” deməməli, onları oxudan əvvəl, oxu zamanı və oxudan sonra mühüm təlim strategiyalarının tətbiqinə istiqamətləndirməlidirlər.

Təlimin səmərəliliyinin yüksəldilməsində mətnlə, digər şagirdlərlə, müəllimlə qarşılıqlı fəaliyyət böyük əhəmiyyət daşıyır. Mütəxəssislər oxu zamanı strategiyalardan istifadənin səkkiz prinsipini şagirdyönlümlülük baxımından yüksək dəyərləndirirlər. Bununla şagirdlərə şərait yaradılır ki, öyrənmək üçün əsas məsuliyyəti öz üzərlərinə götürsünlər. Buna nail olmaq üçün müəllim şagirdləri mühüm vəsaitlərlə təmin etməlidir. Bu baxımdan dərsin təşkilində müəllimin vəzifəsi yeni müstəvidə təqdim edilir.

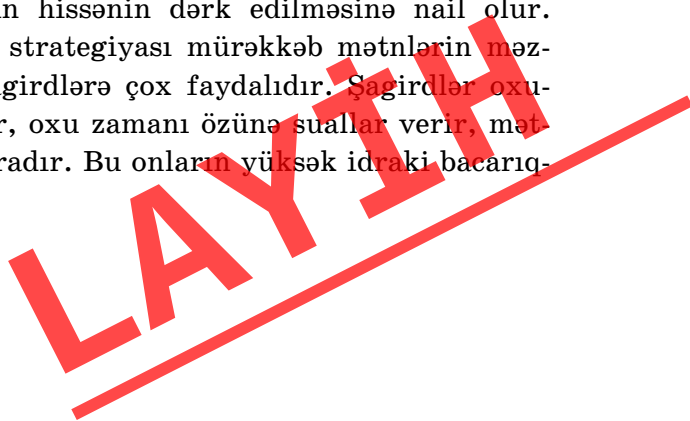
Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, tədqiqatçılar oxu strategiyalarından istifadənin səkkiz prinsipini müəyyənləşdirmişlər:

1. İdraki bacarıqları əlaqələndirir;
2. Məqsədləri müəyyənləşdirir;
3. Yeni məlumatları mövcud biliklərilə əlaqələndirir;
4. Mətnin mənasının dərk edilməsində fəal iştirak edir;
5. Təşkilati işarələrdən istifadə edir;
6. Fərdi oxu üsullarından istifadə edir;
7. Təlim zamanı özləri ilə əməkdaşlıq edir;
8. Düşünmənin üç mərhələsinə cəlb edilir.

1. Oxu zamanı strategiyalardan istifadə idraki (koqnitiv) və yüksək idraki (metokoqnitiv) bacarıqları əlaqələndirir.

Oxu strategiyalarından istifadə edərkən şagirdlər avtomatik olaraq təlimdən əvvəl, təlim zamanı və təlimdən sonra baş verən prosesləri əlaqələndirir. Şagird əvvəl mövzu haqqında mövcud bilikləri üzərində düşünür, sonra bilik və bacarıqlarını genişləndirir. Əldə etdiyi nəticələrdəki mövcud boşluqları görür və strategiyalardan istifadə edərək onları aradan qaldırır.

Mətnin hər hansı hissəsini dərk etməyən şagird, bildiyi oxu strategiyalarını tətbiq edərək həmin hissənin dərk edilməsinə nail olur. Məsələn, “Ucadan düşünmək” strategiyası mürəkkəb mətnlərin məzmununun dərk edilməsində şagirdlərə çox faydalıdır. Şagirdlər oxudan əvvəl mülahizələr yürüdür, oxu zamanı özünə suallar verir, mətnin hissələri arasında əlaqə yaradır. Bu onların yüksək idraki bacarıq-

larının formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Ümumiləşdirmək, sual vermək, məndən nəticə çıxarmaq və yekunlaşdırmaq kimi bacarıqlar yüksək idraki bacarıqlardır ki, şagirdlər belə fəaliyyətlərə nə qədər çox cəlb edilərsə, o qədər tez təlim materiallarının mənimsənilməsi təmin edilir.

2. Oxu strategiyalarından istifadə məqsədləri müəyyənləşdirməkdə və inkişaf etməkdə kömək edir.

Oxu strategiyalarından istifadə edənlər oxu məqsədlərini müəyyən etməyi bacarırlar. Bununla onlar özləri öyrənmə prosesini idarə edirlər. Oxu məqsədini müəyyənləşdirmək əhəmiyyətli həyatı bacarıqdır. Məqsədləri dəqiq müəyyənləşdirən insan həmin məqsədə çatmaq üçün fəaliyyətini də dəqiq müəyyənləşdirir. Yəni məqsədlər nə qədər dəqiq müəyyənləşsə, qarşıda duran vəzifələrin də icra keyfiyyəti bir o qədər yüksək olar.

Məqsədin müəyyənləşməsində seçmək, müəyyən etmək bacarıqları böyük rol oynayır. Şagirdlər dəqiq biləndə ki, diqqəti nəyə yönəltməlidirlər, onlar daha maraqla və daha ruh yüksəkliyi ilə tapşırıqları yerinə yetirirlər. Məqsədlər şagirdlərin ehtiyac və maraqlarına uyğun olan zaman şagirdlər onların reallaşması üçün daha gərgin çalışırlar. Beləliklə də, zəhmətlə nəticə arasında əlaqəni görürlər.

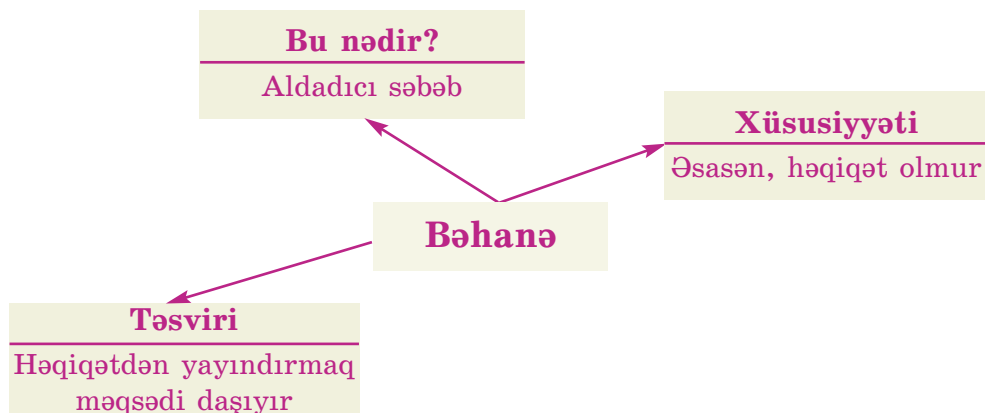
Oxu məqsədini müəyyənləşdirdikdən sonra oxu fəaliyyəti başlayır. Oxu strategiyalarından istifadə etməklə şagird oxu materialının məqsədindən asılı olaraq, nəyi və necə oxumasının səmərəli olduğunu müəyyən edir. Bu zaman BİBÖ və digər məqsədləri müəyyənləşdirmə strategiyaları intensiv şəkildə istifadə edilir. Kollektiv sinif məqsədləri əməkdaşlıq şəraitində oxuya ehtiyac yaradır. Şagirdlər qrup formasında çalışdıqda onların təlim prosesində iştirakı daha da fəallaşır.

3. Oxu strategiyalarından istifadə edən oxucu yeni məlumatları mövcud biliklərlə əlaqələndirir.

İstənilən yeni təlim ilkin biliklərə əsaslanır. İlkin biliklər öyrənmənin mövzu baxımından bildiyi və tətbiq etdiyi bütün məsələlərdir.

Oxu strategiyalarından istifadə edərkən şagird mövcud biliklərini oxu materialı ilə əlaqələndirir. Onlar bilirlər ki, hansı ilkin təcrübə oxunun əsasını təşkil edə bilər. Məsələ ilə bağlı indiyə qədər əldə etdiyi ilkin biliklər oxucunun diqqətinin ən mühüm məsələlərə yönəldilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Bu baxımdan şagirdlərin müvafiq bi-

lik və bacarıqlara yiyələnməsi təmin olunmalıdır. Bunun üçün bir çox strategiyalar var. Bunlardan “Anlayış xəritəsi” strategiyası diqqəti cəlb edir. Bu strategiya yeni sözlərin mənasını öyrənməkdə çox yararlıdır. Məsələn:

Əgər oxucu öz ehtiyacına cavab verən strategiyayı düzgün seçib tətbiq edirsə, deməli, o, oxu strategiyalarından düzgün istifadə edən oxucudur.

4. Oxu strategiyalarından istifadə edən oxucu mətnin mənasının dərk edilməsi üçün fəal düşünür.

Oxu yalnız yazılmış sətirlərə, hərflərə göz gəzdirmək deyil. Mənanın dərk edilməsi üçün ilkin biliklər və müvafiq strategiyalar köməyə gəlir. Mətni oxumazdan əvvəl bütün ilkin biliklər səfərbər edilir. Oxu zamanı qarşıya çıxan məlumatlar başqaları ilə müzakirə edilir. Aydın olmayan və sual doğuran fikirlərlə bağlı kitaba bənd edilən kiçik vərəqlərdə qeydlər aparılır.

Mənanı dərk etmək üçün aşağıda qeyd edilən fəaliyyətlərin oxucu tərəfindən yerinə yetirilməsi vacibdir:

- Şagird təlim materialının öyrənilməsində maraqlı olmalı və ya hər hansı məlumatı almağa ehtiyac duymalıdır.
- Məzmunu əlaqələndirməli, nəticə çıxarmalıdır.
- Məzmunla bağlı şərhlər verməlidir.
- Suallar tərtib etməli, məsələ ilə bağlı digərləri ilə söhbət etməli, müzakirələr aparmalıdır.
- Düşündürücü yazılar yazmalıdır.

5. *Oxu strategiyalarından istifadə edən oxucu mətnin quruluşunu müəyyənləşdirir.*

Oxu zamanı mətnin quruluşunun müəyyən edilməsi onun dərk edilməsi baxımından çox əhəmiyyətlidir. Oxu strategiyalarından istifadə edən oxucu verilmiş mətnin dərk edilməsində onun quruluşu, məlumatların təşkili sistemi ilə bağlı bilik və bacarıqlar nümayiş etdirməlidir. Oxucu mətnin quruluşundan istifadə edərək fikirlərini planlı şəkildə formalaşdırır.

Təlim zamanı mətnin strukturundan düzgün istifadənin yolları öyrədilən zaman məlumatların dərk edilməsinin keyfiyyəti də yüksəlir. Müəllim ardıcıl olaraq müxtəlif mətnlərin oxusunun *təşkili qaydalarından* düzgün istifadə etməyin yollarını nümunələr əsasında göstərir. Şagirdlər düşünmək, məlumatları qiymətləndirmək, yadda saxlamaq üçün onlardan məqsədyönlü istifadə edir.

Təsviri, nəqli, mühakimə, tədqiqat xarakterli mətnlərin quruluşları fərqli olduğu kimi, oxu zamanı fərqli düşünmə tərzı də tələb edir. Hekayə janrına aid mətnləri oxuyarkən oxucu hekayənin giriş, əsas və nəticəsi kimi hissələrini müəyyən edir. Mətnlərin quruluşunu və bununla da mahiyyətini dərk etməkdə *oxunun təşkili formaları* çox yararlıdır:

- Səbəb-nəticə
- Müqayisə etmək
- Anlamaq
- Məqsəd
- Problem
- Sübut etmək
- Ardıcılıq

Oxunun təşkili formalarının unikal xüsusiyyəti var. Bunların köməyi ilə mətn üzrə düşünmə fərqli yollarla təşkil edilir və təlimin keyfiyyətini maksimum dərəcədə yüksəldir. Bəzən mətnlər struktur baxımından zəif və qeyri-mütəşəkkil olduğundan oxucuların onu anlaması çətinləşir. Şagirdlər oxunun təşkili formalarından istifadə etməklə məzmunu aydınlaşdırmağın yollarını bilməlidirlər. Bu strategiyalardan istifadə etməklə oxucular, hətta ən zəif təşkil edilmiş mətnin strukturunu müəyyənləşdirə bilirlər.

6. *Oxu strategiyalarından istifadə edən oxucu fərdi oxu üslubunu faydalı hesab edir.*

Öyrənmə arzusu və bacarığı yaranışdan insana aid bir xüsusiyyətdir, lakin insanların öyrənmə üslubları fərqlidir.

Hovard Gardner (1982) dərketmənin müxtəlif növlərini tədrisin təşkilində əhəmiyyətli hesab edir. O inanır ki, hər bir şagird müəyyən qabiliyyətlərə malikdir və müəllim həmin qabiliyyətləri aşkar edərək təli-

mi müvafiq şəkildə təşkil etməlidir. Bəzi şagirdlər tədqiqatların nəticələri haqqında yazmağa, digərləri isə şifahi təqdimatlar etməyə üstünlük verirlər. Elələri də var ki, problemlə bağlı şeir yazmaq, mahnı qoşmaq və ya film çəkməyi xoşlayırlar. Təlim zamanı dərkətmənin bütün imkanlarının nəzərə alınması öyrənənlərin müvəffəqiyyəti ilə nəticələnir. İnsanlar müxtəlif olduğu kimi, onların öyrənmə tərzləri, öyrənmənin təşkili və bilikləri nümayiş etdirmə yolları da fərqlidir.

Hər kəs bu haqda düşünə bilər: “Mən necə oxucuyam?”, “Mən hansı şəraitdə oxumağı sevirəm?”, “Mənim adətim nədir?”.

Şagirdləriniz sakit oxuyaraq söz, fikir və obrazlar haqqında götür-qoy edərək oxuyurlar, ya oxuduqlarını bir film kimi təsəvvür edirlər? Bəlkə, onlar sürətlə oxuyurlar, fikirləri çevik müəyyənləşdirərək irəliləyirlər.

Fərz edək ki, bu mətnin oxusunu təşkil edərkən fərdi, yaxud cütlərdə oxu üsulundan istifadə etmək qərarına gəlmisiniz. O zaman ayrı-ayrı şagirdlərin Hovard Qardnerin “Müxtəlif üsullarla dərkətmə” nəzəriyyəsi baxımından fərdi xüsusiyyətlərini müəyyən etmək üçün öyrənənlərin dərkətmə üsullarını müəyyən etmək zərurəti yaranır. Qardnerin müəyyən etdiyi səkkiz üslub aşağıdakılardır:

	Linqvistik/söz – oxumaqla, xatırlamaqla, söz oyunları vasitəsilə (krossvord, tapmaca), intonasiya ilə danışmaqla, İnternetdən istifadə etməklə		Musiqi/səs – audiodayazıları dinləməklə, öz-özünə danışmaqla, sözləri musiqi ilə oxumaqla, sözləri fikrində təkrarlamaqla, ucadan oxumaqla, oxu tempini dəyişməklə
	Məntiqi/riyazi – məlumatları sistemli şəkildə qeyd etməklə, eksperimentlər aparmaqla, strategiya tələb edən oyunlar oynamaqla (şahmat, dama), məlumatları təhlil etməklə, məntiqi suallar verməklə, İnternetdən istifadə etməklə		Fərdlərarası – qruplarda öyrənməklə, məlumatları başqalarının məlumatları ilə müqayisə etməklə, müsaibə almaqla, öz təcrübəsilə əlaqələndirməklə, komanda oyunlarında iştirak etməklə, birgə layihələr hazırlamaqla
	Vizual/görmə – şəkilləri araşdırmaqla, videoyazılara baxmaqla, vizual əyani vəsaitlərdən istifadə etməklə, tapmaca və labirentləri yerinə yetirməklə, proqnozlaşdırmaqla, İnternetdən istifadə etməklə		Fərd daxili – hər kəsin mane olmasına yol verməməklə, məqsədləri dəqiq müəyyənləşdirməklə, fərqli oyunlar oynamaqla, öz oxu, yazı, düşünmə tempini tənzimləməklə, təklikdə işləməklə, məlumatları öz təcrübəsi ilə əlaqələndirməklə
	Bədən/kinetik – rollu oyunlarda iştirak etməklə, fiziki hərəkətlər nümayiş etdirməklə, müşahidə etdiyi hərəkətləri icra etməklə, muzeylərə, parklara və s. getməklə		Naturalistik – açıq məkanda öyrənməklə, canlı bitki və heyvanların yanında öyrənməklə, mövzunu təlim mühiti ilə əlaqələndirməklə, işləməklə, baxmaqla, dadmaqla, toxunmaqla, təbiətdə əşyaları müşahidə etməklə

Şagirdin bu üslublardan hansına aid olduğunu müəyyən etmək üçün tərtib edilmiş testlərdən istifadə edilə bilər:

Müxtəlif üsullarla dərkətmə üzrə test

Bu yoxlama sualları sizin ən effektiv öyrətmə üslubunuzu müəyyənləşdirməyə kömək edəcək. Əgər o sizin bəzi xüsusiyyətlərinizi əks etdirirsə və əsasən, həqiqətə uyğundursa, qısaca “D” (Düzgün) yazın. Əgər həqiqətə uyğun deyilsə, o zaman “S” (Səhv), əgər fikir həqiqətə bəzən uyğundur, bəzən də yox, o zaman onu sadəcə boş buraxın.

	S U A L L A R	Doğrudur/ Səhvdir
1.	Mən kimisə sözlə istiqamətləndirməkdənsə, xəritə çəkməyə üstünlük verərdim.	
2.	Mən əsəbi də, şən də olanda, adətən, bunun səbəbini bilirəm.	
3.	Mən musiqi alətlərində çalıram (və ya çalardım).	
4.	Mən musiqini əhvali-ruhiyyəmlə əlaqələndirə bilirəm.	
5.	Mən fikrimdə cəld vurma hesablaması apara bilirəm.	
6.	Mən dostuma mənfi emosiyaları aradan qaldırmağa kömək edə bilirəm, çünki mən özüm belə hisslərlə mübarizə apara bilirəm.	
7.	Mən kalkulyator və kompüterlə işləməyi xoşlayıram.	
8.	Mən yeni rəqsi tez öyrənirəm.	
9.	Mənə mübahisədə və ya debatda nə düşündüyümü demək asandır.	
10.	Mən yaxşı mühazirəni, nitqi və ya nəsihəti xoşlayıram.	
11.	Mənim harada olmağımdan asılı olmayaraq, həmişə şimalın və cənubun harada olduğunu bilirəm.	
12.	Mən insanları yığıncaqlara və ya xüsusi tədbirlərə yığmağı xoşlayıram.	
13.	Həyat mənə musiqisiz boş görünür.	
14.	Dibçək gülləri bəsləməyi sevirəm.	
15.	Mən tapmacaları həll etməyi və oyunlar oynamağı xoşlayıram.	
16.	Velosiped sürməyi öyrənmək mənim üçün asan idi.	
17.	Mən məntiqsiz mülahizə və ya fikirləri eşidəndə hirsələnirəm.	

	S U A L L A R	Doğrudur/ Səhvdir
18.	Mən insanları öz planlarımı səmərəli olacağına inandıra bilirəm.	
19.	İstiqamətlər mənim yadımda yaxşı qalır.	
20.	Mən rəqəmlər arasındakı əlaqəni başqalarından daha tez və asan görürəm.	
21.	Mən modellər (heykəllər) düzəltməyi xoşlayıram.	
22.	Dərslərimi bağçada, yaxud parkda daha yaxşı öyrənirəm.	
23.	Mən obyektə bir dəfə baxmaqla onu yandan və ya arxadan görə bilərəm.	
24.	Mən tez-tez musiqi parçalarını həyatımın bəzi hadisələri ilə əlaqələndirirəm.	
25.	Mən rəqəm və fiqurlarla işləməyi xoşlayıram.	
26.	Mən sakit oturub daxili aləmə qapanmağı xoşlayıram.	
27.	Binaların xarici görünüşünə və quruluşuna baxmaq xoşuma gəlir.	
28.	Mən çiməndə və ya tək olanda zümzümə etməyi, fit çalmağı və ya oxumağı xoşlayıram.	
29.	Mən yüngül atletikada çox bacarıqlıyam.	
30.	Mən dostlarıma təfəssilatlı məktublar yazmağı xoşlayıram.	
31.	Üzümdəki ifadədən çox vaxt özümün xəbərim olur.	
32.	Mən digər insanların üzündəki ifadəyə qarşı həssasam.	
33.	Mən əhvali-ruhiyyəmi duyuram. Əhvalımın necəliyini müəyyən etməkdə çətinliyim olmur.	
34.	Getdiyim yolu yaxşı yadımda saxlamağı bacarıram.	
35.	İnsanların mənim haqqımda nə düşündüklərini yaxşı hiss edirəm.	
36.	Mən təbiətdə gəzməyi çox sevirəm.	
37.	Mən sözün dəqiq mənasını tapmaqda bacarıqlıyam.	
38.	Heyvanları sevirəm, onlar haqqında oxumağı xoşlayıram.	
39.	Mən yeni qurğu və cihazların “dilini” yaxşı anlayıram.	
40.	Mən digərlərinin əhvali-ruhiyyəsinə qarşı həssasam.	

Qiymətləndirmə cədvəli

“D” kimi qeyd etdiyiniz sualı dairəyə alın və aşağıdakı siyahıya görə hesablayın. Cəmi toplayın. Hər kateqoriyada dördünün cəmi güclü bacarığı göstərir.

A Linqvistik/söz	B Məntiqi/riyazi	C Vizual/görmə	D Bədən/kinetik	E Musiqi/səs	F Fərd-lərarası	G Fərd-daxili	E Natu-ralistik
9	5	1	8	3	2	12	38
10	7	11	16	4	6	18	14
17	15	39	19	13	26	32	22
37	20	23	21	24	31	40	34
30	25	27	29	28	33	35	36

Şagirdlərdən kimin nəyi xoşladığını, hansı xüsusi bacarıqlar nümayiş etdirdiyini və hansı şəraitdə daha yaxşı öyrəndiyini nəzərə almaqla fərdi (diferensial) təlimin aparıcı nəzəriyyələrindən olan Qardner nəzəriyyəsi fərdi yanaşmanın təmin olunmasında bilik və bacarıqlarınızı artıracaqdır.

Dərketmə üsulu	Nəyi xoşlayır?	Hansı xüsusi bacarıqlar nümayiş etdirir?	Hansı şəraitdə daha yaxşı öyrənir?
Musiqi/səs	<i>mahnı oxumağı, zümzümə etməyi, musiqini dinləməyi, musiqi alətində ifa etməyi, musiqiyə reaksiya verməyi</i>	<i>müxtəlif səsləri təqlid etməkdə, musiqini yadda saxlamaqda, ritmləri tutmaqda</i>	<i>ritm tutmaqla, melodiya və musiqi vasitəsilə</i>
Bədən/kinetik	<i>hərəkətdə olmağı, haqqında danışılan əşyalara toxunmağı, jest və mimikalarından geniş istifadə etməyi</i>	<i>fiziki fəaliyyətdə (idman, rəqs, hərəkət) və emal işlərində</i>	<i>toxunaraq, hərəkət edərək, əxz edilən biliklərlə, sensor üzvləri vasitəsilə ətrafdakılarla qarşılıqlı fəaliyyətdə olmaqla</i>
Naturalist/təbiət	<i>müxtəlif coğrafi və hava şəraitlərində açıq məkanda olmağı, digər canlıların (heyvanların, bitkilərin) yanında olmağı</i>	<i>kateqoriyalasdırmaqda, ətrafında təbiət şəraiti (bitkilər, heyvanlar, quşlar, balıqlar) yaratmaqda, səyahətlər, ekskursiyalar təşkil etməkdə, əşyaları yığmaq və qoruyub saxlamaqda</i>	<i>təbiət qoynunda olarkən, təbiət hadisələrinin başvermə prosesini öyrənərkən</i>

Bütün bunlar yalnız şagirdlərin öyrənmə üslubu haqqında məlumatlı olması üçün deyil, həm də oxu zamanı onlara köməyin təşkil edilməsinə yararlıdır. Müxtəlif oxu üslublarının modeləşdirilməsi, şagirdlərə oxu zamanı boyalardan istifadə etmək şəraitinin yaradılması strategiyalardan istifadə edən oxucuların formalaşması istiqamətində görülən mühüm işlərdir. Boyalardan istifadə etməyin yolunu, qrafiklər hazırlamağı, təlim materiallarının ucadan oxunmasının şagirdlərə öyrədilməsi onların oxu bacarıqlarını yüksəldir. Mürəkkəb mətnləri dərk etmək üçün müxtəlif strategiyalardan istifadə etməklə şagirdlərin oxu bacarıqları daha da təkmilləşir.

7. Oxu strategiyalarından istifadə edənlər öyrənmək üçün bacarıqları ilə əməkdaşlıq edirlər.

Olubmu ki, hər hansı məsələni kiməsə öyrədən zaman həmin problemi daha dərinəndən dərk etdiyinizi aşkar edəsiniz?

Təlim ictimai baxımdan interaktiv bir fəaliyyətdir və şagirdlər öyrənmək məqsədilə bir-biri ilə qarşılıqlı fəaliyyətdə olmağa ehtiyac duyurlar. Qrup fəaliyyətləri təlimin təşkilində böyük əhəmiyyət daşıyır. Həyatda da insanların birlikdə fəaliyyət göstərməsinə tez-tez ehtiyac duyulur. Birlikdə çalışan şagirdlər birgə fəaliyyətdən necə faydalanırlar:

- Mövzu ilə bağlı düşünməyin müxtəlif yollarını aşkar edirlər;
- Mürəkkəb tapşırıqların yerinə yetirilməsində bir-birinə kömək edirlər;
- Başqa şagirdləri hörmətlə dinləməyi öyrənirlər və həmin fikirlərdən yararlanırlar;
- Qarşılıqlı şəkildə faydalanmağın yollarını aşkar edirlər;
- Məsələ ilə bağlı rəylərini dəlillərlə müdafiə etməyi, eləcə də müxtəlif baxışları təsdiq etməyi öyrənirlər.

Əməkdaşlıq təlimi şagirdləri öyrənən icmaların üzvünə çevirir. Bir yerdə işləyərkən şagirdlər bir-birinin istedadına hörmətlə yanaşmağa və qarşılıqlı şəkildə bəhrələnməyə alışırlar.

Oxu strategiyalarından istifadə edən öyrənənlər mətnin məna və məzmununu fərdi və qrup şəklində müəyyənləşdirirlər. Onlar bir-biri ilə əməkdaşlıq edərkən müəllifin ismarıclarını anlamaq və ya dünya görüşlərinin formalaşmasına nail olmaq məqsədi daşıyırlar.

Şagirdlərin qruplarda öyrətməsi çox əhəmiyyətlidir. Şagirdlər digərlərinə kömək edərkən öz təhsilləri üçün də böyük məsuliyyət daşımağa başlayırlar. Çox zaman hər hansı məsələni kiməsə öyrəndəndən sonra məsələ özünü də daha yaxşı aydın olur. Buna aşağıdakı üsullarla nail olmaq olar:

Cütlərlə oxu — şagirdlərdən biri ucadan oxuyur, digəri diqqətlə dinləyir və oxunan materialı ümumiləşdirir. Oxu bitəndən sonra cütlər vəzifələrini dəyişirlər.

Dərketmə üsulu	Nəyi xoşlayır?	Hansı xüsusi bacarıqlar nümayiş etdirir?	Hansı şəraitdə daha yaxşı öyrənir?
Fərdlər-arası	<i>çoxlu dostu olmasını, insanlarla söhbət etməyi və qruplarda fəaliyyət göstərməyi</i>	<i>insanları anlamaqda, başqalarını öyrətməkdə, təşkilatçılıqda, ünsiyyət yaratmaqda, münaqişələrin həllində və vasitəçilikdə</i>	<i>mübadilə edərkən, müqayisə edərkən, əlaqələndirərkən, birgə fəaliyyət göstərəkən və mü sahibə alarkən</i>
Fərddaxili	<i>təklidə işləmək və öz maraqlarını gözləməyi</i>	<i>özünü dərk etmək, öz arzuları və duyğuları üzərində düşünmək, qərarlar qəbul edərkən hislərindən çıxış etmək, öz maraq və məqsədlərini gözləmək, təkrarsız olmaq</i>	<i>təklidə işləyəndə, fərdi layihələr işləyəndə, özünü təlimatlandırmaqda və öz spesifik mühiti olanda</i>
Linqvistik/söz	<i>Oxumağı, yazmağı, hekayə danışmağı, əşya və hadisələrin adlarını, tarixləri yadda saxlamağı</i>	<i>əşya və hadisələrin adlarını, tarixləri yadda saxlamaqda</i>	<i>danışarkən, dinləyərkən və sözləri görəkən</i>
Məntiqi/riyazi	<i>təcrübə aparmağı, rəqəmlərlə işləməyi, sual verməyi, əşyalar və onlar arasında olan münasibətləri araşdırmağı</i>	<i>riyaziyyatda, hadisələrin səbəblərinin müəyyən edilməsində, məntiqdə və problem həllində</i>	<i>kateqoriyalara ayırarkən, təsnif edərkən, mücərrəd anlayış və münasibətlər üzrə işləyərkən</i>
Vizual/görmə	<i>şəkil çəkməyi, konstruksiya etməyi, əşyaları hazırlamağı, xəyalə dalmayı, şəkillərə/ slaydlara baxmağı, filmlərə baxmağı, maşınlarla işləməyi və ya oynamağı</i>	<i>əşya və hadisələri təsəvvür etməkdə, dəyişiklikləri hiss etməkdə, labirint və tapmacaları tapmaqda, xəritələri oxumaqda</i>	<i>vizuallaşdırmaqla, xəyalında canlandırmaqla, rənglər və şəkillərlə işləməklə</i>

LAYIH

Mövzu üzrə söhbət — birlikdə oxunmuş material üzrə söhbət, müzakirə və fikir mübadiləsi edən zaman başqa fikirləri öz fikirləri ilə müqayisə edib, oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən edir və bu prosesdə problemlərin dərinliklərini dərk edirlər.

Cütlərlə oxu

1. Oxudan əvvəl — şagirdlərin hər ikisi mövzu üzrə oxudan əvvəl fəaliyyəti yerinə yetirir:

- oxudan əvvəl mətnin başlığı, verilmiş şəkil, qrafik və s. üzərində düşünür;
- mətnin ölçüsündən və şagirdin hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq, məndəki birinci və sonuncu cümləni və ya abzası oxuyur.
- mətni oxuyarkən cavab tapmaq istədiyi sualları tərtib edir.

2. Yoldaşı oxuyan zaman “oxu zamanı fəaliyyəti”ni yerinə yetirir:

- oxudan əvvəl hazırladığı suallara oxu zamanı cavab tapır;
- qarşılaşdığı yeni sözlərin mənalarını aydınlaşdırmaq üçün qeyd edir;
- oxu fəaliyyəti yoldaşı tərəfindən təkrarlanan zaman ikinci tərəf də “oxu zamanı fəaliyyəti”ni yerinə yetirir.

Mövzu üzrə söhbət

- Oxudan əvvəl yoldaşının hazırladığı sualları öz hazırladığı suallarla müqayisə edir.
- Oxu zamanı tapdığı cavabları öz cavabları ilə müqayisə edir və yoldaşı ilə söhbət, müzakirə və fikir mübadiləsi edir.
- İkinci tərəfin fikirlərini öz fikirləri ilə müqayisə edib, oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən edir.
- Tərəflərdən hansının cavablarının daha keyfiyyətli, anlaşıqlı və aydın olduğunu yoxlayır.
- Məndəki yeni qarşılaşdığı, yaxınmənalı və ya çoxmənalı sözlərə aydınlıq gətirir və onların mətnin məzmununa təsiri üzərində düşünür.
- Bu prosesdə problemlərin dərinliklərini dərk edir.

8. Oxu strategiyalarından istifadə şagirdi üç mərhələdə düşünməyə cəlb edir.

Uğurlu təlim düşünmənin üç mərhələsində baş verir: təlimdən əvvəl, təlim prosesi və təlimdən sonra.

- **I mərhələ.** Təlimdən əvvəl — “Planlaşdırma mərhələsi” beyni təlimə hazırlayır.
- **II mərhələ.** Təlim prosesində — “Qarşılıqlı fəaliyyət mərhələsi” təlim zamanı düşünərək yadda saxlamağı təmin edir.
- **III mərhələ.** Təlimdən sonra — “Düşünmə mərhələsi” təlimdən sonra integrasiya edir, əlaqələndirir və fikirləri tətbiq edir.

“Planlaşdırma mərhələsi” təlimin ilk addımı olduğundan ən məsuliyyətli mərhələsidir. Öyrənən tapşırığı təhlil edib, təlimin daha səmərəli təşkili üçün planlaşma aparır. İlkin hazırlıq nə qədər keyfiyyətli olarsa, şagirdin uğuru da o qədər yüksək olar.

“Qarşılıqlı fəaliyyət mərhələsi” şagirdlərin düşünməsini və təliminin nəticələrinin qiymətləndirməsini təmin edən yüksək idraki strategiyaların tətbiqini tələb edir. Şagird təlim zamanı öz düşünməsini təmin edən qrafiklər tərtib edir və ya icmal hazırlayır. Təlim zamanı müəllim nümayiş etdirdiyi filmi, apardığı təcrübəni saxlamaqla şagirdlərin diqqətini xüsusi məqamlara cəlb edir. Tədqiqatçı Corc Miller göstərir ki, insanın yaddaşı 7 ± 2 informasiyanı eyni zamanda mühafizə edir. İnformasiyalardan birini və ən mühümünü vurğulamaq üçün təlim prosesində şagirdləri saxlamaq, onları yoxlamaq, bilikləri möhkəmləndirmək və ümumiləşdirmək çox əhəmiyyətlidir.

“Düşünmə mərhələsi” tətbiq edilən strategiyalar təlimdən sonra şagirdin düşünməsinin təşkilinə yönəldilir. Bu mərhələdə nail olunan nəticələrin təhlil və müqayisə edilməsi, məsələ ilə bağlı şagirdlərin daha əhatəli düşünməsi, qənaətlərin ümumiləşdirilməsi əsas məqsəd kimi dəyərləndirilir.

Oxu strategiyalarından istifadə edən öyrənənlər təlimin bu üç mərhələsi ilə yalnız tanış olmur, həm də onları oxu zamanı tətbiq etməlidirlər. Onlar bilməlidirlər ki, oxu materialı oxudan əvvəl lazımi fəaliyyətlər yerinə yetiriləndə daha yaxşı dərk edilir. Təlim o zaman başlayır ki, oxucu məqsədi müəyyənləşdirsin, ilkin biliklərini təşkil etsin və təlimlə bağlı proqnozlaşdırma aparsın.

Oxu strategiyalarından istifadə edən öyrənənlər bilirlər ki, oxunun interaktiv mərhələsi şagirdlərin oxu materialı ilə bağlı fikirlərinin yoxlanması və nizamlanması deməkdir. Bu, dərkətmənin yüksəldilməsinə xidmət edir. Əgər hər hansı parça anlaşıqlı deyilsə, şagirdlər oxunu saxlayır, həmin parçanı yenidən, aramla və ya ucadan oxuyur, kənarda (kitabla əlavə etdiyi kiçik bir başı yapışqanlı vərəqlərdə) sadə qələmlə qeydlər edirlər. Oxuyacaqları materiallarla bağlı şagirdlərin suallar tərtib etməsi təlim prosesinin nizamlanmasında şagirdlərə kömək edir. Oxu zamanı şagirdlərin indicə öyrəndikləri məsələləri artıq bildikləri və ya proqnozlaşdırdıqları məsələlərlə müqayisə etmək imkanları yaranır. Oxu strategiyalarından istifadə edən şagird təlim prosesini əngəlləyən məqamları hiss edir və problemi aradan qaldırmağın yollarını bilir.

Con Dyui demişdir: “Biz gördüyümüz işlər haqqında düşünən zaman öyrənirik”. Oxu strategiyalarından istifadə edən şagirdlər oxuduqları materiallar üzərində düşünür, məqsədə çatıb-çatmadıqları haqqında qərarlar qəbul edir, tapşırığı yerinə yetirir, əldə edilmiş yeni bilikləri mövcud biliklərlə əlaqələndirir.

Oxu prosesinin istiqamətləndirilməsi üçün təlimin göstərilən səkkiz prinsipinin düşünülmüş şəkildə əlaqələndirilməsindən şagirdlər əhəmiyyətli dərəcədə faydalana bilərlər.

*Stanford Universitetinin professoru
Robert Sternberq və Harvard Universitetinin
professoru Hovard Qardnerin
elmi məqalələri əsasında hazırlanmışdır*

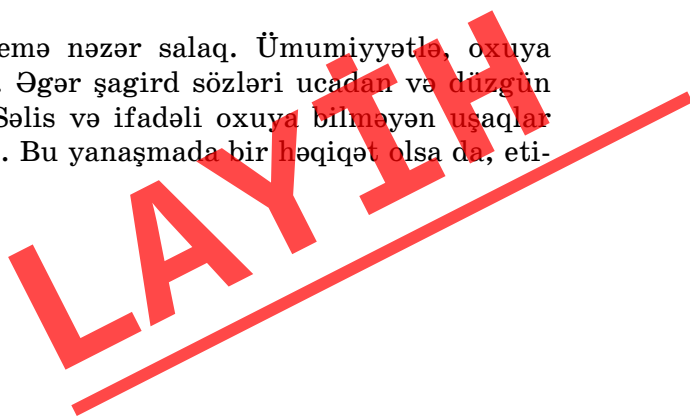
Oxu ilə bağlı bəzi məsələlər

Şübhəsiz ki, bütün başqa fənn müəllimlərindən daha çox Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimləri şagirdlərin məharətli oxucu olmasına səy göstərirlər. Müəllimin bütün fəaliyyəti ona yönəldilməlidir ki, şagird oxunun onun həyatındakı əhəmiyyətini dərk etsin. Dərk etsin ki, oxunan səhifələr vasitəsilə dünyanı dərk edə bilər. Gözəl bir hekayədən zövq almaqla bərabər həyat dərsi ala bilər.

Elə şagirdlər də var ki, bu məsələlərdə ciddi problemlərlə üzləşir. Həmin şagirdləri oxuya cəlb etmək və gələcəkdə “ömür boyu öyrənənlər” olmasını təmin etmək üçün onlara maraqlı kitablar təqdim etmək lazım gəlir. Elə kitablar ki, heç zaman oxudan xoşlanmayan insanı da ecazkar və qüdrətli söz dünyasından zövq almağa yönəltsin.

Şagirdlər sinifdən-sinfə keçdikcə onlara təqdim edilən mətnlər diqqətlə təhlil edilib, seçilməlidir. Bu zaman şagirdlərin idrak səviyyəsi, yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Əgər oxu üçün seçilən mətn çox asan olarsa, o, oxu strategiyalarından istifadəyə heç bir ehtiyac yaratmaz. Oxu materialı çox mürəkkəb olarsa, şagird oxudan uzaqlaşdırar və oxuya olan marağını azaldar. Məzmunun səviyyəsi məsələsində elə seçim edilməlidir ki, şagird mətnin mənasını dərk etmək üçün ardıcıl və mütəşəkkil fəaliyyətdə olmaq ehtiyacı duysun. Sinifdə təhsil alan şagirdlərin idraki səviyyələri, oxu bacarıqlarının fərqli olduğu nəzərə alınaraq onlara təqdim olunan oxu materiallarının da bir neçə səviyyədə olmasını təmin etmək lazımdır. Mətnlər mürəkkəbliyindən baxımından müxtəlif səviyyələrdə olsalar da, semantik baxımdan əlaqəli olmalıdır ki, mövzular bir-birini tamamlasın, bir dərslə müxtəlif problemlər ətrafında müzakirələr açılsın. Oxu strategiyasının tətbiqinin ilkin mərhələsində müəllim kiçik mətnlər üzrə şagird fəaliyyətini təşkil etməlidir. Qısa mətnlər üzrə gözlənilən nəticələr əldə edildəndən sonra artıq geniş mətnlər üzrə strategiyalı oxu fəaliyyətini təşkil etmək olar.

Şagird mövqeyindən problemə nəzər salmaq. Ümumiyyətlə, oxuya belə bir münasibət formalaşmışdır. Əgər şagird sözləri ucadan və düzgün oxuyursa, deməli, o oxuyur. Səlis və ifadəli oxuya bilməyən uşaqlar isə pis oxucular hesab edilir. Bu yanaşmada bir həqiqət olsa da, eti-

raf etmək lazımdır ki, biz çox hallarda ucadan və yaxşı oxuyan uşağın oxuduğunun mənasını dərk etmədiyinin şahidi oluruq. Eyni zamanda, əksinə, mətni çətinliklə oxuyan şagirdlərin əsas fikri dərk etdiyini və təhlillər apardığını müşahidə edirik. Bütün bu kimi hallar deməyə əsas verir ki, savadlı olmaq hələ sıra ilə əvvəl sözləri düzgün yazmaq, onları düzgün oxumaq və sonra mənasını izah etmək kimi deyil, qarşılıqlı əlaqəli məsələlər kimi dəyərləndirilməlidir. Bu, qəbul edilmiş həqiqətdir ki, yaxşı oxucu mətndəki çətin sözlərin mənasını tapır, janrını müəyyənləşdirir, simvolları (“*”; “+”; “!”; “?”) istifadə edir. Amma bu da yaxşı oxucu olmağın bütün şərtləri deyil. Bunun üçün əslində, daha geniş aspektdə fəaliyyət göstərmək lazımdır. Oxudan əvvəl, oxu zamanı, oxudan sonra anlamı idarə etmək, suallar vermək, nəticələr çıxarmaq, əlaqələndirmək, ümumiləşdirmək, inteqrasiya etmək və dərk etməklə fəal düşünənlərə çevrilirlər.

Buna necə nail olmalı? Müəllim bu barədə şagirdləri ilə söhbət aparır. “Oxu nədir?”, “Yaxşı oxucu nə etməlidir?” Təlim zamanı şagirdlərə mətn, əsər, kitab haqqında danışmaq əvəzinə, oxu strategiyasını necə istifadə etdiyini nümayiş etdirmək lazımdır.

Bu zaman müəllimin vəzifələri və fəaliyyəti köklü şəkildə dəyişir. Müəllim mətnin oxusunu tapşırıb, sonra da onun necə oxunduğunu qiymətləndirən bir ekspert vəzifəsindən oxu prosesini təşkil edən, modelləşdirən bir köməkçiye, məsləhətçiye, yolgöstərənə çevrilir. Eləcə də qiymətləndirmə zamanı mətnin əsas ideyasının aşkar edilməsi deyil, həmin ideyanın necə və hansı yollarla aşkar edildiyi qiymətləndirilir. Buna nail olmaq üçün müəllim “ucadan düşünməyi” bacarmalıdır. Bu zaman sanki müəllim şagirdləri qarşısında “öz beyninə bir pəncərə açır” və onları həmin “pəncərəyə baxmağa” dəvət edir. Uşaqlar müəllimin əsas fikri müəyyənləşdirmək üçün düşünmə ardıcılığını, baş verən prosesləri izləyirlər. Uşaqlardan “Məndən nə başa düşdünüz?” sualı əvəzinə, “Nəyə görə belə qərara gəldiniz ki, mətn bu mənanı verir?” sualını soruşmaq lazımdır. Bir nümunəyə nəzər salaq.

I Strategiya. Mətni işarələmək. Bu strategiyadan həm məlumatlandırıcı, həm də təsviri mətnin tədrisi zamanı istifadə edilə bilər. Bu üsul, əsasən, aşağı siniflərdə tətbiq edilir. Lakin əgər müəllim aşkar etsə ki, sinifdə hələ də bu üsulun tətbiqinə ehtiyac var, ondan istifadə edə bilər. Bu üsul şagirdin düşünərək oxusunun təşkili istiqamətində atılmış ilk uğurlu addım hesab edilir. Hər hansı bir mətni oxuyan zaman müəllim uşaqlara tapşırır ki, o, mətni oxuduqca aşağıdakı işarələrin mətn üzrə düzülməsini müşahidə etsin. (Bununla müəllim praktik olaraq strategiyalı oxu nümunəsini şagirdlərə nümayiş etdirir.)

“*” Mən artıq bunu bilirəm.

“!” Nə gözəl yenilik!

“+” Bu mənim üçün yeni məlumatdır.

“?” Mən bunu başa düşürəm.

Müəllim mətni oxuduqca hər abzasdan sonra dayanır, ucadan oxumuş hissə haqqında danışır. Abzasın yanına yapışdırılmış qeyd vərəqinə işarələri yazır. O, abzasın yanında qeydlər etməklə verdiyi qərarın səbəbini izah edir. Bu cür işarələrin yapışdırılması işi müstəqil oxu zamanı hər bir şagird tərəfindən yerinə yetirilir. Növbəti dərs işarələrlə bağlı məsələlər şagirdlərin oxusu zamanı müzakirə edilir. İşarələrin yapışdırılması strategiyası şagirdləri oxuya daha da cəlb edir. Onu hər cümlə üzərində düşünməyə təhrik edir, bununla da mətnin dərk edilməsini yüksəldir.

II strategiya. Mətnlərin müqayisəsi. Mövzu təqdim edilir. Şagirdlərə həmin mövzuda kiçik mətn yazmaq tapşırılır. Sonra şagirdin yaratdığı və dərslikdə təqdim edilən mətnlərin hər ikisinin müqayisəli oxusuna yönəldən tapşırıq verilir: Mətnləri oxuyun, hər iki mətnə oxşar və fərqli cəhətləri seçin. Seçimi aşağıdakı məsələlərə əsasən aparın:

- sizin tərtib etdiyiniz mətnə olan məsələlər;
- dərslikdə təqdim edilən mətnə olan məsələlər;
- hər iki mətnə təqdim edilən məsələlər;
- fikirlərinizi ifadə etmək üçün Venn* diaqramı tərtib edin;
- öyrəndiklərinizdən nə kimi qənaətə gəldiniz?
- bir də bu mövzuda mətn yaratsaydınız, oraya daha nələri əlavə edərdiniz?

Venn diaqramı

İstifadə edilən ədəbiyyat:

1. **Rachel Billmeyer.** Müxtəlif fənlər üzrə mətnlərin strategiya ilə oxusu; *Düşünmə mühiti yaratmaq üçün praktik tapşırıqlar. I cild, Dayspring Printing, ABŞ, 2004.*

2. Kitabdan məqalələr:

- **Robert Sternberq.** Biz strategiya ilə oxu haqqında nə bilirik?
- **Şeril Beker Dobertin.** Ana dili – Dil mədəniyyəti dərslərində strategiya ilə oxu.
- Ana dili dərslərində strategiya ilə bağlı bəzi məsələlər mətnindən istifadə etməklə dərslik müəllifi tərəfindən hazırlanmış tövsiyə;

3. **Howard Gardner.** Müxtəlif üsullarla dərk etmə nəzəriyyəsi və təhsil (Multiple intelligences and education (İngilis dilində))

<http://www.infed.org/thinkers/gardner.htm>

MƏTN NƏZƏRİYYƏSİ

Mətnin səciyyəvi əlamətlərini onun sintaktik quruluşu deyil, funksiyası və mənası yaradır. Buna görə də mətndə materialın ifadə olunması üsullarına, həm də mətn informasiyasının xarakterinə diqqət yetirmək vacibdir. Nitqin funksional məna tipi ötürülən informasiyanın xarakteri ilə təyin edilir. Bu mənada mətnlər təsbitləyici (yaxud təsviredici) tipli və əsaslandırıcı tipli olur. Təsbitləyici tip mətnlər təsviretmə, nəqletmə – təsviretmə, məlumatlandırma – nəqletmə, əsaslandırıcı tip mətnlər isə mühakimə, müəyyənləşdirmə – izahat, nəticəyəlmə – mühakimə xüsusiyyətinə malikdir.

Təsviredici mətnlər

Təsviredici tip mətnlər obyektlərin əlamətlərini, xassələrini, keyfiyyətlərini, eksperimentin gedişini əks (təsvir) etdirir, hadisələrin, proseslərin dinamikasını (nəqletmə) nəql edir.

Əsaslandırıcı tip mətnlər informasiyanı təyinetmə və ya izahat, sübut, mühakimənin özü və nəticəyə gəlmə şəklində təqdim edir.

Beləliklə, mətn müəyyən kommunikasiya vasitəsi daşıyır:

- 1) məlumat vermək, təsbitləmək (təsviretmə);
- 2) danışmaq, təsəvvür etmək (nəqletmə);
- 3) müqayisə etmək, xülasəsini vermək, ümumiləşdirmək (anlayış, izahat);
- 4) əsaslandırmaq, sübut etmək, inkar etmək, ifşa etmək (əsaslandırma, mühakimə)
- 5) həvəs oyatmaq, xahiş etmək-istəmək, əmr etmək (təlimatlandırma).

Beləliklə, nitqin funksional-məna tipləri mətn çərçivəsində düşüncə və kommunikasiya kateqoriyaları ilə əlaqələnilir. Bu mənada E.Verlixin sistemi maraqlıdır.

Bu sistem bir qədər qısaldılmış halda belədir:

Cədvəl 1

Təfəkkür formaları	Mətn formasının tipi	Danışanın (yazanın) mövqeyi
məkanda qavrama	təsviretmə	kommunikasiya mövzusunun məkanda yerinə görə yönəlmə
zamana görə qavrama	nəqletmə	kommunikasiya mövzusunun zamanda yerinə görə yönəlmə
başla düşmə	izahat	təsəvvürlərin yaranmasına görə yönəlmə
mülahizə	əsaslandırma, mühakimə	anlayışlar və təsəvvürlər arasında münasibətlərə görə yönəlmə
planlaşdırma	təlimatlandırma	hərəkətlərin həyata keçirilməsinə görə yönəlmə

**Nitqin funksional-məna tiplərinin mətn çərçivəsində
düşüncə və kommunikasiya kateqoriyaları
ilə əlaqəsi
(E.Verlixə görə)**

Beləliklə, təsviretmə — əşyanın xassələrinin, əlamətlərinin sadalanmasıdır; nəqlətmə — hadisələr barədə zaman ardıcılığında hekayədir; mühakimə — əşya və ya təzahürün tədqiqi, onların daxili əlamətlərinin açılması, müəyyən müddəaların sübutudur; təlimatlandırma — fəaliyyətə aid tövsiyələrdir.

Nəqlətmə hərəkətlə, təsviretmə əşya ilə, mühakimə əşya və hərəkətlərin münasibəti ilə bağlıdır.

Nitqin funksional məna tiplərinin quruluşunu səciyyələndirməzdən əvvəl diqqəti o fakta yönəltmək istərdik ki, bu tipləri fərqləndirməyə kömək edən əsas əlamətlərdən biri də fikrin çatdırılması yollarıdır.

Məhz çatdırılması nəzərdə tutulan məlumatda ən mühüm məqam mətnin tipini yaradır, formalaşdırır, onun formasını müəyyən edir, ayrıca götürülmüş cümlə-deyim tipi meydana gətirir. Eyni quruluşlu iki fikri götürək:

“Qatar gedir” və “Yağış yağır”. Birinci halda subyekt insan fəaliyyətinin nəticəsi olaraq özü fəal təsir göstərir, ikinci halda bizim qarşımızda təbii substansiya durur (subyekt təbiətdə baş verən hadisə), gedir və ya yağır feili hərəkətin müxtəlif növlərini bildirir. İkinci halda mənaya zərər vermədən yağış sözünü götürmək olar (məs.: yağış yağır — yağır). Belə çevrilmələri “Qatar gedir”də etmək olmur (qatar insan fəaliyyətinin nəticəsi olaraq istənilən vaxt dayandırıla da bilər; amma yağış istənilən vaxt dayandırıla bilməz). Qatar sürətlə, yavaş, dayanmaqla gedir (fəal hərəkəti səciyyələndirən şərait komponentləri); Yağışın hərəkəti isə başqa cür səciyyələndirilə bilər: Yağış tək-tük atır, güclüdür, narındır, intensivdir — vedrədən tökülən kimidir və s.

Söz düzümü də nitq tipini müəyyənləşdirən amil kimi çıxış edir. Məsələn: “Qatar stansiyada dayandı” və “Stansiyada qatar dayandı” cümlələri müxtəlif kontekstləri göstərir: birinci halda hərəkət fəaldır (gedirdi, gedirdi və dayandı), ikinci halda — fakt kənardan müşahidə olunan mənzərənin bir hissəsi kimi verilir. Belə yerdəyişmə nəticəsində cümlə-deyim 1-ci halda nəqli, 2-ci halda təsviredici kontekstlər kəsb edir.

Təsviretmənin strukturu (quruluşu)

Təsviretmə obyektin keyfiyyətlərini xarakterizə edir. Bunlar təbiət təzahürlərinin, əşyaların, şəxslərin, ətraf aləmin, eksperimentlərin, məşın hissələrinin və s. keyfiyyətləri ola bilər.

Keyfiyyətin təsviri

“Külək yoxdur, hava istidir, yanıq iyi gəlir. Yağışdan şirinləşmiş dəniz tutqun zeytun rəngindədir”.

Burada keyfiyyət, əlamət bildirən sözlər məntiqi olaraq ayrılır – istidir, tutqun, zeytun rəngindədir.

Yaxud:

“Qırmızıbaş göbələk yayın ortalarından sentyabrın axırına qədər ağcaqovaqların altında yetişir. Onun papağı lətlidir, əvvəlcə kürəşəkilli, sonra balıncvarı olur. Papağı sarımtıl-qırmızı, qonur-qırmızı, narıncı-qırmızıdır. Papağının altı əvvəlcə ağımtıl olub, sonradan bozarır. Ağ rəngli, ayaqçığı düz, hündür və qalındır, əsasında qalınlaşmışdır, üzərində qara və ya qəhvəyi pulcuqları var. Ləti bərk, ağdır, qıranda əvvəlcə göyərir, sonra tünd-bənövşəyi rəng alır”. (Tibbi ensiklopediya)

Bu mətn bütünlükdə təsviretmə tipində qurulmuşdur: lətli, kürəşəkilli, balıncvarı, sarımtıl-qırmızı, qonur-qırmızı, narıncı-qırmızı, əvvəlcə ağımtıl, düz, hündür əsasında qalınlaşmış, qara və ya qəhvəyi pulcuqlarla örtülmüş, ağ rəngli, bərk, ağ, tünd-bənövşəyi sözləri əşyanı xarakterizə edən keyfiyyət adlarıdır. Burada hətta feillər də xüsusi keyfiyyətdə istifadə olunur: “Yetişir”, “bozarır”, “göyərir” kimi feillər əlamət mənasında işlədilir.

Keyfiyyətin təsvirini digər üsullarla da vermək olar. Təyinlərdən istifadə etməklə keyfiyyət mənasının adı üsulla verilməsi ilə yanaşı, feil formalarından da xüsusi olaraq istifadə edilən təsviretməyə bir misal göstərək (bu heyvan növünün elmi tipik təsvir edilməsidir):

“Bütün müasir və nəslə kəsilməmiş pişik-kimilərin başı kiçik, gövdəsi yaraşıqlı və əzələli, ayaqları gödək, lakin güclüdür. Caynaqları tamamilə, yaxud qismən içəri çəkilib bilir. Əksəriyyətinin quyruğu uzundur. Bir qismi balaca, digəri iridir. Tükləri qısadır; şimali və yüksək dağlarda yaşayan növlərin tükü tropik qurşaqlarda yaşayanlara nisbətən daha xovludur. Tropik meşə növlərinin rəngi çox vaxt əlvan (boz, narıncı, yaxud bozımtıl fonda qara ləkələr, yaxud zolaqlar) olur. Şimal çöl və səhra növləri sarı, yaxud qum rənglidir; qarnı ağdır. Vahşi pişik-kimilər bütün materiklərdə və iri adalarda (Yeni Qvineya, Madagaskar)

kardan başqa) yayılmışdır. Tropiklərdə daha çoxdur. Axşam və gecə həyatı keçirirlər. Məməliləri, quşları, sürünənləri, balıqları, bəzən də cücüləri yeyir. Xırda növlər hər il, iri növlər isə 2–3 ildən bir çoxalır; yalnız ev pişiyi tez-tez balalayır. Xırda növləri 5–6, iri növlər 2–4 bala doğur”. (az.wikipedia.org/wiki/Pişikkimilər)

Burada feillər heyvanın təsvir olunan növünə məxsus keyfiyyətləri göstərir. İndiki zamanın belə formaları zamanxarici məna daşıyır.

Predmetin təsviri

Xan çinarın yarpaqlarına zərli naxışlar çəkər batan günəşin son işıqları.

Anaların laylasına qoşular, körpələrə şirin yuxu gətirər yarpaqların nəğməsi.

Nənələrin nağıllarına qarışar, nəvələrə zər qanadlı pərilərdən, bül-lur saraylardan, divbasan igidlərdən danışar yarpaqların xışıltısı.

Zəhmətdən, hünərdən, döyüşdən, zəfərdən dastanlar söylər xan çinarın hər yarpağı nəsillərdən-nəsillərə.

Neçə-neçə qarlı-boranlı qışlar görmüş, amma şux durmuş, əyilməmiş xan çinarın vüqarlı başı...

Əyilməz də!..

Payızlarda yarpaqları saralıb tökülmüş, qışlarda azğın boranlara sinə gərmiş şax budaqları; yazlarda yenə yarpaqlanmış-budaqlanmış, daha da ucalmış dik başı xan çinarın... (Mikayıl Rzaquluzadə. “Xan çinarın bir yarpağı”)

Bu hissədə əşyanın adları əsasdır, məhz bunlar təsvir olunan mənzərənin fonunu təşkil edir (əşya – sözün geniş mənasında): xan çinar, yarpaqlar, budaqlar kimi ad bildirən sözlərlə yanaşı, burada feildən düzəlmiş əlamət bildirən – *qışlar görmüş, şux durmuş, sinə gərmiş, ucalmış, yarpaqlanmış-budaqlanmış* kimi sözlər də vardır, yəni bütün feillər fəal hərəkəti ifadə etmir, onlar əşyanın qavranması üçün məlumatı ötürən feillərdir.

Eyni ilə aşağıdakı mətndə də bunu müşahidə edirik:

Eşitdiyim bu acı və dəhşətli xəbərdən sarsıldım. Yolun kənarı ilə pay-piyada şəhərə tərəf üz tutdum. Yollarda ictimai nəqliyyat, şəxsi maşınlar gözə dəymirdi. Hər tərəfə ölü bir sükut çökmüşdü. Ölkəmizin paytaxtı bir gün əvvəlki səsli-küylü şəhərə oxşamırdı. Dünən coşub-daşan şəhər bu gün yas içindəydi. Yollarda yalnız zirehli texnikalar hərəkət edirdi. Küçələrdə

rastlaşdığımız sovet əsgərləri bizi nifrət dolu baxışlarla süzürdülər. (Vahid Məhərrəmov. “Biz o qanlı gecənin şahidiyik”)

Burada *acı və dəhşətli xəbər, ölü bir sükut, yas* məlumatda çatdırılması nəzərdə tutulan ən mühüm fikirdir. Həm də “əşya” “keyfiyyət”lə sıx əlaqəlidir: *gözə dəymirdi, yas içindəydi* feilləri yenə də görüntüdən yaranmış təəssüratı vermək məqsədi daşıyır.

Hal və vəziyyətin təsviri

Vəziyyətdəki dəyişikliklər, burada hansısa subyektin və ya obyektin hərəkətinin fəal təzahürü ilə bağlı deyildir; bu kənardan müşahidə olunanın bir haldan digər hala keçməsidir.

Yollar, küçələr adamlarla dolu idi. Sanki bu insanlar səhərə kimi yatmayıb ayaq üstə qalmışdılar. Şəhidlər xiyabanına yaxın düşmək mümkün deyildi. Adamların arasından irəli keçib getmək saatlarla vaxt aparırdı. Ayağı yer tutanların hamısı; qoca, uşaq, xəstə və hətta çəliyə, qoltuq ağaclarına söykənən əlillər də dəfndə iştirak edirdilər. Aman Allah, bu qədər insan seli haradan gəlmişdi?! Xiyabana axışanların ardı-arası kəsilmirdi. Sanki küçələrə qərənfillərdən qırmızı xalı döşənmişdi. (Mikayıl Rzaquluzadə. “Dəfn günü – hüzn günü”)

Belə təsvir vəziyyətin dəyişməsinə, keyfiyyətin dərəcəsini göstərən feillərlə ifadə edilir. Belə təsvirlərdə tez-tez müqayisəli dərəcə formalarından istifadə olunur.

Hal və vəziyyətin təsviri fəal hərəkət feillərindən istifadə edilməsinə də əsaslanı bilər, amma bu hərəkət, yenə də kənardan müşahidə olunan predmeti xarakterizə edən hərəkətdir:

“Qapı açıldı, iyirmi beş-iyirmi altı yaşlarında, ortaboylu, qarabuğdayı bir adam içəri girdi. Bir göz qırpımında hamı ayağa durdu. Müəllimin tanış, mehriban səsi ətrafa yayıldı:

– Salam, uşaqlar!

Sınıf, yüksək dağın zirvəsindən gurultuyla tökülən şalalə kimi səsləndi:

– Salam!!!

– Əyləşin, əyləşin.

Uşaqlar əyləşdilər. Elə sükut əmələ gəldi ki, onların nəfəslərini belə eşitmək olardı. Maraqlı dolu baxışlar müəllimə zillənmişdi. Müəllim də özünə dikilən gözləri iri qonur gözləri ilə süzür, sanki onları oxumağa çalışırdı”. (Gülhüseyn Hüseynoğlu. “Müəllimin arzusu”)

Nəqletmənin quruluşu

Nəqletmə hadisələrin inkişafı, onların ardıcılığı barədə təsəvvür yaradır. Mətnin bu növü diqqəti fəal hərəkətlərə, proseslərə, hərəkətlərin ardıcılığına yönəldir. Buradakı feillər təsviretmədəki feillərdən fərqli olaraq həmişə fəaldır. Nəqletmə müxtəlif formada ola bilər, lakin bu formalar təsviretmədə olduğu qədər çox deyildir. Nəqletmənin əsas əlaməti — feil formasının dinamikliyi, fəallığıdır, onun tam mənalılığı və tutarlılığıdır. Buna görə də belə hissələrdə ani hərəkəti bildirən bitmiş növdə olan feillərə tez-tez rast gəlinir:

“Başa düşdü ki, düşmənin səngəri lap yaxınlıqdadı. On-on beş addım da irəli süründü. İnanılmaz cəldliklə səngərə atıldı. Səs olmasın deyər silahı işə salmadı. İlk qarşısına çıxan düşmənin beşini məhv edib, üçünü isə ağır yaraladı. Daha tərəddüdə yer yox idi. Lənət şeytana deyib, geriye də qayıda bilərdi. Yox, geriye yol yoxdu, ancaq irəli. Əlinə keçən silahları da götürüb səngərdən çıxdı. Azərbaycan bayrağını torpağa sancdı: “Can Vətən!” – deyib qalxdı. ...Nəhayət, düşmənin kazarması görsəndi. Yenə yerə uzanıb ətrafı dinşədi”. (Mustafa Cəməli. “İgid Mübariz”)

Gördüyümüz kimi, bu hissədə fəal feillər hərəkətin mərhələlərini verir. Feillər hadisələrin növbələşməsini təsbit edərək mətni öz üzərlərində “saxlayır”.

Daha bir misal:

“Çuvalların ağzı açıldı, buğda götürülüb, səməni göyərdildi. Göyərdilmiş səməni taxta çanaqda, tabaqda döyülüb suyu sıxıldı. Yeddi qonşu evdən un alınıb bu səməni suyunda sıyıq, xamır iri tavada ocaq üstə qoyuldu. Başladılar səməni halvası bişirməyə. Halva bişənə yaxın onun içinə badam, qoz ləpəsi də salındı. Uşaqlar, cavanlar, qızlar, gəlinlər dəstə ilə səməni tavasının başına dolana-dolana səs-səsə verib nəğmə oxudular”. (“Çillələr” əfsanəsi)

Yaxud:

“Artıq yer-yurd al yaşıla bürünmüşdü. Üç qardaş köçünü sürüb gedirdi. Onların yerinə istəklili bir qonaq gəlirdi, gözəllər gözəli bahar...” (“Çillələr” əfsanəsi)

Nəqletmə kontekstində nitq komponentləri istənilən qədər genişlənə bilər.

Mühakimə mətnlərinin quruluşu

Təsviredici, nəqli tip mətnlərlə yanaşı, mühakimə tipli mətnlər də var. İfadənin belə üsulu sübut, izahat, təyinetmə, nəticə xarakterli məlumatın ötürülməsini gerçəkləşdirir.

Mühakimə tipli mətnlərdə tez-tez modal sözlərdən, güzəşt və səbəb-nəticə əlaqəsindən, qarşılaşdırma və müqayisəetmədən istifadə olunur. Məsələn:

“Məktubun məzmunu belə idi: “Balaca bala! Hərçənd ki, sənin atan və mənim qardaşım fəna xüsusiyyətli bir adamdır, amma sənin tərbiyə, əxlaqın gözəldir. Buna görə də mən sənə yüz min manat bağışladım””. (**İbrahimbəy Musabəyov. “Rzanın qutusu”**)

İfadə etmək üsullarının və mətn tiplərinin araşdırılması elə nəticəyə gətirir ki, belə tiplər öz nitq təşkilinə görə fərqlənirlər. Lakin müxtəlif mətnlərin təhlili belə həddən ziyadə ayırmanın düzgün olmaması barədə qənaətə gəlməyə imkan verir. Xüsusilə bədii mətndə ümumiləşmiş planda nitqin üstün tipləri üzə çıxarılanda müəyyən xəta ilə təsdiq etmək olar ki, bədii mətn üçün predmetin, portretin, peyzajın, ətraf aləmin xarakterizə olunması zamanı təsviretmə səciyyəvidir; nəqletmə – fəal hərəkətlərin sadalanması, onların vaxta görə növbələnməsi zamanı; mühakimə – müəllifin personajların davranışını izah edən kənar qeydləri zamanı, əxlaqi-mənəvi, psixoloji sıradan mövqeyin ifadə olunması zamanı və i.ə səciyyəvi olur. Əlbəttə ki, bütün bu hallarda söhbət ifadənin üstün tipindən gedir. Real mətnlərdə məsələ daha mürəkkəbdir və eyni zamanda daha az əvvəlcədən fikir demək olmur.

Nitq tipləri, ümumiyyətlə, “təmiz” halda çox nadir olur və belə mətn hissələrinin həcmi əvvəlcədən demək olmur: bu, ifadəarası, yaxud bir abzasda qurulmuş deyiliş ola bilər; mətnin bəzi hissəciyi ola bilər, yəni tiplərin sərhədləri mətn vahidlərinin sərhədləri ilə şərtləndirilməyə bilər. Bu, bir daha onu sübut edir ki, nitqin funksional məna tipləri mətnin parçası, onun təşkil etdiyi bir vahid deyildir, bu, məlumatın təşkili üsulu, ifadə üsuludur.

Mətnin nitq təşkilinin təhlili onu sübut edir ki, real olaraq nitqin müxtəlif tipləri bir qədər mürəkkəb qarışıq tipləri əmələ gətirərək bir-birini əvəz edirlər ki, burada təsviretmə də, nəqletmə də və mühakimə də kontekstual olaraq birləşir. İfadənin müxtəlif tipləri müxtəlif cür kombine oluna, mətnin müxtəlif yerində birindən digərinə keçə bilər.

Növbəti hissəni götürək:

“1945-ci il dekabrın 13-də qaranlıq bir gecədə bir dəstə fədai tonqalın başına toplanmışdı... Qədim Azərbaycan adətinə görə onlar odun ətrafında halqa vurmuşdular... Göylər buludlu, üfüqlər qaranlıq idi... Bütün ətrafda ağır bir sükut hökm sürürdü... Tonqalın alovu sönüb közə döndükcə onun başındakı fədailərin halqası daralırdı... Onlar bir-birinə qısılmış, gözlərini gecə qaranlığında sanki min hekayət oxuyan tonqal közünə dikmişdilər. Kimisi nağıl deyir, kimisi min illərlə ağızdan-ağıza gəzməmiş bir əfsanə söyləyirdi... Bütün danışanlar içərisində altmış yaşlı Kərim kişi hamıdan artıq maraq oyandırmış və hörmət qazanmışdı... Onun qar kimi ağarmış saqqalı bütün simasını örtmüşdü. Başının tükləri və hətta qalın qaşları belə ağarmışdı... Boynu, boğazının altı və bütün siması ağ tüklərlə örtülmüşdü. Yalnız hələ də işığını itirməmiş gözləri bu ağ tüklərin arasından görünür, qalın meşəlikdəki bulaq kimi işıldayırdı... Bütün siması sonsuz bir mərhəmət ifadə edirdi... Xüsusilə gülümsədiyi zaman bu daha da artıq gözə çarpırdı...” (Mirzə İbrahimov. “Tonqal başında”)

Mətnin bu fraqmentində nəqletmə və mühakimə bir-birinə qarışmışdır, bunu deyilişlərin müxtəlif struktur cizgiləri — nəqletmə kontekstində fəal hərəkətin feilləri və mühakimə kontekstində keyfiyyətin təsviri sübut edir; bütün bunlar bir fraqment çərçivəsində eyni zamanda çıxış edir: birinci abzasda nəqli, sonrakı abzasda isə mühakimə tipli mətn gəlir.

Başqa bir misal:

“Məşədə boğuc güllə səsi eşidildi. Kür çayı sakit-sakit axırdı. Arabir xəfif külək əsir, xəzan yarpaqlarını xışıldadırdı. Ətrafın dərin sükutunu pozan bu xışiltı birdən qüvvətləndi və çox keçmədi ki, güllə səsi gələn tərəfdən bir maral çıxıb özünü sahilə verdi. Maral yüyürdükcə tez-tez bürəyir, şax budaqlı buynuzları ağaclara toxunurdu. Maralın keçib gəldiyi yerdə sarı yarpaqların üzərinə qan damlaları çilənirdi. Bu qan maralın döşündən axırdı. Birdən maral buynuzlarını qaldıraraq, ürkək nəzərlərlə ətrafına boylandı. Onun iri qumral gözləri yaşla dolmuşdu.

Maral cığırla suya endi. Od içində yanan dodaqlarını Kürə söykədi. Bir xeyli içdi. Onun sinəsindən axan qan damlaları sakit dalgalara qarışır, bir göz qırpımında su rənginə dönüb görünməz olurdu.

Birdən bulanıq sular arasından bir tısbağa başını çıxarıb onu salamladı:

– Xoş gördük, maral qardaş, – dedi, – səndən nə əcəb, bu gün belə tez gəldin?

Yarasının sızılısını indi daha çox hiss edən maral həmişəki qürurunu pozmadı. Dedi:

– Heç. Bu gün hava isti oldu.

Tısbağa sudan çıxdı:

– Maral qardaş! – dedi. – Mən bir az bundan əvvəl sudan çıxıb günəşdə qızınırdım. Güllə səsi eşidib suya atıldım... Ovçu uzaqdadır?

Maral dinmədi. Bu sözlər könlünə toxundu. Ovçuları sevməsə də, onların tısbağaya güllə atmadığını yaxşı bilirdi. Birdən tısbağanın gözləri maralın döşünə zilləndi". (Mehdi Hüseyn. "Maral əfsanəsi")

Göründüyü kimi, bu parçada nəqli və təsviri mətn tipləri qarışmışdır. Birinci abzas bütünlüklə nəqli, ikinci abzas qarışıq, sonrakı hissələr isə qarışıq mətn tipindədir.

ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ İKT-dən İSTİFADƏ

Şagird nailiyyətini yüksəltmək məqsədi ilə təlim prosesində İKT-dən istifadə yeni təlim fəaliyyəti növlərinə və yeni dərs modellərinə ehtiyac yaradır. Bu da ədəbiyyat tədrisinin bütövlükdə müasir yanaşmalara əsaslanmasına imkan verir.

Ədəbiyyatın tədrisində İKT-nin multimedia imkanlarının aşağıda göstərilən nümunələrindən məqsədəuyğun istifadə etmək üçün geniş şərait yaranır:

Lazer diskler CD və DVD-lərə köçürülmüş video, audio və video-audio materiallar tərcümeyi-hal materiallarının, bədii əsərlərin, nəzəri materialların öyrədilməsində əhəmiyyətli hesab edilə bilər:

- hər hansı yazıçı, şair, tarixi şəxsiyyət və ya hadisə haqqında bədii və sənədli filmlər;
- opera və tamaşalar;
- şairlərin yubiley gecələri, lirik axşamlar;
- şeir, muğam məclisləri;
- yazıçı və şairlərin ev muzeylərinin eksponatlarına aid materiallar;
- bədii söz ustalarının ifasında mətnlər;
- şeirlərin muğam, təsnif, nəğmə və estrada musiqisi əsasında sənətçilər tərəfindən ifası;
- müəllifin öz şeirlərini ifadəli oxuması;
- şagirdin bilik səviyyəsini müəyyənləşdirən və qiymətləndirmə imkanı verən test proqramları;
- proqramçılar tərəfindən tərtib edilmiş proqramların təlimata əsasən tətbiqi;
- şagirdlərin öyrəndikləri mövzular üzrə Paint proqramında çəkdikləri rəsmlərin ən uğurlularından təşkil edilmiş və CD-də yerləşdirilmiş şəkil qalereyası;
- rəqəmsal kameralar vasitəsi ilə çəkilmiş, kompüterin müvafiq proqramında emal edilmiş, sonra CD-yə köçürülmüş, resurs kimi istifadə edilə bilən mühüm tədbirlər;
- CD-lərdə yerləşdirilmiş film-inşalardan ibarət resurs bazası.

Ümumiyyətlə, Makromedia Flaş diskinə kompüterdə olan həm kiçikhəcmli, həm də genişhəcmli fayllar köçürülə bilər:

- mövzunun tədrisindən əvvəl, öyrədilməsi prosesində və tədrisindən sonra yoxlamalar məqsədi ilə tərtib edilmiş testlər;
- tədqiqat mövzusu ilə əlaqəli, əyləndirici-öyrədici, inkişafetdirici kriptogramlar, krossvordlar, labirentlər;
- dərslər prosesində kompüterdə işlənən materiallar;
- mövzu ilə əlaqədar internet səhifələrindən tapılmış materiallar;
- kompüterin kamera və ya recorderi vasitəsi ilə yazılmış müəllimin mühazirələri;
- kompüterin kamera və ya recorderi vasitəsi ilə yazılmış şagird müzakirələri və fikir mübadilələri;
- mövcud proqramın verdiyi imkanlardan məharətli istifadə.

Bu baxımdan İKT-nin təlim prosesində istifadəsi aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

- əyani vəsaitlərin müəllifi olmaq – (Microsoft Word, Power Point, Picture Manager, Movie Maker, Publisher) təlim materiallarının hazırlanmasında iştirak etmək;
- mətn yaratma və nəşirlik imkanları verən proqramlardan istifadə edərək (Power Point, Clip Organizer) səsli mətn materialları və şəkillərlə birləşdirərək multimedia layihələrində ənənəvi inşa və ya esselərin yazılması;
- şəkil, video və səslərin tərtibinə imkan yaradan proqramlardan istifadə etmək;
- video və audio materialların əldə edilməsi və tərtibi;
- rəqəmsal fotoqrafçılıq (Adobe Photoshop, Kodak Photo-CD);
- fotoşəkillər üzrə iş (Picture Manager, Adobe Photoshop);
- video əldə etmək və video tərtib etmək (iMovie, Movie Maker);
- səs əldə etmək və səs tərtib etmək (Winamp, Windows Media).

Təlimdə intellektual imkanlar baxımından fərdi yanaşmanı təmin etmək məqsədilə şagirdlərin müxtəlif qavrama imkanları bütün dövrlərdə diqqət mərkəzində olmuşdur. Psixoloji tədqiqatlar sübut edir ki, fərqli (lingvistik, vizual, səs, musiqi və s.) qavrama imkanlarına malik olan şagirdlər İKT-nin multimedia imkanlarından istifadə prosesində təlim materiallarını daha asan mənimsəyir, onlara yaradıcı yanaşır və münasibət bildirməkdə çətinlik çəkmirlər. Bu məsələlərlə bağlı H.Qardner də özünün “İntellekt nəzəriyyəsi”ndə (86) geniş açıqlama vermişdir. Bu kimi tədqiqatlarda insanın dərk etməsinin müxtəlif istiqamətli olduğu göstərilmiş və təlimin təşkili-
lində bunun nəzərə alınması əhəmiyyətli hesab edilmişdir. Tədqiq-

qatçılar göstərir ki, bir insan eşitdiyi mətni yaxşı anlayır, digəri mənzərə şəklində təqdim edilən informasiyaları daha yaxşı dərk edir, üçüncü isə riyazi problemləri daha tez başa düşür və ya məntiqi məsələləri tez əxz edir. Fərqli dərkətmə baxımından İKT-nin multimedia imkanlarının nəzərə alınması təlimin keyfiyyətini yüksəldən mühüm amillərdəndir.

Təlim prosesində İKT-nin multimedia imkanlarından ya müəllim, ya da şagird fəal istifadə edə bilər. Dərsin məqsəd, forma və üsulundan asılı olaraq texniki vasitələrin fəal istifadəçisi əvvəlcədən müəyyənləşdirilir. Bu baxımdan İKT-nin multimedia imkanları hər iki istiqamətdə araşdırılmış, əldə edilən nəticələr təhlil edilmişdir.

İKT-nin multimedia imkanlarından müəllimin istifadə etməsi ilə aparılan dərs aşağıdakı kimi səciyyələndirilir:

- müəllim dərsin gedişinin mərkəzindədir, yəni təlim müəllim-yönlüdür;
- müəllim texniki təchizatlardan fəal istifadə edir;
- istifadə edilən proqram təminatı: Power Point;
- təqdimatların hazırlanması üçün çox vaxt sərf edilir;
- OP (proyektor) sisteminə və ya geniş monitora ehtiyac duyulur.

Təcrübə göstərir ki, yeni təlim texnologiyası ənənəvi təlim şəraitinə tətbiq edilməklə dərsi yeni çalarda, yeni keyfiyyətdə təqdim edir. Müəllimin şagirdlərə çatdırdığı məlumatlar onlara düşünmək, təhlillər aparmaq və digər idraki fəaliyyətlərdə olmaq imkanı verir. Tərtib edilib təqdimatda yerləşdirilmiş sual və tapşırıqlar şagirdləri müzakirələrə qoşularaq dinlədikləri fikirləri təhlil edib mühakimələr yürütməyə, məsələ ilə bağlı münasibət bildirməyə sövq edir ki, bu da onların nitq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi ilə yanaşı, həm də fəal dinləyicilərə çevrilməsinə şərait yaradır.

OXU ÜSULLARI

Ədəbi nümunələrin oxusunun təşkili zamanı aşağıda təqdim edilən üsullardan istifadə yararlıdır:

1. Ucadan düşün;
2. Sual vermək;
3. Nəzərdən keçir, Oxu, Yoxla, Çalış, (NOYÇ);
4. Hissetmə;
5. Bilirəm, İstəyirəm bilim, Öyrəndim (BİBÖ);
6. Anlayışın çıxarılması.

1. Ucadan düşün üsulu

Müəllim “Ucadan düşün” üsulundan istifadə edərkən öz “beyninin pəncərəsi”ni şagirdlər üçün açır və onlara oxu zamanı necə düşünməyin yollarını açıq nümayiş etdirir. Şagirddə yaxşı oxucu üçün mühüm bacarıqlar müəllim tərəfindən əlaqələndirmək, ümumiləşdirmək, nəticə çıxarmaq, dərk edib-etmədiyini yoxlamaq kimi fəaliyyətlərin yardımı ilə modelləşdirilir. “Ucadan düşün” strategiyasından istifadə edilən dərs iki hissəyə ayrılır:

I hissə — mətnin məzmunu üzərində düşünərək oxunun təşkili;

II hissə — mətn üzrə düşünərək oxumaq üçün istifadə edilən üsulların təlimi.

Hər “Ucadan düşün” strategiyası ilə həyata keçirilən oxudan sonra aparılan bu cür “necə oxuduq ki, başa düşdük?” fəaliyyəti oxu strategiyalarının şagirdlər tərəfindən nümunələr üzərində mənimsənilməsinə və müstəqil, düşünən oxucunun formalaşmasına gətirib çıxarır.

“Ucadan düşün” strategiyası aşağıdakı fəaliyyətlərdən ibarətdir:

- ilkin biliklərini müəyyənləşdirmək;
- əlaqələndirmək;
- sual vermək;
- məqsədi müəyyənləşdirmək;
- dərk etməni yoxlamaq;
- təsəvvür etmək;
- uşaqların münasibətini öyrənmək və dəstəkləyici fikirlər əlavə etmək.

Nümunə:

Xocalı faciəsi

Yurdumuzun ən səfalı yerində Xocalı adında şəhər var idi. Erməni cəlladları bu şəhəri yerlə yeksan etdilər. Fevralın 26-da tarixin yad-

daşına “Xocalı faciəsi” yazıldı. O gecə yandırılan evlərin tüstüsü göyə qalxdı. Ayaqyalın, başıaçıq qaçan qız-gəlinlərimiz öldürüldü. Yüzlərlə günahsız körpə güllələndi. Cavanlarımız, qocalarımız şəhid oldu. Ermənilərin törətdikləri vəhşilikləri heç zaman unutmamalıyıq!

Xocalı faciəsi

I hissə — mətnin məzmununun şagirdlər tərəfindən dərk edilməsi üçün oxunun təşkili

- *Yurdumuzun ən səfali yerində Xocalı adında şəhər var idi.* (M: — Uşaqlar, Xocalı adı sizə tanış gəlirmi? Bu söz sizə nəyi xatırladır? — ilkin biliklərini müəyyənləşdirmək)
- *Erməni cəlladları bu şəhəri yerlə yeksan etdilər.* (M: — Televizorda bu haqda gördüklərinizi xatırlayın — əlaqələndirmə)
- *Fevralın 26-da tarixin yaddaşına “Xocalı faciəsi” yazıldı. O gecə yandırılan evlərin tüstüsü göyə qalxdı.* (M: — Evləri nə üçün yandırırıldı? İnsanları qovmaq üçün onların evlərini yandırırıldı? Bəlkə, atılan mərmilər evləri alışdırırdı? — sualvermə.)
- *Ayaqyalın, başıaçıq qaçan qız-gəlinlərimiz öldürüldü. Yüzlərlə günahsız körpə güllələndi. Cavanlarımız, qocalarımız şəhid oldu.* (M: — İndicə televizorda gördüklərimiz haqqında danışdınız. Gəlin onları oxuduqlarımızla uyğunlaşdıraraq — məqsədi müəyyənləşdirməyə istiqamətləndirmə)
- *Ermənilərin törətdikləri vəhşilikləri heç zaman unutmamalıyıq.* (M: — Bu kiçik mətnlə müəllif bizə nə demək istəyir? — dərkedilmənin yoxlanılması. Gəlin oxuduqlarımızla televizorda gördüklərimizi birlikdə bir daha gözümüzün qarşısına gətirək — təsəvvür etmək. Siz bu haqda nə düşünürsünüz? — uşaqların münasibətini öyrənmək və dəstəkləyici fikirlər əlavə etmək)

Xocalı faciəsi

II hissə — mətni dərk edərək oxumaq üçün istifadə edilən üsulların təlimi

Oxudan sonra müəllim şagirdlərə müraciət edir: — *Mən artıq oxunu bitirdim. Əvvəlcə deyin görüm sizə aydın olmayan bir məsələ qaldı? Hamınız başa düşdünüz? Gəlin birlikdə düşünek. Bəs biz necə oxuduq ki, başa düşdük?*

Oxu strategiyası təliminin ilk mərhələsində müəllim mətni hissə-hissə oxuyur. Həmin hissəyə aid veridiyi sualı təkrar oxuyaraq onu

verməkdə nə məqsəd daşdığını soruşur. Aldığı cavabları öz məqsədinə istiqamətləndirərək “Ucadan düşün” strategiyasının mərhələlərini və onların məqsədlərini bir daha vurğulayır.

Nümunə: *Yadınızdadırmı, sizə belə bir sual verildi: “Uşaqlar, bu ad sizə tanış gəlirmi?”* Bu sual üzərində düşünən zaman biz fikirləşdik: “Biz bu haqda nə bilirik?”. *Sonra oxuduq: “Erməni cəlladları bu şəhəri yerlə yeksan etdilər”.* “Televizorda bu haqda nə isə görmüsünüz?” Oxuduğumuz məlumatları televizorda gördüklərimizlə əlaqələndirdik ki, yadımıza salaq ki, əvvəlcədən bildiklərimizi haradan bilirik? Necə olub ki, biz onları bilmişik?

O gecə yandırılan evlərin tüstüsü göyə qalxdı. Ayaqyalın, başı-açıq qaçan qız-gəlinlərimiz öldürüldü. Yüzlərlə günahsız körpə gül-lələndi. Cavanlarımız, qocalarımız şəhid oldu. Mətni oxumağa davam edərkən “Televizorda bu haqda hansı kadrları gördüm?” – sualını özümüzə verdik və ona cavab axtardıq. Oxuduqlarımızla gördüklərimiz arasında uyğunluğu aşkar edəndə oxu məqsədimiz üzə çıxmağa başladı. Bu zaman “*Bu kiçik mətnlə müəllif bizə nə demək istəyir?*” – sualı ilə mətnin mənasını dərk edib-etmədiyimizi yoxladıq və oxuduqlarımızı gözümüzün önünə gətirdik. Bununla da oxuduğumuz mətni dərk etdik.

Oxunun təşkili

Fəaliyyət	Mətn	Müəllim tərəfindən oxunun təşkili	İstifadə edilən üsulun təlimi
İlkin biliklərini müəyyən-ləşdirmək;	<i>Yurdumuzun ən səfalı yerində Xocalı adında şəhər var idi.</i>	<i>Uşaqlar, Xocalı adı sizə tanış gəlirmi? Bu söz sizə nəyi xatırladır?</i>	<i>Bu sual yadınızdadırmı? Bu sual üzərində düşünən zaman biz fikirləşdik: “Biz bu haqda nə bilirik?”</i>
Əlaqələndirmək	<i>Erməni cəlladları bu şəhəri yerlə yeksan etdilər.</i>	<i>Televizorda bu haqda gördüklərinizi xatırlayın.</i>	<i>Oxuduğumuz məlumatları televizorda gördüklərimizlə əlaqələndirdik ki, yadımıza salaq ki, əvvəlcədən bildiklərimizi haradan bilirik. Necə olub ki, biz onları bilmişik?</i>

Fəaliyyət	Mətn	Müəllim tərəfindən oxunun təşkili	İstifadə edilən üsulun təlimi
Sual vermək	<i>Fevralın 26-da tarixin yaddaşına “Xocalı faciəsi” yazıldı. O gecə yandırılan evlərin tüstüsü göyə qalxdı.</i>	<i>Evləri nə üçün yandırıldılar? İnsanları qovmaq üçün onların evlərini yandırıldılar? Bəlkə, atılan mərmilər evləri alışdırırdı?</i>	<i>Mətni oxumaqda davam edərkən “televizorda bu haqda hansı kadrlar gördüm?” – sualını özümüzə verdik və ona cavab axtardıq.</i>
Məqsədi müəyyən-ləşdirmək	<i>Ayaqyalın, başıaçıq qaçan qız-gəlinlə-rimiz öldürüldü. Yüzlərlə günahsız körpə güllələndi. Cavanlarımız, qocalarımız şəhid oldu.</i>	<i>İndicə televizorda gördükləriniz haqqında danışdınız. Gəlin onları oxuduqlarımızla uyğunlaşdıraraq.</i>	<i>Oxuduqlarımızla gördüklərimiz arasında uyğunluğu aşkar edəndə oxu məqsədimiz üzə çıxmağa başladı.</i>
Dərk-etməni yoxlamaq	<i>Ermənilərin törət-dikləri vəhşilikləri heç zaman unutmamalıyıq.</i>	<i>Bu kiçik mətnlə müəllif bizə nə demək istəyir?</i>	<i>Bu zaman mətnin mənasını dərk edib-etmədiyimizi yoxladıq və oxuduqlarımızı gözümüzün önünə gətirdik.</i>
Təsəvvür etmək		<i>Gəlin oxuduqlarımızla, televizorda gördüklə-rimizi birlikdə bir daha gözümüzün qarşısına gətirək.</i>	
Uşaqların münasibə-tini öyrən-mək və dəstək-ləyici fikirlər əlavə etmək		<i>Siz bu haqda nə düşünürsünüz?</i>	

2. Sual vermək üsulu

Şagirdlərə oxuduğu mətn üzrə sual tərtib etmək və onları səthidən dərinə doğru düzmək tapşırılır. Sualların xüsusiyyətləri şagirdin oxuduğu mətni nə qədər dərin dərk etdiyini müəyyən etməyə imkan verir.

Sual tərtib etməyin üç mərhələsi mövcuddur:

- I. Sualların növlərini müəyyən etmək;
- II. Sualları təsnif etmək;
- III. Sualları yaratmaq.

I. Sualların aşağıdakı növləri var:

Savad səviyyəsini yoxlayan suallar: Kim?, Nə?, Hara?, Nə zaman? – sual əvəzlilikləri vasitəsilə tərtib edilir.

Şərhlərə istiqamətləndirən suallar: Nə nəticəyə gəldiniz?, Hansı əlaqələri müəyyən etdiniz?, Əvvəlcədən necə olacağını təxmin edə bilərsinizmi?

Dəyərləndirməyə istiqamətləndirən suallar: Nə düşünürsünüz?, Nə kimi fərziyyələr irəli sürə bilərsiniz? Müəllifə hansı sualı verərdiniz?

Mətnlə bağlı suallar tərtib edilərkən suallar “səthi”dən “dərin”ə doğru ardıcılıqla düzülür. Nəticələrinizi təqdim edərkən fikirlərinizi əsaslandırın. Sualların səviyyələri aşağıdakı göstəricilərinə görə təsnif edilir:

- Mətndə dəqiq cavabı olan;
- Cavabı mətnaltı mənada yatan;
- Mətnin ideyasına əsaslanan oxucu mühakiməsindən irəli gələn.

II. Suallar aşağıdakı şəkildə təsnif edilir

Ən yüksək

Dəyərlənməyə istiqamətləndirən suallar:
münasibət bildirən

Şərhlərə istiqamətləndirən suallar:
məlumatların tətbiqinə şərait yaradan

Savad səviyyəsini yoxlayan
suallar: yaddaşı yoxlayan

Ən aşağı

III. Suallar aşağıda təqdim edilən yollarla yaradılır:

- Əvvəlcə suallar tərtib edilir;
- Sonra onlar sadədən mürəkkəbə, səthidən dərinə düzülür.

LAYIH

3. Nəzərdən keçir, Oxu, Yoxla, Çalış (NOYÇ) üsulu (Lerynger, 1981)

Bu strategiya həm müəllim tərəfindən tədris məqsədlərində, həm də şagird tərəfindən təlim məqsədlərində istifadə edilə bilər. O, oxudan əvvəl, oxu zamanı və oxudan sonra fəaliyyətləri əhatə edir. Beləliklə, strategiya dörd fəaliyyətin vəhdətindən ibarətdir:

- Nəzərdən keçir;
- Oxu;
- Yoxla;
- Çalış.

I. NƏZƏRDƏN KEÇİR

- Mətni şagirdlərə təqdim edin;
- Oxudan əvvəl mətnin başlığı, verilmiş şəkil, qrafik və s. üzərində düşünməyi xahiş edin;
- Mətnin ölçüsündən və şagirdin hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq mətndəki birinci və sonuncu cümləni və ya abzası oxumağı xahiş edin;
- Cavab tapmaq istədikləri sualları tərtib etməyi xahiş edin;
- Özünüz (müəllim) əvvəlcədən nümunəvi suallar tərtib edin ki, lazım gəldikdə şagirdlərə istiqamət verəsiniz və ya onların nəticələrini doğru dəyərləndirə bilərsiniz.

II. OXU

- Şagirdlər qarşılaşdıqları yeni sözlərin mənalarını aydınlaşdırmaq üçün lüğətlərdən istifadəyə istiqamətləndirilməlidir;
- Şagirdlər inanmalıdırlar ki, mətnin mənasını dərk etmək üçün hər sözün mənasını aydınlaşdırmaq lazımdır;
- Mətni oxuyarkən özlərinin əvvəlcədən hazırladıqları suallara cavab verirlər;
- Oxu zamanı yeni yaranmış sualları da cavablandırmağa istiqamətləndirilirlər.

III. YOXLA

- Bu mərhələdə şagirdlər öz cavablarının nə qədər keyfiyyətli, anlaşıqlı və aydın olduğunu yoxlayırlar;
- Şagirdlər mətndən qeydlər götürdüyü zaman müəllimin onlarla qarşılıqlı fəaliyyəti çox vacibdir;
- Müəllim şagirdlərin nə yazdıqlarını, cavabları haradan və necə əldə etdiklərini müəyyənləşdirmək üçün onlarla əks-əlaqə yaratmalıdır.

IV. ÇALIŞ

“Çalış” son mərhələ olub, şagirdlərə öyrənməyi başqa müstəvidə təqdim edir.

Bu, elə bir mərhələdir ki, burada sözlərin iki və daha artıq mənə daşması və bunun da mətnin məzmununun dərk edilməsinə təsiri müzakirə edilə bilər:

- Hazırlanmış cavabların qruplarda müzakirəsinin təşkili məzmunun şagirdlər tərəfindən daha dərinlən dərk edilməsinə şərait yaradar.

Bundan əlavə:

- Müəllim mətnin məzmununun dərk edilməsinə təsiri olan bir və ya bir neçə çoxmənalı və ya omonim söz yazıb bunun şərh edilməsini uşaqlardan xahiş edə bilər;
- Bütün sinfə bir sual verib, onun cavabının hazırlanıb təqdim edilməsini xahiş edə bilər.

Şagird üçün təlimat

Nəzərdən keçirin

- Qruplara bölünün.
- Oxudan əvvəl mətnin başlığı, verilmiş şəkil, qrafik və s. üzərində düşünün.
- Mətnin ölçüsündən və şagirdin hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq məndəki birinci və sonuncu cümləni və ya abzası oxuyun.
- Mətni oxuyan zaman cavab tapmaq istədiyiniz sualları tərtib edin.

Oxuyun

- Mətni oxuyun və hazırladığınız suallara cavab verin.
- Qarşılaşdıkları yeni sözlərin mənalarını aydınlaşdırmaq üçün lüğətlərdən istifadə edin.

Yoxlayın

- Cavablarınızın nə qədər keyfiyyətli, anlaşıqlı və aydın olduğunu yoxlayın.
- Məndəki yaxınmənalı və ya çoxmənalı sözlərin olub-olmamasını müəyyənəldirin, onların mətnin məzmununa təsiri üzərində düşünün.

Çalışın

- Müzakirə edin, fikirlərinizi təqdim edin.

LAYİH

4. Hissetmə üsulu

Bu strategiya mətnin məzmununun dərk edilməsində baş vermiş yanlışlığı müəyyənləşdirmək üçün əhəmiyyətli vasitədir. Müəllim mətndəki əsas məsələni müəyyənləşdirir, şagirdlərin yanlış dərk etdiyi həmin məsələdən başlayaraq həqiqətin üzə çıxarılmasını təşkil edir. Oxudan əvvəl yürütdükləri mülahizələrin, oxudan sonra düzgün və ya yanlış olduğunu aydınlaşdırırlar. “Təsviri mətn nədir?” mövzusu tədris edilən zaman bu təqdim edilən tapşırıq vasitəsilə bu üsuldən istifadənin bir nümunəsi təqdim edilir:

Bu cür tapşırıqlar fərdi təlim, qrup fəaliyyəti, summativ qiymətləndirmə vasitəsi kimi istifadə edilə bilər.

“Təsviri mətn nədir?” bəhsini oxumazdan əvvəl aşağıda təqdim edilən tapşırığı oxu, verilən müddəaların doğru və ya səhv olduğunu göstər. Bəhsi oxuyandan sonra həmin müddəaları təkrar oxu və yeni biliklərdən çıxış edərək onların doğru və ya səhv olduğunu bir daha göstər.

Əziz uşaqlar, bu dərslər ərzində siz təsviri mətnlərin ideyası, mətnlərdə təsvir vasitələri və onların quruluşunu müəyyən etməyin yollarını öyrənəcəksiniz. Siz, həmçinin təsviri mətnlər yazmaqla bu sahədə zəruri bilik və bacarıqlara malik olduğunuzu nümayiş etdirəcəksiniz. Bunun üçün bir az istək, bir az diqqət, bir az da çalışqanlıq lazımdır.

Mətndə doğru cavab verilən səhifə və abzası qeyd et, cavabını əsaslandır. Düşün və fəaliyyətinin sonunda öyrəndiklərin haqqında yaz:

Oxudan əvvəl
D S

1. Düşünürəm ki, təsviri mətn yalnız insanın müşahidələrinə əsaslanan yazı növüdür.

Səh. ___ Mətndə deyilir ___

Oxudan əvvəl
D S

2. Məncə, təsviri mətn həm də insanın xəyalında canlandırıdığı əşyanın hadisələrin sözlə ifadəsidir.

Səh. ___ Mətndə deyilir ___

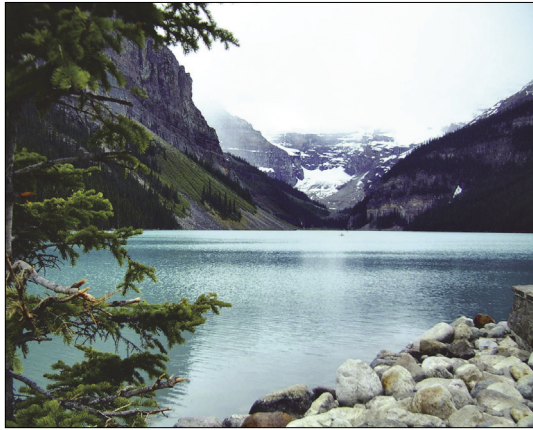
3. Təsviri mətnlərdə yazıçı ayrı-ayrı insanları, məkanları, hadisələri, əşyaları təsvir etməklə onların şəklini oxucunun xəyalında canlandırır.

Səh. ___ Mətndə deyilir ___

Öyrəndim ki, ...

Təsvir nədir?

Fərz edək ki, arxeoloq qazıntılar zamanı bir şəhər aşkar edib. O, bir zaman həmin şəhərdə yaşayan insanlar, onların məşğuliyyəti, həyat tərzı haqqında tam təsəvvür yaran mətın yazmalıdır. O, şəhərin qalıqlarını elə təsvir etməlidir ki, oxucu həmin mənzərəni gözləri qarşısında canlandırabilsin.

Radionun idman şərhçisi hündürlüyə tullanan idmançının rekordu yeniləməsini təsvir edir. Mövcud vəziyyəti sözlə elə ifadə etməlidir ki, bütün dinləyicilər həmin mənzərəni gözləri qarşısında canlandırabiləsinlər.

Yazı o zaman təsirli və canlı olur ki, birbaşa **müşahidələrə** (gözü ilə gördüklərinə) əsaslansın. Oxucu elə hiss edir ki, haqqında danışılan hadisəyə və ya mənzərəyə sanki yazıçının gözləri ilə baxır. Beləliklə, yazıçı ayrı-ayrı insanları, məkanları, hadisələri, əşyaları təsvir etməklə onların şəklini oxucunun xəyalında canlandırır. Siz aşağı siniflərdə belə mətnlər həm oxumuş, həm də özünüz yaratmışsınız. Xatırlayırsınızmı, müəllim sizə əşya və ya şəkillər təqdim edib onlar üzrə danışmaq, yaxud da müşahidə edərək kiçik mətnlər yazmaq kimi tapşırıq verirdi. Siz də ya şifahi, ya da yazılı şəkildə belə mətnlər tərtib edirdiniz. Sizcə, o zaman necə mətnlər yaradırdınız? Əlbəttə ki, o zaman siz ilk təsviri mətnlərinizi yazırdınız. İndi isə bu barədə daha ətraflı öyrənəcəksiniz. Siz həm də biləcəksiniz ki, təsviri yazı yalnız müşahidələr əsasında yaranmır. Yazıçı xəyalında canlandırıdığı əşya və hadisələri də sözlə ifadə edə bilər. Amma bunu elə etməlidir ki, oxucu onun həqiqət olduğuna inansın. Eyni zamanda yazıçı həmin xəyalında canlandırıdığını, doğrudan da, həyatda müşahidə etdiyinə qatmaqla mətnin inandırıcılığını daha da artırabilir. Beləliklə, təsvir həm müşahidəyə, həm də xəyalda canlandırılana əsaslanabilir. Ən mühümü isə odur ki, **əşya, hadisə, yaxud mənzərənin təsviri** həqiqətə uyğun və inandırıcı olsun.

Bütün yazılarda təsviri mətnlərə yer vermək olar.

LAYIH

5. Bilirəm, İstəyirəm bilim, Öyrəndim üsulu

Bu üsul haqqında çox eşitmisiniz, dərslərinizdə də istifadə etmisiniz. Oxu materiallarının dərk edilməsində şagirdləri məqsədli oxucuya çevirmək üçün çox yararlı üsuldur.

Nümunə:

TAPŞIRIQ

Mətni oxumazdan əvvəl I və II sütunları yerinə yetirin

Alim və quldur		
I. BİLİRƏM	II. İSTƏYİRƏM BİLİM	III. ÖYRƏNDİM
Alim elmlə məşğul olur. Quldur yol kəsir, insanları, karvanları qarət edir.	Alimlə quldurun nə əlaqəsi ola bilər? Onlar dost olublar, ya düşmən? Düşmən olublarsa, kim qalib gəlir? <i>Bu bölmədə oxucunun aydınlaşdırmaq istədiyi bu suallar onun oxu məqsədini təşkil edir.</i>	

ALİM VƏ QULDUR (İxtisarla)

Çox-çox qərinələr bundan qabaq bir alim vardı. Onu öz ölkəsində də, qonşu məmləkətlərdə də hamı yaxşı tanıyırdı. O, dağların altından lağım atdırıb yol düzəltdirir, ulduzlara baxmaqla ilin necə keçəcəyini söyləyirdi. Yanına dərddli gələn dərmansız qayıtmırdı. Ona “alim aləmdir” deyirdilər.

Bir gün alim özünə bab olan elm adamlarından bir neçəsini götürüb səhralara yollandı. Dedi ki, camaat sudan çox korluq çəkir, gərək səhraları da gülüstana çevirək. Dəvə karvanı qumlu çöllərdə bir gün, bir gecə yol getdi. Qu deyəndə qulaq tutulan səhrada səhər tezdən bir təpənin yanında dayandılar.

Alim dedi:

— Buralarda su olmalıdır. Ulduzlar bu yeri nişan verir.

Qan-tərin içində olan yoldaşları bir-birlərinin üzünə baxıb çiyinlərini çəkdi.

Biri dedi:

— Ey böyük alim, yerin altında suyun olduğu məlumdur. Biz neçə arşın dərinliyə getməliyik ki, suya çataq?

Alim uzaqlardakı başıqarlı dağları göstərdi:

— O dağların suyu bu səhranın altındadır. Yerin altı ilə çay axır. Çay gedib deryaya tökülür. Su burda çox üzdədir. Yeddi arşın qazsaq, çay səhranın üstünə çıxar.

Alim baxdı ki, yoldaşlarında o kəramət yoxdur ki, bu istidə səhranın yeddi arşınlığına ensinlər.

— Kaş sizin kimi alimlərin əvəzinə beş-üç qolugüclü cavan gətirəydim, — dedi.

Söz alimin ağzından çıxar-çıxmaz bir də gördülər ki, başıqarlı dağlar tərəfdən bir dəstə atlı onlara tərəf çapır. Toz dumana qarışıb. Atlılar onların yanına çatan kimi qırmanclarını oynatmağa, kəməndlərini işə salmağa başladılar. Qorxudan alimlərin rəngi saralmışdı.

Çəpgöz quldurbaşı əmr elədi:

— Nəyiniz varsa, hamısını verin bura!

Alim gülümsədi.

— Kimsiniz, nəçisiniz?

Quldurbaşı qəzəbləndi:

— Görmürsən kimik? Qulduruq!

Alim üzünü dostlarına tutdu:

— Allah bizimkini yetirib. Mən beş-üç nəfər arzulayırdım, yeddi igid birdən gəldi.

Quldurlar da donub yerlərində qalmışdılar. Bu kişinin heç tükü də tərənəmirdi. Nə quldurdan qorxurdu, nə də talandan.

Alim dəvələrin qarnının altındakı qıfıllı zəncirləri göstərdi:

— Ey quldurbaşı, bu qıfılların açarları qabaqdakı dəvənin yükünün üstündədir. Açarı götürüb yükü yerə tökün, xoşunuza gələni götürün.

Quldurbaşı quldurlardan birinə əmr elədi ki, dəvənin belindən açarları düşürsün. Açarları götürüb dəvələrin yükünü açdılar. Əllərinə fərli bir şey keçmədi. Yükün çoxu kitab-dəftər idi. Quldurbaşı özündən çıxdı:

— Qızıllar hardadır?

Alim qalın bir kitabı açıb vərəqləməyə başladı.

— İndi qızılların da yerini deyərəm. Hamısı bu kitabda yazılıb.

LAYIH

Alim gördü ki, quldurlardan birinin əli çənəsində qalıb, o birinin rəngi getdikcə qaralır. Kitabı oxumağa başladı:

— Qumlu səhradan baxanda qarlı dağlar günbatan tərəfdə görünür. Yayda günəş qürub edəndə şəfəqləri səhradakı təpənin üstünə düşür. Həmin təpənin yeddi addımlığında yerə yeddi daş basdırılıb. Daşların altında yeddi küp qızıl var.

Alim gəlib həmin yerdə dayandı.

— Bu daşları ancaq yeddi igid çıxara bilər. Gərək onlardan dişi, başı ağrıyan olmaya.

Alim dişinin ağrısından ikiqat olan qulduru yüklərin yanına gətirdi. Əyri bir dəmir çıxarıb quldurun çənəsini araladı. Ağrıyan dişini dartıb quldurun ovcuna qoydu. Başının ağrısından rəngi kömürə dö-nən quldura bir cövhər içirtti. Kitabı oxumaqda davam etdi:

— Üzündə köç itinin cırmaq yerləri olan quldurbaşı axsayırsa, göz-ləri çaşdırsa, qolunun biri əyridirsə ona alim dava-dərman etməlidir.

Quldurbaşı cıncırını çıxara bilmirdi. Alim quldurbaşının qarşısın-da dayandı:

— Sənin kəm-kəsirini müalicə etmək çox vaxt aparacaq.

Quldurbaşının qəzəbindən, vahiməli baxışlarından, ötkəm səmindən əsər-əlamət qalmamışdı:

— Ey böyük alim, biz indən belə quldur deyilik, quluq. Alimin qar-sısında, elmin yolunda qul kimi işləməyə hazırıq.

— Onda külüngləri, belləri götürün, — alim dedi.

Yeddi quldur qollarını çırmayıb alimin tapşırıqlarını, göstərişlərini yerinə yetirməyə başladı. Təpənin yanında dərin bir xəndək qazdılar. Üst-üstə qalanmış yeddi sal daşı çapıb çıxartdılar. Birdən göz yaşı ki-mi su qaynamağa başladı.

— Dediym qızıl budur, — alim üzünü quldurlara tutdu.

Quldurlar da, alimlər də susdular. Yeddi yerdən qaynayan sərin suyun yanında süfrə açdılar.

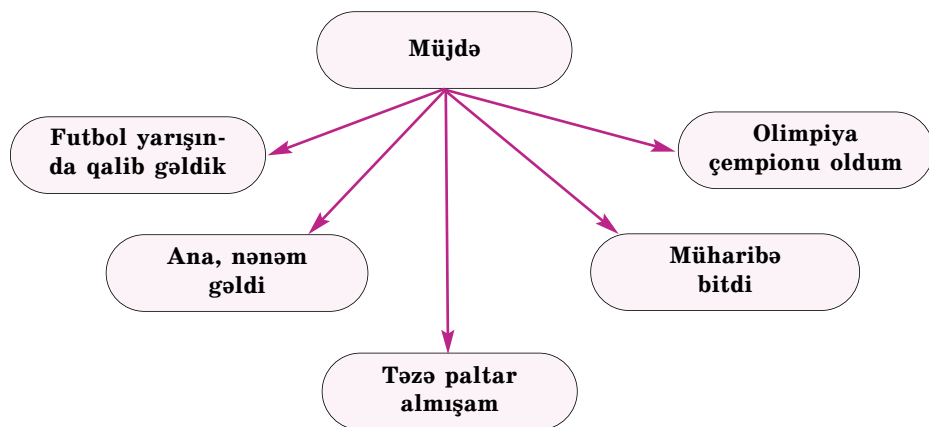
Hamı alimin elminə həsəd apardı. Deyə-gülə yeyib-içməyə başla-dılar. Quldurlar o gündən yol kəsməyi, karvan soymağı, qarət et-məyi tərgitdilər.

Ələmdar Quluzadə

Alim və quldur		
I. BİLİRƏM	II. İSTƏYİRƏM BİLİM	III. ÖYRƏNDİM
Alim elmlə məşğul olur. Quldur yol kəsir, insanları, karvanları qarət edir.	Alimlə quldurun nə əlaqəsi ola bilər? Onlar dost olublar, ya düşmən? Düşmən olublarsa, kim qalib gəlir? <i>Bu bölmədə oxucunun aydınlaşdırmaq istədiyi bu suallar onun oxu məqsədini təşkil edir.</i>	Onlar təsadüfən qarşılaşmışdılar. Əvvəlcə quldurlar alimləri qarət etmək istəyirdilər. Yəni dost deyildilər. Sonra alim öz elmi ilə quldurlara qalib gəldi. Alimin elmindən faydalanan quldurlar onun elminin özlərindən güclü olduğunu başa düşdülər. Sonda bir daha quldurluq etməyəcəklərinə and içib dostla çevrildilər.

6. Anlayışın çıxarılması üsulu

Anlayışın mənasının görüntülü şəkildə təqdim edilməsidir. Bu strategiya sözlərin mənasının şagirdlər tərəfindən əzbərlənməsinə deyil, onun mənasının dərk edilməsinə yardım edir.

LAYİH

Meyar	Mətlə tanış olan oxucu	Mətlə dərk edən oxucu	Mətlə tətbiq edən oxucu	Mətlə tənqidi yanaşan oxucu
	Zəif	Orta	Yaxşı	Yüksək
Oxudan əvvəl - Oxu məqsədini müəyyən edir; - Mətlə bağlı fərziyyələr irəli sürür; - Mövzu, mətnin janrı haqqında, bildikləri haqqında düşünür; - İstiqamətləndirən suallar tərtib edir.	Siz oxudan əvvəl həyata keçirilməli fəaliyyətə çox az vaxt sərf etmişiniz.	Siz oxudan əvvəl fəaliyyəti həyata keçirmisiniz, lakin növbəti mərhələ üçün planlaşmanı zəif aparmısınız.	Düşünürəm ki, oxudan əvvəl fəaliyyətinizi çox uğurla həyata keçirmisiniz, oxuyacağınız material haqqında kifayət qədər məlumatlanmışınız.	Siz oxudan əvvəl fəaliyyətinizi məharətlə və təfərrüat ilə həyata keçirmisiniz. Həmin material haqqında məlumatlanan zaman özünüzməxsus tərzdə işlər apardığınız aşkar edildi.
Oxu zamanı - Mətlə digər mətnlərlə, öz təcrübəsi ilə, həyatla əlaqələndirir; - Fikirlərə münasibətini bildirir; - Hekayəni yarıdan zaman müəllifin istifadə etdiyi vasitələri müəyyən edir; - Suallar verir; - Mətlə dərək edilməsini yoxlayır və ehtiyac duyulduqda strategiyalardan istifadə edir.	- Məsələni anladığınızı nümayiş etdirmək üçün çox az iş apararsınız. - Şərh vermək, münasibət bildirmək və əlaqələndirmək üçün seçdiyiniz parçalar kiçik və az əhəmiyyətlidir.	Məsələlərə münasibət sütununda apardığınızı göstərmisiniz. - Sizi çaşqınlığa sala bilən məsələləri müəyyən etmişiniz, lakin çaşqınlığa düşmək üçün nə etdiyiniz haqqında məlumat verməmişiniz. - Siz bədii təsvir və ifadə vasitələrini müəyyən etsəniz də, onların əhəmiyyəti haqqında şərhlər verməmişiniz.	- Şərh vermək, münasibət bildirmək və əlaqələndirmək üçün əhəmiyyətli parçalar seçmişiniz. Məsələlərə münasibət sütununda iş apararkən mətlə münasibətini məharətlə nümayiş etdirmisiniz. - Sizi çaşqınlığa sala bilən məsələləri müəyyən etmişiniz və çaşqınlığa düşmək üçün nə etdiyiniz haqqında məlumat vermişiniz. - Bədii təsvir və ifadə vasitələrinin dəqiq müəyyən etmiş və onların əhəmiyyəti haqqında izahatlar vermişiniz.	- Şərh vermək, münasibət bildirmək və əlaqələndirmək üçün əhəmiyyətli parçalar seçmişiniz. Məsələlərə münasibət sütununda iş apararkən mətlə münasibətini məharətlə nümayiş etdirmisiniz. - Sizi çaşqınlığa sala bilən məsələləri müəyyən etmişiniz və çaşqınlığa düşmək üçün nə etdiyiniz haqqında məlumat vermişiniz. - Bədii təsvir və ifadə vasitələrinin dəqiq müəyyən etmiş və onların əhəmiyyəti haqqında izahatlar vermişiniz.

Meyar	Mətnlə tanış olan oxucu	Mətni dərk edən oxucu	Mətni tətbiq edən oxucu	Mətnə tənqidi yanaşan oxucu
	Zəif	Orta	Yaxşı	Yüksək
<i>Oxudan sonra</i> • Dərk etdiyini aydınlaşdırır; • Oxuduğu materialı ümumiləşdirir və nəticə çıxarır; • Oxuduğundan qənaətlərə gəlir.	Sizin oxudan sonra fəaliyyətiniz çox kiçik olduğundan anladığınızı nümayiş etdirmir.	Sizin oxudan sonra işiniz yerinə yetirilib, lakin bu materialdan nə öyrəndiyiniz haqqında çox az təsvir yaranır.	Sizin oxudan sonra işiniz uğurla yerinə yetirilib. Məncə, siz oxuduğunuz mətni və onun əhəmiyyətini kifayət qədər mənimsəmişsiniz.	Siz oxudan sonra işinizi məharətlə və təfərrüatı ilə yerinə yetirmisiniz. Oxuduğunuz materiala özünüzməxsus tərzdə yanaşmanızı görürəm.

LAYIH

Qruplarda müzakirənin qiymətləndirilməsi üçün meyarlar

Meyar	Mətnlə tanış olan oxucu	Mətni dərk edən oxucu	Mətni tətbiq edən oxucu	Mətnə tənqidi yanaşan oxucu
	I Səviyyə	II Səviyyə	III Səviyyə	IV Səviyyə
<i>Məzmunla bağlı meyarlar</i>	Qrupun bəzi üzvləri: - Fəaliyyət göstərir; - Fikirlərini əsaslandırmaq üçün mətndən nümunələr gətirir.	Qrup üzvlərindən bir neçəsi davamlı şəkildə: - İşi görərkən vəzifə bölgüsü aparır və fikir mübadiləsi edir; - Fikirlərini əsaslandırmaq üçün mətndən nümunələr gətirir; - Mətni dərk etdiyini nümayiş etdirir.	Qrup üzvlərindən bir çoxu davamlı şəkildə: - İşi görərkən vəzifə bölgüsü aparır və fikir mübadiləsi edir; - Biri digərinin şərhinə əsaslanır və mövzudan kənara çıxmır; - Mətndən nümunələr və dəlillər gətirməklə fikirlərini əsaslandırır; - Mətni dərk etdiklərini nümayiş etdirir.	Qrupun bütün üzvləri davamlı şəkildə: - İşi görərkən vəzifə bölgüsü aparır və fikir mübadiləsi edir; - Biri digərinin fikirlərini mətndən nümunələr və dəlillər gətirməklə dəstəkləyir; - Birinin verdiyi şərhə digəri mövzudan kənara çıxmada daha da genişləndirir; - Mətni dərk etdiklərini nümayiş etdirir.
<i>Fəaliyyətə bağlı meyarlar</i>	- Qrup üzvləri bir-birini dinləmir və ya uyğun olmayan fikirlər söyləyir; - Həç kim danışmayıb, hamı ağzına su almış kimi əyləşib.	Qrup üzvlərindən bir neçəsi davamlı şəkildə: - Müzakirəyə öz töhfələrini verir; - Bir-biri ilə hörmətlə danışır; - Müvafiq suallar verir.	Qrup üzvlərindən bir çoxu davamlı şəkildə: - Müzakirəyə öz töhfələrini verir; - Bir-biri ilə hörmətlə danışır; - Müvafiq suallar verir.	Qrupun bütün üzvləri davamlı şəkildə: - Müzakirəyə öz töhfələrini verir; - Bir-biri ilə hörmətlə danışır; - Müvafiq suallar verir.

Oxunun təşkili üçün İŞ VƏRƏQİ

Şagirdin adı _____

Oxunmuş mətn _____

Alim və quldur		
<i>Oxudan əvvəl:</i> - Mətnə nəyi aşkar etmək istədiyini yaz; - Bu haqda nə bildiyin barədə düşün; - Nədən bəhs ediləcəyi barədə fərziyyələr yürüt; - Özünə suallar ver.		
	Mətnədən parçalar	Məsələlərə münasibət
<i>Oxu zamanı:</i> - Mətnə diqqətini çəkən məsələləri işarələrlə qeyd et (bu səni təəccübləndirdi, sən bunu bilirən, bu sənə aydın deyil); - Cəlbedici məsələlərlə bağlı qeydlər et (həmin məsələyə münasibətini yadda saxlamaq üçün); - Əhəmiyyətli hesab etdiyin cümləni və ya parçanı köçür (sonra onlara istinad etmək üçün); - Münasibətlərini, fikirlərini, suallarını növbəti sütunlarda qeyd et: <i>Bu mənə xatırladır...</i> <i>Mən düşünürdüm ki...</i> <i>İndi bildim ki...</i> <i>Bu, əsas verir deməyə ki...</i>		
<i>Oxudan sonra:</i> - Oxudan əvvəl özünə verdiyin suala cavab ver; - Oxuduğun mətnə baş vermiş hadisələri və ya mühüm məqamları ümumiləşdir; - Oxuduğun mətnin və ya mətnə baş vermiş hadisənin əhəmiyyətini şərh et.		

LAYIH

Mən necə oxucuyam

T E S T

Oxuyun. Sizə aid olan xüsusiyyətləri dairəyə alın. Sonda dairəyə aldıklarınızın sayını müəyyənləşdirin və sağ tərəfdə qeyd edin.

I qrup oxucu _____ xüsusiyyət

- Tanıdığı sözləri avtomatik oxuyur;
- Tanıdığı sözlər vasitəsilə mətnin mənasını dərk edir;
- Mənanı simvollarla ifadə edir;
- Məzmundan çıxış edərək sözlərin mənasını müəyyənləşdirir;
- Mətnin janrını tanıyır;
- Təşkili baxımından mətn nümunələrini fərqləndirir;
- Hekayənin elementlərini fərqləndirir;
- Mətni nəzərdən keçirir, onun forma və xüsusiyyətlərindən (xəritə, qrafik, illüstrasiya, şəkil) məzmunu əxz etmək məqsədilə istifadə edir.

II qrup oxucu _____ xüsusiyyət

- Tanıdığı sözlərin yeni mənasını öyrənir;
- Oxu məqsədini müəyyən edir;
- İlkin bilikləri ilə əlaqələndirir;
- Oxudan əvvəl, oxu müddətində və oxudan sonra suallar verir;
- Oxudan əvvəl irəli sürdüyü fərziyyələri oxu müddətində yoxlayır;
- Oxuduqlarını müxtəlif formalarda vizuallaşdırır;
- Mətdən nəticələr çıxarır;
- Öz oxu prosesi üzərində düşünür.

III qrup oxucu _____ xüsusiyyət

- Tanış və yeni anlayışları ifadə edən yeni sözləri öyrənir;
- Müəllifin üslubu barədə məlumata malikdir;
- Müxtəlif yazı üslubları haqqında bilgiləri var;
- Mövzu ilə bağlı şərhləri əsas ideya ilə əlaqələndirir;
- Nəticələr çıxarır və dəstəkləyici məlumatlarla onları əsaslandırır;
- Oxunmuş məlumatları ümumiləşdirir;
- Mətni real həyat problemləri ilə əlaqələndirir;
- Yeni ideyaları daha geniş müstəvidə əlaqələndirir.

- Sözlərdən istifadənin səmərəliliyi ilə bağlı fikirlər yürüdür;
- Fikirlərini əsaslandırmaqla mətnə münasibət bildirir;
- Müxtəlif mənbələrdəki məlumatlardan istifadə edərək yeni ideyalar irəli sürür;
- Mətnə əldə etdiyi nəticələri digər şəraitlərdə istifadə edir;
- Mətni və müəllifi suallar qarşısında qoyur;
- Məsələ ilə bağlı müxtəlif mövqeləri yoxlamaq üçün öz mövqeyini dəyişir, problemə həmin mövqelər baxımından yanaşır;
- Müxtəlif mədəniyyətlərdə üstünlük verilən məsələləri və maraqları tanıyır.
- Mətni öz təcrübəsi, başqa mətnlər və real həyatla əlaqələndirir.

Necə oxucu olduğunuz barədə məlumat alın

Əgər sizdə I qrup oxucuya aid xüsusiyyətlər çoxluq təşkil edirsə, siz mətnlə tanış olmaq üçün oxuyursunuz. **Azdanışan, sakit oxucu** hesab edirsiniz. Oxu zamanı düşünməyin yolları haqqında məlumatınız çox azdır.

Əgər sizdə II qrup oxucuya aid xüsusiyyətlər çoxluq təşkil edirsə, siz mətni dərk etmək üçün oxuyursunuz. **Məlumatlı oxucu** hesab edirsiniz. Aydın olmayan məsələləri görə bilərsiniz, lakin problemi həll etmək üçün lazım olan strategiyaları seçməkdə çətinlik çəkirsiniz.

Əgər sizdə III qrup oxucuya aid xüsusiyyətlər çoxluq təşkil edirsə, siz oxuduğunuz mətnədən istifadə edən oxucusunuz. **Strategiya ilə oxuyan oxucu** hesab edirsiniz. Oxuduğunuzu anlamaq və onu dərk etmək üçün strategiyalardan istifadə etməyi bacarırsınız.

Əgər sizdə IV qrup oxucuya aid xüsusiyyətlər çoxluq təşkil edirsə, sizi təbrik edirik. Siz oxuduğunuz mətnə tənqidi yanaşan oxucusunuz. **Düşünən oxucu** hesab edirsiniz. Oxu materialını və öz imkanlarınızı dəyərləndirərək düzgün strategiyalar seçməyi bacarırsınız.

Oxu testləri üzrə işin təşkili

I. Özünü tənzimlə. Testə ötəri nəzər sal. Yoxlama üçün neçə test verildiyini müəyyən et. Hər bir suala neçə dəqiqə ayıra biləcəyini üzərində düşün. Hər beş-on dəqiqədən bir vaxta nəzarət et. Ehtiyac yarandığı halda işin sürətini daha da artır.

II. Diqqətlə oxu. Verilən təlimatları və ya hər hansı giriş sözü diqqətlə oxu. Sonra bütün diqqətini testlə əlaqəli mətn üzərində cəmlə. Testdəki əsas söz və ya ifadələri başa düşdüyünə əmin ol. Test kitabçasında həmin əsas kəlmə və ifadələri digər vərəqdə qeyd et.

III. Düşün və təxminlər et. “Deyil” və “başqa” kəlmələrinə diqqət yetir. Tapşırığın şərtində belə sözlərin olması səhv olan və ya qalatlardan fərqli olan variantın seçilməsinə işarədir. Yayındıran, çaşdıran cavablarla xüsusilə ehtiyatlı olun. Belə cavablar elmi baxımdan doğru olsalar da, soruşulan sualın cavabı olmurlar. Bütün cavabları diqqətlə oxumayınca heç vaxt seçim etmə.

IV. Düşün və təxminlər et. Doğru olmadığına əmin olduğun cavabları kənarlaşdır. Sonra yerdə qalan cavablar üzərində düşünərək doğru cavabı müəyyən et. Heç vaxt təsadüfi cavablar seçmə. Onu da unutma ki, sənin cavabların testlə əlaqəli mətndə təqdim edilən məlumatlarla bağlı olmalıdır. Cavabları mətndən çıxış edərək deyil, öz ilkin biliklərinə əsasən müəyyən etsən, yanlış variant seçmiş olarsan.

V. Davamlı irəlilə. Çətin hesab etdiyiniz suallar üzərində düşünməyə çox vaxt sərf etməyin. Yerinə yetirə biləcəyin tapşırıqlara doğru irəlilə. Sonda vaxtın qalarsa, ötürüb-keçdiyin tapşırıqlara yenidən dönersən.

VI. Boşluqlara nəzər sal. Yerinə yetirdiyin tapşırıqlarda doğru variantlar seçdiyinə əmin olmaq üçün onlara bir daha nəzər sal. Yerinə yetirmədiyən tapşırıqlar qalıbsa, yerini tərk etmə.

VII. Nəticəni yoxla. İşini yekunlaşdırdıqdan sonra hər bir cavabı diqqətlə yoxla. Səhv cavabları sil (karandaşla işləmişənsə). Ötürüb-keçdiyin suallar üzərində bir daha düşün. Əgər qiymətləndirmənin şərtlərinə görə səhv cavab doğru cavabı silmirsə, o zaman ilkin təxminlərinlə onları da yerinə yetir.

Vəsaitdə diaqnostik qiymətləndirmə və KSQ-lərin aparılması üçün test nümunələri təqdim olunmuşdur. Əziz müəllimlər, bu testlər mütləq olmayıb, yalnız nümunəvi xarakter daşıyır. Siz diaqnostik qiymətləndirmənin aparılması üçün başqa mətnlər seçə və ona uyğun test nümunələri tərtib edə bilərsiniz.

KSQ-lər üçün təqdim olunan qiymətləndirmə vasitələri haqqında da eyni sözləri demək olar. Siz bu nümunələrdən istifadə etməklə verilmiş mətnlərə uyğun yaxud da özünü seçdiyiniz materiallar əsasında istədiyiniz testləri və açıq-qapalı suallar olan qiymətləndirmə vasitələrini tərtib edə bilərsiniz.

TEST

1. Şeir kimin dilində söylənir?

- A. İlk dəfə birinci sinfə gedən şagirdlərin
- B. Uşaqları məktəbə yola salan valideynlərin
- C. Yeni dərs ilinə başlayan müəllimlərin
- D. Yay tətilindən qayıdan məktəblilərin

2. Məktəblilərin hissləri ilə bağlı oxucuda ən əsas hansı fikir doğur?

- A. Onlar yay tətilinə çıxdıqları üçün sevinirdilər.
- B. Yay tətilində gəzdikləri yerlərdən ayrılmaq onlara çətin gəlir.
- C. Yay tətilində yeni dərs ilinin başlamasını səbirsizliklə gözləmişlər.
- D. Onlar yaxşı dincəlmiş, yenidən bilik və bacarıqlar əldə etmək arzusu ilə məktəbə gəlmişlər.

3. “Günəşin şəfqində yuyunanda çöl-çəmən” misralarında “yuyunanda” sözü hansı mənada işlənmişdir?

- A. İslanmaq
- B. Təmizlənmək
- C. İşıqlanmaq
- D. Yaşıllaşmaq

4. “Atlas don” ifadəsinin mənası nədir?

- A. İpək paltar
- B. Qəşəng geyim
- C. Yaşıl örtük
- D. Qar örtüyü

5. Uşaqlar həvəslənirlər ki, ...

- A. Dostlarını görəcəklər
- B. Qulaqlarına məktəb zənginin səsi gəlmişdir
- C. Bir pillə də ucalacaqlar
- D. Yaxşıca dincəlmişlər

6. Şeirdə məktəbə olan duyğular necə ifadə olunmuşdur?

- A. Məktəb elm ocağına bənzədilir.
- B. Məktəb anaya bənzədilir.
- C. Məktəb arzuların dənizinə bənzədilir.
- D. Məktəb fərəh dolu günlərə bənzədilir.

7. Uşaqlar yay tətilindən razı qalmışlar ona görə ki, ...

- A. Yay tətili ən uzun tətildir.
- B. Yay tətilində bir sinif də arxada qalır.
- C. Yeni qüvvət almışlar.
- D. Yay istirahət üçün əlverişli fəsildir.

8. Şeirdə hansı hadisə baş vermir?

- A. Uşaqlar dənizdə üzmüşlər.
- B. Uşaqlar meşələri dolaşmışlar.
- C. Uşaqlar sıldırım qayalara dırmaşmışlar.
- D. Məktəb zənginin səsi uşaqları sevindirir.

9. “Sevimli məktəb” şeiri ilə bağlı səhv fikri müəyyən edin.

- A. Göy yamaclar, örüşlər uşaqların qəlbini oxşayır.
- B. Xəzərin göy sularında fərəhlə dincəliirlər.
- C. Məktəb bağçasından gül-çiçək dərilər.
- D. Səyyahətək oymaq-oymaq doğma diyarı gəzirlər.

10. “Sevimli məktəb” şeiri ilə bağlı klasteri tamamlaya bilən fikirləri müəyyən edin.

Almaçıq, üzüağ məktəbə qayıdırlar

Şeirin qəhrəmanları

--

- 1. Sıldırım qayalara kəmənd atıb çıxırlar
- 2. Zirvəsi qarlı dağların ətəyində oynayırlar
- 3. Sevimli məktəbin onları ucaldacağına inanırlar
- 4. Dostlarına məktəb xatirələrindən danışırırlar.

LAYIH

I. OXU HAQQINDA NƏ BİLİRİK?

Hikmət Ziya. “Sevimli məktəb”
(Biz necə oxuyuruq: ilkin qiymətləndirmə)

Test yoxlamaları iki yolla aparıla bilər: I. Nəticələrin müəllim tərəfindən yoxlanılması II. Nəticələrin şagirdlərin özü tərəfindən yoxlanması

Yoxlamaya başlamazdan əvvəl şagirdlər “Oxu testləri üzrə işin təşkili” başlıqlı təlimatın oxusuna cəlb olunurlar. Bunun üçün şagirdə 10 dəqiqə vaxt verilə bilər.

I variant

Test vərəqləri şagirdlərə paylanır. Hikmət Ziyanın “Sevimli məktəb” seiri üzrə diaqnostik qiymətləndirmə təşkil edilir. Vaxt bitəndən sonra qara qələmlər yığılır. Qırmızı qələmlər verilir. Testin doğru cavabları açılır. Uşaqlar öz cavablarını yoxlayırlar. Təqdim edilən normativlərə əsasən özünüqiymətləndirmə aparılır.

II variant

Test vərəqləri şagirdlərə paylanır. Artıq təlimatlandırılmış şagirdlərə ehtiyac duyulduğu halda qaydalar bir daha xatırladılır. İcra vaxtı müəyyən edilir. Vaxt bitəndən sonra vərəqlər müəllim tərəfindən yoxlanmaq üçün yığılır. Növbəti dərsdə toplanmış bal və onun əsaslandırılması göstərilməklə şagirdlərə qaytarılır. Uşaqlar yol verdikləri səhvlərə tanış olur.

OXU HAQQINDA NƏ BİLİRİK?

Məktəbli dost! Əvvəlki illər test yoxlamalarında tez-tez iştirak etməklə, yaqın, müəyyən təcrübə toplamısan. Həmin yoxlamaların bir çoxunda müəllimlərin sənə oxu və yazı bacarıqlarına hansı səviyyədə yiyələndiyini müəyyən etmişlər. Bəs sən özün öz bacarıqlarını dəyərləndirə bilərsənmi? Məsələn, mətni necə oxuyursan? Tərtib etdiyin mətnləri necə yazırsan?

Bu bölmədə verilən təlimatlar sənə öz oxu və yazı bacarıqlarını dəyərləndirməkdə kömək edəcəkdir.

Testin nəticələri aşağıda təqdim edilən göstəricilərə əsasən qiymətləndirilir.

Hər nümunədən

81% – 100% – 5

51% – 80% – 4

21% – 50% – 3

0% – 20% – 2

qiyməti ilə qiymətləndirilir.

Şagirdlərin topladığı bala əsasən tərtib edilmiş reyting cədvəli şagirdlərə oxunur və sinif guşəsindən asılır. Ayrı-ayrı şagirdlərin test vərəqləri onların portfolyolarına qoyulur. Bu vərəqlər növbəti mərhələdə şagirdin inkişaf dinamikasını yoxlamaq baxımından əhəmiyyətlidir.

HİKMET ZİYA. "SEVİMLİ MƏKTƏB"

Günəşin şəfağında
Yuyunanda çöl-çəmən,
Xoş ətrini yayanda
Hər yana gül-yasəmən.
Atlas don geyinəndə
Zirvəsi qarlı dağlar,
Şırışırla axanda
Sərin sulu bulaqlar.
Axşam, ya sübh çağında
Xəlif külək əsəndə,
Bağları yarpaqların
Pıçiltısı gəzəndə,
Köptüklənib çoşanda
Göy suları Xəzərin...
Dincəldik biz fərəhlə
Qoynunda ağ günlərin.
Dənizdə qağayıtək
Qanad açıb üzüdük biz,
Bu diyarı səyyahətək
Oymaq-oymaq gözdük biz.
Keçdik sıx meşələrdən

Gen düzləri dolaşdıq,
Neçə gur çay addayıb,
Neçə dərədən aşdıq,
Kəmənd atıb dırmandıq
Sıldırım qayalara,
Arxamızda çantamız
Üz qoyduqsa biz hara –
Göy yamaclar, örüşlər,
Bu yerin dağı-düzü...
Əlvan mənzərəsiylə
Oxşadı qəlbimizi.
Ana məktəb, indi də
Gəlirik, aç qoynunu.
Bağrına bas yenə sən
Öz qızını, oğlunu!
Fərəh dolu günlərdən
Yeni qüvvət alaraq
Dönürük biz yanına
Almaçıq, üzüyağ.
Arzumuzu bilirən;
Ucalt, sevimli məktəb,
Bir pillə də bizi sən!

Şeirdə 121 söz var.

10 Hikmət Ziya. "Sevimli məktəb"

Test tapşırığını yerinə yetirən və vərəqi təhvil verən şagird əsərin müəllifi ilə tanışlığa cəlb edilir.

Ələmdar Quluzadə. “Alim və quldur” (Oxu prosesi: oxudan əvvəl)

Bu mövzunun tədrisi üçün
3 saat nəzərdə tutulub:

- I. Oxudan əvvəl
- II. Oxu zamanı
- III. Oxudan sonra

Aparılan test yoxlamalarında şagirdlərin fərqli nəticələri vurğulanaraq bunun səbəbi üzərində düşünməyə yönəldilir. Fikirlər dinlənilir. Müəllim bildirir ki, üç dərs ərzində onlar oxunun təşkil edilməsi qaydalarını tətbiq etməklə öyrənəcək və bu suala verilən cavablardan hansının doğru olduğunu özləri müəyyən edə bilərlər. Oxu materialı ilə bağlı şagirdlərə məlumat verilir ki, bu günlərdə bütün ölkəmiz Bilik gününü qeyd edir. Oxuyacağımız “Alim və quldur” əsərində elmin qüdrəti və insan həyatında əhəmiyyəti vurğulanır. Bu mətni oxumaqla oxudan əvvəl, oxu zamanı və oxudan sonra nə etmək lazım olduğunu öyrənəcəyik.

Şagirdlər cütlərə, yaxud qruplara bölünür. Bütün qruplar eyni tapşırığın icrasına cəlb edirlər. Aşağıdakı məsələlər baxımından qrupların işinə nəzarət edilir:

1. Hər bir qrup üzvü fəal olsun; 2. Qrupda vəzifə bölgüsü aparılsın; 3. Bütün fikirlərə hörmətlə yanaşılsın.

Qrup fəaliyyəti bitəndən sonra məlumat mübadiləsi edilir. Şagirdlər tapşırığın maddələri üzrə hazırladıqları fərziyyələri təqdim edirlər.

Dərsin məqsədi

1. İlk bilik və bacarıqlara əsaslanaraq Ə. Quluzadənin “Alim və quldur” hekayəsi ilə bağlı fərziyyələr irəli sürür. (2.1.2) 2. Əsərlə bağlı irəli sürdüyü fərziyyələri şifahi şəkildə təqdim edir. (2.1.1.) 3. Digər qrupların təqdimatları ilə bağlı fikirlərini bildirir. (2.2.1.)

ALIM VƏ QULDUR

(İxtisarla)

Bu cür başlıq verilən mətndə, sonca, nodun bəhs oluna bilər?

Çox-çox illər bundan qabaq bir alim vardı. Onu öz ölkəsində də, qonşu məmləkətlərdə də hamı yaxşı tanıyırdı. O, dağların altından lağım atdırıb yol düzəltdirir, ulduzlara baxmaqla ilin necə keçəcəyini söyləyirdi. Yanına dərli gələn dərmansız qayıtmırdı. Ona “alim ələmdir” deyirdilər.

Bir gün alim özünə bab olan elm adamlarından bir neçəsini götürüb səhralara yollandı. Dedi ki, camaat sudan çox korluq çəkir, görərkən səhraları da gülüstana çevirək. Dəvə karvanı qumlu çöllərdə bir gün bir gecə yol getdi. Qu deyəndə qulaq tutulan səhrada səhər təzədən bir təpənin yanında dayandılar.

Alim dedi:

– Buralarda su olmalıdır. Ulduzlar bu yeri nişan verir. Qan-tərin içində olan yoldaşları bir-birlərinin üzünə baxıb çiyinlərini çəkdi.

Biri dedi:

– Ey böyük alim, yerin altında suyun olduğu məlumdur. Biz neçə arşın dərinliyə getməliyik ki, suya çatmaq?

Alim uzaqlardakı başı qarlı dağları göstərdi:

– O dağların suyu bu səhranın altındadır. Yerini altı ilə çay axır. Çay gedib deryaya tökülür. Su burda çox üzdədir. Yeddi arşın qazsaq, çay səhranın üstünə çıxar.

Alim baxdı ki, yoldaşlarında o kərəmət yoxdur ki, bu istidə səhranın yeddi arşınlığına ensinlər.

Alim yoldaşlarına niyə bu sözü dedi?

– Kaş sizin kimi alimlərin əvəzinə, beş-üç qolugüclü cavan gətirəydiniz, – dedi.

Söz alimin ağzından çıxar-çıxmaz bir də gördülər ki, başı qarlı dağlar tərəfdən bir dəstə atlı onlara tərəf çapır. Toz dumana qarışır. Atlılar onların yanına çatan kimi qırmanclarını oynatmağa, kəməndlərini işə salmağa başladılar. Qorxudan alimlərin rəngi saralmışdı.

Çəpgöz quldurbaşı əmr elədi:

– Nəyiniz varsa, hamısını verin bura!

Alim gülümsədi:

– Kimsiniz, nəçisiniz?

L. OXU HAQQINDA NƏ BİLİRİK? 13

Qeyd: Hər qrupa yaxınlaşaraq, onların müzakirələrini müşahidə etsəniz, kimin fəal, kimin qeyri-fəal olduğunu, hansı şagirdin daha iti məntiqə malik olduğunu müəyyən edərsiniz. Həç vaxt doğrudur, yanlışdır deyərək müzakirələrə müdaxilə etməyin. Şagirdlərin köməyə ehtiyacı olduğunu hiss etsəniz, onları istiqamətləndirərək suallar və ya replikalar verə bilərsiniz. Şagirdlərin irəli sürdükləri fərziyyələri əks etdirən təqdimatları saxlayın. Növbəti dərsdə dərs vəsaiti kimi onlardan istifadə edəcəklər. Şagirdlər fərziyyələr yürüdüb. Onların doğru, yaxud yanlış olduğu oxu zamanı aşkar olacaq. Odu ki bu dərsdə qiymətləndirmə aparmaq qeyri-məntiqidir.

Ələmdar Quluzadə. “Alim və quldur” (Oxu zamanı)

Dərsin məqsədi

1. “Alim və quldur” hekayəsinin oxusu zamanı tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır. (1.1.1.) 2. Əsəri məzmununa uyğun ifadəli oxuyur. (1.1.2.) 3. Əsərlə bağlı fikirləri aydın, ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)

Quldurbaşı qəzəbləndi:

– Görmürsən, kimik? Qulduruq!

Alim üzünü dostlarına tutdu:

– Allah bizimkini yetirib. Mən beş-üç nəfər arzulayırdım, yeddi igid birdən gəldi.

Quldurlar da donub yerlərində qalmışdılar. Bu kişinin heç tükü də tərpənmirdi. Nə quldurdan qorxurdu, nə də talandan.

Alim dövələrin qarnının altındakı qıfıllı zəncirləri göstərdi:

– Ey quldurbaşı, bu qıfılların açarları qabaqdakı dövrənin yükünün üstündədir. Açarı götürüb yükü yerə tökün, xoşunuza gələni götürün.

Quldurbaşı quldurlardan birinə əmr elədi ki, dövrənin belindən açarları düşürsün. Açarları götürüb dövələrin yükünü açdılar. Əllərinə fərli bir şey keçmədi. Yükün çoxu kitab-dəftər idi. Quldurbaşı özündən çıxdı:

– Qızıllar hardadır?

Alim qalın bir kitabı açıb vərəqləməyə başladı:

14 Ələmdar Quluzadə. “Alim və quldur”

Oxu zamanı riayət edilməli qaydalara istiqamətləndirmək üçün onlara sual vermək olar. Siz necə oxuyursunuz? Oxu zamanı nə etmək olar ki, mətni daha yaxşı başa düşəsiniz? Fərziyələr dinlənir. Oxu prosesinin “Oxu zamanı” mərhələsinə dair verilmiş məlumatlandırıcı mətn üzrə iki yolla iş aparıla bilər:

I. Müəllim şərh verə bilər;

II. Şagirdlərdən biri həmin parçanı oxuya bilər.

Şagirdlər keçən dərsdəki tərkibdə cütlərə ayrılır, yaxud qruplaşılır. Keçən dərsdə irəli sürükləri fərziyyələr yazılmış vərəqlər yenidən qruplara qaytarılır. Mətnin ayrı-ayrı hissələri müxtəlif qrup üzvləri tərəfindən ucadan oxunur. Nəzarət edin ki, mətnin oxusuna bütün şagirdlər cəlb olunsun. Tanış olmayan sözlərin mənası lüğətdən tapılır, pəncərədə verilən sualların cavabı təqdimat vərəqində qeyd edilir. Əvvəlki dərsdə hazırlanmış fərziyyələrdən hansının həqiqətə uyğun olduğu müəyyən edilir. Müəllim oxu prosesinin gedişinə bu yolla nəzarət edir. Təlim səviyyəsi aşağı olan şagird özünün yoldaşları üçün nə qədər əhəmiyyətli insan olduğunu hiss edir ki, bu da onun özünə inamını artırır.

İfadəli oxu işarələri (||, ↘, ↗) ilə bağlı təlimat verin.

Qeyd: Oxu testləri yoxlanan zaman göstəriciləri aşağı olan şagirdlərə xüsusi qayğı göstərilir. Qiymətləndirmə aşağıda təqdim edilən meyarlar üzrə həyata keçirilir: – əsəri oxuyarkən qaydalara əməl etməsi; – oxudan əvvəl müəyyən etdiyi fərziyyənin doğruluğunu, yaxud yanlışlığını nümayiş etdirmək üçün müvafiq parçaları nəql etməsi, fikrini aydın və ardıcıl çatdırması; – nitqində yeni sözlərdən istifadə etməsi.

Şagirdlərin hazırlıq səviyyəsi baxımından balanslı gözləyin. Hər qrupda (2 yaxşı, 1 orta, 1 zəif; yaxud 2 yaxşı 2 zəif; yaxud da 1 yaxşı, 1 orta, 1 zəif) çalışın ki, yetirənlərin, orta səviyyəliyənin sayı yetirməyənlərdən artıq olsun. Qrup təqdimatçısını özünüzdən seçəcəyini bildirməklə yetirənlərin diqqətini yetirməyənlərə yönəldə bilərsiniz.

“Alim və quldur” hekayəsinin məzmunu və təhlili üzrə iş (Oxudan sonra)

Dərsin məqsədi

1. Məsələlərə münasibət bildirərkən fikrini əsaslandırmaq üçün əsərdən bir parçanı danışır. (1.1.3.)
2. Əsərin janrını müəyyənləşdirir. (1.1.4.)
3. Əsərin əsas ideyası ilə bağlı fikirlərini yazılı şəkildə şərh edir. (2.1.2.; 3.1.2.)
4. Qrup və kollektiv müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)
5. Əsərdə hadisələrin fərqli istiqamətdə inkişafı ilə bağlı fikirlər irəli sürür. (3.1.1.)

Əvvəlki dərslərdə Ə.Quluzadənin “Alim və quldur” hekayəsinin oxusundan əvvəl oxuya hazırlıq işləri aparılmışdır. Oxu zamanı da lazım olan fəaliyyətlər yerinə yetirilmişdir. Bu dərstdə isə oxudan sonra görülməsi nəzərdə tutulan tapşırıqlarla məşğul olunacaq. Şagirdlərə əvvəlki dərstdə müəyyən edilmiş tərkibdə cütlüklərə ayırma və ya qruplaşdırma tövsiyə edilir. Qrup fəaliyyəti zamanı verilən təlimatların icrası baxımından diqqətli olmaq lazımdır.

Şagird – şagird təlimi o baxımından əhəmiyyətlidir ki, yetirən şagird şərhə öz həmyaşdının dilindən eşidir. Məsələnin izahını daha sadə – yaş xüsusiyyətlərinə uyğun səviyyədə dinləyir. Yetirməyən şagird anlamadığı məsələlərlə bağlı öz həmyaşdına daha rahat suallar verir və qaranlıq məsələləri özü üçün aydınlaşdırır.

Yetirənlər yetirə bilməyənləri öyrədərkən özlərini daha da dərindən dərk edirlər. Psixopedaqqlar göstərir ki, insan dinləyəndə 25%, tətbiq edəndə 75%, öyrədəndə 95% öyrənir*.

Dərketmə qabiliyyəti fərqli olan şagird qrupları üçün:

1. Əsərin əsas ideyasını əks etdirmək üçün:
- Vizual məkan dərketməsi iti olan şagirdlərə şəkil çəkmək;
 - Bədən-kinetik dərketməsi iti olan şagirdlərə plastilindən fiqur etmək;
 - Linqvistik dərketməsi iti olan şagirdlərə inşa yazmaq tapşırıla bilər.

* R.Tayler. Kurikulum və təlimin əsasları.

– İndi qızlların da yerini deyərəm. Hamısı bu kitabda yazılıb. Alim gördü ki, quldurlardan birinin əli çənəsində qalıb, o birinin rəngi getdikcə qaralır. Kitabı oxumağa başladı:

– Qumlu səhradan baxanda qarlı dağlar günbatan tərəfdə görünür. Yayda günaş qürub edəndə şəfoqləri səhradakı təpənin üstünə düşür. Həmin təpənin yeddi addımlığında yərə yeddi daş basdırılıb. Daşların altında yeddi küp qızıl var.

Alim gəlib həmin yerdə dayandı:

– Bu daşları ancaq yeddi igid çıxara bilər. Görək onlardan dişi, başı ağır olan olma.

Alim dişinin ağrısından ikiqat olan qulduru yüklərin yanına gətirdi. Əyri bir dəmir çıxarıb quldurun çənəsini araladı. Ağrıyan dişini dartıb quldurun ovcuna qoydu. Başının ağrısından rəngi kömürə döən quldura bir cövhər içirdi. Kitabı oxumaqda davam etdi:

– Üzündə köç itinini cırmaq yerləri olan quldurbaşı axsayırsa, gözləri çaşdırsa, qolunun biri əyridirsə, ona alim dava-dərman etməlidir.

Quldurbaşı cıncırını çıxara bilmirdi. Alim quldurbaşının qarşısında dayandı:

Quldurbaşının yumşalmasının səbəbi nə idi?

– Sənin kəm-kəsinini müalicə etmək çox vaxt aparacaq.

Quldurbaşının qəzəbindən, vahiməli baxışlarından, ötkəm səsinəndən əsər-ələmət qalmamışdı:

– Ey böyük alim, biz indən belə quldur deyilik, quluq. Alimin qarşısında, elmin yolunda qul kimi işləməyə hazırıq.

– Onda küllüqləri, belləri götürün, – alim dedi.

Yeddi quldur qollarını cırmaıyib alimin tapşırıqlarını, göstərişlərini yerinə yetirməyə başladı. Təpənin yanında dərin bir xəndək qazdılar. Üst-üstə qalanmış yeddi sal daşı çapıb çıxartdılar. Birdən göz yaşı kimi su qaynamağa başladı.

– Dediym qızıl budur, – alim üzünü quldurlara tutdu.

Quldurlar da, alimlər də susdular. Yeddi yerdən qaynayan sərini suyun yanında süfrə açdılar.

Hamı alimin elminə həsəd apardı. Deyə-gülə yeyib-içməyə başladılar. Quldurlar o gündən yol kəsməyi, karvan soymağı, qarət etməyi tərgitdilər.

Ələmdar Quluzadə

1. OXU HAQQINDA NƏ BİLİRİK? 15

Təlimində çətinlikləri olan şagirdlər üçün

Bu şagirdlər istər qrup tərkibində, istərsə də fərdi şəkildə çalışan müddətdə müəllim dərslərinə bir neçə dəfə yaxınlaşıb işin necə getdiyinə nəzarət edir, lazım gəldikdə istiqamətlər verir.

İstedadlı şagirdlər üçün

Yazıcının çatdırmaq istədiyi əsas fikri aşkar edir. Həmin məsələ barədə hikmətli sözlər toplayıb yoldaşlarına təqdim edir.

Müəlliflə tanışlığı müxtəlif yollarla təşkil etmək olar:

1. Müəllim tərəfindən PP (Power Point) təqdimat şəklində aparıla bilər və daha geniş xarakter daşıya bilər.
2. Şagirdlər fərdi şəkildə məlumatı oxuya bilər;
3. İKT və internet şəbəkəsinə qoşulma imkanı olan siniflərdə şagirdlər verilən internet səhifələrdə axtarışlarını davam etdirə bilərlər.

Tapşırıq 2. “Alim və quldur” hekayəsini oxudun. Oxu başa çatandan sonra aşağıda qeyd edilmiş “oxudan sonra” təlimatını ardıcılıqla yerinə yetir.

Oxudan sonra

1. Başa düşüklərini dəqiqləşdirmək üçün mətnə bir daha nəzər sal.
2. **Düşün:** Yazıçı bu əsərdə oxucusuna nə demək istəmişdir?
3. O buna nail olubmu? Nəyə görə belə düşünürsən?
4. Əsərdəki əsas fikri ifadə edən kiçik bir inşa yaz. Həmçinin bu fikri əks etdirən bir şəkil çək və ya plastilinlə bir fiqur, yaxud aplikasiya hazırla.

Ev tapşırığı:

Sinifdən xaric oxu materiallarından Abdulla Şaiqin “Kiçik qəhrəman” əsərini “Oxudan əvvəl”, “Oxu zamanı”, “Oxudan sonra” təlimatına uyğun ifadəli oxu. İstəsən, əsas fikirlə bağlı kiçik şeir, yaxud hekayə də yazıb bilərsən.

Hekayə yazılı ədəbiyyat nümunəsidir.

Hekayədə insan həyatının konkret bir səhnəsi və ya müəyyən bir hadisə yığcam şəkildə təsvir edilir. Burada qəhrəmanların sayı az olur. Azərbaycan ədəbiyyatında C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqqverdiyev, N.Nərimanov, S.S.Axundov, Y.V.Cəmənəziminli və b. hekayə janrında gözəl əsərlər yaratmışlar.

Qeyd: 1) Təqdimat zamanı fəal şagirdlərin həmişə qrup işini təqdim etməsi, aşağı fəallıq nümayiş etdirən şagirdlərdə arxayınlıq hissi yaranır. Belə şagirdlər tapşırığın icrası prosesində də passiv iştirak edirlər. 2) Şagirdin təqdimat bacarığı qiymətləndirmə meyarının bir maddəsi kimi daim holistik qiymətləndirmə sxemində öz əksini taparsa, onların ünsiyyət mədəniyyətinin davamlı inkişafı təmin edilir.

Təqdimat edən şagird aşağıda qeyd edilən məqamların nəticə üçün əhəmiyyətli olduğu barədə məlumatlandırılır:

səs tonu, auditoriya ilə təmas, göz kontaktı, təbəssüm, jest və mimika, qrupun hazırladığı təqdimat vərəqi ilə sinif şagirdləri arasında vasitəçilik, inandırıcılıq.

QIYMƏTLƏNDİRMƏ

Mətnin oxusu bitəndən sonra qrupların fəaliyyətləri qiymətləndirilərkən həqiqətə daha yaxın fərziyyənin hansı qrup tərəfindən irəli sürüldüyü müəyyən edilir.

LAYIH

II. BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ TƏSVİR

2.1. Bədii əsərlərdə ideyanın müəyyən edilməsi

Mehdi Hüseyn. “Maral əfsanəsi”
(Bədii əsərlərdə təsvirin müəyyən edilməsi)

Dərsin məqsədi

1. M.Hüseynin “Maral əfsanəsi”nin oxusu zamanı tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən aydınlaşdırır. (1.1.1.; 1.1.2.) 2. Əsərin janrını müəyyənləşdirir. (1.1.4.) 3. Hekayənin əsas ideyasına münasibət bildirir. (1.2.4.) 4. Tanış olduğu yeni sözdən nitqində istifadə edir. (2.1.1.) 5. Əsərlə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (2.1.2.) 6. Müzakirələrdə söylənilən fikrə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Xatırlayırsanmı, aşağı siniflərdə müəllim sənə əşya və ya şəkillər təqdim edib onlar üzrə danışmaq, yaxud da müşahidə edərək kiçik mətnlər yazmaq kimi tapşırıq verirdi. Sən də ya şifahi, ya da yazılı şəkildə belə mətnlər tərtib edirdin. Səncə, o zaman mətnləri necə yaradırdın? Əlbəttə ki, o zaman sən şəkillərdə gördüklərini sözlə təsvir edirdin. İndi isə bu barədə daha ətraflı öyrənəcəksən. Sən həm də biləcəksən ki, bu cür yazı yalnız müşahidələr əsasında yaranmır. Yazıçı xəyalında canlandırıdığı əşya və hadisələri də sözlə ifadə edə bilər. Amma bunu elə etməlidir ki, oxucu onun həqiqət olduğuna inansın. Eyni zamanda yazıçı həmin xəyalında canlandırığını, həyatda müşahidə etdiyinə qatmaqla mətnin inandırıcılığını daha da artırabilir. Beləliklə, təsvir həm

II. BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ TƏSVİR

Bədii əsərlərdə yazıçı müşahidə etdiyi və xəyalında canlandırıdığı əşya və hadisələri sözlə təsvir edir. Biz həmin əsəri oxuyanda haqqında danışılan əşya, hadisə və ya mənzərəyə sanki yazıçının gözü ilə baxırıq. Yaxşı təsvir edilən hər şey daxili aləmində güclü təsir edir və uzun müddət yaddaşımızda qalır. Bunu da bilməlisən ki, heç bir əsər boş-boşuna yaranmır. Hər bir mətnin yazılmasında müəyyən məqsəd olur. Başqa sözlə desək, mətni yazan qələm sahibi yazdığı mətnlə oxucusuna nə isə demək istəyir. Onun oxucuya demək istədiyi fikir mətnin ideyasını təşkil edir. Əsər ideya üçün sanki yuva rolunu oynayır. Hər hansı əsəri oxuyanda biz onun ideyasını müəyyən edirik, müəllimin bizə demək istədiyi fikri anlarıq.

müşahidəyə, həm də xəyalda canlandırılana əsaslanabilir. Ən mühümü isə odur ki, təsvir edilən əşya, hadisə, yaxud mənzərə həqiqətə uyğun və inandırıcı olsun. Oxucu elə hiss

etsin ki, haqqında danışılan hadisəyə və ya mənzərəyə sanki yazıcının gözü ilə baxır. Beləliklə, yazıçı ayrı-ayrı insanları, məkanları, hadisələri, əşyaları təsvir etməklə onların şəklini oxucunun xəyalında canlandırır. Yazıçı nəyi təsvir edirsə etsin, yazdığı ilə öz oxucusuna hansısa bir ideyanı çatdırmaq istəyir.

Əziz məktəbli, bu dərslər ərzində sən özün təsviri mətnlər yazmaqla bu sahədə zəruri bilik və bacarıqlara malik olduğunu nümayiş etdirəcəksən. Bunun üçün bir az istək, bir az diqqət, bir az da çalışqanlıq lazımdır.

2.1. BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ İDEYANIN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ

Tapşırıq 1.

1. “Maral əfsanəsi” hekayəsi ilə tanış olmazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri apar.
2. **Düşün:** hekayədə təsvirə yer verilibmi? Fikirlərini əsaslandır.
3. Bu hekayədə müəllif oxucusuna, sənə, nə demək istəmişdir?

MEHDİ HÜSEYN. “MARAL ƏFSANƏSİ”

Bu hekayədə nədən bəhs edilə bilər?

Məşədə boğuş güllə səsi eşidildi. Kür çayı sakit-sakit axırdı. Arabir xəfif külək əsir, xəzan yarpaqlarını xışıldadırdı. Ətrafın dərin sükutunu pozan bu xışiltı birdən güvvətləndi və çox keçmədi ki, güllə səsi gələn tərəfdən bir maral çıxıb özünü sahilə verdi. Maral yüyürdükcə tez-tez büdrəyir, şax budaqlı buynuzları ağaclara toxunurdu. Maralın keçib gəldiyi yerdə sarı yarpaqların üzərinə qan damlaları çilənirdi. Bu qan mara-

18 Mehdi Hüseyn. “Maral əfsanəsi”

Təsviredici yazılar və onların yaradılması.

Hər kəs həyatda gördükləri barədə yaxınlarına danışmaq istəyir. Müşahidə etdiyi əşyanı, yaxud şahidi olduğu hadisələri elə təsvir etmək istəyir ki, həmsöhbəti onları gözləri qarşısında canlandıra bilsin.

Problem: Fikirləri çatdırmaq üçün nədən başlamağın, hansı məsələyə əhəmiyyət verməyin vacib olduğunu çox zaman bilmirik. Təsviri mətnlərin yaradılması ilə bağlı öyrəniləcək məsələlər bu problemin həllində yardımçımız olacaq.

Oxunun təşkili

Şagirdlərə “Maral əfsanəsi” mətninin fərdi oxusu tapşırılır. Oxu “işarələməklə oxu” üsulu ilə aparılır.

Mətnə 293 söz var. Fərdi oxu zamanı 5 dəqiqə kifayətdir. Qruplarla oxu formasına üstünlük verin. Suallar üzərində düşünərək oxu üçün 12–15 dəqiqə yetərli müddət hesab edilir.

M.Hüseynin “Maral əfsanəsi”nin oxusuna hazırlıq. Şagirdlər fərdi şəkildə oxuya hazırlıq işi aparırlar. Fərziyyələri ədəbiyyat dəftərinə yazırlar. Orta səviyyəli sinifdə bu fəaliyyətin icrası üçün 4–5 dəqiqə kifayət edir. Sinfin səviyyəsindən asılı olaraq müəllim bu müddəti dəyişə bilər.

Kollektiv oxu keçirilir. Mətnin hissələri ayrı-ayrı şagirdlər tərəfindən oxunur. Dərslərdə mətnə dair daxil edilmiş suallara çatdıqda oxu dayandırılır, həmin sualla sinifə müraciət edilir. Suala cavab alınır və oxu davam etdirilir.

Şagirdlərə tapşırıq verilir ki, oxu zamanı tanış olmayan sözləri ədəbiyyat dəftərinə yazsınlar.

Oxudan sonra

Qruplarla iş formasında keçirilir. Verilmiş suallara cavab hazırlanır. Tanış olmayan sözlərin mənası lüğətdən tapılır və təqdimatçı nitqində həmin sözlərdən istifadə edir.

Yaradıcı tətbiqetmə ilə bağlı təlimatlar verin.

İn sinəsindən axırdı. Birdən maral buynuzlarını qaldıraraq, ürəkək nəzərlərlə ətrafına boylandı. Onun iri qumral gözləri yaşla dolmuşdu.

Maral cığırda suya endi. Od içində yanan dodaqlarını Kürə söykədi. Bir xeyli içdi. Onun sinəsindən axan qan damlaları sakit dalgalara qarışır, bir göz qırpmında su rənginə dönüb görünməz olurdu.

Birdən bulanıq sular arasından bir tısbağa başını çıxarıb onu salamladı:

– Xoş gördük, maral qardaş, – dedi, – səndən nə əcəb, bu gün belə tez gəldin?

Yarasının sızıltısını indi daha çox hiss edən maral həmişəki qürurunu pozmadı. Dedi:

– Heç... Bu gün hava isti oldu...

Tısbağa sudan çıxdı:

– Maral qardaş! – dedi, – Mən bir az bundan əvvəl sudan çıxıb güneşdə qızınardım. Güllə səsi eşidib suya atıldım... Ovçu uzaqdadır?

Maral dinmədi. Bu sözlər könlünə toxundu. Ovçuları sevməsə də, onların tısbağaya güllə atmadığını yaxşı bilirdi. Birdən tısbağanın gözləri maralın sinəsinə zilləndi. O, təəccüblə baxdı və qorxudan titrəyərək dedi:

– Bu nədir, maral qardaş? Sən yaralanmısan?

Maral yenə də qürurla cavab verdi:

– Bəli, çox ağır yaralanmışam. Ovçu düz sinəmi nişan aldı.

Tısbağa marala yaxın gəlib diqqətlə onun yarasına baxdı:

– Eh, – dedi, – bilmirəm bu ovçu sən maraldan, mən maraldan nə istəyir?

Bu sözü eşidərkən məğrur maralın dizləri büküldü. İndiyəcən damcıdamcı axan qanı birdən fəvvarə vurmağa başladı. Maral yerə yıxıldı. Tısbağa ona daha da təəccüblə baxdı.

– Nə oldu, maral qardaş? – xəbər aldı.

Maral dərinlən köksünü ötürdü və artıq qürub etmiş payız günəşinin son şüalarına həsrətli bir nəzərlə baxaraq dedi:

– Zalım ovçunun gülləsindən mən ölməzdim. Amma sənin sözün məni öldürdü...

Tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən tap.

Sonra, maralın gözləri niyə dolmuşdu?

Tısbağanın sözü niyə maralın könlünə toxundu?

Mehdi Hüseyn

Bu tapşırıq şagirdlərin bədii təfəkkürünün hansı səviyyədə olduğunu müəyyən etmək imkanı verir. Şagirdin real təsvirlə mücərrəd təsviri fərqləndirmə bacarıqları yoxlanılır. Əgər şagirdlər fikirlərini yazılı şəkildə əsaslandırarkən bu məqama toxunmayıblarsa, siz onu kollektiv müzakirə mövzusu kimi çevirin. Məsələn “Təsviri incəsənət” fənnində “Real və mücərrəd təsvir” mövzusu ilə əlaqələndirin. Bu zaman nəzəriyyə bölməsində verilən məlumatları önə çəkin. Nəticələri diqqətlə təhlil edin və şagirdlərin portfoliosuna daxil edin. Tədris vahidinin təlimi boyu çox aşağı nəticələr nümayiş etdirən şagirdlərə qarşı daha diqqətli olun.

Təlimdə çətinlik çəkən şagirdlərlə iş

Mətndəki dialoqları – sadə, qısa cümlələri oxumaq üçün bacarığı aşağı olan şagirdlər cəlb edilir. Həmin şagirdlər ümumi iş mütəmadi olaraq öz töhfəsini verməklə fəallaşır və özünəqapanma kimi mənfi psixoloji haldan qurtulur.

Təpşiriq 2. Hekayəni oxuduqdan sonra “Oxudan sonra” təlimatını (səh. 16) yerinə yetir.

Yaradıcı tətbiqetmə:

1. Sənin üçün əhəmiyyətli olan bir məkanı təsvir et. Onun nəyə görə sənin üçün əhəmiyyətli olduğunu söylə.
2. Sənin üçün ən əziz insanı təsvir et.
3. Sevdinin heyvanı təsvir et.

HÜSEYN ARAF. “MÜƏLLİMİMİ UNUTMURAM” (BƏDİL ƏSƏRLƏRDƏ İDEYANIN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ)

Təpşiriq 1. “Müəllimimi unutmuram” şeirini oxumazdan əvvəl “Oxudan əvvəl” təlimatını (səh. 12) yerinə yetir. Məntiqi vurğunu* gözləməklə şeiri ifadəli oxu. Oxuyarkən çərçivələrdə verilmiş suallar üzərində düşün.

MÜƏLLİMİMİ UNUTMURAM

Sənco, osorin
qalan hissəsində
müəllif daha
nələri təsvir
edəcək?

Tez gəlib, tez də keçdi
Ömrün ilk fəsiləri.
Yenə yadıma düşdü
Şən uşaqlıq illəri.

Sevimli məktəb yolu,
Kəsə cığırar, izlər...
Ürək xatirə dolu
Qaynar bulağa bənzər.

Sakit açılır qapı,
Gəlir müəllimimiz.
Hörmətlə, ehtiramla
Ayağa qalxırıq biz.

* Məntiqi vurğu cümlədə sözlərdən birinin digərlərinə nisbətən qüvvətli tələffüz olunması ilə yaranır. Məntiqi vurğulu söz, adətən, xəbərin yanında yerləşir.

20 Hüseyn Arif. “Müəllimimi unutmuram”

Qiymətləndirmə formaları

Fərdi qiymətləndirmə zamanı aşağıdakı bacarıqları nümayiş etdirən şagirdlərin fəaliyyəti xüsusi qeyd edilir:

- əsəri ifadəli oxuyan;
- sualların cavablandırılmasında fəal iştirak edən;
- müzakirələrdə əsaslandırılmış fikirlər bildirən.

Qrup fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi “oxudan sonra” meyarları əsasında aparılır.

Hekayədə 293 söz,
kənarda 19 söz. Cəmi 312 söz var.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Öyrəndiyi yeni sözlərdən nitqində istifadə					
İfadəli oxu					
Əsərin əsas ideyasına münasibətin bildirilməsi					
Fikrin aydın, ardıcıl şərh					
Söylənilən fikirlərə münasibətin bildirilməsi					
Əsərin janr xüsusiyyətlərinin göstərilməsi					

Hüseyn Arif. “Müəllimimi unutmuram” (Bədii əsərlərdə ideyanın müəyyən edilməsi)

Dərsin məqsədi

1. Hüseyn Arifin “Müəllimimi unutmuram” şeirində tanış olmayan sözləri müəyyən-ləşdirir və lüğətin köməkliyi ilə onların mənasını aydınlaşdırır. (1.1.1.) 2. Şeiri ifadə-li oxuyur. (1.1.2.) 3. Öyrəndiyi yeni sözlərdən nitqində istifadə edir. (2.1.1.) 4. Şeirlə bağlı fikirlərini ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)

Olubmu ki, kiminləsə
söhbətin sonunda “Bunun-
la nə demək istəyirsən?”
sualını verəsən, yaxud sənə
belə bir sual verilsin. Bu
sualı verməklə həmsöhbə-
tin sənə ayrı-ayrı fikirlə-
rindən gəldiyi qənaəti də-
qiqləşdirməyə çalışır. Yə-
ni sənə demək istədiyini,
lakin açıq demədiyini əsas
fikri müəyyənləşdirmək
istəyir. Həm insanlarla ün-
siyyətdə, həm də müxtəlif
mətnlər oxunan zaman
əsas fikrin müəyyən edil-
məsinə zərurət yaranır.
Bütün bunları öyrənmək
üçün müəllimə həsr olun-
muş növbəti gözəl bir
əsərlə tanış olacağıq. Bu,
Hüseyn Arifin “Müəlli-
mimi unutmuram” şeir-
ridir.

Dərslikdəki məlumatla
tanış olmaq üçün vaxt
verilir.

Oxudan əvvəl

Tapşırığın icrası üçün
qruplarla iş forması seçilir. Təlimat verilir: “Ta-
nış olmayan sözlərlə qarşılaşdıqca onları lüğətə
yazın. Lüğətdən onların mənasını aydınlaşdırın.
Əsərdə nədən bəhs ediləcəyi ilə bağlı fərziyyə-
lərinizi qeyd edin. Mövzu ilə bağlı oxu məqsə-
dinizi, ilkin biliklərinizi müəyyənləşdirin.

Tapşırıq 2. Hekayəni oxuduqdan sonra “Oxudan sonra” təlimatını
(səh. 16) yerinə yetir.

Yaradıcı tətbiqetmə:

1. Sənə üçün əhəmiyyətli olan bir məkanı təsvir et. Onun nəyə görə
sənə üçün əhəmiyyətli olduğunu söylə.
2. Sənə üçün ən öziz insanı təsvir et.
3. Sevdinin heyvanı təsvir et.

HÜSEYN ARİF. “MÜƏLLİMİMİ UNUTMURAM” (BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ İDEYANIN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ)

Tapşırıq 1. “Müəllimimi unutmuram” şeirini oxumazdan əvvəl “Oxu-
dan əvvəl” təlimatını (səh. 12) yerinə yetir. Məntiqi vurğunu* gözləmə-
lə şeiri ifadəli oxu. Oxuyarkən çərçivələrdə verilmiş suallar üzərində
düşün.

MÜƏLLİMİMİ UNUTMURAM

Tez gəlib, tez də keçdi
Ömrün ilk fəasilləri.
Yenə yadıma düşdü
Şən uşaqlıq illəri.

Sevimli məktəb yolu,
Kəse ciğirlər, izlər...
Ürək xatirə dolu
Qaynar bulağa bənzər.

Sakit açılır qapı,
Gəlir müəllimimiz.
Hörmətlə, ehtiramla
Ayağa qalxırıq biz.

Sənə, oxucun
qalan hissəsində
müəllif daha
nələri təsvir
edəcək?

* Məntiqi vurğu cümlədə sözlərdən birinin digərlərinə nisbətən qüvvətli tələffüz olunma-
sı ilə yaranır. Məntiqi vurğulu söz, adətən, xəbərin yanında yerləşir.

Təqdimat 1: Tapşırıq 1 üzrə qruplar-
da oxuya hazırlıq işləri başa çatandan
sonra qrup təqdimatları dinlənilir.
Yaxşı olar ki, “bütün qrupla təqdimat”
üsulu seçilsin. Yəni qrupun bir üzvü
deyil, bütün üzvləri təqdimat etsin.

LAYIHƏ

Qrupda şeir oxunur, suallara yazılı cavab hazırlanır.

Oxu prosesində

“Ürək xatirə dolu qaynar bulağa bənzər” – misralarında ürəyin qaynayan bulağa bənzədilməsi təşbehdir. Bunun həm də bənzətmə adlandırıldığını bildirməklə şagirdlərin düşünmə imkanını genişləndirilir. Təşbehin hansı yollarla yaradılması barədə müəllim tərəfindən qısa məlumat verilə bilər.

Torpaqdan danışanda
Torpağa mat qalırdıq.
Göydən söhbət açanda
Göylərə ucalırdıq.

O nəyi başa salır,
O nəyi öyrədirdi?!
Doğma daşı, torpağı
Sevməyi öyrədirdi.

Böyüklərə hər zaman
Hörməti öyrədirdi.
Oxumağı, yazmağı,
Zəhməti öyrədirdi.

Bu sətirlərdəki
hansı söz şeirin
ideyası ilə
bağlıdır?

Öyrədirdi nələr var
Bu sonsuz kainatda.
İnsan öyrənmək istər
Öyrəndikcə həyatda.

2.1. BƏDİLİ ƏSƏRLƏRDƏ İDEYANIN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ 21

Oxudan sonra

– Fərziyyələrin özünü doğruldub-doğrultmadığı yoxlanılır.

– Şeirin əsas ideyası barədə fərziyyələr irəli sürülür.

Tədqiqat bitəndən sonra

Kollektiv şəkildə şeirin ifadəli oxusu keçirilir.

Təqdimat 2: Tapşırıq 2 üzrə qrupda “Oxudan sonra” təlimatı yerinə yetirilir. “Bütün qrupla təqdimat” üsulu ilə məlumat mübadiləsi edilir.

Mətnə 94, kənarda 22 söz var. Fərdi oxu zamanı 5 dəqiqə kifayətdir.

Suallar üzərində düşünmək üçün 12–15 dəqiqə yetərlidir.

Qiymətləndirmənin formaları:

- Fərdi qiymətləndirmə forması;
- Qrup qiymətləndirilmə forması.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Şeirin ifadəli oxusu					
Öyrəndiyi yeni sözlərdən nitqində istifadə					
Şeirlə bağlı fikirlərin ardıcıl şərh					

Dərsin məqsədi

1. “Müəllimimi unutmuram” şeirini hissələrə ayırır, onlara başlıq verir. (1.1.3.)
2. Şeirin mövzu və ideyasını müəyyənləşdirir. (1.2.4.)
3. Şeirin ideyası ilə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)
4. Müzakirələrdə söylənən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

A

Şeirin ideyasının müəyyən edilməsi üçün tədqiqat sualının qoyulmasına xidmət edir.

B

Şagirdlər tapşırığı fərdi şəkildə icra edir. Nəticələr cütlərdə müqayisə edilir. Fərqli cəhətlərin müzakirəsi təşkil edilir. Cütlər vahid qərar qəbul etdikdən sonra hər iki, yaxud üç cüt birləşib bir qrup yaradır.

Qrup müzakirələri aparılır. Cütlüklər qərarları müqayisə edir. Fərqli cəhətlər müzakirə edilir. Vahid qrup təqdimatı hazırlanır.

Səni unudan kəsə,
Ananın halal südü
Ömürlük haram olsun.

Bu bənddə məntiqi varlığını müəyyən et.

Böyük abidələrdən
Biri Yer kürəsində
Müəllimə qoyulsun!

Hüseyn Arif

Tapşırıq 2. Şeiri oxuduqdan sonra “Oxudan sonra” təlimatını (səh.16) yerinə yetir.

Ev tapşırığı:

Şeirdən ən çox bəyəndiyin bir parçanı özbor öyrənə bilərsən. Bu sənin nitqinin inkişafı və bədii zövqünün formalaşması baxımından çox əhəmiyyətlidir.

HÜSEYN ARİF. “MÜƏLLİMİMİ UNUTMURAM”
(Əsər üzərində iş)

A

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, müəlliflər ideyanı fikirlər şəklində təqdim edirlər və oxucu onları bir araya gətirməklə müəllifin çatdırmaq istədiyi ideyanı özü müəyyən edir.

Bəs ideyanı tapmağın asan yolları varmı? Əgər varsa, bunu necə etmək olar?

Tapşırıq 3. Aşağıda təqdim edilən təlimata əməl etməklə “Müəllimimi unutmuram” şeirində nəzərdə tutulan ideyanı müəyyən et.

Nümunədə nəzərdə tutulmuş ideyanı müəyyən etmək üçün aşağıdakı addımlar atılmalıdır:

1. “Müəllimimi unutmuram” şeirini bir daha diqqətlə oxu. Özüne sual ver. Bu mətndə nədən bəhs olunur? Nədən bəhs olunduğunu müəyyən etməklə mətnin mövzusunı müəyyən etmiş olarsan.

Təqdimat mədəniyyəti

Səs tonu					
Siniflə təmas					
Göz kontaktı					
Təbəssüm					
Jest və mimika					
İnanandırıcı nitq					

LAYIH

Təqdimat 3: Tapşırıq 3-də şeirin bəndlərinə ad vermək təklif olunur. Bu adlar təxminən belə ola bilər:

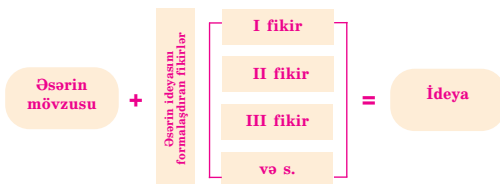
I bənd – uşaqlıq illəri; **II bənd** – məktəb yolu; **III bənd** – müəllimə hörmət və s.

Bəndlərə verilən başlıqlar fikirlərdir və bu fikirlər əsas ideyanın formalaşmasına xidmət edir.

Əsərin ideyası ilə bağlı şagirdlərdən alacağınız cavablar təxminən aşağıdakı kimi ola bilər.

B II. Şeiri hissələrə bölüb hər hissəyə başlıq ver. Mətnin hər hansı arçasında verilmiş başlıq söz, yaxud söz birləşməsi ilə ifadə edilir. Bu başlıqlar ideyanı yaradan fikirlərdir.

III. Bəndlər (abzaslar) üzrə fikirlərə – başlıqlara bax. Onlar ideyanı müəyyən etməkdə sənə kömək edəceklər. Bunu riyazi ifadə kimi belə təsvir etmək olar:

Şeir söz sənəti nümunəsidir. Şeiri fikrin vəznli, obrazlı, qafiyəli ifadəsidir. Şeiri nəsr əsərlərindən fərqləndirən onun axıcılığı, ahəngi və musiqiyə uyğunluğudur. Eyni zamanda şeirdə sözlər arasında müəyyən ölçünün, fasilənin nəzərə alınması və mısraların sonundakı sözlərin bir-biri ilə uyğunlaşması vacibdir. “Müəllimimi unutmuram” şeiri heca vəznində yazılıb. Bilirsen, heca vəzni nə deməkdir? Əgər bu ifadəni birinci dəfə eşidirsənsə, əvvəlcə “heca” və “vəzn” sözləri üzərində düşün. “Heca” sözünü çox eşitməsin. Yəqin, bilirsen ki, heca sözlərin asanlıqla bölünə bilən hissəsinə deyilir. Amma “vəzn” sözü sənə aydın olmaya bilər. “Vəzn” ərəb sözü olub “ölçü” deməkdir. Heca vəznində yazılmış şeirlərdə hecaların sayı şeirin ölçüsünü müəyyən edir. Həmin şeirlərin birinci mısrasında neçə heca varsa, qalan mısralarda da o qədər sayda heca olmalıdır. Bir mısradə 5, 7, 8, 11, 12, 16 və s. heca ola bilər.

Müəllim zəhmətinin insan həyatında rolundan bəhs olunur.

Hər kəsə
doğma
məkan

Dünyaları
dəyişdi-
rən ocaq

Uşaqlıq
xatirələri

Doğma
sinif

Sevimli
müəllim

Yaddaşlar-
da yaşa-
yan insan

Yorulmaq
bilməyən
insan

Şərəfli
ömür

İnsanlara insanlığı öyrədənler unudulmur.

	Meyarlar	5	4	3	2	1
Dərs prosesində, sorğular zamanı müzakirələrdə xüsusi fəaliyyət göstərən şagirdlər fərdi şəkildə stimullaşdırılır. Qrup holistik qiymətləndirmə sxemi üzrə qiymətləndirilir.	Əsərin mövzusu və kiçik fikirlər, əsas ideyanın müəyyənəşdirilməsi					
	Əsərin ideyası ilə bağlı fikrin aydın və ardıcıl şərh					
	Müzakirələrdə fəal iştirak					
	Təqdimat mədəniyyəti					

Gülhüseyn Hüseynoğlu. “Müəllimin arzusu”
(Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. Gülhüseyn Hüseynoğlunun “Müəllimin arzusu” hekayəsini oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır. (1.1.1.) 2. Hekayəni məzmununa uyğun ifadəli oxuyur. (1.1.2.) 3. Kiçik fikirləri müəyyən etmək üçün əsəri hissələrə ayırır. (1.1.3.) 4. Əsərin mövzusunı bilərək ideyasını aydınlaşdırır. (1.2.4.) 5. Əsəri nəql edərkən, yaxud əsərlə bağlı şərtlər verərkən öyrəndiyi yeni sözlərdən istifadə edir. (2.1.1.) 6. Müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Əvvəlki dərslərdə təsviri mətnin ideyasını müəyyən etmək üçün sevimli və unudulmaz şairimiz H.Arifin “Müəllimimi unutmu ram” şeirini oxuduq. İndi isə daha bir tanınmış yazıçı Gülhüseyn Hüseynoğlunun müəllifi olduğu “Müəllimin arzusu” hekayəsini oxuyacaq və əsərin ideyasını müəyyən edəcəksiniz. Əvvəlki dərslərdə siz bu işi qruplarda yerinə yetirirdiniz. Bu gün isə cütlərdə çalışmaqla əsərin ideyasını müəyyən edəcəksiniz.

Cütlərin tərkibi müəyyən edilərkən idraki imkanları baxımından 1 yüksək səviyyəli, 1 aşağı səviyyəli şagird seçilməsi məqsəddəuyğundur.

Cütlərlə oxuya hazırlıq işi hər iki şagird tərəfindən yerinə yetirilir.

Oxudan əvvəl

Əsərə aid şəkilləri nəzərdən keçirir, birinci və sonuncu abzasları oxuyur. Fərziyyələr irəli sürür:

- Burada nədən bəhs edilə bilər?
- Hansı məsələlərə toxunula bilər?
- Əsərin ideyası nə ola bilər?

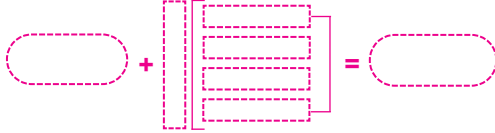

GÜLHÜSEYN HÜSEYNOĞLU. “MÜƏLLİMİN ARZUSU”
(Əsər üzərində iş)

Tapşırıq 1.

1. Gülhüseyn Hüseynoğlunun “Müəllimin arzusu” hekayəsini ifadəli oxu. İdeyanı müəyyən etmək üçün aşağıda verilən sxemdən istifadə et. Əvvəlcə sxemi dəftərinə çək. Hər bənddə ifadə edilən fikri müəyyən edib ayrı-ayrı çərçivələrə yaz*.

- ♦ İlk xoşuna gələn fikir ideya olmaya bilər. O yalnız mətnin bir hissəsi üçün düzgün ola bilər.
- ♦ Bəzən mətdə abzas, şeirdə bənd hər hansı bir sualla başlanır. Sualın cavabı müəllimin həmin hissədə çatdırmaq istədiyi fikir ola bilər.
- ♦ İdeya mətnin birinci və sonuncu cümlələrində, yaxud abzasında ifadə oluna bilər.

MÜƏLLİMİN ARZUSU

Zəng çalındı. Zəhranın ürəyi şiddətlə çırpındı. “İndi gələcək. Deyim, deməyim?! Görəsən, yazar, ya yox?!”

Zəhra orta cərgədə müəllimin stoluna bitişik partada otururdu. Keçib əyləşəndə rəfiqəsi dedi:

- Albomu götürməsən?
- Gətirmişəm.
- Müəllimə verəcəksən?

* Çərçivələrin sayını müəyyən edilmiş fikirlərin sayı qədər artırmaq olar.

24 Gülhüseyn Hüseynoğlu. “Müəllimin arzusu”

Oxu prosesi. Bir şagird oxuyur, digəri fərziyyələrin doğru olub-olmadığı baxımından mətni diqqətlə dinləyir. Müvafiq qeydlər götürür, tanış olmayan fikri aydınlaşdırmaq üçün dəftərinə qeyd edir. Oxu bitəndən sonra cütlər vəzifələrini dəyişir. Dərslərdə verilən təlimatın oxusu da daxil olmaqla 1 mərhələyə 5–7 dəqiqə kifayət edə bilər. Lakin sinfin səviyyəsini nəzərə almaqla oxu üçün ayrılmış vaxtı dəyişmək olar.

Mövzu üzrə söhbət. – Cütlərdəki şagirdlər öz fərziyyələrini yoldaşlarının fərziyyələri ilə müqayisə edir. Oxu zamanı məsələlərlə bağlı aparılan qeydləri də qarşılaşdırırlar.

- Hansı cavabın daha tutarlı olduğu cütlər tərəfindən yoxlanılmaqla müzakirə edilir.
- Əsərin mövzusu, kiçik fikirlər və əsas ideyası barədə kiçik təqdimat hazırlanır. Müəllif haqqında qısa məlumat verilir.

Zəhranın çiyinləri qalxıb-endi:

– Nə bilim.

Rəfiqəsi ürək-dirək verdi:

– Yox, verginən, sevimli müəllimimizdir, yaxşı bir şey yazar... Nədən utanırsan eee?!

Uşaqlar Zəhranın sevimli müəllimlərinə xatirə üçün avtoqraf yazdığını bildirdilər. Artıq onun albomunda iki müəllimin avtoqrafı vardı. İndi Zəhra belə bir xahişlə ana dili müəlliminə müraciət etmək istəyirdi. Xəyalından da şeir yazdırmaq keçirdi. “Amma yazsa, nə yaxşı olar, həmişə bu albomu saxlaram, həmişə!..”

Saniyələr keçdikcə Zəhra daha çox həyəcanlanırdı: “Birdən yazmadı?! Yox, albomu heç göstərməsəm yaxşıdır...”

Qapı açıldı, iyirmi beş-iyirmi altı yaşlarında, ortaboylu, qarabuğdayı bir adam içəri girdi. Bir göz qırpmında hamı ayağa durdu. Müəllimin tanış, mehriban səsi ətrafa yayıldı:

– Salam, uşaqlar!

Sinif yüksək dağın zirvəsindən gurultuyla tökülən şölalə kimi səsləndi:

– Salam!!!

– Əyləşin, əyləşin.

Uşaqlar əyləşdilər. Elə sükut əmələ gəldi ki, onların nəfəslərini belə eşitmək olardı. Maraq dolu baxışlar müəllimə zillənmişdi. Müəllim də özünə dikilən gözləri iri qonur gözləri ilə süzür, sanki onları oxumağa çalışırdı. Birdən iti baxışları qarşısında oturmış Zəhranın nəzərlərinə sataşanda dedi:

– Hə, Zəhra qızım bu gün yaman sözlü adama oxşayırsan. De görüm, qızım, utanma!..

Zəhranın yanaqları allandı, özünü itirdi. Elə itirdi ki, yanında oturmış yoldaşının pıçıldısını belə eşitmədi: “Ver albomu, Zəhra, ver!..”

Pıçıldını Zəhra eşitmədisə də, müəllim yaxşı eşitdi. Dedi:

– Qızım Zəhra, deyəsən, mənə nə isə təqdim etmək istəyir, ancaq utandığından tərəddüd edir. Gəlin birlikdə xahiş edək, utanmasın.

Zəhra özü də bilmədi ki, nə vaxt ayağa durdu, nə vaxt partanın altından albomu götürdü, nə vaxt müəllimin stolunun üstünə qoyub çəkənə-çəkənə:

Əməkdaşlıq şəraitində təlim şagirdə nə verir?

– Məsələ üzərində düşünməyin müxtəlif yolları aşkar edilir;

– Mürəkkəb tapşırığın yerinə yetirilməsi zamanı bir-birinə kömək edirlər.

– Fərqli fikir söyləyən başqa şagirdləri hörmətlə dinləyir, qarşılıqlı yaradıcılıqla məşğul olurlar.

– Öz mövqelərini müdafiə etməyi, habelə dəyərli fikirləri təsdiq etməyi öyrənirlər.

Əməkdaşlıq üzrə qiymətləndirmə aparılan zaman bu məsələlərin nəzərə alınması əhəmiyyətlidir.

Bu yaşda şagird 1 dəqiqədə 95-105 söz oxuyur. Bu baxımdan 1 şagirdə oxu üçün yaxşı halda 7 dəqiqə vaxt verilirərsə, qarşılıqlı oxuya 15 dəqiqə kifayətdir.

Mətnə 568 söz var.

Qiymətləndirmə formaları

Fərdi qiymətləndirmə:
fəallıq nümayiş etdirən şagirdlər stimullaşdırılır.

Cütləri qiymətləndirmə:
holistik sxemə əsasən qiymətləndirir.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Tanış olmayan sözləri aydınlaşdırmaq və məqsədli istifadəsi					
İfadəli oxu					
İdeyanın müəyyən edilməsi					
Ünsiyyət mədəniyyəti çərçivəsində söylənilən fikirlərə münasibətin bildirilməsi					
Müzakirələrin nəticələrinin təqdim edilməsi					
Əməkdaşlıq					

Anar. “Dədə Qorqud” (Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. Anarın “Dədə Qorqud” hekayəsini məzmununa uyğun ifadəli oxuyur. (1.1.2.)
2. Müxtəlif fikirləri müəyyən etmək üçün əsəri hissələrə ayırır. (1.1.3.)
3. Əsərdə müxtəlif fikirləri mövzusu ilə əlaqələndirməklə ideyanı müəyyən edir. (1.2.4.)
4. Müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibət bildirərək öyrəndiyi yeni sözlərdən istifadə edir. (2.2.1.)

Əvvəlki dərslərdə təsviredici mətnin ideyasının müəyyən edilməsinə dair təlimat bir daha uşaqlara xatırladılır və təlim prosesində onların nəzərə alınması tövsiyə edilir.

– Uşaqlar, bundan əvvəlki dərslərdə biz təsviredici mətnlərin ideyasının müəyyən edilməsi yollarını öyrəndik. Bu gün isə öyrəndiyimiz bilik və bacarıqları daha da təkmilləşdirəcəyik. Anarın “Dədə Qorqud” hekayəsindən bir parça bu məqsədə çatmaqda yardımçımız olacaq.

NOYÇ (Nəzərdən keçir, oxu, yoxla, çalış) üsulundan istifadə etməklə oxu təşkil edilə bilər.

ANAR. “DƏDƏ QORQUD” (Əsər üzərində iş)

Əvvəlki dərslərdə mətnin ideyasını müəyyən etmək üzrə ilkin bilik və bacarıqlara yiyələnmişən. Aşağıda təqdim edilən parçanı oxu. İdeyanı müəyyən et. (Oxuya hazırlıq işləri aparmağı unutma.)

Tapşırıq 1. Mətni oxumazdan əvvəl “Oxudan əvvəl” təlimatını (səh. 12) yerinə yetir. Oxuyarkən çərçivələrdə verilmiş suallar üzərində düşün.

DƏDƏ QORQUD

Qaraca Çoban yöndəmsiz daş qalıqlarını dığırlayıb kənara atırdı. Daşlardan boşalmış meydana öküzlər cüt sürür, adamlar holavar çağırır-çağırır torpağı xışlayırdı. Qaraca Çoban qan-tər üçündə torpağı daşdan-kəsəkdən təmizləyirdi. Beyrəyin 14 yaşlı oğlu ona kömək edirdi.

Dədə Qorqud:

– Çoban, oğul, nə edirsən belə? – dedi.

Qaraca Çoban:

– Torpağı təmizləyirəm, Dədə! – dedi. – İstəyirəm şumlayaq, ökək, biçək, yeyək, dolanaq. Məsləhətdirmi, Dədə?

Dədə Qorqud:

– Çoban, sözün haqdır, – dedi, – yurdumuzun başına çox qəzalar gəldi, ərlərimiz, igidlərimiz çox qırıldı, amma tamam qırılıb qurtarmadıq. Hələ varıq, hələ olacağıq, qalacağıq.

Çoban:

– Dədə, bu oğlana ad qoyasınca varmıdır?

Dədə Qorqud:

– Bəli, – dedi, – ad almağa layıqdır. Bu torpaqda çox ər qırıldı, az ər qaldı. Onun adını Azər qoyuram. Qoy az ərlər çox olsun, qoy Azərlər çoxalsın.

Dədə Qorqud Azərə baxdı, bir daha söylədi, görəyin nə söylədi:

Sonco, Qaraca Çoban bunu nə üçün edirdi?

Beyrək kim idi?

Dədə Qorqud nə üçün oğlının adını Azər qoydu?

Vaxtdan səmərəli istifadə çox əhəmiyyətli bir keyfiyyətdir. Bu baxımdan sinifdə müvafiq tərbiyə işi aparılması zəruri hesab edilir. Müəllim tapşırığın icrası üçün optimal vaxt ayırmalı, şagirddən də həmin vaxt çərçivəsində işin icrasını gözləməlidir. Bu 45 dəqiqə vaxtın səmərəli istifadəsi ilə nəticələnir. Verilmiş vaxt çərçivəsində tapşırığın yerinə yetirilməsi ayrıca meyar kimi holistik qiymətləndirmə sxemində daxil edilə bilər.

LAYIHƏ

Nəzərdən keçirin:

- Oxudan əvvəl mətnin başlığı verilmiş şəkil, qrafik və s. üzərində düşünün;
- Mətnin ölçüsündən və şagirdlərin hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq birinci və sonuncu cümlələri və ya abzası oxuyun;
- Mətni oxuyan zaman cavab tapmaq istədiyiniz sualları tərtib edin.

– Oğul, Azər, – dedi,
– onu bil ki, torpağın
yurdu, vətən olması üçün
iki şərt lazımdır. Biri
odur ki, gərək bu torpağı
əkəsən, becərəsən; o birisi
də odur ki, gərək bu torpağı
yağıtlardan qoruyasən. O torpağı ki qoruya
bilmədin, onu əkib-becərməyə dəyməz. O torpağı ki əkib-becərmədin, onu qorumağa dəyməz.

– Qaraca Çoban:
– Oğlum, Azər, bu
sözləri yaxşı yadında
saxla, – dedi.

Dədə Qorqud:

– Çoban, – dedi, –
böyük işə başlamısən,
yaxşı işə girişmisən. Qalx
dağın başına, dağ başında
üç tonqal qala. Bir tonqal
qalayanda elimiz şənliyə başlayır, iki tonqal qalayanda basqınlardan
qorunmağa yığışır. Qoy indi üç tonqal görəndə hamı cütlə, xışla gəlsin,
bilsinlər ki, işləməyə gəlirlər.

Qaraca Çoban ata minib dağ başına çapdı. Dədə Qorqud üzünü işləyən adamlara tutub dedi:

– İşimiz avand, torpağımız bərəkətli olsun.
Kölgəli ağacımız kəsilməsin! Çağlayıb axan sularımız
qurumasın! Namərdə möhtac olmayaq! Ümidimiz
üzülməsin! Qanadımız qırılmasın! Uca dağın
ocaqları həmişə yanar dursun!

Uca dağın başında üç tonqal alovlanırdı. Qaraca Çobanla Azər tonqal-
ların yanında durub fərəhlə baxırdı.

Anar

“Dədə Qorqud”.

Rəssam Təgrül Nərimanbəyov

“Uca dağın ocaqları
həmişə yanır
dursun!” ifadəsi ilə
Dədə Qorqud nə
demək istəyirdi?

Oxuyun:

– Mətni oxuyun. Hazırladığınız suallara cavab verin.

– Mətni hissələrə ayırın və onlara başlıq verməklə kiçik fikirləri müəyyən edin.

Yoxlayın:

– Cavablarınızın nə qədər aydın və düzgün olduğunu yoxlayın.

Çalışın:

– Mövzu ilə müxtəlif fikirləri əlaqələndirməklə əsərin ideyasını müəyyən edin.

– Təqdimatınızı hazırlayın.

– Təqdimat edərkən yeni öyrəndiyiniz sözləri nitqinizdə istifadə etməyə çalışın.

– Əsərin müəllifi haqqında məlumat verin.

Bu mətndə 278 söz oxunacaqdır. Mətnə dair sualların mətni 31 söz-dən ibarətdir. Cəmi 309 sözdür. Mətni oxumaq üçün 10-12 dəq. kifayət edir. Digər təlimatların icrası üçün sinfin səviyyəsi nəzərə alınmaqla vaxt müəyyən edilir.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Məzmunu uyğun ifadəli oxu					
Müxtəlif fikirlərin müəyyən edilməsi					
Mövzu və ideyanın müəyyən edilməsi					
Verilmiş vaxtda işin icrası					
Söylənilən fikirlərə münasibətin bildirilməsi					

Anar. “Dədə Qorqud” (Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. “Dədə Qorqud” əsərindən götürülmüş parçanın mövzu və ideyasına münasibət bildirir. (1.2.4.) 2. Müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.) 3. Əsərlə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (2.1.2.) 4. Əsərlə bağlı şifahi təqdimat edir. (2.1.1.) 5. Mövzu ilə bağlı fikirlərini məntiqi ardıcılıqla ifadə edir. (3.1.2.)

Müəllim:

Ölkənin müstəqilliyinin qorunub saxlanması şəxsiyyətlərin rolu barədə danışarkən biz Ümummilli lider H.Əliyevin hakimiyyət illəri barədə danışmaya bilmərik. O, müdrik bir dövlət başçısı kimi Azərbaycan dövlətinin qorunub saxlanması və inkişaf edib çiçəklənməsi üçün əlindən gələni etmişdir. Onun yaratdığı bu ənənə bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Bir zaman Ümummilli liderimiz demişdir: “Azərbaycan dünyaya günəş kimi doğacaq”. Bu gün ölkəmizdə aparılan işlər və hamımızın şahidi olduğumuz hadisələr onu göstərir ki, bu sözlər böyük uzaqgörənliklə söylənməmişdir və öz təsdiqini tapır. Bütün dünya Azərbaycanda baş verən inkişafa və çiçəklənməyə heyranlıqla baxır.

Yazıçı Anarın “Dədə Qorqud” hekayəsində təsvir edilən hadisələrdən min ildən çox vaxt keçmişdir. Azərbaycan öz müstəqilliyini, dövlətçilik ənənələrini qoruyaraq sürətlə inkişaf edir. Bu gün isə siz kiçik qruplarda maraqlı layihəni həyata keçirəcəksiniz.

ANAR. “DƏDƏ QORQUD” (Əsər üzərində iş)

Əvvəlki dərslərdə mətnin ideyasını müəyyən etmək üzrə ilkin bilik və bacarıqlara yiyələnmişən. Aşağıda təqdim edilən parçanı oxu. İdeyanı müəyyən et. (Oxuya hazırlıq işləri aparmağı unutma.)

Təpşiriq 1. Mətni oxumazdan əvvəl “Oxudan əvvəl” təlimatını (səh. 12) yerinə yetir. Oxuyarkən cərcivələrdə verilmiş suallar üzərində düşün.

DƏDƏ QORQUD

Sənca, Qaraca Çoban bunu nə üçün edirdi?

Qaraca Çoban yəndəmsiz daş qalıqlarını dağılayıb kənara atırdı. Daşlardan boşalmış meydanda öküzlər çit sürür, adamlar holavar çağırır-çağırır torpağı xışlayırdı. Qaraca Çoban qan-tör üçündə torpağı daşdan-kəsəkdən təmizləyirdi. Beyrəyin 14 yaşlı oğlu ona kömək edirdi.

Dədə Qorqud:

– Çoban, oğul, nə edirsən belə? – dedi.

Qaraca Çoban:

– Torpağı təmizləyirəm, Dədə! – dedi. – İstəyirəm şumlayaq, əkek, biçək, yeyək, dolanaq. Məsəhətdirmi, Dədə?

Dədə Qorqud:

– Çoban, sözün haqdır, – dedi, – yurdumuzun başına çox qəzalar gəldi, ərlerimiz, igidlərimiz çox qırıldı, amma tamam qırılıb qurtarmadıq. Hələ varıq, hələ olacayıq, qalacayıq.

Çoban:

– Dədə, bu oğlana ad qoyasınca varmıdır?

Dədə Qorqud:

Dədə Qorqud nə üçün oğlının adını Azər qoydu?

– Bəli, – dedi, – ad almağa layıqdır. Bu torpaqda çox ər qırıldı, az ər qaldı. Onun adını Azər qoyuram. Qoy az ərler çox olsun, qoy Azərlər çoxalsın.

Dədə Qorqud Azərə baxdı, bir daha söylədi, görəyin nə söylədi:

Beyrək kim idi?

28 Anar. “Dədə Qorqud”

Şagirdlər 3 nəfərdən ibarət kiçik qruplara bölünür. Şərtlər dərslərdə səh. 30-da verilmişdir.

Hər qrupa bir yüksək, bir orta, bir aşağı nəticələr nümayiş etdirən şagirdin daxil edilməsi tövsiyə edilir.

Layihənin təqdimatının hər üç şagird tərəfindən ediləcəyi əvvəlcədən bildirilir. Bununla vəzifə bölgüsü və qarşılıqlı təlimatlandırılmanı gücləndirməyə nail olarsınız.

Qeyd: Prezident İlham Əliyevin rəhbərlik etdiyi Azərbaycan bu gün dünyada irimiqyaslı layihələrin təşəbbüskarı və uğurlu icraçısı kimi tanınır. Belə ki, 2006-cı ildə Bakı–Tbilisi–Ceyhan əsas ixrac neft kəməri, 2007-ci ildə Bakı–Tbilisi–Ərzurum qaz kəməri istifadəyə verilib.

Dövlətimizin başçısının təşəbbüsü ilə Şərq-Qərb və Şimal-Cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin yaradılması istiqamətində böyük işlər görülüb. 2017-ci ildə Bakı–Tbilisi–Qars dəmiryolu istifadəyə verilib. Azərbaycanın Rusiya, İran və Gürcüstanla sərhədinə qədər yeni magistral avtomobil yolları tikilib.

Bu gün Azərbaycan artıq dünyada sayı məhdud olan kosmik ölkələr sırasındadır. 2013-cü ildə Azərbaycanın ilk telekommunikasiya peyki “Azerspace-1”, 2014-cü ildə ikinci – Yer səthini müşahidə edən “Azersky” peyki, 2018-ci ildə isə daha bir telekommunikasiya peyki – “Azerspace-2” orbitə çıxarılıb.

– Oğul, Azər, – dedi, – onu bil ki, torpağın yurdu, vətən olması üçün iki şərt lazımdır. Biri odur ki, görək bu torpağı əkəsən, becərsən; o birisi də odur ki, görək bu torpağı yağılardan qoruyasan. O torpağı ki qoruya bilmədin, onu əkib-becərməyə dəyməz. O torpağı ki əkib-becərmədin, onu qorumağa dəyməz.

– Qaraca Çoban:
– Oğlum, Azər, bu sözləri yaxşı yadımda saxla, – dedi.

Dədə Qorqud:

– Çoban, – dedi, – böyük işə başlamışan, yaxşı işə girişmişən. Qalx dağın başına, dağ başında üç tonqal qala. Bir tonqal qalayanda elimiz şənliyə başlayır, iki tonqal qalayanda basqınlardan qorunmağa yığışır. Qoy indi üç tonqal görəndə hamı cütlə, xışla gəlsin, bilsinlər ki, işləməyə gəlirlər.

Qaraca Çoban ata minib dağ başına çapdı. Dədə Qorqud üzünü işləyən adamlara tutub dedi:

– İşimiz avand, torpağımız bərəkətli olsun. Kölgəli ağacımız kəsilməsin! Çağlayıb axan sularımız qurumasın! Namərdə möhtac olmayaq! Ümidimiz üzülməsin! Qanadımız qırılmasın! Uca dağın ocaqları həmişə yanar dursun!

Uca dağın başında üç tonqal alovlanırdı. Qaraca Çobanla Azər tonqalların yanında durub fərhələ baxırdı.

“Dədə Qorqud”.

Rəssam Toğrul Nərimanbəyov

“Uca dağın ocaqları həmişə yanar dursun!” ifadəsi ilə Dədə Qorqud nə demək istəyirdi?

Şagirdlərin maraqlarını nəzərə almaqla layihəyə əsərin ideyası ilə bağlı və Azərbaycana aid digər məqamlar daxil edilə bilər.

- 1 bənd şeir;
- 1 bənd mahnı;
- şəkil;
- aplikasiya;
- yapma.

Bununla siz maraqlı inteqrasiya apara, əsərin ideyasını Azərbaycanda bu gün baş verən hadisələrlə əlaqələndirə bilərsiniz.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Əsərin ideyasına münasibəti					
Fərqli fikirlərə münasibət bildirərkən ünsiyyət mədəniyyətinə riayət edilməsi					
Əsərdəki hadisələrin Azərbaycanda baş verən hadisələrlə əlaqələndirilməsi					
Fikirlərin aydın, ardıcıl şərh və əsaslandırılması					
Əməkdaşlıq					

Süleyman Rüstəm. “Azərbaycana gəlsin” (Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. S.Rüstəmin “Azərbaycana gəlsin” şeirini ifadəli oxuyur. (1.1.2.)
2. Əsəri hissələrə ayırır və onlara başlıq verir. (1.1.3.)
3. Əsərin mövzusunı və ideyasını müəyyən edir. (1.2.4.)
4. Əsərin ideyası ilə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)

Müstəqil iş olduğundan şagirdlər fərdi şəkildə Süleyman Rüstəmin “Azərbaycana gəlsin” şeirini oxuyur. Azərbaycanın təsvirinə həsr edilmiş bu əsərin ideyasının müəyyən edilməsi proseduru bir daha xatırladılır və şagirdlər işə başlayır.

Şagirdlərə elan edilməlidir! Əgər iki şagirdin bir-birindən köçürdüyü aşkar edilərsə, hər iki şagirdin nəticəsi ləğv ediləcək. Bu elanla şagirdin müstəqil düşünmə və çalışmaq bacırından potensialının maksimum dərəcədə səfərbər edilməsinə və işə salınmasına nail olarsınız.

Tapşırıq 2.

1. Mətni oxuduqdan sonra “Oxudan sonra” təlimatını (səh. 16) yerinə yetir.
2. İlk iki abzasdan sonra irəli sürdüyün fərziyyənin doğru olub-olmadığını müəyyən et.
3. Mətnin ideyasını müəyyən et.

Layihə. “Dədə Qorqud” hekayəsini bir daha diqqətlə oxu. Əsərdə hansı faktlar xalqın bir məqsəd uğrunda birləşməsinə göstərir? Yaxşı lider öz ölkəsi üçün nələr edə bilər? Təqdimat hazırla.

SÜLEYMAN RÜSTƏM. “AZƏRBAYCANA GƏLSİN” (Əsər üzərində iş)

Tapşırıq 1. Şair Süleyman Rüstəmin “Azərbaycana gəlsin” şeirini oxumazdan əvvəl hazırlıq işləri apar. Qeydlər götür. Şeiri oxu. Əsərin ideyasını tap. Nəticələrini əvvəlcə kiçik qrupda, sonra isə bütün siniflə müzakirə et.

AZƏRBAYCANA GƏLSİN

Vətənimin seyrinə çağırıram elləri,
Sərvət görmək istəyən Azərbaycana gəlsin.
Bəzənib başdan-başa şəhərləri, kəndləri,
Cənnət görmək istəyən Azərbaycana gəlsin.

Qanımızda dövr edən sədaqətdir, sədaqət,
Günəşdən də parlaqdır gözüümüzdə həqiqət.
Dostuna, qardaşına təmənnəsiz məhəbbət,
Hörmət görmək istəyən Azərbaycana gəlsin.

Gözəlliklər vətənə gözəllərindən gəlir,
Dostluğun, qardaşlığın təməllərindən gəlir,

QIYMƏTLƏNDİRMƏ İLƏ BAĞLI TÖVSIYƏ

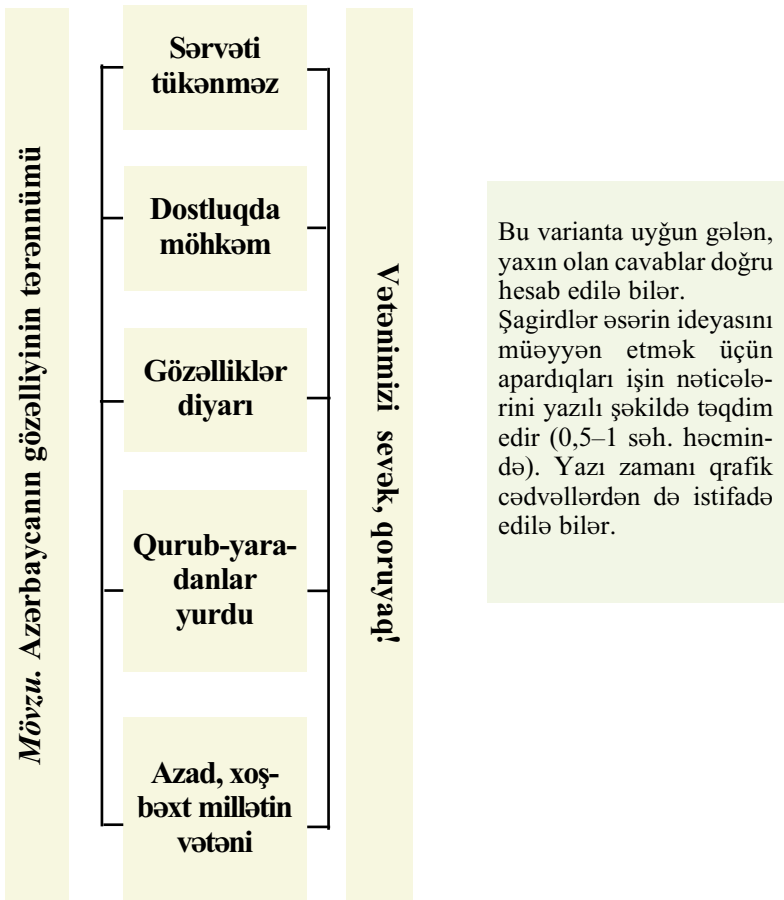
Müstəqil işin nəticələri qiymətləndirilərkən aşağıdakı məsələlərə əhəmiyyət verilməlidir.

Bəzən şagirdlər elə başa düşürlər ki, bir bənd bir müxtəlif fikir deməkdir. Elə də ola bilər ki, iki-üç bənd eyni fikri əhatə etsin və ona bir başlıq verilsin. Bu baxımdan şagirdləri də təlimatlandırmaq faydalı olar.

Ayrı-ayrı şagirdlərin müəyyən etdiyi ideyalar eyni olmaya bilər, lakin mahiyyət baxımından onlar çox yaxın olmalıdırlar.

LAYIHƏ

Şeirin ideyası

Bu mətndə 93 söz oxunacaqdır. Mətni oxumaq üçün 5–7 dəq. kifayət edir. Digər təlimatların icrası üçün sinfin səviyyəsini nəzərə alaraq vaxt müəyyən edilir.

QIYMƏTLƏNDİRMƏ

Müstəqil işi qiymətləndirərkən “Strategiya ilə oxu səhifəsinin qiymətləndirilməsi” qaydalarından istifadə səh. 74–75.

“Üçrəngli bayraq” mövzusunda essenin yazılması (yazıdan əvvəl)

Dərsin məqsədi

1. “Üçrəngli bayraq” mövzusunda təsviredici esse yazır. (3.1.3.)
2. Essenin planını tərtib edir. (1.1.3.)
3. Essenin əsas ideyasını yaradır. (1.2.4.)
4. Fikirləri məntiqi ardıcılıqda təqdim edir. (3.1.2.)

Əvvəlki dərslərdə təsviredici yazı nümunələri ilə tanış olduq. Həmin əsərlərin əsas ideyasını müəyyən etdik.

Bu dərslərdə isə biz özümüz müxtəlif fikirlər vasitəsilə ideyanı yaratmaq üçün səylər göstərəcək və bu məqsədlə esse yazacağıq. Uşaqlar, kim deyər, bu günlərdə hansı əlamətdar günü qeyd edirik? Şagirdlərdən cavab alınır. Doğru cavab səslənərsə, müəllim onu qəbərdir. Əks halda onların nəzərinə çatdırılır ki, 9 Noyabr Bayraq Günüdür. Ona görə də bu gün yazacağımız təsviri esseni bu mövzuya həsr edəcəyik. **Siz bilirsinizmi esse nədir?**

Müəllim ya I cərgivədəki məlumatı özü oxuyur, ya da şagirdləri həmin məlumatı oxumağa dəvət edir.

– Esse nədir? – sualı ilə başlayan məlumatla çatdıqda kitabları örtməyi xahiş edin. Onlara təqdim edilən tapşırığı verin.

Hissetmə üsulu

İşçi vərəqi

Verilən tapşırığı oxu, fikirlərin doğru, yaxud səhv olduğunu göstər. “Esse nədir?”, “Esse yazmaq sənə nə üçün lazımdır?”, “Təsviredici esse necə yazılır?” bəhslərini oxuyandan sonra tapşırıqdakı fikirləri təkrar oxu və əvvəl gəldiyin qərarları yoxla.

“ÜÇRƏNGLİ BAYRAQ” MÖVZUSUNDA ESSENİN YAZILMASI

Təsviri esse
necə
yazılır?

Bundan əvvəl sən inşa, esse yazmısan. Yadına sal, bunu necə etmişin?

Gəl razılaşaq ki, çox nadir hallarda birdəfəyə mükəmməl bir inşa və ya esse yazmaq mümkündür. Hətta məşhur yazıçılar belə nə isə yazmadan əvvəl mövzu ilə bağlı araşdırmalar aparırlar. Yazıya başlamazdan əvvəl mətn üçün plan qururlar. Sonra həmin plan üzrə mətni yazırlar. Bütün bunların necə baş verdiyini öyrənmək üçün isə aşağıdakı məsələləri bilmək lazımdır.

Esse nədir?

Esse fransız sözü olub, mənası *təcrübə, sınaq, öçerk* deməkdir. Essenin ilk nümunəsini fransız yazıçısı və filosofu M.Monten yazmışdır. *Esse ədəbiyyatda bir janr olub, müəllifin hər hansı mövzu ilə bağlı düşüncələrini və hisslərini şərh edən kiçik bədii nümunədir.* Essenin dili həm danışq dilinə yaxın, həm də obrazlı olur. Esse müxtəlif xarakterli olur: nəqli, təsviredici, tədqiqat, mühakimə.

Esse yazmaq sənə nə üçün lazımdır?

Esse fikirlərini obrazlı ifadə etmək üçün yazdığın ilk yazıdır. Esse yazarkən müstəqil şəkildə yaradıcılıqla məşğul olursan. Bu zaman sən daha məhsuldar düşünməyi öyrənirənsən.

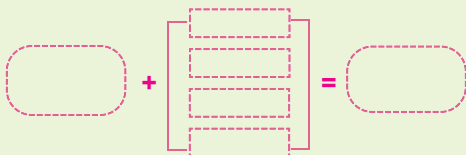
Təsviredici esse necə yazılır? Təsviredici esse yazarkən ətrafdakı əşya və hadisələri çox diqqətlə müşahidə etmək lazımdır. Çünki görüklərini və eşitdiklərini bədii şəkildə təsvir etməlisən. Esse yazan zaman təsvir etdiyin bir əşya və hadisənin xüsusiyyətlərini digər əşya və hadisənin xüsusiyyətləri ilə qarşılaşdırmaq, müqayisə etmək yazının dəyərini artıran hal hesab olunur.

32 “Üçrəngli bayraq”

D	S	D	S	D	S	D	S
—	—	1. Esse təcrübə deməkdir.	—	—	—	5. Esse yazarkən yaradıcı fəaliyyətdə oluruq.	—
—	—	2. Esse ədəbiyyatda bir janr olub qorxulu hadisələri əks etdirir.	—	—	—	6. Təsviri esse yazarkən gördüklərini elmi şəkildə təsvir etməlisən.	—
—	—	3. Essenin dili obrazlı olur.	—	—	—	7. Təsviri esse yazarkən bədii təsvir vasitələrindən istifadə edilir.	—
—	—	4. Yalnız təsviri yazılar esse ola bilər.	—	—	—		

Tapşırıq 1. “Üçrəngli bayraq” mövzusunda Azərbaycan Respublikasının bayrağının təsvirinə dair esse yazmaq üçün hazırlıq işləri apar.

- Yazıdan əvvəl**
1. Əvvəlcə essenin mövzusu haqqında fikirləş: təsvir edərkən hansı məsələlərə əhəmiyyət verəcəksən?
 2. Bu suallar üzərində düşün: “Bu yazının oxucusu kim olacaq?” və “Sən oxucuna nə demək istəyirsən?” (*ideya*)
 3. Mövzu haqqında bildiklərini qeyd et.
 4. Məlumat toplamaq üçün təsvir etmək istədiyən şeyi və ya hadisəni müşahidə et.
 5. Topladığın məlumatlardan istifadə etməklə və onları qruplaşdırmaqla ideyanı yaradan fikirləri müəyyən et.
 6. Verilmiş sxemi dəftərinə çək.
 7. Müəyyənləşdirdiyin fikirləri verilən sxem üzrə ardıcılıqla düz.

8. İdeyanı yarada bilən fikirlərə diqqət et. Əvvəlcə baş verən hadisənin səbəbini göstər, sonra ondan irəli gələn nəticəni təqdim et.
9. İdeyanı yaradan fikirlər üzərində bir daha düşün: bu fikirlər ideyanın çatdırılmasına xidmət edirmi?
10. Yazının planını tərtib et.

Tapşırıq 2. Təsvir edəcəyin şeyə və hadisələrə müşahidə et, məlumatları yadda saxla və araşdırma apar.

- **Müşahidə necə aparılır?** Təsvir etmək istədiyən şeyi, hadisəni və ya məkanı qısa vaxtda diqqətlə nəzərdən keçir və qeydlər et. Müşahidə etdiyən zaman keçirdiyin hisslər barədə də qeydlər apar.

Məlumat mənbəyi olaraq sinfə Azərbaycan bayrağı haqqında yazılmış ensiklopedik, bədii-publistik və s. məlumatlar gətirin. Sınıfda kompüter və internet şəbəkəsi varsa, məlumat İKT vasitəsilə də əldə edilə bilər. Azərbaycanın müxtəlif şəhər və rayonlarında Bayraq meydanlarının şəkilləri də təqdim edilə bilər. Bayraqları yazı masasının üzərinə qoya bilərsiniz.

Məktəb kitabxanaları bu qəbildən materiallarla zəngindir. Əgər kitabxanada şərait varsa, bu dərs kitabxanada keçirilə bilər. Nəzarət edin ki, şagirdlər kitabxanada vaxtı səmərəsiz sərf etməsin. Bu qərarı kitabxanaçı ilə əvvəlcədən razılaşdırın.

Qeyd: Hissetmə üsulu barədə müəllim üçün metodik vəsaitin 68-ci səhifəsindən ətraflı məlumat ala bilərsiniz.

Fərdi oxu başa çatdıqdan sonra şagirdlər qruplaşdırılır. Qruplarda esse yazıya hazırlıq işləri aparılır. Müvafiq təlimatlarla bağlı istiqamət verilir və onlardan istifadə etmək tövsiyə edilir. (Dərsləkdə səh. 33)

“Üçrəngli bayraq” mövzusunda essenin yazılması (yazı zamanı)

Dərsin məqsədi

1. “Üçrəngli bayraq” mövzusunda esse üzrə fikirləri məntiqi ardıcılıqda təqdim edir. (3.1.2.) 2. Təsviri essenin ideyasını müxtəlif fikirlər vasitəsilə yaradır. (1.2.4.) 3. 0,5–1 səhifə həcmində esse yazır. (3.1.3.)

Əvvəlki dərstdə yazıya hazırlıq işi apardınız. Essenin planını tərtib etdiniz. Planın hər maddəsi sizin ayrı-ayrı fikrinizdir. Həmin fikirləri ardıcıl, aydın açıqlamaqla sonda nəzərdə tutduğunuz əsas ideyanı oxucuya çatdırmağa nail olarsınız.

Şagirdlər dərsləyin 35-ci səhifəsində verilmiş təlimatdan istifadəyə istiqamətləndirilir. Esseni yazır.

- **Məlumat necə yadda saxlanılır?** Gördüyün mənzərənin təsvirini olduğu kimi yaddaşına həkk etmək üçün əvvəlcə diqqətini cəmlə. Əgər sən hər hansı məkanda müşahidə aparırsansa, eşitdiyin səslər, duyduğun qoxu və dadla da bağlı qeydlər etməlisən. Müşahidə apararkən başqa oxşar səslər, qoxu və dad yadına düşürsə, bunları da dəfərcənə yaz.
- **Araşdırma nə üçün aparılır?** Araşdırma yazacağın mövzu ilə əlaqədar lazım olan məlumatları toplamaq üçün aparılır. Həmin məlumatları yazmaq istədiyin mövzuya dair materialları oxumaqla və ya bu barədə bilgiləri olan insanlarla söhbət etməklə toplaya bilərsən. Topladığın məlumatın köməyi ilə sən heç vaxt görmədiyən əşya və hadisəni, yaxud heç vaxt olmadığın bir məkana da təsvir edə bilərsən.

Təpşiriq 3. Tərtib etdiyin plan üzrə “Üçrəngli bayraq” mövzusunda esse yaz. *Yazı zamanı* əməl olunmalı qaydaları nəzərdən qaçıрма.

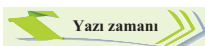
34 “Üçrəngli bayraq”

Təqdimat mədəniyyəti					
Səs tonu					
Duyğu ilə təmas					
Göz kontaktı					
Təbəssüm					
Jest və mimika					
İnanandırıcı nitq					

“Üçrəngli bayraq” mövzusunda essenin yazılması (yazıdan sonra)

Dərsin məqsədi

1. Müzakirədə söylənilən fikirlərə münasibətini bildirir. (2.2.1.)
2. Mövzu ilə əlaqədar fikirlərini məntiqi ardıcılıqda təqdim edir. (3.1.2.)
3. Yazılan esseyə fərqli münasibət bildirir. (3.1.1.)

Yazı zamanı

1. Oxucunu cəlb etmək üçün yazını ona tanış olan bir məlumatla başla.
2. Əvvəlki mərhələdə ardıcılıqla düzdüyün fikirləri bir-bir təqdim et.
3. Həmin fikirləri dəfələrdən apardığın qeydlərdən istifadə etməklə əsaslandır.
4. Sonda fikirləri bir yerə topla və mətni yekunlaşdır.

Tapşırıq 4. Müəllimin təqdim etdiyi mövzuda essenini, demək olar ki, başa çatdırдың. “Demək olar ki” ifadəsini təsadüfən işlətmədik. Essenini başa çatması üçün qarşıda hələ görməli olduğun bir sıra işlər var. “Yazıdan sonra” təlimatını oxu və onları yerinə yetirməklə yazını başa çatdır.

Yazıdan sonra

1. Yazdığın mətni oxu və fikirləş: “Nəzərdə tutduğum fikri nə qədər aydın çatdırı bildim?”
2. Yoldaşlarından xahiş et ki, yazını oxusunlar, irad və təkliflərini bildirsinsinlər.
3. İrad tutulan məsələlər barədə düşün. İradları ağılına bətirsə, yazının üzərində bir daha işlə.
4. Yazını təkrar oxu.
5. Sonda fikirləş: “Bu yazını yazdığım müddətdə yeni nə öyrəndim?” Yeni öyrəndiklərin barədə də qeydlər etməklə yazını müəllimə təqdim et.

Öyrəndiklərimiz haqda düşünərkən

Oxu və yazı prosesi

Yəqin, öyrəndin ki, həm oxu, həm də yazı prosesi oxşar ardıcılıqla, oxşar yollarla həyata keçirilir. Oxu prosesində mənlərdə ifadə olunan əsas fikri aşkar etməyə çalışmısan. Yazı prosesində isə əsas fikirlərini oxucuya çatdırmağa cəhd göstərmisən. Aşağıda təqdim edilən cədvəl bu oxşar və fərqli cəhətləri daha yaxşı müəyyən etməkdə, həm yazı, həm də oxu prosesi bitdikdən sonra öyrəndiklərini uğurla tətbiq etməkdə sənə kömək edəcək.

Oxu və yazı sütunlarında göstərilənləri qarşılaşdıraraq oxu və düşün: “Mən yazanda və oxuyanda bunları edirəmmi?”

2.1. BƏDİL ƏSƏRLƏRDƏ İDEYANIN MÜQYYON EDİLMƏSİ 35

Şagirdlər səh. 35-də verilən təlimatlara əsasən fəaliyyətə istiqamətləndirilir. Bu fəaliyyət qruplarla iş formasında davam etdirilir. Qruplar yazılarını mübadilə edir. Oxuyur və təsvir edici əsərlərdə ideyanın təqdim edilməsi ilə bağlı rəy və təkliflərini verirlər.

Bu proses “Karusel” üsulu vasitəsilə həyata keçirilərsə, bütün qruplar digər qrupların yaratdığı təsvir edici essenini oxuya və qarşılıqlı bəhrələnmə bilirlər.

Yoldaşlarının yazdığı essenin yoxlanılması və qiymətləndirilməsi təşkil edilir. Qruplar digər qrup üzvlərinin yazdığı esse ilə bağlı rəy və təkliflərini hazırlayır. Şagirdlərə qarşılıqlı qiymətləndirilmə apararkən meyarlar verilən holistik qiymətləndirmə sxemi təqdim edilir.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Plan üzrə nəzərdə tutulmuş müddəalar essədə aydın açıqlanıbmı?					
Həmin müddəaları təsviri essenin kiçik fikri hesab etmək olarmı?					
Müxtəlif fikirlər hansı ardıcılıqla düzülüb?					
Müxtəlif fikirlər əsas ideyanın çatdırılmasına xidmət edirmi?					
Təsvir edici essenin janr xüsusiyyətlərinə əməl edilibmi?					

A

Dərsin sonunda öyrənilən oxu və yazı prosesləri qarşılaşdırılır (səh. 35)

2.2. BƏDİİ TƏSVİR VASİTƏLƏRİ

Səməd Vurğun. “Azərbaycan”
(Bədii təsvir vasitələri – məcazlar)

Dərsin məqsədi

1. S.Vurğunun “Azərbaycan” şeirində tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır. (1.1.1.)
2. Şeiri məzmununa uyğun ifadəli oxuyur. (1.1.2.)
3. Əsərdə bədii təsvir vasitələrini müəyyənləşdirir və onun rolunu aydınlaşdırır. (1.1.5.;1.2.3.)
4. Təqdimat edərkən öyrəndiyi yeni sözlərdən nitqində istifadə edir. (2.1.1.)
5. Müzakirələrdə fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)

“Təsviri mətnlərdə təsvir edilən məqamlar” mövzusunun şagirdlərə təqdim edin. Şagird işarə etməklə oxu üsulu ilə (dərslikdə səh. 38) verilən mətni fərqli şəkildə oxuyur. Dəftərinə aşağıdakı cədvəl çəkir və oxu prosesində müvafiq qeydlər aparır.

İşarə	Mənası
*	Bilirəm
+	Yeni məlumatdır
!	Nə gözəl yenilik!
?	Başa düşmədim

Şagirdlərin başa düşmədiyi məsələ ətrafında 5 dəqiqə müzakirə aparılır və şərhə aydınlıq gətirilir. Şagird hər hansı məsələni başa düşdüyünü bildirərsə, müəllim həmin suala cavab vermir. Sinfə müraciət edir. Digər şagirdlər öz fikirlərini bildirirlər. Müəllim səslənmiş fikirləri konkretləşdirir və beləliklə, məsələyə aydınlıq gətirilməsini təşkil edir.

Müəllim! – “Nə gözəl yenilik” sətrinə hansı fikirlərin daxil edildiyini də soruşa bilər. Əgər belə yenilik aşkar edilibsə, şagirdlər bunu sadəcə oxuyur.

Dirçəliş Günü ərəfəsinə təsadüf etdiyindən oxu mətni olaraq S.Vurğunun “Azərbaycan” şeiri daxil edilib. Şeiri oxuduqdan sonra bu əlamətdar tarix şagirdlərin nəzərinə çatdırılır.

2.2. BƏDİİ TƏSVİR VASİTƏLƏRİ

Təsvir vasitələrindən necə istifadə edilir?

Əsərlərdə təsvirin oxucuya daha təsirli çatdırılması üçün müəlliflər bədii təsvir vasitələrindən istifadə edirlər. Bu dərslərdə sən bədii təsvir vasitələri haqqında məlumat alacaq, onlardan istifadə etməyi öyrənəcəksən.

SƏMƏD VURĞUN. “AZƏRBAYCAN”
(BƏDİİ TƏSVİR VASİTƏLƏRİ – MƏCAZLAR)

Tapşırıq 1. Oxuya hazırlıq işləri apar. Şeiri oxu. Şeirdə bədii təsviri müəyyən etməyə çalış. Bunun üçün şeirin sonunda verilmiş məlumatdan istifadə edə bilərsən. Qarşılaşdırılan, bənzədilən məqamları seçib cədvəldə yaz. Sətirlərin sayını müəyyən etdiyin nümunələrin sayından asılı olaraq artır.

“Azərbaycan” şeirində müqayisə edilən və bənzədilən məqamlar	
Bənd	Təsvir edilən məqamlara aid nümunə

AZƏRBAYCAN

Dostlar! Gəlin sizə bir-bir danışım
Min bağın, bağcanın barı məndədir.
Sənəm oylağıdır gözəlliklərin,
Hər sevən ürəyin yarı məndədir.

2.2. BƏDİİ TƏSVİR VASİTƏLƏRİ 37

Sınıf qruplara bölünür: hər qrupa cədvəl təqdim edilir. (Dərslikdə səh. 38)

“Azərbaycan” şeirində təsvir vasitələri		
Bənd	Təsvir edilənə aid nümunə	Təsvir edilən məqamlar

Təqdimat zamanı seçilmiş təsvir vasitəsinə təqdim edərkən əsərdə onun rolunu şərh edirlər. Bütün qrupların təqdimatları dinləndikdən sonra kollektiv müzakirədə dəqiqləşmələr aparılır.

Qrup işi üçün şagirdlər təlimatlandırılan zaman tanış olmayan sözlərin seçilib lüğətdən mənasının aydınlaşdırılmasının zəruri şərt olduğu xatırladılır.

Əgər vaxt imkan verərsə, müəllimin əsərin əsas ideyası barədə 3–5 dəqiqəlik müzakirə aparması əhəmiyyətlidir.

Şeir bitəndən sonra şagirdlər tərəfindən ucadan oxu təşkil edilir. Hər qrup bir neçə bəndi oxuya bilər.

Nə çoxdur qoynumda almalı bağlar!
Qüdrətim göylərin dilini bağlar.
Meşəli dərələr, sal buzlu dağlar,
Dağların süd kimi qarı məndədir.

Burada
benzetmə
neçənci
misradadır?

İnsan bir uşaqdır, vətən bir ana,
Ömür bir çıraqdır, könül pərvanə.
Yolunuz düşdümü bizim Şirvanə?
Gül açan heyvəsi, narı məndədir.

İgidlər yurduvar bu dağ, bu aran
Bu dağlar başında qalmamış boran.
Hər təzə çiçəkdən bir şirə soran,
Pətoyə bal düzən arı məndədir.

Ağdaşın pambığı çiçək-çiçəkdir,
Şəkinin bəzəyi şaldır, ipəkdir.
Qarabağ gözəli dünyada təkdir,
İsti yanaqların narı məndədir.

Ölsün bu yerlərdən ilham almayan,
Qəlbini saz kimi tutub çalmayan.
Yarışda gənclikdən geri qalmayan
Min qoca məndədir, qarı məndədir.

Burada
benzetmə
neçənci
misradadır?

Şirindir insanın öz azadlığı,
Könül azadlığı, göz azadlığı,
Qələm azadlığı, söz azadlığı,
Dünyanın ən böyük varı məndədir.

Gəldi ömrün gözəl bahar çağları
Açılmışdır könlülərin bağları.
Qarış-qarış dolan bizim dağları,
Dış göynədən bulaqları məndədir.

Sarı limon çay üstündə dad olur,
Gözüm görür, könlüm evi şad olur.
Hansı namərd dost evinə yad olur?
Məhəbbətin vəfadarı məndədir.

Qeyd: Nəzərə almaq lazımdır ki, təsvir vasitələri bəhsin birinci dərəcəsidir. Hələ şagirdlər məsələ barədə çox az məlumatlıdılar. Şagirdlər kiçik bir məlumat almaqla məsələyə nə səviyyədə aydınlıq gətirə bilərlər deyər, bu çalışmada diaqnostika aparmaq baxımından yararlıdır.

Bu mətnə 220 söz oxunacaqdır. 105 sözü oxumaq üçün 1 dəqiqə hesabı ilə 3 dəqiqə nəzərdə tutula bilər. Düşünərək, təsvir vasitələrini müəyyənləşdirərək oxu həyata keçiriləndən bu vaxtı 12–15 dəqiqəyə qədər artırmaq olar.

38 Səməd Vurğun. "Azərbaycan"

Müəllimə dəstək üçün doğru variantlar təqdim edilir

Bənd	Təsvir edilənə aid nümunə	Təsvir edilən vasitənin növü
2-ci	Dağların süd kimi qarı məndədir	təşbeh
5-ci	İsti yanaqların narı məndədir	epitet
6-cı	Qəlbini saz kimi tutub çalmayan	təşbeh və toxunma
8-ci	Dış göynədən bulaqları məndədir	epitet, dad
9-cu	Sarı limon çay üstündə dad olur, Gözüm görür, könlüm evi şad olur	dad, görmə
10-cu	Təmiz südüm, şəkər kimi qaymağım	təşbeh və dad

Süleyman Rəhimov. “Güzgü göl əfsanəsi”
(Bənzətmə və epitetin müəyyən edilməsi)

Dərsin məqsədi

1. S.Rəhimovun “Güzgü göl əfsanəsi”ni oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır və təqdimat edərkən onlardan nitqində istifadə edir. (1.1.1.; 2.1.1.) 2. Əsərin janrını müəyyənləşdirir. (1.1.4.). 3. Əsərdə bədii təsvir vasitələrini müəyyənləşdirir və onların rolunu şərh edir. (1.1.5.; 1.2.3.) 4. Müzakirələrdə fikirlərini aydın ifadə etməklə münasibətini bildirir. (2.1.2.) 5. Müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.; 2.1.2.)

Əvvəlki dərslərdə öyrəndiniz ki, təsviredici mətnin tərtibinin mühüm şərtlərindən biri də fikirlərin obrazlı ifadəsidir. Bu gün təsvir vasitələri haqqında bilik və bacarıqlara yiyələncəyik ki, onları istənilən təsviri mətnə müəyyən edə bilək, fikrin ifadə gözəlliyindən zövq ala bilək. Həmçinin təsviredici mətnləri yazanda onlardan istifadə edək. Gəlin bu barədə daha ətraflı öyrənək. Pəncərədən bayıra baxın. Qızıl payız gəlir. Bu gün S.Rəhimovun “Güzgü göl əfsanəsi”ni oxuyacaq, görkəmli yazıcının bu parçada istifadə etdiyi bədii təsvir vasitələrini sizinlə birlikdə müəyyən edəcəyik.

Oxudan əvvəl

BİBÖ cədvəlini çəkirlər.

Bilirəm	İstəyirəm biləm	Öyrənirəm

Şagirdlər kollektiv oxu keçirməzdən əvvəl “Təsvir vasitələri haqqında nə bilirik?” sualı üzərində düşünməyə cəlb edilir. Alınan cavablar I sütuna yazılır. Bu müddət ərzində kitabı açmamağı tapşırıq.

110

SÜLEYMAN RƏHİMOV, “GÜZGÜ GÖL ƏFSANƏSİ”
(BƏNZƏTMƏ VƏ EPİTETİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ)

Tapşırıq 1. S.Rəhimovun “Güzgü göl əfsanəsi”ni oxumazdan əvvəl oxuya hazırlıq işi apar. S.Rəhimovun “Güzgü göl əfsanəsi”ndə müqayisə edilən, bənzədilən məqamları və epitetləri seçib cədvəldə yaz. Epitetin nə olduğunu bilmək üçün mətnin sonunda verilmiş məlumatdan istifadə edə bilərsiniz.

“Güzgü göl əfsanəsi” əsərində bədii təsvir (məcazlar)		
Abzas	Bənzətmə (təşbeh)	Epitet

“GÜZGÜ GÖL ƏFSANƏSİ”

(İxtisarla)

Qədim zamanlarda Kəpəz dağının aşağı sinəsinə, Göygölün yuxarı yaxasında, yamaşıl meşənin içində, ağ qayaların əhatəsində bir Güzgü göl qaynaırdı.

Sonco, əsərin qalan hissəsində müəllif nələri təsvir edəcək?

Maral səh səh tezdən durunca yatdığı yeri qabaq ayaqları ilə çəib-çəib gül kimi təmizləyir, üstünə toz qonmağa qoymurdu. Bu yerlərin ağ-ağ yağışlarında Maral yuyunur, yuyunduqca da gözəl-ləşirdi. Payızdan başlayıb yağən qar isə ağacların qol-budaqlarından Maralın üstünə səpələnir, onun saç-saçığını darayır. Maral özünü Güzgü gölə yetirir, bu gölün pul-pul olub dairələnen gümüş suyundan içə-içə öz surətinə tamaşa edir, bundan hədsiz dərəcədə zövq alırdı.

Az əvvəl Güzgü göldən aşağı düşən Maral Göygölün yaxası yuxarı qalxdı, Maral gölə sarı yol aldı. Tumurcuqlardan yeni-yeni çıxan yaz meşəsinin yaşıllığı anbaan artdı, əkslərini Göygölə saldı. Sanki bu yaşıl-yaşıl ağaclar Göygöldə üzdükdü. Kəpəz dağının aşağı ətəyində zümrüd meşələrin əhatəsində qıvrıla-açıla dalğalanan Göygöl Marala yaraşq verirdi. Maral Göygölə baxsa da, öz gözəlliyini Güzgü

Sənə tanış olmayan söz varsa, lüğətdən mənasını öyrən.

2.2. BƏDİİ TƏSVİR VASİTƏLƏRİ 41

İkinci sütun. “İstəyirəm biləm” şagirdin oxu məqsədini müəyyən etməyə imkan yaradır. Bu səbəbdən həmin sütunu diqqətlə işləyin. Şagirdlərin ilk baxışda əhəmiyyətsiz görünən fikirlərini də yazın.

İki sütun işləndəndən sonra cədvəl üzrə iş saxlanılır. Şagirdlər ucadan, ifadəli oxumaq şərti ilə “Kollektiv oxu”ya cəlb edilir. Bu mətn 4-5 şagird tərəfindən oxuna bilər. Digər şagirdlərin diqqətlə dinləməsinə təmin edin.

LAYIHƏ

Əliğa Kürçaylı. “Bakı” (Duyğuların təsviri)

Dərsin məqsədi

1. Ə.Kürçaylının “Bakı” şeirini oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını aydınlaşdırır və nitqində istifadə edir. (1.1.1.; 2.1.1.) 2. Şeiri ifadəli oxuyur. (1.1.2.) 3. Əsərin janrını müəyyən edir. (1.1.4.) 4. Əsərdə hisslərin təsvirinə dair məqamları müəyyənləşdirir və onlarla bağlı söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.1.2.)

Müəllim çantasından ətir çıxarıb otağın tən ortasında onu havaya 1-2 dəfə sıxır. Uşaqlara: – Nə hiss etdiniz? Cavab: – Yaxşı qoxu gəlir. Əllərini masaya vurub: – O necədir?

– Bərkdir.

– Bəs bu gül şəklini necə, bəyənlirsinizmi?

– Gözəldir.

Görürsünüzmü, uşaqlar, ətrafdakı hər şeyi hiss üzvlərimizlə qavrayırıq. Siz bu barədə kiçik siniflərdə “Həyat bilgisi” və “İnformatika” fənlərindən öyrənmisiniz: görmə, eşitmə, qoxu, toxunma, dad. İndi Əliğa Kürçaylının “Bakı” şeiri ilə tanış olacaqsınız. Müstəqil ölkəmizin paytaxtını təsvir edərkən görək şair nəyin təsvirinə yer verir? Həm də fikir verək, fikirlərini 5 hiss üzvündən hansılarının vasitəsi ilə çatdırmaq istəmişdir?

Cütlərlə oxu strategiyası ilə mətnin oxusu təşkil edilir (vəsaitdə səh. 44).

22

ƏLİĞA KÜRÇAYLI. “BAKİ” (DUYĞULARIN TƏSVİRİ)

Lap körpə yaşlarından son ətraf ələmi görmək, eşitmək, dadmaq, qoxulamaq, toxunmaq yolu ilə dərk etmişəm. Bu duyğu üzvləri dünyanı dərk etməyin əsas vasitələridir. Təsəvvür et ki, bir meşəyə gəzməyə getmişəm. Qayıdandan sonra dostlarına bu barədə danışmaq istəyirsən. Meşədəki ağacların yaşıllığı, quşların səsi, meyvələrin şiriniyi, torpağın yumşqlığı, çiçəklərin ətəri haqqında dediklərinin hamısı duyğu üzvlərinin vasitəsilə sənin yaddaşına köçən məlumatlardır. Ağacın yaşıllığını görməklə, quşların səsinə eşitməklə, meyvələrin şiriniyini dadmaqla, torpağın yumşqlığını toxunmaqla, çiçəklərin ətirinə qoxulamaqla dərk etmişəm. Bu barədə danışan zaman dostlarının da hissiyyatına təsir edib onlarda meşə haqqında təsəvvür yarada bilirsən. Yazıçılar da belə edirlər. Hər hansı bir əşya və hadisə haqqında oxucuda tam təsəvvür yaratmaq üçün bu **duyğuların nəzərə alınmasına** xüsusi əhəmiyyət verirlər. İki cümləni müqayisə et:

1. Həyətimizdə qızılgüllər açıb.

2. Həyətimizdə açmış çəhrayı qızılgüllərin ətəri adamı bihüş edir (görmə və qoxu).

Gördüyün kimi, ikinci cümlə həyətimizdəki qızılgül haqqında daha ətraflı təsəvvür yaradır, oxucuya kömək edir ki, təsvir olunanı yalnız dərk etməsin, həm də duysun.

Təpşiriq 1. Təqdim edilən mətni oxumazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri apar. Mətni oxu qaydalarına müvafiq oxu. Duyğuların təsvir edildiyi məqamları müəyyən et. Aşağıdakı cədvəldə onların hansı duyğu üzvü ilə bağlı olduğunu göstər.

Bənd	Nümunə	Təsvir edilən duyğu (görmə, eşitmə, dad, qoxu, toxunma)

BAKİ

Uzaq elli əziz dostum soruşdu:

– Sizin Bakı söylə, necə şəhərdir?

Dedim: – Qardaş, mənim doğma şəhərim

Yazılmamış, oxunmamış əsərdir.

46 Əliğa Kürçaylı. “Bakı”

Bənd, misra	Nümunə	Təsvir edilən hiss (görmə, eşitmə, dad, qoxu, toxunma)
2-ci, 1 misra	Çiçək desən – könül açan çiçəyi	görmə
2-ci, 2 misra	Külək desən – ev uçuran küləyi	toxunma
3-cü, 1 misra	Nəğməsidir zavodların fit səsi	səs
3-cü, 2 misra	Suya düşüb buruqların kölgəsi	görmə
3-cü, 3 misra	Ətirlidir bağlarının meyvəsi	qoxu
3-cü, 4 misra	Ağ şənisi elə bil ki, şəkərdir	dad
4-cü, 1 misra	Dost görəndə tükənməyir hörməti	görmə
4-cü, 2 misra	Düşməni görsə dərya olur nifrəti	görmə

Şeirin ucadan ayrı-ayrı şagirdlər tərəfindən oxusu təşkil edilirsə, verilmiş sualların ətrafında kollektiv müzakirə açmaq olar və birgə düşünmə şəraiti yaranar.

Şeir oxusu başa çatdıqdan sonra şagirdlər qruplara bölünür və tapşırığın icrasına cəlb edirlər (səh. 46).

Təqdimatlar, hisslərin təsvirinə aid nümunələr göstərilən zaman həmin bəndin ifadəli oxusu tapşırığını verin. Əsərin janrı haqqında məlumat verməyi də tapşırın.

Çiçək desən – könül açan çiçəyi,
Külək desən – ev uçuran küləyi,
Qasırgıda ağ dalğalı ləçəyi,
Sakit gündə gözü mavi Xəzərdir.

Nəğməsidir zavodların fit səsi,
Suya düşüb buruqların kölgəsi.
Ətilidir bağlarının meyvəsi,
Ağ şamısı elə bil ki şəkərdir.

Dost görəndə tükənməyir hörməti,
Düşməni görsə, dərya olur nifrəti.
Bir qədər də dəlisovdur adəti,
Əziz dostum, Bakı belə şəhərdir.

Sonco, şeirdə
"könül açan" və
"ev uçuran" sözləri
hansı mənada
verilib?

Bu misralardan
hansıda təşbeh
işlənmişdir?

Bu misralardan
hansıda epitet
işlənmişdir?

Əliğa Kürçaylı

Yaradıcı tətbiqətmə:

Şeirə bir daha nəzər sal. **Düşün:** "Hansı məqamlarda duyğuları təsvir etmək mümkün idi, lakin yazıçı buna ehtiyac duymayıb?" Yeri gəldikcə müxtəlif duyğuların (görmə, eşitmə, dad, qoxu, toxunma) təsvirini əlavə et. Əlavələr haqqında məlumatı cədvəldə daxil et.

2.2. BƏDİL TƏSVİR VASİTƏLƏRİ 47

Şagirdlər qruplarda fəaliyyət göstərərək ən əvvəlcə onlara yaxınlaşın. Prosesi müşahidə edin:

- Kim liderdir?
- Vəzifə bölgüsü necə aparılır?
- Hamı fəaldırmı?
- Araşdırma düzgün istiqamətdə aparılırmı?
- Fikirlərini aydın ifadə edə bilirlərmı?
- Fərqli fikirlər necə qarşılır?

Bu məsələlər baxımından hər hansı problemin olduğunu müşahidə etsəniz, tövsiyələr və təlimatlar verin. Sual və reprikalarla işin gedişinə təkan verin.

Bu mətnə 71 söz, kənarda 51 söz oxunacaqdır.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Yeni sözlərin nitqdə istifadəsi					
Əsərin janrını müəyyən edir					
Əsərdə təsvir edilmiş hisslərlə bağlı şərhlərin verilməsi					
Fikrin aydın, ardıcıl təqdim edilməsi					
Əməkdaşlıq (iş zamanı aparılan müşahidələrə əsasən)					
Təqdim etmək mədəniyyəti					

İbrətamiz hekayələr (Təsviri mətnə dəqiqləşdirici faktlar)

Dərsin məqsədi

1. Hekayələri oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən aydınlaşdırır, təqdimat və müzakirə zamanı nitqində həmin sözlərdən istifadə edir. (1.1.1.; 2.1.1.) 2. Hekayələri oxuyur, ideyasını müəyyən edir və münasibət bildirir. (1.2.4.) 3. Əsərdə təsvir edilən faktlarla (ad, tarix, say və s.) bağlı fikirlərini aydın, ardıcıl şərh edir. (2.1.2.) 4. Söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Hər hansı bir insan haqqında məlumat toplamaq üçün onun adı, soyadı, yaşı, doğulduğu və yaşadığı yer və s. müəyyənləşdirilir. Bütün bunlar haqqımızda toplanan faktlardır. Fakt və məlumatlar ətrafda mövcud olan hər bir əşya, hadisə haqqında toplanı bilər. Təsviredici mətnlərdə faktların göstərilməsi zəruri şərtlərdəndir.

– Sizcə, nə üçün hər hansı əşya, hadisə təsvir edilərkən faktların göstərilməsinə ehtiyac var?

Şagirdlərin cavabları dinlənilir. Uşaqlar, bu gün biz “Həç kəsi qnamayın” hekayəsi ilə tanış olacağıq.

İBRƏTAMİZ HEKAYƏLƏR (TƏSVİRİ MƏTNƏ DƏQİQLƏŞDİRİCİ FAKTLAR)

Hər hansı əşya, hadisə, yaxud məkanı təsvir edərkən daha dəqiq təsəvvür yaratmaq üçün faktlardan istifadə etmənmi? Baxdığın bir film haqqında yoldaşına danışan zaman filmin adını, aktyorların adlarını deyirsən. Bütün bunlar faktlara aiddir. Bədii nümunələrdə də *adlar, tarixlər, saylar və digər məlumatlar* belə faktlara aiddir. “*Soyuq fevral gecəsi idi*” cümləsində “fevral” hadisənin nə zaman baş verdiyini təsvir edir.

Məktəbinizi təsvir edərkən onun tutumu haqqında daha dəqiq təsəvvür yaratmaq istəyirsinizsə, “Məktəbimizdə xeyli şagird təhsil alır” yox, “Məktəbimizdə 1200 şagird təhsil alır” yazmaqla faktı dəqiq təsvir edərsən.

Başqa bir nümunə: Evinizin yanındakı parkın nə qədər gözəl və insanların istirahəti üçün rahat bir yer olduğunu təsvir etmək istəyirsinizsə, müxtəlif faktlar daxil etməklə fikrinizi asanlıqla oxucuna çatdırı bilərsiniz: “*Ulu öndər Heydər Əliyevin* adını daşıyan bu yaraşlıq parkda hər gün *yüzlərlə* insan səmərəli və xoş istirahət edir”. Faktlardan çox istifadə edilən bədii mətnlərə *bədii-sənədli* mətnlər deyilir. Faktlar təsvir edilən mənzərə haqqında təsəvvürü dəqiqləşdirir. Bu cür mətnlərdə, adətən, real tarixi şəxsiyyətlərdən bəhs edilir. Müəllif həyatda olan, dünyasını dəyişən bir şəxsiyyət seçərək onun həyatını təsvir edir. Bu zaman qəhrəmanın adı və həyatında baş verən hadisələr dəyişdirilmədən bədii dillə təqdim edilir. Gələcək dərslərimizdə sən bədii-sənədli mətnlərin maraqlı nümunələri ilə tanış olacaqsan.

Təpşiriq 1. İbrətamiz hekayələri oxu. Faktların dəqiq təsvir edildiyi məqamları seç. Onların növlərini müəyyən et. Aşağıda təqdim edilən cədvəl dəftərinə çək və aşkar etdiyin faktları cədvəldə yaz.

Misra	Nümunə	Təsvir edilən fakt (ad, tarix, say və s.)

48 İbrətamiz hekayələr

Abzas	Nümunə	Hekayənin adı	Təsvir edilən fakt (ad, tarix, say və s.)
1-ci	Payızın ilk günləri idi	Həç kəsi qnamayın	tarix
7-ci	25-26 yaşlarında bir oğlan		say
10-cu	Ceyranbatandır, oğlum.		yer
16-cı	O, damcıları sayırdı: – Bir, iki, üç.		say
1-ci	Mərkəzi klinika	İnsansevərlik	yer
1-ci	Bir-neçə il əvvəl		say
3-cü	Amerikanın Vaşinqton Ştatındakı Sietl şəhəri		yer
1-ci	Səkkiz idmançı		say
1-ci	Finiş xətti	Həyat dərsi	yer
1-ci	Yaquar		ad
12-13 yaşlarında			say

Qrupda əyləşmiş şagirdlərdən biri mətni (nisbətən) uca-
dan oxuyur, digərləri dinləyir. Aydın olmayan məsələləri
müzakirə edərkən müəllim qruplara yaxınlaşaraq gedən
öyrənmə prosesini izləyir. Köməyə ehtiyac yaranarsa, onla-
rı istiqamətləndirir. Məlumatlandırıcı oxu bitəndən sonra hər
qrupa mətnin oxusu və faktların aşkar edilməsi tapşırılır.

daun sindromundan əziyyət çəkən idmançı qız ona yaxınlaşıb başını doğ-
ma ana kimi qucaqlayaraq soruşdu:

– İndi yaxşısan? Özünü necə hiss edirsən?

Başqa idmançılar da yaxınlaşdılar, hamılıqla çiyin-çiyinə verərək
birlikdə “FİNİŞ” xəttinə doğru irəlilədilər. Bu səhnənin canlı şahidi olan
minlərlə tamaşaçı ayağa qalxaraq göz yaşları içində əlil idmançıları bir xeyli
alqışladılar. Yarış sona çatdı. Onlar şahidi olduqları bu hadisəni başqalarına
da danışdılar. Bilirəmni nə üçün? Çünki hər birimizin daxilində digər hiss-
ləri üstələyən başqa bir hiss də var. Bu, İNSANSEVƏRLİK hissidir!

HƏYAT DƏRSİ

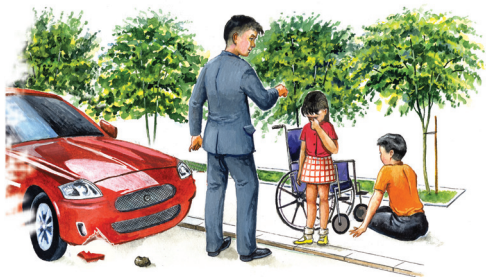
Gənc iş adamı yeni “Yaquar”-ı ilə bir küçədən keçirdi. Birdən maşın
nın önünə nəyinsə döydiyini hiss etdi. O, maşını saxladı. Bu balaca bir
daş idi. Daşın atıldığı tərəfə baxdı. Qarşısında 12–13 yaşlarında çəlimsiz
bir qız dayanmışdı.

Gənc özünü saxlaya bilməyib qışqırmağa başladı:

– Sən kimsən? Bu zəhrimar daşı niyə atdın? Bilirsən, bu daş mənə
neçəyə başa gələcək?

Uşaq yalvararaq cavab verdi:

– Bağışlayın, başqa çıxış yolum yox idi. Əgər daşı atmasaydım, heç
kim mənə maşın saxlamayacaqdı.

50 “Hayat dersi”

Heç kəsi qınamayın – 184 söz;
İnsanpərvərlik – 132 söz;
Həyat dersi – 213 söz; sözə
1 dəqiqə hesabı ilə oxu vax-
tı müəyyən edilərsə, oxu
üzərinə 8–10 dəqiqə düşün-
mə və araşdırmaya ayrıla bi-
lər. Bu səbəbdən qrup işinə
10 dəqiqə vaxt kifayət edir.

Hekayələrin
yüksək
təربیevı cə-
hətlərini nəzə-
rə alaraq on-
ların ideyası
üzərində də iş
aparmağa
vaxt saxlayın

Meyarlar

	5	4	3	2	1
Yeni sözlərin nitqdə istifadəsi					
İfadəli oxu					
Əsərdə təsvir edilən faktlarla bağlı şərhin verilməsi					
Əsərin ideyasına münasibətin bildirilməsi					
Söylənilən fikirlərə münasi- bətəin bildirilməsi					

Qeyd: Şagirdlərin qrup
fəaliyyəti müddəti müəllim
üçün istirahət vaxtı deyil.
Bu müddət ərzində müşa-
hidə apararaq bir çox bacarıqlar
baxımından formativ
qiymətləndirmə aparılır, in-
kişafə təkan vermək üçün
müvafiq sual və replikalar
verilir.

Müəllim yalnız qrup işi
zamanı şagirdin aşağıdakı
bacarıqlarını qiymətlən-
dirə bilər:

1. Ünsiyyət mədəniyyəti-
ni; 2. Fərqli fikirlərə hör-
mətli olmasını; 3. Fikirlə-
ri aydın və ardıcıl ifadə
etməsinə; 4. Liderlik bacarı-
ğını; 5. Oxu sürəti, ifadə-
li oxu bacarığını.

Bunlar, həmçinin özünə-
inamsız, özünəqapanan,
yetirməyən şagirdlərin də
aşkar edilməsinə şərait ya-
radır. Onların inkişafının
təşkili istiqamətində fəa-
liyyət planlaşdırılmalıdır.

**“Prezident məni tanıyırdı”.
“Mən gölməçələrdən atıla bilərəm”
(Əsər üzərində iş)**

Dərsin məqsədi

1. “Prezident məni tanıyırdı” və “Mən gölməçələrdən atıla bilərəm” mətnlərində tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır, müzakirə və təqdimat zamanı onlardan nitqində istifadə edir. (1.1.1.; 2.1.1.) 2. Əsəri ifadəli oxuyur. (1.1.2.) 3. Əsərdə bədii təsvir vasitələrinin (epitet, təşbeh) hissələr və faktlarla qarşılıqlı əlaqələrini müəyyən edir. (1.1.5.; 1.2.3.) 4. Fikirlərini ardıcıl şərh edərək məsələyə münasibət bildirir. (2.1.2.; 2.2.1.)

Əvvəlki dərslərdə duyğuların və faktların təsvirinin öyrənildiyini xatırladın. Bu amillərin təsviri mətnin zəruri şərtləri olduğu bir daha şagirdlərin nəzərinə çatdırın. Bu təsvir vasitələrinə əsərdə ayrı-ayrılıqda rast gəldiyimiz kimi, qarşılıqlı əlaqəli şəkildə də rast gələ bilirik.

Sınıf iki yarımqrupa bölünür. Birinci yarımqrup bir, ikinci yarımqrup digər mətni oxuyur.

“Prezident məni tanıyırdı” və “Mən gölməçələrdən atıla bilərəm” mətnlərinin oxusu bitəndən sonra şagirdlərə mətndən bədii təsvir vasitələri, hiss, faktların təsvirinə dair nümunələr seçmək tapşırılır. Cütlərdə tapşırığı yerinə yetirirlər:

– Mətni yenidən oxuya-oxuya bədii təsvir vasitələri, hiss, faktların təsvirinə dair nümunələr seçilir;
– Sonra göstərilən nümunələrin aşkar edilməsi cümlələrini bir daha diqqətlə oxuyur: hiss təsvir edilmiş cümlədə fakt yoxdur ki, – deyər;
– Aşkar etdikləri nümunələri cədvələ daxil edirlər. Hər cütlüyün nəticələri

aid olduqları qrupa təqdim edilir və müzakirə olunur. Yekun qərar qəbul edilir və cütlüyün təqdimatı hazırlanır.

Uşaq bir tərəfdən danışır, bir tərəfdən də gözlorindən sel kimi yaş axırdı. Əli ilə yolun kənarındakı əlil arabasından yıxılmış 15–16 yaşlarında olan oğlanı göstərdi və dedi:

– Böyük qardaşım arabasından yıxıldı. İndi onu qaldıra bilmirəm. Xahiş edirəm, mənə kömək edin.

Bu sözlərdən sonra gənc sanki ayıldı. Yolun kənarında yerə yıxılmış oğlanı qaldıraraq yenidən arabasına oturmağa kömək etdi. Dəsmalı ilə üst-başını təmizlədi. Uşaq təlatümü yenicə sakitləşmiş dənizə bənzər gözllərlə minnətdarlıqla gəncə baxıb:

– Allah razı olsun, – dedi.

Uşaqlar arabanı sürərək evlərinə tərəf gətdilər. Onlar gözəndən itənə qədər gənc dayanıb mənalı baxışları ilə arxalarınca baxdı.

Maşının önü əzilmişdi. Bu həyat dərsi olan əziyi heç vaxt təmir etdirmədi. Çünki bu hadisə gəncə həyatda daha həssas olmağı, bəzən ayaq saxlamağı, ətrafa nəzər salmağı və köməyə ehtiyacı olanlara əl uzatmağı öyrətmişdi...

**“PREZİDENT MƏNİ TANIYIRDI”.
BORIS POLEVOY. “MƏN GÖLMƏÇƏLƏRDƏN ATILA BİLİRƏM”
(Əsər üzərində iş)**

PREZİDENT MƏNİ TANIYIRDI

Amerika Birləşmiş Ştatlarının prezidenti seçilən Franklin Delano Ruzvelt oğlunun qoluna söykənərək hökumət evinin pilləkənlərini enməyə başladı. Gözlər ona dikilmişdi. Onun üzündən özünə güvəndiyini göstərən təbəssüm çəkilmirdi.

Ruzvelt yazı stolu arxasında əzəmətli görünürdü. Enli çiynləri, kübar üz cizgiləri vardı. Çox az adam bilirdi ki, 1921-ci ildə keçirdiyi xəstəlikdən sonra onun ayaqları işləmir. Ağıl və cazibədarlıqdan başqa, Ruzvelt-də həm də fantastik iradə gücü var idi. O, iş qabiliyyətini qaytarmaqdan ötrü ağlasığmaz şey göstərmiş, əslində, qəhrəmanlıq etmişdi. Hər gün saatlarla gimnastika edirdi. Üzür, qollarının və çiynlərinin əzələlərini möhkəmləndirirdi. Beləcə o, bədəninə yuxarı hissələrini öz iradəsinə tabe edə bilmişdi. Ayaqları isə heç cür hərəkət etmədi.

2.2. BƏDİİ TƏSVİR VASİTƏLƏRİ 51

Qeyd: Qruplarda mətnin oxusu keçirilərək diqqətli olun ki, həmişə eyni şagirdlər mətnləri oxumasınlar. Əgər belə hallar müşahidə etsəniz, müdaxilə edin və vəzifə bölgüsündə dəyişikliklər təklif edin. Hər bir şagirdə oxumaq imkanı verilsə, bu onların məsuliyyətini artırır və oxu bacarıqlarının inkişafına şərait yaradır.

Təqdimatlar dinlənilir, nəticələr müzakirə edilir.

Əsər böyük əhəmiyyət daşıdığından şagirdlər əsərin ideyası üzərində də düşünməyə istiqamətləndirilir. Əsər həyatla əlaqələndirilir.

Ruzvelt istəmirdi ki, ona acısınlar. Camaat arasında o oturur, yaxud tribunanın کنارına söykənilib dayanırdı. Əgər mütləq bir neçə addım atmaq vacib olurdusa, dözülməz ağrı hiss etməyinə baxmayaraq, o bu addımları atırdı. Məsələn, Konqresdə çıxışı zamanı belə etmişdi. Həç kim onun üzündə ağrı əlaməti sezmədi. Ruzveltin üzündə yalnız özünə tam əminlik ifadəsi var idi. Sağalmaz xəstəlik onu əlil etdi, ancaq o, başqa insanların ağrı və əzablarını anlamaq və

bölmək qabiliyyəti qazandı. Ruzvelt irəli aparın pul, hakimiyyət həvəsi yox, ölkəsinə və insanlara kömək etmək istəyi idi.

Ruzvelt Amerika Birləşmiş Ştatlarının prezidenti olduğu müddətdə Amerika xalqını silahlı münaqişələrdən və müharibədən qorudu. Həmin vaxt – 1939-cu ildə İkinci Dünya müharibəsi başladı. Ruzvelt xalqına söz verdi ki, onu müharibədən kənarda saxlayacaq və sözünün üstündə durdu.

1940-cı ildə üçüncü dəfə prezident seçiləndə də o, amerikalılara qəti surətdə vəd etdi: “Mən artıq demişəm, bir daha sizə deyirəm ki, sizin uşaqlarınız başqalarının müharibəsinə getməyəcəklər!”

Franklin Delano Ruzvelt qələbəyə qədər yaşamadı. Onun cənəzəsini Vaşinqtonda apararkən yolda dayanmış bir kişi dizi üstə çökdü. Ondan soruşdular:

- Onu tanıyırdınız?
- Yox – o, cavab verdi, – ancaq prezident məni tanıyırdı.

**MƏN GÖLMƏÇƏLƏRDƏN
ATILA BİLİRƏM**

Avstraliya yazıçısı Alan Marşalla tanış olmamışdan əvvəl onun “Mən gölməçələrdən atıla bilirəm” kitabını oxumuşdum. Çox səmimi yazılmış bu kitab məni valeh etmişdi. Kitabda ağır xəstəlikdən sonra əlil olan kiçik bir oğlan uşağından bəhs edilirdi. Əsərdə onun iztirabları, qoltuq ağaclarından istifadə edərkən müstəqil gözməsi təsvir olunmuşdu. Tə-

52 “Prezident məni tanıyırdı”

Fakt	Amerika Birləşmiş Ştatlarının prezidenti seçilən Franklin Delano Ruzvelt oğlunun qoluna söykənərək hökumət evinin pilləkənlərini enməyə başladı.
Duyğu	Gözlər ona dikilmişdi. Onun üzündən özünə güvəndiyini göstərən təbəssüm çəkilmirdi.
Fakt və bədii təsvir	Ruzvelt yazı stolu arxasında özəmətli görünürdü. Enli çiyinləri, kübar üz cizgiləri vardı.

Yaradıcı tətbiqetmə üzrə şagirdlərin işlərinin nəticələri olan məlumatlar növbəti dərsin əvvəlində toplanır, dərsdənkənar vaxtda yoxlanılır, nəticələr gələn dərsin sonunda elan edilir.

Mətnə 606 söz var.

Yaradıcı tətbiqetmə ilə bağlı müvafiq təlimatlar verilir.	Meyarlar	5	4	3	2	1
	Yeni sözlərin nitqdə istifadəsi					
	İfadəli oxu					
	Bədii təsvir vasitələrinin hiss və faktlarla qarşılıqlı əlaqələrinin müəyyən edilməsi					
	Məsələyə münasibət					
	Əməkdaşlıq					

LAYIH

Zəlimxan Yaqub. “Heydər inamı” (Müstəqil iş)

Dərsin məqsədi

1. Zəlimxan Yaqubun “Heydər inamı” əsərində tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən aydınlaşdırır. (1.1.1.) 2. Əsəri oxuyur. (1.1.2.) 3. Əsərdə bədii təsvir vasitələrini müəyyənləşdirir və onların rolunu aydınlaşdırır. (1.1.5.; 1.2.3.) 4. Əsərlə bağlı fikirlərini aydın, ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)

Artıq neçə dərsdir ki, fikrin obrazlı təsvir edilməsinin yollarını öyrənirik. Bu gün öyrəndiklərimiz ümumiləşdiriləcək, nəyə nail oldum deyə özümüzə hesabat verəcəyik. Uşaqlar, bu günlərdə Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin anım günü qeyd edilir. Bildiyiniz kimi 12 dekabr 2003-cü il tarixdə Müstəqil Azərbaycanın memarı olan H.Əliyev həyatı qədər sevdii xalq ilə vidalaşdı. Bu gün oxuyacağınız əsər Z.Yaqubun “Heydər inamı” şeiri Ümummilli liderə həsr edilmişdir. Şeiri oxuyub bədii təsvir vasitələrini müəyyən edin (səh. 55).

Tapşırıq 2.

1. Oxu başa çatandan sonra “Oxudan sonra” təlimatını (səh.16) ardıcılıqla yerinə yetir.
2. Hər bir mətndə fikirləri və ideyanı müəyyən et.

Yaradıcı tətbiqetmə:

Sinifdən xaric oxu materiallarından “Ən qiymətli mükafat” mətnini oxu. Təsvir edilmiş faktları (ad, tarix, say və s.) müəyyən et və qruplaşdır. Nəticələri əks etdirən məlumat hazırla.

ZƏLİMXAN YAQUB. “HEYDƏR İNAMI” (MÜSTƏQİL İŞ)

1. Aşağıda təqdim edilən “Əşya və hadisələrin təsvirinin qiymətləndirilməsi cədvəli” ilə tanış ol. “Heydər inamı” şeirini cədvəl əsasında dəyərləndirməyə çalış. Fikirlərini yazılı əsaslandır.

Mətdə əşya və hadisələrin təsvirinin qiymətləndirilməsi			
Meyarlar	Nümunələr		
	Bədii təsvir vasitələri	Duyğuların təsviri	Faktlar
Oxucuda əşya və hadisə haqqında aydın təsəvvür yaratmaq üçün bədii təsvirlərdən istifadə edilibmi?			

Mətnə əşya və hadisələrin təsvirinin qiymətləndirilməsi			
Meyarlar	Nümunələr		
	Bədii təsvir vasitələri	Duyğuların təsviri	Faktlar
Oxucuda əşya və hadisə haqqında aydın təsəvvür yaratmaq üçün bədii təsvirlərdən istifadə edilibmi?	• qatı dumanları yaran qanad • batan gəmi • qəlbə inam – ürəkdə kainat	• qorxulu sınaq • yaralı ürək	• Heydər Əliyev • Azərbaycan

HEYDƏR İNAMI

Ömür-gün yollarında
 Ən çətin imtahanlar,
 Ən qorxulu sınaqlar
 Bu inamla doğrulur.
 İnəm varsa, həyat var.
 İnəm varsa, həyatda
 Ən qatı dumanları
 Yarmaq üçün qanad var.
 İnəmı olanların
 Qəlbində, ürəyində
 Ölçüsüz bir mənzərə,
 Hüdudsuz kainat var.
 Belə bir inam oldu
 Xalqa Heydər inamı!
 Millətə kişi sözü,
 Dövlətə ər inamı!

Sonca, müəllif bu misralarla nə demək istəyib?

Bu misralarda hansı təsvir vasitəsi işlənmişdir?

Dərslikdə verilən (səh. 54) cədvəlin kserosürətini hər bir şagirdə verin.

Yazı vərəqləri toplanandan sonra şagirdlər “Müəlliflə tanışlıq” bölməsinin oxusuna cəlb oluna bilər.

Hər nümunədən
 81% – 100% – 5
 51% – 80% – 4
 21% – 50% – 3
 0% – 20% – 2
 qiyməti ilə qiymətləndirilir.

Şeirdə 105 söz var.

“Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)” Essədə təsvir vasitələri

Dərsin məqsədi

1. “Qışda şəhərimiz” mövzusunda esseninın əsas ideyasını formalaşdıran fikirləri müəyyən edir. (1.2.4.)
2. Esseni yazarkən fikrin obrazlı ifadəsi üçün bədii təsvir vasitələrindən istifadə edir. (1.1.5.; 3.1.2.)
3. Əsərlə bağlı fikirlərini aydın, ardıcıl şərh edir. (2.1.2.)

Artıq yurdumuza qış gəlir. Dekabrın 22-sindən ən qısa gün, ən uzun gecə olmaqla qış başlanır. Bu gün yazacağınız təsviri essədə çalışacağınız ki, qışda şəhərin (kəndin, qəsəbənin) görünüşü necədir-sə, o cür də təsvir edək. Bu yazıda indiyə qədər təsvir vasitələri barədə öyrəndiklərinizi tətbiq edəcək, maraqlı esse yazmağa başlayacaqsınız. “Başlayacaqsınız” sözlünü ona görə deyirəm ki, bu gün biz yazıya hazırlıq işləri ilə məşğul olacağımız. Təsviri esse yazısı cütlərlə iş forması ilə aparılır. Dərslikdə səh.57-də təqdim edilən təlimata əsasən yazınızı tərtib edin.

“Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)”.

“QIŞDA ŞƏHƏRİMİZ (KƏNDİMİZ, QƏSƏBƏMİZ)” ESSEDƏ TƏSVİR VASİTƏLƏRİ

Essədə təsvir vasitələrindən nə üçün istifadə edilir?

Sən artıq mətn yazarkən oxucuya çatdırmaq istədiyən fikirləri müəyyən etmək, müşahidələr aparmaq, yadda saxlayıb yazıya almaq yollarını bilirən. İndi isə çatdırmaq istədiyən fikirlərini təsvir vasitələri ilə daha ətraflı və təsirli təqdim etmək yollarını öyrənəcəksən.

Tapşırıq 1.

1. “Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)” mövzusunda esse yazmazdan əvvəl yazıya hazırlıq işləri apar (əvvəlki dərslərdə bunu necə etməyi öyrənmişən).

– Qışda təbiətdə baş verən hadisələri və onların həyatımıza gətirdiyi dəyişiklikləri yadına sal, eşitdiyən və araşdırmalar nəticəsində əldə etdiyin məlumatları xəyalında canlandır.

– İdeyanı yaradan fikirləri müəyyənləşdir və onları ardıcılıqla yaz.

2. İndi isə essenin bədiiyini və fikirlərin obrazlı olmasını təmin etmək üçün aşağıda göstərilən işləri aparmaq lazımdır.

Müəyyən etdiyin fikirlər üzərində düşün:

– Hansı bədii təsvir vasitəsi (epitet, təşbeh) fikirlərinin daha obrazlı çatdırılmasına kömək edər?

– Gördüklərimi hansı duyğuların (görmə, eşitmə, qoxu, dad, toxunma) təsviri ilə daha canlı ifadə edə bilərəm?

– Bu mətnə dəqiqləşdirici faktların təsvirinə ehtiyac varmı? Əgər faktlar təsvir edilərsə, nələrə (ad, tarix, say və s.) istifadə etmək lazımdır?

– Baş verən hadisələrdə qeyri-adilik görürsənmi? Əgər görürsənsə, bu qeyri-adilik nədədir?

– Baş verən hadisə hansı hissləri yaradır və nə haqda düşünməyə və nəyi hiss etməyə vadar edir?

2.2. BƏDİİ TƏSVİR VASİTƏLƏRİ 57

Təsviri nümunə cədvəli		
Bədii təsvir	Faktlar	Nümunələr
Bədii təsvir vasitələri	pambıq kimi qar şüşə kimi yolla	
Hisslərin təsviri	küləyin vıyılması qar əlləri dondurur	
Faktların təsviri	Bakı, Şüvəlan, Masallı, Quba və s.	Adil, 3 il

Fərdi yanaşma: Təlimdə çətinlik çəkən şagirdləri yüksək nəticələr nümayiş etdirən şagirdlərlə cütlərdə fəaliyyətə cəlb edin.

Essenin məzmununu tərtib edərkən “Həyat bilgisi” fənni üzrə əldə etdikləri bilik və bacarıqlara istinad etməyi şagirdlərə xatırladın.

3. Verilən cədvəl dəftərinə çək. Təsviri esse yazmaq üçün əvvəlcə ayrı-ayrı məqamları təsvir edən nümunələr hazırla.

Təsvir nümunələrinin cədvəli	
Bədii təsvir vasitələri	
Duyğuların təsviri	
Faktların təsviri	

Tapşırıq 2. Müəllimin verdiyi mövzuda esse yazmadan əvvəl ayrı-ayrı məqamları təsvir edən nümunələr (bədi təsvir vasitəsi, duyğu və fakt) hazırla.

58 “Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)”

Meyarlar	5	4	3	2	1
Essenin əsas ideyasının müəyyən edilməsi					
Essədə istifadə ediləcək bədii təsvir vasitələrinin hazırlanması					
Hiss və faktları əks etdirən fikirlərin yazılı şərh					

“Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)” mövzusunda esse üzərində iş

Dərsin məqsədi

1. Fikrin obrazlılığını təmin etmək məqsədilə tərtib etdiyi bədii təsvir vasitələrini mət-nə daxil edir. (1.2.3.) 2. Fikrin aydın çatdırılmasını təmin etmək məqsədilə hisslərin və faktların təsvirinə dair hazırladığı nümunələri mət-nə daxil edir. (2.1.2.) 3. “Qışda şəhərimiz (qəsəbəmiz, kəndimiz)” mövzusunda təsviredici esseni yazır. (3.1.3.)

Şagirdlərin təlim mara-ğını yüksəltmək üçün gi-riş sözü deməyin müxtə-lif yolları var. Siz fərqli üsullarla şagirdi inandıra bilərsiniz ki, bu gün öy-rəndiyi bacarıqlar kon-kret problemlərin həllin-də ona lazım olacaq.

Uşaqlar, keçən dərs bədii təsvir vasitələri, hisslərin və faktların təsvirinə dair nümunələr hazırladınız. Verilən meyarlardan çıxış edərək həmin nümunə-ləri dərsləyinizdə qiymət-ləndirəcəksiniz. Həmin nümunələrdən hansının daha gərəkli olduğunu aydınlaşdırmaq üçün bəzi təhlillər aparacaqsınız.

Esse üzərində iş

Tapşırıq 1. “Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)” mövzusunda esse yazmadan əvvəl bədii təsvir vasitələri, həmçinin duyğuların və faktların təsvirinə dair hazırladığınız nümunələri qiymətləndir. Bunu necə etmək lazımdır?

Sən artıq essədə istifadə edəcəyin ayrı-ayrı məqamların təsvirinə dair nümunələr hazırlamışsan. Onları cədvələ daxil etmişən. Həmin cədvələ bir daha nəzər sal. Fikirliş, bu təsvir nümunələri fikri oxucuya çatdırmaqda yardımçı ola bilərmə? Əgər siyahıda əsas fikirlə bağlı olmayan təsadüfi məqamlar aşkar etsən, onları sil. Əsas fikri çatdırmaqda sənə ən gərəkli olan təsvirləri saxla. Düşünürsən ki, bunlardan hansının daha vacib olduğunu necə bilmək olar? Bunun üçün sən həmin nümunələri qiymətləndirməyi bacarmalısan. Düzgün qiymətləndirmək üçün isə sənə meyarlardan istifadə etmək lazımdır. Bu meyarlarla əvvəlki dərslərdən tanışsan. Xatırlayırsanmı, həmin meyarlar aşağıdakılardır:

- Hazırlanmış təsvir nümunələri (bədii təsvir vasitələri, duyğular, fakt) hadisə haqqında *aydın təsvir yaratmağa imkan verirmi?*
- Bu nümunələr təsvir edilən *şəy və hadisənin ayrı-ayrı xüsusiyyətlərini* əks etdirirmi?
- Təsvir edilən hadisənin *qeyri-adiliyini* əks etdirən məqamlar varmı?

Tapşırıq 2. Ayrı-ayrı məqamları təsvir edən (bədii təsvir vasitəsi, duyğular, fakt) nümunələri yazıya daxil etməyin müxtəlif yolları var. “Qışda şəhərimiz (kəndimiz, qəsəbəmiz)” mövzusunda esse yazmaq üçün hazırladığınız nümunələri yazıda yerləşdir. Esseni tərtib et.

Artıq hazırladığınız təsvir nümunələrini yararlılıq baxımından qiymətləndirməyi öyrəndin. Bildin ki, düzgün seçilmiş nümunə o nümunədir ki, məndəki ideyanın (fikrin) çatdırılmasına kömək etsin. Amma bundan sonra da qarşıda görülməli bir sıra işlər var. Artıq seçilmiş təsvir nümunələrini mət-nə elə ardıcılıqla daxil etməlisən ki, nəzərdə tutulmuş fikrin formalaşmasına xidmət göstərsin. Buna nail olmağın iki yolu var:

Bunu etmək üçün şagirdlər qruplaşdırılır, təsvir vasitələrinə dair qiymətləndirmə meyarlarına əsasən qiymətləndirilirlər. Bu fəaliyyət üçün 7–10 dəqiqə kifayət edir. Birinci tapşırığın icrası bitəndən sonra sinfi dərhal ikinci tapşırığın icrasına yönəldin. Qruplara yaxınlaşıb aparılan müzakirələrə qulaq asın. Hansı şagirdin daha məntiqi fikirlər irəli sürdüyünü müəyyən edin. Dəftərinizdə həmin şagirdlərin adlarını qeyd edin. Özünüqapanmış, fəal olmayan şagirdlərin də qeydiyyatını aparın. Belə şagirdlərlə bağlı əlavə işlər aparılmalıdır. Sınıf rəhbəri ilə söhbət, valideynlə görüş, psixoloqla məsləhət və ən əsası şagirdin özü ilə söhbət aparmaq vacibdir.

LAYIHƏ

Hazırlanmış nümunələri hansı ardıcılıqla təqdim edəcəyi barədə müzakirələrin qiymətləndirilməsi üçün ayrılmiş vaxt bitəndən sonra növbəti təlimatı təqdim edir. Təsviri essenin tərtibində üstünlük verilən ardıcılıqlar barədə (səh. 60) məlumat verilir. Şagirdlərin fəaliyyətinin dərslikdə verilən ardıcılıqla həyata keçirildiyinə nəzarət edir. Təsviri mətnlər hazırladıqdan sonra qrupların təqdimatı dinlənilir. Ayrı-ayrı nümunələr qiymətləndirilir.

1. Təsvir vasitələrinin mətnə daxil edilməsi üçün ümumidən xüsusiyyətləri müəyyən etmək. Əgər sən mətnə hər hansı bir əşya, yaxud canlıdan danışmaq istəyirsənsə, ümumidən xüsusiyyətləri daha səmərəlidir. Əvvəlcə əşyanın yerləşdiyi, yaxud hadisənin baş verdiyi məkanı təsvir etməlisən:

- Əvvəlcə həmin məkanın uzaqdan görünüşünü təsvir et;
- Sonra isə oxucunun nəzərlərini haqqında danışılan əşya, yaxud canlıya yönəlt;
- Məkanın təsvirini davam etdirərək konkret cümlələrlə o yerin “xəritəsini” yarat (Nə harada yerləşir?);
- Ola bilər ki, təsvir etdiyən hadisə eyni məkanda baş verməsin. Başqa məkanın da təsvirinə ehtiyac yaransın. Bunların üzərində düşün.

2. Təsvir edilən məkanda ayrı-ayrı məqamların əhəmiyyətli baxımından ardıcılığını müəyyən etmək.

- Təsvir etmək istədiyən məsələlərin siyahısını tərtib et;
- Həmin siyahıda əvvəl daha əhəmiyyətli məsələləri, sonra isə az əhəmiyyətli məsələləri sıra ilə düz;
- Ola bilər ki, əvvəl az əhəmiyyətli məsələlərdən, sonra isə daha əhəmiyyətli məsələlərdən söz açasan.

Bu fəaliyyət üçün şagirdlərə 15 dəqiqə vaxt kifayət edər. Belə məsələlərdə sinfin səviyyəsindən çıxış edərək müəllim qərar qəbul edir. Göstərilən vaxt isə şərtdir.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Müxtəlif növ təsvir vasitələrindən yerində istifadə					
Təsvir vasitələrinin düzgün əlaqələndirilməsi					
Təsvir vasitələrinin müvafiq şəkildə mətnə daxil edilməsi					
Təsviri essədə əsas fikrin çatdırılması					

LAYIH

2.3. BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ MƏTNİN HİSSƏLƏRİ

Mirzə İbrahimov. “Tonqal başında” (Bədii mətnin hissələrinin müəyyən edilməsi)

Dərsin məqsədi

1. M.İbrahimovun “Tonqal başında” hekayəsini oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən aydınlaşdırır və nitqində istifadə edir. (1.1.1.; 2.1.1.)
2. Əsəri yığcam nağıl edir, hissələrə ayırır. (1.1.2.; 1.1.3.)
3. Əsərdə təsvir vasitələrini, hissələrin və faktların təsvirini müəyyən edir. (1.1.5.)
4. Əsərin hissələri ilə bağlı təqdimat edərək fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (2.1.1.; 2.1.2.)

Bədii nümunələrin hissələrinin müəyyən edilməsi kimi əhəmiyyətli bacarıq formalaşması üzrə işə başlamazdan əvvəl səh.61-də verilən giriş sözü istədiyiniz qədər yaradıcı yanaşmaqla şagirdlərin təlim marağını yüksəldə bilərsiniz.

Şagirdlər dərsliyin 61-ci səhifəsində verilən cədvəllə tanış olmağa yönəldilir. Mətni cədvəllə əlaqələndirərək hissələrə ayırmaq məqsədi ilə oxu təşkil edilir. Bunun üçün şagirdlər 4 nəfərdən ibarət tərkibdə qruplaşdırılırlar.

Oxuya hazırlıq işləri aparmaq üçün qrupa verilmiş təlimatı təqdim edin (çap, yaxud əl ilə yazılmış şəklidə ola bilər):

1. Oxu məqsədini müəyyən edin. “Bu əsəri nə üçün oxuyuram?”
2. Verilmiş mövzu haqqında indiyə qədər öyrəndikləriniz, eşitdikləriniz, gördükləriniz barədə fikirləşin: “Mən bu barədə nə bilirəm?”
3. Əsəri nəzərdən keçirin. İlk və son abzasları oxuyun. Əsərin həcmi-nə fikir verin. Fərziyyələr irəli sürün: “Burada söhbət nədən gedə bilər?”

2.3. BƏDİİ ƏSƏRLƏRİN HİSSƏLƏRİ

MİRZƏ İBRAHİMOV. “TONQAL BAŞINDA” (BƏDİİ ƏSƏRİN HİSSƏLƏRİ)

Mətn yazılarkən ideya müəyyənləşdirilir. İdeyanı obrazlı təqdim etmək üçün müxtəlif məqamların bədii təsvirindən istifadə edilir. Hazırlanmış belə təsvir nümunələri müəyyən ardıcılıqla mətnin uyğun gələn hissələrinə daxil edilir. Bədii mətnlərdə hər bir hissənin özünün konkret vəzifəsi olduğundan həmin nümunələrin yerləşdirilməsində diqqətli olmaq lazımdır. Bədii mətnlərdə bu hissələr və onlara verilən tələblər aşağıdakı cədvəldən tanış ola bilərsiniz.

Yığcam plan	
Giriş	– Təsvir ediləcək əşya və ya hadisə ilə tanışlıq – Əsas fikirlə əlaqə yaranan məqamların təqdim edilməsi
Əsas hissə	– Düşüncələrin və hissələrin əks etdirilməsi – Əşya və hadisələrlə bağlı təsvirlərin ardıcılığının məkan və ya əhəmiyyətlik baxımından müəyyənləşdirilməsi
Nəticə	Təsvirlərin yekunlaşdırılması

Tapşırıq 1. Oxuya hazırlıq işləri apar. Təqdim edilən cədvəllə yenidən nəzər sal. “Tonqal başında” hekayəsini oxu və yuxarıdakı cədvəllə əlaqələndir. Mətnin hissələrini müəyyən et.

Oxu materialı bu şəkildə təqdim edilə bilər. Siz artıq mətni nəzərdən keçirdiniz. 1988-ci ildən bəri erməni daşnakları tərəfindən Azərbaycan xalqına edilən haqsızlıqlara göz yuman Sovet imperiyasının tərkibində qalmaq istəməyən xalqımız öz azadlığı uğrunda mübarizəyə qalxdı. Əvəzində isə “20 Yanvar” faciəsi baş verdi. Yadımlılar bizim bərəkətli torpaqlarımıza bütün dövrlərdə göz dikiblər. Göz dikilən yalnız torpaqlarımız olmayıb. Bu gün “Tonqal başında” mətnini hissələrə ayırarkən haqqında danışılan məsələni bir qədər də aydınlaşdıracağıq.

Qrupda 4 nəfər olduğundan hər qrup üzvü 1 səhifəni oxuyur, digərləri cədvəl baxımından diqqətlə dinləyərək hissələri müəyyənləşdirir.

Mətnin oxunuşu bitəndən sonra hər kəs oxudan əvvəl hazırladığı fərziyyələrə bir daha nəzər salır. Onlardan doğru və yanlışları müəyyən edir.

Əsərin hissələri ilə bağlı verilmiş cədvələ əsasən təqdimat hazırlanır. Təqdimatlara 3–5 dəqiqə vaxt ayrılır.

TONQAL BAŞINDA

1945-ci il dekabrın 13-də qaranlıq bir gecədə bir dəstə fədai tonqalın başına toplanmışdı... Qədim Azərbaycan adətinə görə onlar odun ətrafında halqa vurmuşdular... Göylər buludlu, üfüqlər qaranlıq idi... Bütün ətrafda ağır bir sükut hökm sürürdü... Tonqalın alovu sönüb közə döndükcə onun başındakı fədailərin halqası daralırdı... Onlar birbirinə qısılmış, gözlərini gecə qaranlığında sanki min hekayət oxuyan tonqal közüne dikmişdilər. Kimisi nağıl deyir, kimisi min illərlə ağzından-ağıza gəzməmiş bir əfsanə söyləyirdi... Bütün danışanlar içərisində altmış yaşlı Kərim kişi hamıdan artıq maraqlı oyanmış və hörmət qazanmışdı... Onun qar kimi ağarmış saqqalı bütün simasını örtmüşdü. Başının tükləri və hətta qalın qaşları belə ağarmışdı... Boynu, boğazının altı və bütün siması ağ tüklərlə örtülmüşdü. Yalnız hələ də işığını itirməmiş gözləri bu ağ tüklərin arasından görünür, qalın meşəlikdəki bulaq kimi işıldayırdı... Bütün siması sonsuz bir mərhəmət ifadə edirdi... Xüsusilə gülümsədiyi zaman bu daha da artıq gözə çarpırdı...

Bədii təsvir vasitəsinin rolunu aydınlaşdır.

– Kərim dayı, dünya görmüsən, saç-saqqal ağartmısan, bizə yaxşı bir şey danış, ibrətəməz bir əhvalat nağıl elə... ya gördüyün, ya eşitdiyindən bir şey danış ki, eşitməmiş olaq, – deyər cavan və şüx xasiyyətli fədai Saleh Kərim kişiyə müraciət etdi... Fədailər hamısı “danış, danış!” deyər səsləndikdə, Kərim kişi gözlərini qıydı, azacıq fikrə getdi, tonqalın közünü eşələyərək sözü başladı:

– Mən sizə bir hekayət danışacağam. Bu qədim zamanlardan qalma bir hekayətdir. Nə bilim, bəlkə də, min il bundan qabağın söhbətidir. Mən sizə bir igidin nağılını deyəcəyəm...

– Ay sağ ol, Kərim dayı, – deyər fədailər oturduqları yerdən tərpəndilər və dərhal sakit olub gözlərini ona dikdilər.

– Deyirlər ki, qədim zamanlarda bu torpaqda bir el yaşamış... Orada güclü gücsüzə zülm etməmiş... Aclıq və yoxsulluq da olmamış.

Hamı quş kimi azad yaşamış! Heç kəsin heç kəsə pislili döyməmiş... Onlar zəhməti sevmişlər... Onlar öz zəhməti ilə torpaqdan qızıl götürmüş-

Bu cümlələr əsərin ideyası ilə necə bağlıdır?

62 Mirzə İbrahimov. “Tonqal başında”

Mətnə 938 söz var. Mətnin oxusuna və hissələrin müəyyən edilməsinə 20 dəqiqə vaxt ayrılı bilər. Sınıfın hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq müəllim vaxtı azalda və yaxud artırma bilər.

Ev tapşırığı

Ev tapşırığı kimi işlə-nəcək tapşırığın nəticələrini alın və yoxlayın. Şagirdin portfoliosuna daxil edin.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Yeni sözlərin nitqində istifadəsi					
Əsərin ayrı-ayrı hissələri barədə qısa xülasələrin verilməsi					
İstifadə edilmiş təsvir vasitələrinin qeyd edilməsi					
Əsərin janr xüsusiyyətlərinin göstərilməsi					
Fikirlərin aydın və ardıcıl təqdim edilməsi					

**Vahid Məhərrəmov. “Biz o qanlı gecənin şahidiyik”
(Əsər üzərində iş)**

Dərsin məqsədi

1. V.Məhərrəmovun. “Biz o qanlı gecənin şahidiyik” mətnini oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını aydınlaşdırır və nitqində istifadə edir. (1.1.1.; 2.1.1.)
2. Əsəri hissələrə ayırır. (1.1.3.)
3. Əsərdə bədii təsvir vasitələrini, hissələr və faktlarla bağlı təsvir edilmiş digər məqamları müəyyən edir. (1.1.5.)
4. Əsərin hissələri ilə bağlı təqdimat edərkən fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (2.1.1.; 2.1.2.)

Şagirdlərə xatırladılır ki, onlar keçən dərs təsviri mətnin hissələrini müəyyən etmişlər. Bu dərs yerinə yetiriləcək iş əvvəlki dərslərdəki fəaliyyətlərdən onunla fərqlənir ki, əsərin hissələrini müəyyən etməklə bağlı məsələlər daha incəlikləri ilə təqdim edilir.

Bu gün hissələrini müəyyən edəcəyimiz mətn V.Məhərrəmov “Biz o qanlı gecənin şahidiyik” mətnidir. 20 Yanvar Ümumxalq Hüzün və Kədər Günü'nün ərəfəsində bu mətni oxumaqla unudulmaz şəhidlərimizi bir daha yad edək.

VAHİD MƏHƏRRƏMOV.
“BİZ O QANLI GECƏNİN ŞAHİDİYİK”.
“DƏFN GÜNÜ – HÜZN GÜNÜ”
(Əsər üzərində iş)

Təpşiriq 1. Təqdim edilən bədii nümunəni oxu. Hadisələrin nəql edilməsi baxımından əsəri təhlil et.

BİZ O QANLI GECƏNİN ŞAHİDİYİK

Biz şəhər sakinləri başımıza gətirilən qanlı faciədən xəbərsiz idik. Hər kəs eşitdiyinə üstünə birini də əlavə edib başqa cür danışdı. Beləcə, şayiələr, söz-söhbətlər baş alıb gedirdi. Hələlik yalnız onu öyrənə bildik ki, deyəsən, şəhərdə fəvqəladə vəziyyət elan edilib, Bakı şəhərində komendant saati tətbiq edilib. Hərbi komendant isə Dubinyak adlı bir rus generalıdır. Mağazadan lazım olan ərzaqları alıb geri qayıdarkən qonşum Əzizlə rastlaşdım. Onun üz-gözümdən yorğunluq yağdı. Əvvəl elə zənn etdim ki, yaqın, gecə növbədə qalıb, çox işləyib, yorulub. Amma sonra məlum oldu ki, onun yorğunluğunun səbəbi axşam başımıza gətirilən faciənin şahidi olmasıdır. Bir az özünə gələndən sonra gördüyü qanlı hadisələrdən söhbət açdı. Dedi ki, gecə biz Lökbatan dairəsində barrikada qurub sovet əsgərlərini şəhərə buraxmamağa çalışırıq. Gecədən xeyli keçmiş zirehli texnikalar bizə yaxınlaşdı. Elə bildik ki, onlar yanımıza çatanda dayanacaq və bizimlə görüşüb tanış olacaq, xoş söhbətlər edəcəklər. Gecənin bu vətəndə bura yığılmağımızın səbəbini soruşacaqlar. Amma zirehli texnika karvanı yaxınlaşanda içəridən bizə atəş açıldı. Çatıb qaldıq, bilmədik nə edək. İlk ağılımıza gələn bu oldu ki, qaçıb canımızı bu quldurların ölindən qurtaraq, Belə də etdik. Qaçacaqda bilmədik ki, kim harada qaldı. Aramızda yaralananlar da oldu. Elə ilk dəqiqələrdən başlayaraq sovet imperiyasının əsgərləri amansız hərəketlər etməyə başladılar. Sanki onlar insan ovuna çıxmışdılar. Bizi təqib edir, arxamızca aramsız atəş açırdılar.

Eşitdiyim bu acı və dəhşətli xəbərdən sarsıldım. Yolum kənarı ilə pay-piyada şəhərə tərəf üz tutdum. Yollarda ictimai nəqliyyat, şəxsi maşınlar gözə dəymirdi. Hər tərəfə ölü bir sükut çökmüşdü. Ölkəmizin

66 Vahid Məhərrəmov. “Biz o qanlı gecənin şahidiyik”

Əsəri hamımız birlikdə oxuyaqlar (kollektiv oxu üsulu seçilir).

Hekayəni 6–12 nəfər oxuya bilərlər. Müəllim sinfin səviyyəsini nəzərə almaqla bu məsələ ilə bağlı qərar qəbul edir.

Hər parça oxunduqca onun hansı hissəyə aid olduğu kollektiv şəkildə müəyyən edilir.

Fərdi qiymətləndirmə üsullarında istifadə edilir.
Ayrı-ayrı şagirdlərin:

- 1) Oxusu
- 2) Fikrin aydın və ardıcıl irəli sürülməsi
- 3) Mətnin hissələrə ayrılması
- 4) Məsələyə münasibət bildirilməsi

Sonda müəllif haqqında
məlumat ucadan
oxunur.

paytaxtı bir gün əvvəlki səsi-küylü şəhərə oxşamırdı. Düənə çoxub-
daşan şəhər bu gün yas içindəydi. Yollarda yalnız zirehli texnikalar
hərəkət edirdi. Küçələrdə rastlaşdığımız sovet əsgərləri bizi nifrət dolu
baxışlarla süzürdülər. Elə bil yüz illər boyunca biz onlarla düşmən ol-
muşuq. Torpaqlarını zəbt etmişik, qardaş-bacılarını, ata-babalarını öl-
dürmüşük. Əsl həqiqətdə isə biz onlara heç nə etməmişdik. Elə isə gö-
rəsən bu "sühhəsevər" sovet əsgərləri bizi niyə nifrət dolu baxışlarla sü-
zürdülər? Bizdən nə istəyirdilər? Əslində, biz onlara nifrətlə baxmalıy-
dıq. Çünki çağırılmamış bu "qonaqlar" gecənin bir aləmində şəhərimizə
soxularaq çoxlu yurddaşımızı amansızlıqla qətlə yetirmişdilər. Küçə-
lərdən həyəcanla keçən adamlar gördükləri dəhşətli səhnələrə çaşqınlı-
qla baxırdılar.

Bu anlarda fikirləşirdim ki, illər keçəcək biz bu gün kədər hissi ilə
addımladığımız küçələrin qanlı hadisədən sonra hansı vəziyyətə düşdüyü-
yünü gələcək nəsillər kitablardan və qəzetlərdən oxuyacaq, tələm-tələ-
sik, qorxa-qorxa çəkilməmiş kadrlardan izləyəcəklər. İndi isə biz bu hadisə-
lərin şahidləri kimi canlı-canlı qarşılaşdığımız dəhşətli səhnələri həyə-
canla seyr edə-ədə addımlayırdıq. Sovet əsgərləri yaşayış binalarının
divarlarına da, yol kənarlarında dayanmış avtomobillərə də atəş açmışdı-
lar. Tbilisi prospektində tanklardan biri şose yoldan çıxaraq camaatın
dayanacaqlara qoyduğu maşınların üstündən keçmişdi.

Şəhər şəhərin küçələrinə çıxanlar hər tərəfdə güllələnmiş, öldürül-
müş adamları gördülər. Hər yer qan içində idi, hər yer qana boyanmışdı.

Soyuq bir qış gecəsində baş vermiş bu dəhşətli faciəni götür-qoy
edəndə istər-istəməz beynimdə suallar dolayırdı. Nə üçün xalqımızın
üzünə belə amansız quldurlar, qansız cəlladlar göndərilib? Görəsən
hansı günahın sahibiyik ki, bizimlə dillə deyil, silahlarla, zirehli texnika-
larla danışılar? Bu faciə niyə baş verdi, nədən baş verdi? İnsanlara
ölüm, göz yaşları və bədbəxtlik gətirən bu qanlı faciənin qarşısını almaq
mümkün deyildimi?

Enerji bloku sovet əsgərləri tərəfindən partladıldığından televiziya
verilişləri dayandırılmışdı. Hər şey sükuta qorq olmuşdu. Qəzetlər çap
olunmurdu. Ölkəmizin paytaxtı Bakı şəhəri beynəlxalq aləmdən – dün-
yadan təcrid olunmuşdu.

Oxu zamanı tanış olmayan
sözlə qarşılaşırlarsa, dər-
hal qeyd etsinlər, lüğətdən
mənasını tapsınlar.

Oxunan parçanın hansı
hissəyə aid olduğunu
müəyyən edilməsinə yal-
nız istedadı olan şagirdlər
deyil, həm də təlimdə çə-
tinlikləri olan uşaqlar da
cəlb edilir.

Mətnə 703 söz, kənarda 11 söz var.

Vaxt imkan verərsə, tapşırıq sinifdə işlə-
nər. Əsərin ideyasını müəyyən etmək üçün
işlər aparılar. Vaxt imkan verməyə, bu ev
tapşırığı kimi yerinə yetirilir.

Vahid Məhərrəmov. “Dəfn günü – hüzn günü”
(Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. V.Məhərrəmovun “Dəfn günü – hüzn günü” mətninin hissələrini müəyyən etmək məqsədi ilə oxuyur. (1.1.2.; 1.1.3.) 2. Oxu zamanı tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən aydınlaşdırır. (1.1.1.) 3. Bədii təsvir vasitələrini, hisslər və faktlarla bağlı təsvir edilmiş məqamları müəyyən edir. (1.1.5.) 4. Müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibət bildirir (2.2.1.) 5. Əsərin ideyasını müəyyənləşdirir. (1.2.4.)

Müstəqil işin aparılması üçün fərdi iş formasından istifadə edilir.

Müəllim:

Biz artıq bu cədvəl üzrə əvvəlki dərslərdə cütlərlə və qruplarla mətni hissələrə ayırmışıq. Bu gün isə həmin cədvəlin sağ tərəfinə daha bir sütun əlavə edin. Həmin sütuna oxuduğunuz əsərlə bağlı fikirlərinizi daxil edəcəksiniz.

DƏFN GÜNÜ – HÜZN GÜNÜ

1990-cı ilin 22 yanvarı hüznü, qəmli və kədərli gün kimi həmişəlik olaraq yaddaşlarda qalacaq. Həmin gün Azərbaycan xalqı şəhidlərini torpağa tapşırırdı. Xalq azadlığı və müstəqilliyi yolunda canından keçmiş oğul və qızları ilə əbədi olaraq vidalaşırdı. Dəfn mərasimində iştirak etmək üçün çoxları kimi mən də yuxudan erkən oyatıb xiyabana yola düşdüm. Yollar, küçələr adamlarla dolu idi. Sanki bu insanlar səhərə kimi yatmayıb ayaq üstə qalmışdılar. Şəhidlər xiyabanına yaxın düşmək mümkün deyildi. Adamların arasından irəli keçib getmək saatlarla vaxt aparırdı. Ayağı yer tutanların hamısı: qoca, uşaq, xəstə və hətta çəliyə, qoltuq ağaclarına söykənən əlillər də dəfndə iştirak edirdilər. Aman Allah, bu qədər insan seli haradan gəlmişdi?! Xiyabana axışanların ardı-arası kəsilmirdi. Sanki küçələrə qərənfillərdən qırmızı xalı döşənmişdi. Soyuk qış gecəsində oğul və qızlarımızın şəhid olduqları yerlərə kiçik daşlar qoyulmuş, ətrafına qara parçalar bağlanmışdı.

Həmin gün bayraqlar endirilmişdi. Xiyabandakı ağacların budaqlarına da, gövdəsinə də qara bağlanmışdı. Yolboyu divarlara ayrı-ayrı və iri hərflərlə “Qorbaçov faşist”, “Qorbaçov cəllad” və başqa sözlər yazılmışdı. Xalq qanlı faciənin baskarına, fərman verəninə – keçmiş ittifaqın ilk və son prezidenti M.Qorbaçova qəzəbini, etirazını, kinini və nifrətini bu sözlərlə ifadə etmişdi. Hamı azadlıq qurbanları üçün göz yaşları axıdırdı. Bir gülürüz insan görmək mümkün deyildi. Hamı qas-qabaqlıydı, hamının baxışları aşağı dikilmişdi. Gözləri yaşlı ana-bacılarımız başdan-ayağa qara geyinmişdilər. Dəfn mərasimində iştirak edən insanların ah-naləsindən və ağlaşmasından qulaq tutulurdu. Bu kədərə, bu göz yaşlarına dözmək götürmək mümkün deyildi.

Şəhidlərin dəfn mərasimi Azadlıq meydanından başlandı. Xalq öz qəhrəmanlarının meyitlərini çiyinlərində xiyabana gətirirdi. Bu, çox hüznü, çox kədərli bir qəm karvanına bənzəyirdi. Şəhidlərin tabutlarını çiyinlərində gətirən adamlar günortaya yaxın xiyabana gəlib çatdılar. Din xadimləri qabaqda addımlayırdılar. Şəhid olanların qohumları və yaxınları isə onların arxasınca göz yaşları axıdaraq ağır-ağır, asta-asta yeriyirdilər. Gözlərimdən yanığıma yaş axırdı. Kiçikyaşlı bir uşağ atasının böyüdülmüş şəklini başının üstünə qaldıraraq asta-asta, ora-bura baxa-

baxa tabutun önündə gedirdi. Baş verən faciəni dərindən anlamayan bu balaca uşaq maddım-maddım ağlayıb göz yaşını axıdan insanlara baxırdı.

Şəhidlərin tabutlarını aparan insanlar bir-bir yanımdan keçib gedirdilər. Məktəbli İlqarın cənəzəsi önündəki şəklini görən ortayaxılı bir kişi onun vaxtsız ölümündən təsirlənib əllərini dizinə vuraraq qəhərdən boğula-boğula yerə çökdü:

– Aman Allah, axı heç bu uşaq avtomat boyda da deyil. İt uşağı, it! Bəs buna niyə güllə atıblar? Heç beləsinə də silah qaldırdılar? Bunun günahı nə idi axı? Bu, elə yaşda deyil ki, əlinə silah ala, kiməsə müqavimət gös-tərə, döyüşə, tankın qarşısına çıxa. Ey qatillər, siz bu körpə uşağa necə qıydınız? Necə öliniz gəldi ki, onun üstünə silah qaldırdınız, tətik çəkib güllə atdınız? Görüm sizin əlləriniz qurusun, gözləriniz çıxsın!

Dəfn mərasimi qaranlıq düşənə qədər davam etdi. O günü Xəzərdə üzən gəmilər aramsız olaraq SOS siqnalı verir, haray qoparırdı. Hərbi vertolyotlar isə şəhərin ətrafında dövrə vururdu.

Tez-tez də xiyabanın üstündən uçub keçirdilər. O gün yumruq kimi möhkəm birləşmiş xalqımız oğul və qızlarını böyük ehtiram və hörmətlə dəfn edirdi. Şəhidlərin xatirəsinin belə əziz tutulduğunu görəndə adam sağ qaldığına təəssüflənirdi. Xalq öz qəhrəman övladlarının məzarlarını göz yaşları ilə sulayıb, “Allah rəhmət eləsin, ruhları şad olsun, qəbirləri nurla dolsun” deyirdi. Şəhid məzarlarının üstünə qalaq-qalaq gül dəstələri qoyulmuşdu.

22 yanvar 1990-cı ildə hava haqqında olan proqnozda Bakıya gül yağacağı deyilməmişdi. Amma həmin gün şəhərimizin bir çox küçə və prospektlərinə, Şəhidlər xiyabanına qərənfil “yağmışdı”! Bu qan rəngli qərənfillər Bakı kəndlərindəki gülçülərin şəhidlərə ehtiramları idi.

Vahid Məhərrəmov

Müstəqil iş. Oxuya hazırlıq işləri apar. Vahid Məhərrəmovun “Dəfn günü – hüzn günü” mətnini oxu və onun hissələrini müəyyən et.

Tapşırıq 1. Nəticələrini yazılı şəkildə təqdim et.

Tapşırığın icrası üçün vaxt verilir. Tapşırıqlar yoxlanılır. Cavablar şəgird portfoliosuna daxil edilir.

Mətdə 522 söz var.

70 Vahid Məhərrəmov. “Dəfn günü, hüzn günü”

Meyarlar	5	4	3	2	1
Tanış olmayan sözlərin mənasının lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırılması					
Hisslərin müəyyən edilməsi					
Bədii təsvir vasitələrinin, hissələr və faktlarla bağlı təsvir edilmiş məqamların müəyyən edilməsi					
Müzakirələrdə əsərin ideyasına münasibət bildirilməsi					

Essenin hissələrinin yaradılması

Dərsin məqsədi

1. Təsviredici mətnin hissələrinə verilən tələbi nəzərə almaqla fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (1.1.3.; 3.1.2.) 2. Bədii təsvir vasitələri, hiss və faktların təsviri ilə bağlı nümunələr hazırlayır. (1.1.5.) 3. 0,5–1 səhifə həcmində esse yazarkən təsviri essenin yazısına verilən tələbləri nəzərə alır. (3.1.3.)

Şagirdlər təsviri mətnin hissələrinə verilən tələblər nəzərə alınmaqla esse yazmaq üçün şərtlər və prosedurlarla bir daha tanış edilir. Onlara əvvəlki dərslərdən tanış olan cədvəl təqdim edilir. Şagirdlər cütlərə ayrılır.

Mövzular:

1. Şəhidlər xiyabanında.
2. 20 Yanvar Günü (TV verilişlərinin, yaxud sinifdə təqdim edilən video görüntülərin müşahidəsi əsasında.)
3. Qəhrəmanlığa aid digər mövzular.

Cütlərin tərkibini müəyyən edərkən hazırlıq səviyyəsi nəzərə alınmaqla yanaşı, sosial vəziyyət baxımından da fərqli olan uşaqları birgə fəaliyyətə cəlb edin. Belə birgə fəaliyyət şagirdlər arasında bir çox psixoloji problemlərin həlli istiqamətində atılmış addım ola bilər. Birgə fəaliyyətdə hər iki tərəfin fəallaşmasına nəzarət edin.

ESSENİN HİSSƏLƏRİNİN YARADILMASI

Essenin hissələri necə yaradılır?

Sən artıq bədii mətnlərin ideyasını, təsvir vasitələrinin köməyi ilə fikirləri obrazlı şəkildə təqdim etməyin yollarını bədii nümunələr əsasında öyrəndin. Özün də belə nümunələr yaratdın. Həmin sən bədii nümunələrin hissələrini müəyyən etməyə dair müəyyən bacarıqlara yiyələndin. İndi isə təsviredici mətnin ayrı-ayrı hissələrinə verilən tələblərə uyğun esse yazacaqsan.

Təpşiriq 1. Əldə etdiyin təcrübəyə əsasən “Şəhidlər xiyabanı”, “20 Yanvar günü biz nə edirik?”, yaxud marağına uyğun seçdiyin digər mövzulardan birində təsviri esse yaz. Onun hər bir hissəsini şərtlər nəzərə alınmaqla tərtib et.

ESSE ÜZƏRİNDƏ İŞ: YAZILMIŞ ESSENİN YOXLANMASI

Sən artıq təsviri essenin yazılmasına verilən tələbləri öyrəndin. Müs-təqil şəkildə esse tərtib edirsən. Lakin “Yazı prosesi” mövzusunda da öyrəndiyin kimi, yazının bitməsi, hələ yazı prosesinin bitməsi kimi dəyərləndirilməməlidir. Yazı başa çatdıqdan sonra hazırlanmış mətn yoxlanmalıdır.

İndi isə “Şəhidlər xiyabanı”, “20 Yanvar günü biz nə edirik?”, yaxud marağına uyğun seçdiyin digər mövzulardan birində yazdığın essenin yoxlanması və qiymətləndirilməsi üzrə iş aparılacaq. Yazını yoxlamaq üçün onu ən azı iki dəfə oxumaq lazımdır. **Birinci oxuda** məzmun və mətnin tərtibi, **ikinci oxuda** isə yazının üslubu yoxlanılacaq. Yazının üslubu barədə sən gələcəkdə öyrənəcəksən. Amma elə sadə məqamlar var ki, onları bilmədən hər hansı yazını tərtib etmək mümkün deyil.

Məktəb kitabxanasından mövzu ilə bağlı onlarla bədii və publisistik nümunələr gətirin. İKT və internet şəbəkəsi ilə təmin olunmuş siniflərdə geniş məlumat mənbələrinə çıxış üçün imkan yaradılır.

Şagirdləri təlimatlandırın!

İKT-dən istifadə edən şagirdlərin nəzərinə! Yazı zamanı internet səhifələrindən köçürmə halları olarsa, Google.az axtarış səhifəsində “axtarış” verməklə həmin cümlələrin hansı məlumat mənbəsindən köçürüldüyünü müəyyən etmək olar. Hər hansı bir parçanın köçürüldüyü aşkar edilərsə, yazı ləğv edilir və bu, xoşagəlməz hal kimi dəyərləndirilir.

Birinci oxu Sol sütundakı suallar mətnin məzmununu və təşkilini qiymətləndirməyə imkan verəcək. Orta sütundakı məsləhətlər problemlərin aşkar edilməsində sənin bələdçin olacaq. Hər hansı dəyişiklik etmək istədikdə isə sağ sütunda verilən üsullar və texnikalar yardımçın olacaq.

Tapşırıq 1. Yazdığın mətnin məzmununu və tərtibini yoxla. Ehtiyac duyulduğu halda düzəlişlər et. Apardığın düzəlişləri araşdır.

Əşya və hadisələrin təsviri Məzmun, mətnin təşkili üzrə özünüqiymətləndirmə və qarşılıqlı qiymətləndirmə		
Qiymətləndirmə sualları	Məsləhətlər	Yoxlama üsulları, texnikaları
1. Girişdə çatdırılmalı nəzərdə tutulan əsas fikir üçün zəmin yaradılıbmı?	Girişdə çatdırmaq istədiyiniz əsas fikrə zəmin yaradan cümləni tap və onun altından xətt çək. Əgər tapa bilmərsən, o zaman həmin fikri formalaşdırıb yaz.	Giriş hissəyə elə bir cümlə əlavə et ki, o, əsas fikir üçün zəmin yaratsın.
2. Bütün təsvir vasitələrindən istifadə edilibmi?	Mətni oxuduqca hiss və duyğuları təsvir edən nümunələrin üzərində “H”, faktları təsvir edən nümunələrin üzərində “F”, bədii təsvir vasitələrinin üzərində “B” yaz. Nəzər sal. Bunlardan hansıların üzərində iş aparmağa ehtiyac var. Elə et ki, “H”-lər həddən artıq çox, “F” və “B”-lər həddən artıq az olsun.	Müxtəlif hissələrin təsvirinə yer verilməsinə diqqət et. Hansı yoxdursa, əlavə et. Əsas fikri çatdırmağa yardım edən bədii təsvir vasitələrinin olmasına xüsusi diqqət yetir. Əgər yazıda təsvir vasitələrinə az yer verilibsə, uyğun nümunələr yaratmaqla digər fikirləri onlarla əvəz et.

72 Essenin hissələrinin yaradılması

İKT-dən istifadə imkanları olan siniflərdə müəllim cədvəli PP təqdimatda şagirdlərə nümayiş etdirə və müvafiq dərslərdə verilmiş təlimatlara şərhlər verə bilər.

Şagirdlərə insanların müəlliflik hüququnu xatırladır.

Şagirdləri təlimatlandırın ki, onlar götürülmüş ədəbiyyatlardan məlumat alarkən başqa müəlliflərə aid olan cümlələri, abzasları olduğu kimi köçürməli deyillər. Onlar həmin əsərlərdəki fikirlərdən bəhrələnməklə öz yazılarında hansı məsələlərə toxunmağın əhəmiyyətli olduğunu müəyyən edə bilirlər. Hər hansı şeir parçası, cümlə, mövzu baxımından lazımlı hesab edilibsə, kiçik fikirlərin dəstəklənməsi üçün onlardan sitat kimi istifadə edilə bilər.

Esse üzərində iş: yazılmış essenin yoxlanılması (Birinci oxu)

Dərsin məqsədi

1. Hazırladığı ilkin yazı nümunəsini təsviri essenin tərtibinə verilən tələblər baxımından təhlil edir. (1.1.3.) 2. Essədə ilkin təkmilləşdirmə işləri aparır. (3.1.1.) 3. Fikirlərini ardıcılıqla təqdim edir. (3.1.2.; 3.1.3.)

Yazılmış təsviri mətnin yoxlanması bacarıqlarının formalaşması məqsədi daşıyan dərsə təlim marağını yüksəltmək üçün sinfinizdəki şagirdlərin maraq və ehtiyaclarını nəzərə alın. Dərslikdə ona təqdim edilən müəciətə istədiyiniz kimi yaradıcı yanaşa bilərsiniz. Tərkib dəyişmədən hər cütlük birlikdə öz yazdıqları essenin yoxlanması fəaliyyətinə cəlb edilir. Bunun üçün onlar səh. 72-73-də verilmiş cədvələ istiqamətləndirilir. Şagirdlər cədvəlin strukturu ilə bağlı təlimatlandırılırlar.

Qiymətləndirmə sualları	Məsləhətlər	Yoxlama üsulları, texnikaları
3. Təsviri mətn-də müəllifin düşüncələri və hissləri öz əksini tapıbmı?	Birinci şəxs əvəzliliklərinin yanında ulduz (mən, biz) yaz. Əgər hər paraqrafda ən azı bir ulduz görməsən, düzəliş apar.	Elə et ki, birinci şəxsin düşüncələri təsvir vasitələri (bədi, hiss və faktlar) öz əksini tapsın.
4. Mətn məkanda təsvir edilənlərin ardıcılığı, yaxud da təqdim edilən məsələlərin əhəmiyyətliyi baxımından təşkil edilibmi?	Mətnə istifadə edilmiş vasitələri sıra ilə düz. Sonra təsvir edilən məkannın sözlə sadə xəritəsini çək. Siyahıya aldığın vasitələri orada yerləşdir. Yoxla. Siyahıdakı nümunələrdən yararsızlarını kənarlaşdır və ya düzəliş etməklə münasib yerdə yaz.	Yenidən təşkil et. • Mişahidə edilən, yaxud təsəvvür olunan məkanda təsvir edilənlərin ardıcılığına riayət et (uzaqdan yaxına, yüksəkdən aşağıya və s.). • Təqdim edilən məsələlərin əhəmiyyətliyi baxımından ardıcılığı gözlə (az əhəmiyyətli-dən çox əhəmiyyətliyə doğru və ya çox əhəmiyyətli-dən az əhəmiyyətliyə doğru).
5. Nəticədə çatdırmaq istədiyin fikri yekunlaşdır.	Fikirlərini yekunlaşdıran cümləni mötərizəyə al. Əgər belə bir cümlə yazmamınsa, həmin fikri formalaşdırıb yaz.	Əsas fikri yenidən vurğulayan elə cümlə əlavə et ki, apardığın təsvir işini yekunlaşdırsın.

2.3. BƏDİLİ ƏSƏRLƏRİN HİSSƏLƏRİ 73

Qiymətləndirmə sualları	Məsləhət	Yoxlama üsulları, texnikaları
1	2	3

Bu sütunda şagirdin yoxlayacağı məsələ təqdim edilir.

Bu sütunda problemi aşkar etməyin yolları ilə bağlı məsləhət verilir, yol göstərilir.

Bu sütunda aşkar edilmiş problemin aradan qaldırılması yolları təklif edilir.

Esse üzərində iş: yazılmış essenin yoxlanılması (İkinci oxu)

Dərsin məqsədi

1. Yazdığı esse üzrə növbəti təkmilləşdirmə işləri aparır. (3.1.1.; 3.1.3.)
2. Cütlərdə yazılmış esselər qarşılıqlı yoxlanılır. (3.1.2.)

Hər dəfə yazını qiymətləndir. Əməkdaşlığa, sinif yoldaşlarınla müzakirəyə hazır ol.

Yazdığın mətni ikinci dəfə oxuyarkən məqsədin yazını **üslub** baxımından yaxşılaşdırmaqdır. Təsviri mətn yazmaq üçün çoxsaylı sifətlərdən (təyinlərdən), yəqin ki, istifadə etmişən. Mətni oxuyanda diqqət et ki, eyni mənə verən sifətlər yersiz yerə təkrarlanmasın. Əgər belə hallar varsa, düzəlişlər aparmaq lazımdır.

Məsələn: *Müxtəlif rəngarəng çiçəklər* görünürdü.

Bu mətndə “müxtəlif” və “rəngarəng” sözləri, əslində, eyni mənə daşıyır. Yadda saxla ki, təkrarlar yazının üslubuna xələl gətirir, onu oxunaqsız edir.

Qiymətləndirmə sualları	Məsləhətlər	Yoxlama üsulları, texnikaları
<i>Cümlələrdə lazımsız təkrarlanan sifətlər (təyinlər) varmı?</i>	Təkrarlanan sifətləri (təyinləri) dairəyə al. (Buraya vergüllə, və, həm, həm də və s. bağlayıcılarla bağlanan sifətlər daxildir.) Bu sifətlərin eyni mənə verib-vermədiyini yoxla.	Təkrarlanan sifətlərin (təyinlərin) birini sil və ya yerini dəyiş. Sifətlərdən birini əksmənalı sözlə əvəz et və cümlənin tərtibatında dəyişikliklər et. Məsələn: “O, çox zəhmətkeş və çalışqan idi” cümləsini “O, çox zəhmətkeş idi. Heç kəs onun tənbel olduğunu deyə bilməzdi” kimi tərtib etmək olar.

Cütlərlə yoxlama

Yoldaşından xahiş et ki, yazdığın mətni oxusun və bu suallara cavab versin:

1. Bu yazıda hansı vasitələri daha çox bəyəndin və nə üçün?
2. Bu yazı müəllifin hansı cəhətlərini nəzərə çatdırır?

İkinci yoxlamanın məqsədi şagirdlərə aydınlaşdırılır. Cütlərə işlərini davam etdirmək üçün cədvəllə bağlı şərhlər verilir.

İKT-dən istifadə imkanları olan siniflərdə müəllim cədvəli PP təqdimat vasitəsi ilə nümayiş etdirə və təlimatlara müvafiq şərhlər verə bilər (təlimatlar dərslikdə də təqdim edilib) (10–15 dəqiqə).

İkinci yoxlama bitəndən sonra cütlüklər yazdıqları esseləri mübadilə edir. Həm birinci, həm də ikinci yoxlamanın təlimatlarından çıxış edərək qarşılıqlı yoxlamalar aparırlar. Nəticə olaraq, hər cütlük digər cütlüyün yazısı ilə bağlı münasibətini, aşkar etdiyi üstünlükləri və boşluqları göstərməklə, rəy və təkliflər verir (20 dəqiqə).

Yoxlamalar bitdikdən sonra cütlüklər rəy və təkliflərini təqdim edirlər.

LAYİH

III. BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ NƏQLETMƏ

3.1. Bədii əsərlərdə obrazlar

**Əzizə Əhmədova. “Çiçəklərin hədiyyəsi”
(Nəqletmə xarakterli mətnin xüsusiyyətləri)**

Dərsin məqsədi

1. Əzizə Əhmədovanın “Çiçəklərin hədiyyəsi” hekayəsini oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən aydınlaşdırır. (1.1.1.; 1.1.2.)
2. Əsərin mövzu və ideyasını müəyyənləşdirir və ona münasibət bildirir. (1.2.4.)
3. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən yeni sözlərdən nitqində istifadə edir. (2.1.1.)
4. Söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Şagirdin təlim marağını yüksəltmək məqsədi ilə verilmiş giriş sözə istədiyiniz kimi yaradıcı yanaşa bilərsiniz. Bu zaman daha yaxşı olar ki, beyin həmləsi üsulundan istifadə etməklə şagirdlərlə dialoq yaradasınız.

Məsələn:

– Uşaqlar, siz nağılı sevirsiniz?

– Sizə uşaqlıqda hansı nağılları danışdıblar?

– Əsasən, nağılı sizə kim danışdı?

Ola bilər uşaq desin ki, mənə nağıl danışmayıblar.

Müəllim bu zaman şagirdi psixoloji baxımdan dəstəkləmək məqsədi ilə deyir:

– Ola bilsin ona görə ki, televizorda da çox maraqlı nağıllar, cizgi filmlər göstərilir.

Buradan əsas məsələyə keçin. Nağıllar, əfsanələr, rəvayətlər və hekayələrin böyük qismi nəqli mətn nümunələridir (şərhi davam edin). “Ucadan oxu” üsulun-

III. BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ NƏQLETMƏ

Kiçik yaşlarında olanda ana-atan, yaxud baba-nənən sənə müxtəlif nağıllar (“Cırdan”, “Göyçək Fatma”, “Tıq-tıq xanım”), ya da başlarına gələn hadisələrdən danışardılar. Belə mətnlər nəqli mətnlər adlanır. Nəqli mətnlər, əsasən, keçmişdə baş verən hadisələrdən bəhs edir. Nağıllar, əfsanələr, rəvayətlər, hekayələrin bir qismi nəqli mətn nümunələridir. Bu əsərlər insanların zövqünü oxşamaqla yanaşı, həm də onları düşündürür, tərbiyə edir. Belə bədii nümunələr uzun illər toplanmış həyat təcrübəsinə öyrənməkdə və onlardan nəticə çıxarmaqda insanlara kömək edir.

dan istifadə edə bilərsiniz. Vəsaitin əvvəlində üsulla bağlı dəqiq təlimat verilib. Bu üsul kollektiv oxu üçün nəzərdə tutulub.

Mətnin kollektiv şəkildə oxusu təqdim edilən sualların geniş müzakirəsinə şərait vardır. Oxuya hazırlıq işi fərdi şəkildə aparılır. Hər kəs oxu məqsədini müəyyən edir. “Mən bu mətni nə üçün oxuyuram?” Məqsəd odur ki, mətnin nəqli olub-olmadığını müəyyən etsin.

Vəsaitin əvvəlində təqdim edildiyi kimi oxucu 4 qrupa ayrılır: 1. Azdanışan sakit oxucu; 2. Məlumatlı oxucu; 3. Strategiya ilə oxuyan oxucu; 4. Düşünən oxucu.

Qiymətləndirmə fərdi şəkildə aparılır. Müzakirələrdə fəal iştirak edən, məsələyə müstəqil münasibət bildirən, ilkin fərziyyələri mətndəki hadisələrə daha çox uyğun olan və s. şagirdlərin stimullaşdırılması təmin edilir.

3.1. BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ OBRAZLAR

ƏZİZƏ ƏHMƏDOVA. “ÇİÇƏKLƏRİN HƏDİYYƏSİ”
(Nəqlətmə xarakterli mətnin xüsusiyyətləri)

Tapşırıq 1.

1. “Çiçəklərin hədiyyəsi” hekayəsini oxumazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri apar.
2. **Düşün:** Bu mətn nəqlidirmi? Əgər nəqli mətndirsə, bunu necə müəyyən etdin? Əgər nəqli mətn deyilsə, nə üçün? Fikirlərini əsaslandır.

ÇİÇƏKLƏRİN HƏDİYYƏSİ

Günlərin bir günü güllü-çiçəkli dərəyə Boz quş uçub gəldi. Öz-özünə dedi:

– Ah, bura nə gözəldir! Elə bu çiçəklərin yanında qalıb yaşayaram. İnciçiçəyi gözlərini açdı:

– Bu nə çirkin quşdur! – dedi.

Çobanyastığı onun sözlərini təsdiq etdi:

– Bombozdur.

Qızılgül acıqlandı:

– Bu hardan gəlib çıxdı, necə də çirkindir, ay aman!

Yazıq Boz quş özünü itirdi, kolun dibinə girmək istədi. Kol da onu yaxına qoymadı.

Boz quş çiçəklərdən uzaqlaşdı, tək-tənha yaşamağa başladı.

Bir gün Boz quş su içməyə gəldi, birdən qulağına səs gəldi:

– Vay, susuzluqdan öldüm, bir içim su...

Boz quş səs gələn tərəfə uçdu. Bu, inciciçəyi idi. O, susuzluqdan

76 Əzizə Əhmədova. “Çiçəklərin hədiyyəsi”

Şagirdləri stimullaşdırarkən təlim məqsədində nail olunması nəzərdə tutulmuş bacarıqlardan çıxış edin. Stimullaşdırma aşagıda qeyd edilən yollarla həyata keçirilə bilər:

1. Xoş sözlər;
2. Valideynə təşəkkür məktubu;
3. Gündəliyində “bu gün sən çox fəal idin”, “afərin, belə davam et”, “yaxşı fərziyyələr müəyyən edirsən”, “müzakirələrdə çox fəalsan” və s.;
4. Sınıf rəhbərinə şagird barədə məlumat;
5. Kiçik bir hədiyyə: marka, döş nişanı, karandaş və s.;
6. Yoldaşlarının alqışı.

Mətnə 400 söz, kənarda 41 söz var.

Şagird mətnin nəqli xarakterli olduğunu müəyyən edəndən sonra fikirlərini əsaslandırmalıdır.

LAYIH

Mustafa Çəmənlı. “İgid Mübariz” (Əsərdə proqnozlaşdırma)

Dərsin məqsədi

1. Mustafa Çəmənlının “İgid Mübariz” əsərində obrazla bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (1.2.2.; 2.1.2.)
2. Əsərdə baş verən hadisələri proqnozlaşdırır. (2.1.2.)
3. Müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Bu gün maraqlı bir mətn oxuyacağıq. Əsər “İgid Mübariz” adlanır. Bu günlərdə fevral ayının 7-də Azərbaycanın qəhrəman oğlu Mübariz İbrahimovun anadan olduğu gündür. Bu əsər qəhrəman Mübarizin ölməz xatirəsinə həsr edilib. İndi isə mətnin oxusuna hazırlaşaq. Mətnin oxusuna hazırlıq işləri fərdi şəkildə aparılır. Hazırlıq işi bitəndən sonra kitabların örtülməsi xahiş edilir. Oxu kollektiv formada təşkil edilir.

Proqnozlaşdırma
nə üçün
lazımdır?

MUSTAFA ÇƏMƏNLİ. “İGİD MÜBARİZ” (ƏSƏRDƏ PROQNOZLAŞDIRMA)

İstənilən mətni oxumazdan əvvəl proqnozlaşdırma aparmaq lazımdır. Proqnozlaşdırma əsəri daha dərinləndirən dərk etməyə kömək edir. Proqnozlaşdırma mətnin oxusuna başlayarkən ümumi şəkildə aparılır: “Bu əsərdə nədən bəhs ediləcək?” Oxu davam etdikcə “Bu abzasda nədən danışılacaq?”, “Bu hadisədən sonra nə baş verəcək?”, “Bu sözəndən sonra qarşı tərəf nə cavab verəcək?” kimi ayrı-ayrı məqamları proqnozlaşdırmaq olar.

Tapşırıq 1.

1. Verilən əsərin oxusuna başlamazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri aparmağı unutma.
2. Oxuya başlayarkən proqnozlaşdırma apardığın kimi, oxu zamanı da proqnozlaşdırmalar aparmaqda davam et. Proqnozlarını qeyd et.
3. Oxudan sonra sinifdə proqnozlarınızı qarşılaşdırın. Həqiqətə ən yaxın proqnozu müəyyən edin.

Tapşırıq 2.

1. “İgid Mübariz” parçası kimdən bəhs edir? Sən Mübariz İbrahimov haqqında nə bilirsen? Bildiklərini yadına sal. Səncə, bu mətnə müəllif Mübarizin hansı xüsusiyyətlərindən danışacaq? Proqnozları qeyd et.
2. Mustafa Çəmənlının “Mübariz” povesti, səncə, nə üçün bədii-sənədli əsər hesab olunur?

LAYİH

Oxu prosesində cədvəlin birinci sütununda yazılmış cümlələrə çatdıqca suallarla sinfə müraciət edin. Onlar baş verəcək hadisəni proqnozlaşdırırlar. Ayrı-ayrı şagirdlərin fikirləri dinlənilir. Mətnin oxusu davam etdirilən zaman kimin düz, kimin yanlış proqnoz verdiyinə fikir verin. Bununla bağlı qeydlərinizi aparın.

Oxu prosesində tanış olmayan sözlərlə qarşılaşsanız, özünüz şagirdlərə izahat verməyin. Onları sözlərin mənasını lüğətdən tapmağa yönəldin. Sonra oxunu davam etdirin.

İGİD MÜBARİZ
(“Mübariz” povestindən parça)

Bir dəfə tarix dərsi idi. Müəllimi Şuşa qalasından, onun tarixi keçmişindən, alınmaz olmağından danışdı. Müəllim danışdıqca Mübariz düşündü ki, bəs ermənilər Şuşanı necə alıblar? Deməli, işğalçıları torpağımızdan vaxtında qovub çıxarmasaq, heç vaxt Şuşanı görməyəcək, Cıdır düzündə at çapmayacaq, İsa bulağından su içməyəcək, Daşaltı çayında çimməyəcək. Belə düşündükcə Mübarizin ürəyi düşməne intiqam hissi ilə dolurdu. Mübariz böyüdükcə, sinifdən-sinfə keçdikcə qəlbindəki intiqam hissi də böyüyürdü.

Mübariz İbrahimov orta məktəbi bitirib əsgər getdi. Daxili Qoşunlarda xidmət edirdi. Amma bu, çox da ürəyincə deyildi. O, Milli Orduda, ön cəbhədə, düşmənlə üzbəüz bölgələrdə xidmət etmək istəyirdi. Mübariz əsgərliyi başa vurandan sonra evlərinə döndü. Amma kəndlərində də çox qala bilmədi, Bakıya gəlib bir müddət burada işlədi. Yox, bütün bunlar onun ürəyincə deyildi. Milli Orduda xidmət etmək, düşməndən intiqam almaq istəyirdi. Atası ilə məsləhətləşib gizirlik kursuna getdi. Kursu bitirib ön cəbhəyə yollandı.

Düşmən hər gün atəşkəsi pozurdu. Bir gecə Mübariz düşmənin bu azgınlığına dözmə bilmədi. Üçrəngli Azərbaycan bayrağını götürüb səngərdən çıxdı.

Susuzluqdan yanan kol-kosa, sirkan topasına, tez-tez rast gəldiyi xırdaca təpəciklərə sinə-sinə, Allahu köməyə çağırma-çağırma gedirdi.

Bir ulğun ağacına çatıb yerə uzandı. Dincini alıb qarşı tərəfə süründü. Qulağına oxumaq səsi gəldi. Erməni əsgəri bizim “Sarı gəlin” xalq mahnısını oxuyurdu. Sözlərini başa düşməsə də, melodiyasını yaxşı bilirdi. Başa düşdü ki, düşmən səngəri lap yaxınlıqdadı. On-on beş addım da irəli süründü. İnanılmaz cəldliklə səngərə atıldı. Səs olmasın deyə silahı işə salmadı. İlk qarşısına çıxan düşmənin beşini möhv edib, üçünü isə ağır yaraladı. Lənət şeytana deyib, gəriyə də

Mətnədən cümlə	Proqnoz
Müəllim Şuşa qalasından, onun tarixi keçmişindən, alınmaz olmağından danışdı.	Bu zaman Mübariz nə düşündü?
Mübariz əsgərliyi başa vurandan sonra evlərinə döndü.	Evə döndəndən sonra, sizcə, o nə işlə məşğul oldu?
Üçrəngli Azərbaycan bayrağını götürüb səngərdən çıxdı.	Sizcə, o bunu nə məqsədlə etdi?
Erməni əsgəri bizim “Sarı gəlin” xalq mahnısını oxuyurdu.	Bu zaman Mübariz nə düşündü?
İnanılmaz cəldliklə səngərə atıldı.	Sizcə, orada nə baş verdi?
Daha gəriyə yol yoxdur, ancaq irəli.	Səncə, o nə etdi?
Atəş səsləri gecənin sükutu-nu pozdu.	Bundan sonra nə baş verdi?
Mübariz qan-tər içində idi.	Sizcə, bu zaman o nə hiss edirdi?
Mübariz son gücünü toplayıb geri qaçırdı.	Sizcə, o nə üçün geri qaçırdı?

Mətnə 459 söz var.

Fərdi qiymətləndirmə formasından istifadə edilir. Dərstdə xüsusi fəallıq və bacarıq nümayiş etdirən şagirdlər stimullaşdırılır.

Meyarlar baxımından qiymətləndirilir:

- doğru proqnozların verilməsi;
- fikirlərin aydın, ardıcıl çatdırılması;
- söylənilən fikirlərə münasibət bildirilməsi.

LAYİH

Mustafa Çəmənli. “İgid Mübariz” (Əsərdə obrazın başlıca xüsusiyyətləri)

Dərsin məqsədi

1. Mübariz obrazının xarakterindəki başlıca xüsusiyyətləri aydınlaşdırır. (1.2.2.)
2. Obrazı təhlil edərkən təsvir vasitələrini müəyyən edir. (1.1.5.)
3. Obraz üzrə apardığı araşdırmaların nəticələrini təqdim edir. (1.2.2.; 2.1.1.)
4. Əsərin ideyasını müəyyən edir və ona münasibət bildirir. (1.2.4.)

– Uşaqlar, biz həyatda müxtəlif insanlarla qarşılaşırıq. Onlarla ünsiyyətdə oluruq. Bəzən həmin insanlarla münasibətlərimizi düzgün qura bilmədiyimizdən ciddi problemlərlə üzləşirik. Bəs nəyə görə münasibətlərin qurulması belə çətin olur. Bəlkə də, səbəb odur ki, biz insanları yaxşı tanıya bilmirik. İnsanı tanımadan, müxtəlif xüsusiyyətlərini bilmədən, onunla ünsiyyətdə hər məqamı nəzərə almaq mümkün olmur. Bəs insanları necə tanıyaq? Bildiyiniz kimi, ədəbiyyat həyatı obrazlı şəkildə əks etdirir. Əsərlərdə müxtəlif xarakterli insanların obrazları ilə qarşılaşmaq olur. Belə obrazların xarakterindəki başlıca xüsusiyyətləri müəyyən etməklə onları yaxından tanıyırsınız. Bu bacarıqlardan həyatda qarşılaşdığınız insanları tanımaq üçün də istifadə edə bilərsiniz. Bununla siz kiminlə necə, hansı müstəvidə ünsiyyət qura biləcəyinizi müəyyən edərsiniz.

Sınıf cütlərlə işə cəlb edilir. Vaxt müəyyən edilir. Cütlərdə iş başa çatdıqdan sonra hər 2 cüt bir qrupda birləşir. Qrupların işinə vaxt ayrılır. Hazırlanan variantlar müzakirə edilir. Son variant hazırlanır.

Tapşırıq 2. Hansı proqnozun özünü doğrultmadı, lakin onun doğru olmasını istərdin? Bunun üçün nə kimi dəyişiklik aparardın?

Yaradıcı təbiiqetmə:

Sınıfdən xaric oxu materiallarından marağına uyğun olan bir mətni seç. Oxudan əvvəl və oxu zamanı proqnozlaşmalar apar. Proqnozlarını qeyd et. Hər abzası oxuduqca verdiyin proqnozun əsərlə üst-üstə düşüb-düşmədiyini yoxla və əsərdəki variantı qarşı sətirə yaz:

Proqnoz	Əsərdə verilən variant

MUSTAFA ÇƏMƏNLİ. “İGİD MÜBARİZ” (Əsərdə obrazın başlıca xüsusiyyətləri)

Bədii əsərdəki hər bir obraz və onun xarakterik xüsusiyyətləri əsərdəki əsas fikrin çatdırılması baxımından əhəmiyyətlidir.

İnsanlar, heyvanlar və digər varlıqlar əsərin əsas obrazı ola bilər. Obrazın əsas xüsusiyyətləri oxucuya onun xarici görkəminin təsviri, düşüncəsi, duyğuları, hərəkəti, məqsədi, niyyəti və digər amillərlə çatdırılır. Obrazın öz dilindən deyilən fikirlər, eləcə də digərlərinin onun barəsində söylədikləri həmin obraz haqqında təsəvvür yaradır.

Tapşırıq 1.

1. “İgid Mübariz” mətnində əsas obrazın başlıca xüsusiyyətlərini müəyyən etmək üçün mətni yenidən oxu. Mübariz obrazını aşağıdakı məqamlar baxımından təsvir et.

NÜMUNƏ

Qeyd: İşə başlamazdan əvvəl şəkli vərəqə (A4), yaxud dəftər vərəqinə çək. Təhlillərini həmin vərəqdə apar. Nəticəni müəllimə təqdim et.

2. Gəldiyin nəticələri qruplarda müzakirə et.

Təpşiriq 2.

1. Oxuduqlarını həyatda baş verən hadisələrlə və ya oxuduğun digər bədii əsərlərlə əlaqələndir.
2. Oxuduğun mətnin ideyası üzərində düşün.

Yaradıcı təbiiqetmə:

Sınıfdən xaric oxu materiallarından marağına uyğun olan bir mətni oxu. Əsas obrazı təqdim edilmiş iş vərəqindən istifadə etməklə təsvir et.

Fikir mübadiləsi üçün qrup təqdimatları dinlənilir. Qrup üzvləri obrazların xüsusiyyətlərini göstərmək məqsədi ilə əsərdən sitatlar gətirir, fikirləri əsaslandırır. Müəllim şəkli lövhəyə çəkir. Ümumiləşdirmə üzrə iş aparıldıqdan sonra son versiya yaradılır.

Əsərin ideyası üzrə müzakirə davam etdirilir. Yaradıcı təbiiqetmə ilə bağlı təlimat verilir.

LAYIH

İbrahimbəy Musabəyov. “Rzanın qutusu” (Əsərdəki obrazların xüsusiyyətlərinin müqayisəsi)

Dərsin məqsədi

1. İ. Musabəyovun “Rzanın qutusu” hekayəsini (Azərbaycan xalq nağılı) oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən aydınlaşdırır. (1.1.1.)
2. Obrazların başlıca xüsusiyyətlərinə görə müqayisəsi ilə bağlı təqdimat edir. (1.2.2.)
3. Fikrini əsaslandırmaq üçün əsərdən parçaları yığcam nağıl edir. (1.2.2.; 1.1.3.)
4. Əsərin ideyasını müəyyən edir. (1.2.4.)
5. Müzakirələrdə gözlənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Əsərdəki obrazları xüsusiyyətləri baxımından müqayisə etmək əhəmiyyətli bacarıqdır. Şagirdin təlim marağını yüksəltmək üçün onlara müraciət edin. Biz həyatda da bu bacarığa ehtiyac duyuruq. İnsanları hər hansı xüsusiyyətləri baxımından fərqləndirməklə, onlarla qarşılıqlı fəaliyyətini qururuq. Oxuyacağınız “Rzanın qutusu” hekayəsi belə müqayisəni aparmaq üçün uğurlu əsərdir. Giriş sözünün oxunması üçün şagirdlərə 3 dəqiqə vaxt verilir.

Obrazların xüsusiyyətləri müəyyən edildəndən sonra müəllim sinfi 2 böyük qrupa bölür. Cütlərdə yerinə yetirən I qrupda Əhməd obrazını, II qrupda Səməd obrazını araşdırırlar. Yekun təqdimat hazırlanır. Hər şagird öz araşdırması ilə böyük qrupa birləşib öz təhli-lini qrup müzakirəsinə təqdim edir. Böyük qrupda müxtəlif məsələlər baxımından fərqli fikirlər ümumiləşdirilir. Yekun təqdimat hazırlanır. Böyük qrupların təqdimatı 2 lider tərəfindən aparıla bilər. Daha yaxşı olar ki, əsas xüsusiyyətin müəyyən edilməsində əhəmiyyətli göstəricilərin hər birinin təqdimatı bir şagird tərəfindən edilsin.

İBRAHİMBƏY MUSABƏYOV. “RZANIN QUTUSU” (ƏSƏRDƏKİ OBRAZLARIN XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN MÜQAYİSƏSİ)

Həyatda olduğu kimi, əsərlərdə də insanlar xarici görünüşünə, düşüncələrinə, hisslərinə, məsələlərə münasibətinə görə oxşar və fərqli olurlar. Bədii əsərdə bu oxşarlıqların və fərqlərin xüsusi əhəmiyyəti var. Bu, oxucuya həyatda qarşılaşdığı insanların ayrı-ayrı xüsusiyyətlərini müəyyən etməyə və ondan çıxış edərək həmin insanın şəxsiyyəti barədə nəticələrə gəlməyə kömək edir. Yazıçı ayrı-ayrı obrazların oxşar və fərqli cəhətlərindən ideyanı yaradan fikirlərin formalaşmasında istifadə edir.

Tapşırıq 1.

1. Verilən əsərin oxusuna başlamazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri aparmağı unutma.
2. Əsas obrazları müəyyənəldir. Müəllimin təqdim etdiyi iş vərəqləri üzrə onları təsvir et.
3. Həmin obrazların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyən etməyə çalış.

NÜMUNƏ

Obraz _____	Obraz _____
Düşüncələr _____ _____ _____	Düşüncələr _____ _____ _____
Hissləri _____ _____ _____	Hissləri _____ _____ _____
Təsviri _____ _____ _____	Təsviri _____ _____ _____
Məqsədi _____ _____ _____	Məqsədi _____ _____ _____
Hərəkətləri _____ _____ _____	Hərəkətləri _____ _____ _____
Sosialyavi cəhətləri _____ _____ _____	Sosialyavi cəhətləri _____ _____ _____
Başqaları onun haqqında nə deyir _____ _____ _____	Başqaları onun haqqında nə deyir _____ _____ _____

LAYIHƏ

4. Təkliddə gəldiyin qənaətləri qrupda yoldaşlarınla müzakirə et və ümumi qənaəti gölün.

RZANIN QUTUSU

Bir dövlətli kişinin iki oğlu var idi: birinin adı Əhməd, o birisinin adı Səməd idi. Bu iki qardaş atalarının sağlığında bir-birini artıq dərəcədə sevdilər və atalarının hörmətini saxlayardılar. Bir gün bunların atası vəfat etdi. Atalarının ölümündən sonra bu iki mehriban qardaş atalarından qalan dövləti öz aralarında iki yerə böldülər. Bölgüdə bir qədər sonra böyük qardaş özü üçün toy eləyib, külfət sahibi oldu. Balaca qardaş isə dövlətin hamısını nağd pul eləyib, alış-veriş üçün Hindistana getdi. Balaca qardaş özü üçün ticarət edib pul qazandığı halda, böyük qardaş heç bir işlə məşğul olmayıb, atadan qalan dövləti xərcləməkdə idi. Bundan bir neçə il keçdi. Böyük qardaşın beş yaşında Rza adlı bir oğlu var idi. Rza ata və anasının sayəsində yaxşı tərbiyə almışdı. Atasının pullarını xərclədiyi halda, Rza əlinə düşən qəpiqləri bir qutuya yığmaqda idi. Əhməd kəsb etmədiyindən pulları qurtardı. Yavaş-yavaş özgədən borc alıb xərcləməyə başladı. Borc almaq eyib deyil, ancaq Əhməd aldığı vermədiyi üçün az zamanda cəmiyyətin hörmət və etibarından düşdü. Əhməd yavaş-yavaş ev şeylərini sat-

Övvələdən deyər bilərəm, bundan sonra nə baş verəcək?

Sənco, bu hələyədə nədən bolur edilir?

Bu sözün mənasını izah edə bilərəm? İzah edə bilməsən, məni sona qədər oxu və yenidən cəhd et.

Bu barədə sən nə düşünürsən?

mağa başladı. Bir tərəfdən də pul sahibləri Əhmədin yanına gəlib-gətməkdən tənqə gəlmişdilər. Buna görə də pulun sənədlərini divana verib qanun ilə pullarını istədilər. İndi zavallı kişinin olacağı yerdən kəsildi. Buna kömək edəcək adam yox idi. Bu halda qardaşı Səməddən belə bir teleqram aldı: "Daha öz şəhərimizə gəliyəm və sabah səni qonaq olacağam!"

Əhməd bu teleqramı alıb çox şad oldu və arvadına dedi:

– Qardaşım üçün tədərük gör. Sabah gəlib bizdə qonaq qalacaq. Bizə bu halımızda ancaq o kömək edə bilər. Çünki onun dövləti çoxdur.

86 İbrahimbəy Musabəyov. "Rzanın qutusu"

Təqdimatlar bitəndən sonra kollektiv müzakirələr aparılır. I hissədə təqdimatların müzakirəsi, II hissədə "Oxudan sonra"nın təlimatlarına (dərslik səh. 16) əsasən əsərdəki obrazların xüsusiyyətləri müqayisəsi ilə bağlı müzakirə aparılır.

Qiymətləndirmə meyarı					
Meyarlar	5	4	3	2	1
Nitqindəki yeni sözlərdən istifadə					
Obrazları başlıca xüsusiyyətinə görə müqayisə					
Fikri əsaslandırmaq məqsədi ilə əsərdən parçanın nəql edilməsi					
Əsərin ideyasının müəyyən edilməsi					
Müzakirələrdə fikirlərə münasibət					
Əməkdaşlıq					

Əhməd
obrazı

Səməd
obrazı

LAYIH

**Teymur Elçin. “Qarğanın məktəbi”, Əzizə Əhmədova. “Ana laylası”
(Ayrı-ayrı əsərlərdəki əsas obrazların oxşar və
fərqli cəhətlərinin müəyyən edilməsi)**

Dərsin məqsədi

1. T.Elçinin “Qarğanın məktəbi” və Ə.Əhmədovanın “Ana laylası” hekayələrini oxuyarkən lüğətdən istifadə etməklə tanış olmayan sözlərin mənasını müəyyən edir. (1.1.1.; 1.1.2.)
2. Hər iki əsərdə obrazların xarakterindəki başlıca xüsusiyyətləri aydınlaşdırır, onları müqayisə edir. (1.2.2.)
3. Tədqiqatların nəticəsi ilə bağlı şifahi təqdimatlar edir. (2.1.1.)
4. Müzakirələrdə dinlənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Şagirdin təlim marağının yüksəlməsi məqsədi ilə məktəbli dostla müraciət olaraq yazılmış mətnə istədiyiniz qədər yaradıcı yanaşa bilərsiniz.

Sınıf iki yarımqrupa ayrılır. Hər yarımqrup özünü də iki qrupa bölünür. I əsəri iki qrup, II əsəri də digər iki qrup oxuyur və obrazların səciyyəvi cəhətlərini müəyyən edirlər. Sonra eyni əsər üzrə araşdırma aparmaq üçün qruplar birləşir və nəticələrini qarşılaşdırıb, yekun qərar qəbul edirlər. Təqdimat hazırlanır və təhvil verilir. Nəticələr qarşılaşdırılıb, yekun qərar qəbul edilir. Hər yarımqrup I əsəri oxuyaraq təqdimat edir. Cədvəl üzrə əsas obrazları və onları səciyyələndirən cəhətləri müəyyən edir.

**TEYMUR ELÇİN. “QARĞANIN MƏKTƏBİ”,
ƏZİZƏ ƏHMƏDOVA. “ANA LAYLASI”
(AYRI-AYRI ƏSƏRLƏRDƏKİ ƏSAS OBRAZLARIN OXŞAR
VƏ FƏRQLİ CƏHƏTLƏRİNİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ)**

*Obrazları
əlaqələndirmək,
müqayisə etmək
bacarığı nə üçün
lazımdır?*

Məktəbli dost! Bundan əvvəlki dərstdə son bir əsərdən iki obrazı qarşıtlıq müqayisə etdin. Onların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirdin. Bu dərstdə isə ayrı-ayrı əsərlərin qəhrəmanlarının başlıca xüsusiyyətlərini müəyyən edəcəksən, onları qarşılaşdıracaq, oxşar və fərqli cəhətlərini aşkar edəcəksən. Ola bilər ki, oxuduğun bir əsərdə əsas obraz yüksək dəyərlərin daşıyıcısı, digər əsərdə isə mənfi cəhətlərin sahibi olsun. Yaxud hər iki əsərin əsas obrazları əsasən müsbət, ya da mənfi keyfiyyətlərə malik olsun. Biz bir əsəri digər əsərlə əlaqələndirməyi, oxuduğumuz əsərin qəhrəmanını özümüzə, tanış olduğumuz insanlarla müqayisə etməyi öyrənirik. Bununla da oxuduğumuz bədii nümunələrdən ibrət götürürük.

Tapşırıq 1.

1. Təqdim edilən “Qarğanın məktəbi” və “Ana laylası” əsərlərini oxumazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri aparmağı unutma.
2. Bədii nümunələrin oxu. Hər iki əsərdəki obrazları müəyyən edib adlarını xanalar yaz.
3. Obrazların başlıca xüsusiyyətləri ilə bağlı təqdim edilən cədvəlin uyğun gələn xanalarında da qeydlər apar.
4. Cədvəlləri əlaqələndirib oxşar cəhətləri olan obrazları müəyyən et.
5. Həmin cədvəlləri təkrar əlaqələndirməklə fərqli cəhətləri olan obrazları müəyyənləşdir.

rən cəhətləri müəyyən edir. Aşkar edilmiş məlumatlar uyğun xanalara daxil edilir. Obraz və ona aid olan səciyyəvi cəhətin kəsişdiyi damaya bir “+” işarəsi yazılır. Bu təlimatlar şagirdə dəqiq çatdırılır.

Unutmayın: Təlimatlar verərkən bütün şagirdlərin diqqətinin sizdə olduğuna əmin olun. Hər bir kəs təlimatı başa düşdüyünə əmin olandan sonra tapşırığın icrasına başlamaq üçün vaxtı elan edin. Əgər təlimat şagirdə aydın olmasa tapşırığın icrası üçün ayrılmış vaxt səmərəsiz istifadə edilmiş olacaq. Təlimat verilərək onun qısa cümlələrlə çatdırılması, aydın, mərhələli olmasını təmin edir.

LAYLA

QARĞANIN MƏKTƏBİ

Gözəl yaz günlərindən biri idi. Məşədə canlanma var idi. Uçuş gələn quşlar artıq özlərinə yuva qurur, bala çıxarmağa hazırlaşır. Sərçələrin, bildirçinlərin, dolaşaların, bülbüllərin nəğməsi meşəyə yayılmışdı.

Bir gün meşəyə xəbər yayıldı ki, qarğa "məktəb" açib quşlara dil öyrətmək istəyir. Xəbərdən sevincək olan quşlar qarğadan dərsləməyə gəldilər.

Qarğa dərsləməyə başladı, nə başladı. Əvvəlcə sərçəni çağırırdı. Sərçəyə möhkəm bir dimdik vurub dedi:

– Qarr, qarr elə, qarr elə!

Sərçə isə öz dilində cıkkıldadı:

3.1. BÖLÜMÜ (NƏSİL)DƏN ÖZGƏN OLAN QARĞA 91

ANA LAYLASI

Kəndin kənarında cavan bir meşə vardı. Məşənin salındığı vaxtı çoxları xatırlayırdı. Şüvərək ağaclar cərgəyə boy atmış, qol-budaq uzatmışdılar. Günlərin bir günü kəndin adamları gördülər ki, ökələn sahə əmaliyyəti bir meşə olub. Bu ara meşədən qarğalar xəbər tutdular, qarlıdayıb aləmə sos saldılar. Quşlar, heyvanlar axşab cavan meşəyə gəldilər. Yuva tikməyə, məskən salmağa başladılar. Cavan meşənin tozu heyvanlar bəlaladı, körpə quşların səsi meşəni başına götürdü. Sakit meşə birdən-birə canlandı, səsləndi. Quşlar pırıdayıb ağacdan-ağaca qonur, kolların dibində əşalənib özlərinə yem axtarırdılar. Heyvanlar, quşlar körpə balalarını bəsləməyə başladılar.

Kirpi nöyi isə çəpə-çəpə yuvasına dərtdi. Sığırçılar, qaranquşlar hara isə uçub gedir, ağzlarında yem tezco da yuvalarına qayıdırdılar.

Bir gün Qarğa Kirpiyə dedi:

– Ay Kirpi bacı, hardasan, çoxdan gözüme dəymirsen?

Kirpi başını qaldırdı, qonşusu qarğanı gördü dedi:

– Hec soruşma, Qarğa bacı, başımı qaşımağa macal tapıram.

– Niyə ki?

– Qarğa tövçübləndi.

– Başını qatan nədir? De, bəlkə, köməyim dəyir! De!

– Balalarım. Elə də çox yeyirlər ki, yuvaları yemək götürməkdən yorulmuşam. Gədiməm yemə də yem axtarmağa. Nə edim? Körpələri aç qoya bilərəm ki?!

– Hə, belə də, üroyini qısma, elə mən özüm də sonin günündəyəm.

– Yəni sən də balaların belə çox yeyir? Hec inana bilərəm.

– Məşallah de, körpələri göza gətirərsən, – Qarğa yem qaşımağdan yorulmuş ana Kirpiyə açıqlandı.

– Elə bilirsən, təkə son yem daşıyırsan? Mən bərdacə otutub baxıram. Hamı daşıyır. Hələ qaranquşlardan xəbərini yoxdur. Körpə qaranquş elə ağcözdür ki! Yazıq anaları bütün günü rahatlıq bilmirlər.

– Hə, hə, düz deyirsən! Mən də görmüşəm, sən dimdikli ağzlarını dudək kimi açıb dururlar. Hövsələləri çatdır, titroya-titroya yem gözləyirlər.

– Görən, bu qədər yemi necə yeyirlər, onlara ağırlıq eləmir?!

– Ağırlıq eləməz ki...

94 Özlə Ölməyə. "Ana laylası"

Qruplar öz fəaliyyətlərini yekunlaşdırdıqdan sonra təqdimatlar dinlənilir. Lövhəyə asılmış təqdimatlar qarşılaşdırılır. Yanaşı asılır. Cədvəl 2 lövhəyə çəkilib (yalnız xətləri). Şagirdlərin iş-tirəki ilə obrazların siyahısı cədvələ daxil edilir. Hər əsərdən obrazın xüsusiyyəti müvafiq xanaya yazılır. Sonda oxşar cəhətli heyvanlar müəyyən edilir. Fərqli cəhətli heyvanların adı seçilir.

Qarğa – hər iki əsərdə qəzəblidir, həm də başqalarının işinə qarışandır.

"Ana laylası" – əsərində kirpi ilə qaranquş qayğıkeşdir.

"Qarğanın məktəbi" – əsərində bülbüllə dolaşa qururludur. Qalanlarının da xüsusiyyətləri sadalınır və fərqli cəhətlər sırasına daxil edilir.

Cədvəl 1

Meyarlar	Qəzəbli	Qorxaq	Zəhmətkeş	Xeyirxah	Yazıq	Qürurlu	Şən	Başqasının işinə qarışır	Məhəbbətli	Qayğıkeş	Yalan
Obrazlar											
Qarğanın məktəbi. T.Elçin											
Sərçə		+									
Qarğa	+										
Bildirçin					+						
Tutuquşu											+
Bülbül						+					
Dolaşa						+					
Ana laylası											
Kirpi										+	
Qarğa	+							+			
Qaranquş			+								
Sığırçin										+	
Dovşan				+							
Bülbül							+		+		

Cədvəl 2

	Qarğanın məktəbi	Ana laylası
Qarğa	qəzəbli	qəzəbli və hər kəsə müdaxilə edən
Bülbül	qürurlu	şən
Dolaşa	qürurlu	-
Kirpi	-	qayğıkeş
Qaranquş		qayğıkeş
Tutuquşu	yaltaq	-
Bildirçin	yazıq	-
Sərçə	qorxaq	-

Kollektiv müzakirə yolu ilə aparılan ümumi məsləhətlər nəticəsində tərtib edilmiş cədvəl hər qrupun təqdimatı ilə müqayisə edilir. Cədvəl 2-də verilən doğru variantı ən çox uyğun gələn qrup işi qiymətləndirilir, mükafatlandırılır (alqışla, bonusla və s.).

Nəqlətmə xarakterli essədə obrazın yaradılması

Dərsin məqsədi

1. Cəsarət tələb edən əhvalatı, haqqında yazacağı essədəki obrazların başlıca xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir. (1.2.2.) 2. Obrazla əlaqədar fikirlərini məntiqi ardıcılıqla təqdim edir. (1.2.2.) 3. 0,5–1 səh. həcmində esse yazır. (3.1.3.)

– Uşaqlar, heç olubmu ki, həyatınızda elə bir hadisə baş versin ki, həmin vaxtda sizdən cəsarət tələb olunsun?

Hamımız keçmişdə baş vermiş hadisələr haqqında düşünərək cəsarətli olmağı tələb edən bir hadisəni xatırlayaq.

Dərslik səh. 102-də tapşırığın icrasına başlayaq. Bundan əvvəl isə gəlin məsləhətləşək. Bu tapşırığı cütlərdə yerinə yetirmək istəyirsiniz, yoxsa qruplarda? Bəlkə, kimsə fərdi şəkildə çalışmaq istəyir?

Şagirdlər belə müəyyən edilir: fərdi şəkildə çalışmaq istəyənlər bir tərəfdən, tək işləmək, cütlərdə çalışmaq istəyənlərə isə ikilikdə fəaliyyət göstərmək üçün şərait yaradılır. Müəllim həm cütlərlə, həm fərdi, həm də qrup işinə nəzarət edir. Boşluqlar gördükdə replika və suallarla onları məsələ üzərində düşünməyə sövq edir.

NƏQLETMƏ XARAKTERLİ ESSEDƏ OBRAZIN YARADILMASI

*Nəqlətmə
xarakterli essədə
obrazların nə kimi
rolu var?*

Nəqlətmə xarakterli mətnlərdə müəllif öz oxucusunu xəyalında canlandırıdığı zaman və məkana aparır. Nəqlətmə xarakterli esse yazarkən həyatında baş vermiş hadisəni yadına salıb qələmə alır. Yaxud başqalarının qarşılaşdığı hadisələr əsasında yeni bir mətn yaradır. Bununla da sənin özünün, yaxud da başqa obrazların dilindən söylənən nəqlətmə xarakterli mətn meydana çıxır.

Tapşırıq 1.

1. Həyatında baş vermiş və səndən cəsarətli olmağı tələb edən bir əhvalatı yadına sal. Ona başlıq ver. Həmin hadisədə iştirak etmiş insanların obrazlarını aşağıda verilən sxemə əsasən təsvir et:

1. Obrazları adlandır.
2. Təsvir xanasında obrazların xarici görkəmlərini təsvir et.
3. Obrazların məqsədlərini müəyyən et.
4. Obrazların düşüncələri haqqında qeydlər apar.
5. Obrazların dilindən söylənən, onların düşüncələrini əks etdirən cümlələri qeyd et.
6. Obrazlar hansı hərəkətləri ilə hiss və düşüncələrini nümayiş etdirirlər? Bu barədə də qeydlər apar.
7. Obrazlar haqqında başqaları nə danışıq? Bunları müvafiq xanaya yaz.
8. Digər məsələlərlə bağlı istədiyin qeydləri apar.

* Nümunəni başqa formada ələvələ etmək də tərtib edə bilərsiniz (səh. 84).

100 Nəqlətmə xarakterli essədə obrazın yaradılması

Şərh. Dərsin forması ilə bağlı şagird rəyini öyrənmək, öyrənmələrin strategiya seçiminə cəlb edilməsi baxımından çox əhəmiyyətlidir. Bu şagirdlərə fərdi yanaşma baxımından da uğurlu strategiyadır.

Tanınmış psixoloq Hovard Qardner dərketmənin 8 üsulu olduğunu göstərib. Bu üsullardan ikisi fərddaxili və fərdlərarası hesab edilir. Fərddaxili dərketməsi iti olan uşaqlar təklikdə daha yaxşı düşünür və səmərəli işləyir.

Lakin bu, heç də belə şagirdlərin daim təcridolunmuş şəkildə fəaliyyət göstərməsi kimi qəbul edilməməlidir. Sadəcə, şagirdin buna ehtiyacı yarananda, bu şəraiti yaratmaq təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edir.

Fərdlərarası dərketməsi iti olan şagirdlər daha çox qrupda işləməyə üstünlük verirlər.

Vaxt bitəndə müəllim fikir mübadiləsini təşkil edir. Hər fərd, cüt, yaxud qrupun təqdimatı dinlənir.

7-ci bəndlə (obraz haqqında başqaları nə danışır?) bağlı şagirdlər təlimatlandırılmalıdır ki, digər obrazların həmin obraz haqqında dialoqları tərtib edilə bilər. Həmin bənd, həmçinin hər hansı başqa obrazın düşündükləri kimi də təqdim edilə bilər.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Obrazların başlıca xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi					
Obraz haqqında fikrin məntiqi ardıcılıqla təqdim edilməsi					
Təqdimat etmək mədəniyyəti					

3.2. BƏDİİ ƏSƏRİN QURULUŞU

Əzizə Cəfərzadə. “İki ana” (Nəqli xarakterli mətndə hadisələr və onların ardıcılığı)

Dərsin məqsədi

1. Əzizə Cəfərzadənin “İki ana” hekayəsini oxuyarkən tanış olmayan sözlərini mənasını lüğətdən istifadə etməklə müəyyənləşdirir, müzakirə və təqdimat zamanı nitqində istifadə edir. (1.1.1.; 2.1.1.)
2. Nəqli mətni hissələrə ayırır. (1.1.3.)
3. Əsərin mövzu və ideyasını müəyyənləşdirir. (1.2.4.)
4. Əsərin hissələri ilə bağlı fikirləri aydın, ardıcıl sərhədlir. (2.1.2.)
5. Əsərin hissələri ilə bağlı müzakirədə söylənilən fikirlərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Şagirdlərin təlim marağını yüksəltmək üçün verilmiş giriş sözü yararlıdır. Bu məqsədlə həmin mətnə istədiyiniz qədər yaradıcı yanaşa bilərsiniz (səh. 101). Fərdi iş formasından istifadə etməyə üstünlük versəniz, səhifə 101-də təqdim edilmiş cədvəl və ya onun kserosurəti şagirdlərə təqdim edilir, ya da şagirdlərdən həmin cədvəli ədəbiyyat dəftərinə çəkmək xahiş olunur. Mətnin oxusu üçün vaxt müəyyən edilir. Mətnə 215 söz olduğundan əsərin oxusuna tam artıqlaması ilə 3–5 dəqiqə kifayət edir. Lakin şagirdlər mətni düşünərək oxuyacaqlarından onların əlavə vaxta ehtiyacları var. Sınıfın səviyyəsini nəzərə almaqla 10–15 dəqiqə vaxt müəyyən edilə bilər.

3.2. BƏDİİ ƏSƏRİN QURULUŞU

Bədii əsərlərdə quruluşun nə kimi rolu var?

Nəqlətmə xarakterli mətnlər giriş, əsas hissə və nəticə cərgisində bir neçə hadisənin ardıcıl düzülməsi ilə yaranır. Oxuduğun bədii nümunədə hadisələrin ardıcılığını müəyyənləşdirmək çox əhəmiyyətli bacarıqdır. Bu, mətnin dərk olunması və nəql edilməsi işini xeyli asanlaşdırır.

Hadisələrin sırasını müəyyən etməkdə açar sözlər yardımçınız ola bilər: *bir dəfə, bir müddət sonra, sonra, axırda, nəhayət* və s. Bu sözlər mətnin hissələrini bir-birindən ayırmağa kömək edir.

ƏZİZƏ CƏFƏRZADƏ. “İKİ ANA” (NƏQLƏTMƏ XARAKTERLİ MƏTNDƏ HADISƏLƏR VƏ ONLARIN ARDICILLIĞI)

Tapşırıq 1. Əzizə Cəfərzadənin “İki ana” hekayəsini oxumazdan əvvəl oxuya hazırlıq işi apar. Mətni oxu. Aşağıda verilən cədvəlin surətini çıxart, yaxud dəftər vərəqinə çək. Əsərdəki hadisələri müəyyən edib cədvəldə ardıcılıqla qeydlər apar.

Yaranmış problem
Hadisə 1
Hadisə 2
Hadisə 3
Hadisə 4

3.2. BƏDİİ ƏSƏRİN QURULUŞU 101

Bütün şagirdlər mətni oxuyub hadisələri müəyyən etdikdən sonra (səh. 101-də verilən cədvəle əsasən) fərdləri qruplarda birləşdirin. Qrup müzakirəsinə cəlb edin. Şagirdlərin öz mövqelərini müdafiə etməsi, fərqli fikirlərə hörmət müzakirənin baş tutması üçün çox əhəmiyyətlidir. Qruplar vahid qərar qəbul edəndən sonra qrup təqdimatları başlanır. Hər qrup öz variantını təqdim edir. Lövhdə həmin cədvəli çəkin, lakin cədvəli çəkərkən xananı da enli çəkin ki, şagirdlər hər hadisə ilə bağlı öz variantlarını yazarkən kifayət qədər zaman, məkan olsun.

LAYIHƏ

Mətnə 215 söz var. Mətnin oxusuna və hadisələrin müəyyən edilməsinə 10 dəqiqə vaxt ayrıla bilər. Sınıfın hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq müəllim vaxtı azalda və yaxud artırma bilər.

Fikir mübadiləsi aparılır, nəticələr müzakirə edilir. Fərqli fikir söyləyənlər fikirlərini əsaslandırır. Əsərin ideyası üzərində də fikir mübadiləsi təşkil edilir.

Şagirdlərin müəlliflə tanışlığına şərait yaradılır. İKT imkanlarından geniş istifadə etməklə Ə.Cəfərzadə haqqında PP təqdim edə bilərsiniz.

İKİ ANA

Gülyaz Küdrünün göy düzündən göy yığırdı. Azacıq aralı buludun yaşıllıqlara saldıqı kölgə altında qoyduğu südümər körpəsi yatırdı.

Birdən azacıq aralıdan qopan gurultu Gülyazın nəzərini cəlb etdi. O döndü... Bir sürü ceyran gurultuyla dərədən çıxıb düzənlik boyu Gülyaza tərəf qaçırdı. Lakin sürü başçısı Gülyazı görəndə bir anlığa dayandı və istiqaməti dəyişdi. Gülyazın həssas qəlbindən ana fəğanı qopdu. Ceyranlar onun südümər balasını tapdalayacaq... körpə dırnaqlar altında didiləcəkdi. O qaçmağa başladı. Lakin dəstə qundağa çatınca nədənsə birdən-birə durdu. Gülyaz bir bala ceyranın bürəyib üzüyü qoylu yıxıldığını gördü:

– Ah... deyə fəryad etdi. Ceyranlar yıxılan balanı və yatan qundağı dövrəyə alıb durdular. Lakin Gülyazın yaxınlaşdığını görüncə ürküb qaçmağa başladılar. Bala ceyran isə qalxa bilmədi. Başını sürünün getdiyi tərəfə çevirdi. Zərif boynunu uzadıb mələdi.

Sürüdən bir ceyran geri qaldı. O da ana idi. O da balasına səs verdi.

102 Əzizə Cəfərzadə, “İki ana”

Yaranmış problem
Çağa təhlükədə
(Ceyranların südümər körpənin yatdığı istiqamətə qaçması)

Hadisə 1
Bala ceyranın bürəməsi

Hadisə 2
Ceyran sürüsünün hürkməsi

Hadisə 3
Ana ceyranla bala ceyranın təlaşı

Hadisə 4
Analarla balaların qovuşması

Meyarlar	5	4	3	2	1
Mətnə hadisələrin müəyyən edilməsi					
Əsərin ideyasının müəyyən edilməsi					
Təqdimat əsasında yeni sözlərdən nitqində istifadə					
Fikirlərin aydın-ardıcıl çatdırılması					

“Zəhmətlə qazanılan pul” (Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. “Zəhmətlə qazanılan pul” nağılını oxuyarkən öyrəndiyi yeni sözləri təqdimat zamanı və müzakirələrdə nitqində istifadə edir. (1.1.1.; 1.1.2.; 2.1.1.)
2. Mətnə ayrı-ayrı hadisələri və onların ardıcılığını müəyyən edir. (1.1.3.; 2.1.2.)
3. Əsərin ideyasını aydınlaşdırır. (1.2.4.)
4. Müzakirələrdə söylənilən fikrə münasibət bildirir. (2.2.1.)
5. Əsərin sonluğuna fərqli münasibət bildirir. (3.1.1.)

Dərsliyin 103-cü səhifəsindəki giriş sözə yaradıcı yanaşmaqla əvvəlki dərslə əlaqənin yaradılmasına və şagirdin təlim marağının yüksəlməsinə nail ola bilərsiniz. Kollektiv oxu forması məqsəduyğun hesab edilir. Əsərin oxusu rollu oyunlar üsulu ilə təşkil edilə bilər. Oxu başa çatdıqdan sonra şagirdlər qruplaşaraq əsərdəki hadisələrin ardıcılığını müəyyən etmək üçün səh. 104-də tapşırıq 1-in icrasına cəlb edilir.

Hadisələrin ardıcılığının bu növünü müəyyən etmək bir qədər mürəkkəb olduğundan bu tapşırığın icrasının qruplarda aparılması məsləhətdir.

Təlimdə çətinliyi olan şagirdlər

Qrup tərkibində uşaqlar əyləşərkən çalışırlar ki, çətinliyi olan uşaqlar ən istedadlıların yanında əyləşsinlər. Uşaqların bu cür yerləşdirilməsi hər kəsin müzakirəyə cəlb edilməsinə şərait yaradır.

148

Gülyaz bunu görəncə durdu. İndi hər iki körpə ceyranla Gülyazın arasında qalmışdı. Qadın ceyrana acıdığından bir addım da atmırdı. Bala ceyran mələyib çağırır, ana ceyran isə insanı görüb yaxınlaşmağa qorxur, lakin gedə – ayrılma da bilmirdi. Yazıq-yazıq mələyirdi.

Bu aralıq bala ceyran daşa dəyib sıyrılan qıçını güclə sürüyə-sürüyə anasına doğru getdi. Ana ceyran ürəklənib yanaşdı və ürkək baxışlarla ətrafını, Gülyazı nəzərdən keçirərək əziz balasını əmizdirməyə başladı.

Gülyaz da körpəsinə yanaşdı. Gözləri ceyranlarda ikən balasını qaldırdı və oyanan körpəsinə süd vermək üçün yaxasına açdı.

Onlar hər ikisi ana idi...

Əzizə Cəfərzadə

Tapşırıq 2. “İki ana” əsəri ilə yazıçı öz oxucusuna nə demək istəyib? Əsərin ideyasını müəyyən et.

Yaradıcı təbiiyyətə:

Sinifdən xaric oxu materiallarından Mobil Quluzadənin “Ana məhəbbəti” şeirini oxu, hadisələrin ardıcılığını müəyyən et.

“ZƏHMƏTLƏ QAZANILAN PUL” (Əsər üzərində iş)

Sən artıq bilirsen ki, nəqli mətnlər müxtəlif hadisələrdən ibarət olur. Əvvəlki dərstdə sən nəqli mətnə hadisələrin ardıcılığını müəyyən etməyi öyrəndin. Bildin ki, istənilən nəqli mətn ayrı-ayrı əlaqəli hadisələrdən ibarətdir. Müəllif də həmin hadisələri müəyyən ardıcılıqla düzməklə nəzərdə tutduğu əsas fikri oxucusuna çatdırır. Əvvəlki dərstdə oxuduğun “Ana laylası” mətnində hadisələrin sadə ardıcılıqla düzüldüyünü müəyyən etdin. Lakin elə düşünmə ki, bütün nəqli mətnlərdə hadi-

3.2. BƏDİ ƏSƏRİN QURULUŞU 103

Qrup üzvlərinin masa arxasında yerləşdirilməsi

– təlimdə çətinliyi olan şagirdlər

– istedadlı şagirdlər

LAYIH

Böyük, yaxud kiçik qruplarla iş forması seçmək qərarını sinifdə istedadlı şagirdlərin səviyyəsi və təlimdə çətinlik çəkən və istedadlı şagirdlərin sayından asılı olaraq müəyyən edə bilərsiniz. Təqdimat zamanı şagirdləri yeni sözlərin istifadəsinə yönəldin.

Fərdi	Qrup
1) Rollu oyunda rolunu gözəl ifa edənlər	Holistik qiymətləndirmə sxeminə əsasən
2) Müzakirələrdə fəal olanlar və məntiqi fikirlər yürüdənlər	

ZƏHMƏTLƏ QAZANILAN PUL (nağıl)

Biri vardı, biri yoxdu, varlı bir kişi var idi. Kişinin tənbel bir oğlu vardı. Zəhmət nə olduğunu heç bilməzdi: yeyərdi, içərdi, geyinib gəzərdi. Atasının pullarını da necə gəldi xərcləyərdi.

Ata oğlunu əməyə alışdırmaq istədi. O, oğlunu qonşu kəndə apardı, ildə bir qızıla onu muzdurluğa verdi.

Sonça, bu oğlanın aqibəti necə olacaq?

Tənbel muzdurluq eləmək istəmirdi. Oğlanın ağası bilirdi ki, oğlan varlı-karlı evin uşağıdır. "Niyə bu oğlanı başqaları kimi işləməyə məcbur edim? Onu, yəqin ki, bura işləmək üçün gətirməyiblər. Əgər işlədib onu əldən salsam, atasının mənə acığı tutar".

Ağa tənbeli işləməyə məcbur etmədi. Onu yaxşıca yedizdirir, yaxşıca geyindirirdi.

İl başa çatdı. Ağası tənbelə bir qızıl verib evlərinə yola saldı.

Atası soruşdu:

– Hə, oğlum, işlədin?

– İşlədim.

– Haqqını aldın?

– Aldım.

– Pulı mənə

ver.

Oğlan ağasından aldığı qızıla atasına uzatdı. Ata pulu alıb çaya atdı. Oğul atasının bu qəribə hərəkətinə fikir vermədi.

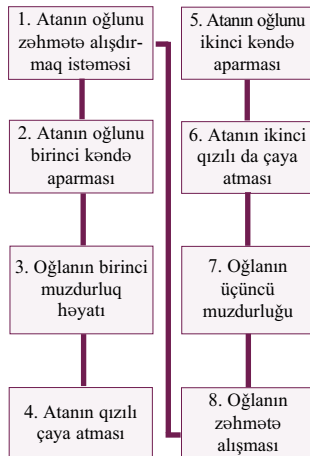
Atası dedi:

– Hə, oğlum, bir il də işlə!

3.2. BƏDİL ƏSƏRİN QURULUŞU 105

Əsərin ideyası və sonluğunun müzakirə edilməsi fərdi olur.

Qiymətləndirmə 2 formada aparılır.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Yeni sözlərdən istifadə					
Hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi					
Əsərin ideyasının aydınlaşdırılması					
Müzakirələrdə fəal iştirak					

Mətnə 373 söz,
kənarda 27 söz var.

LAYIH

Nəqlətmə xarakterli essədə hadisələrin ardıcılığı

Dərsin məqsədi

1. Cəsarətli olmağı tələb edən bir əhvalatla bağlı yazacağı nəqli essədə baş verəcək ayrı-ayrı hadisələri müəyyən edir. (1.1.3.)
2. Yazacağı essədə vəş verən hadisələr ardıcılığını təqdim edərkən fikirlərini aydın və ardıcıl (xronoloji, səbəb, nəticə) təqdim edir. (2.1.2.)
3. 0,5 səhifə həcmində esse yazır. (3.1.3.)
4. Nəticələrlə bağlı təqdimat edir. (2.1.1.)

Əvvəlki dərslərdə sizdən cəsarət tələb edən bir əhvalatla bağlı nəqli essenin yazısına hazırlıq işi aparmışdıq. Həmin dərstdə əhvalatda iştirak edən obrazlar və onların xüsusiyyətlərini müəyyən etmişdik. Bu gün də sizdən cəsarət tələb edən essenin yazılmasına hazırlıq işini davam etdirəcəyik. Yəqin ki, həmin dərstdə təkliddə işləmək istəyənlər fərdi, ikilikdə işləmək istəyənlər cütərdə, çoxluqda işləmək istəyənlər isə qruplarda bu vəzifənin öhdəsindən gəldi. Keçən esseyə hazırlıq dərslərində kim hansı formada işləmişdisə, öz yerini alsın. Hər kəs öz yerini alandan sonra keçən dərs işlədikləri vərəqləri onlara qaytarın. Ədəbiyyat dəftərində işləyənlər həmin səhifəni açır. Hər fərd, cütlik, yaxud qrup əvvəl yazdıqlarından istiqamətlənərək yazacağı nəqli essədə hadisələri müəyyən edir, onları xronoloji və səbəb-nəticə ardıcılığı ilə düzmək üçün işlər aparır. Bunun

NƏQLƏTMƏ XARAKTERLİ ESSEDƏ HADISƏLƏRİN ARDICILIĞI

Nəqlətmə xarakterli essədə hadisələr hansı ardıcılıqla tərtib edilir?

Nəqlətmə xarakterli mətnlər girişdən nəticəyə qədər müxtəlif hadisələrin ardıcılığından ibarətdir.

Nəqlətmə xarakterli esse yazmadan əvvəl sən də haqqında danışılacaq hadisələr üzərində düşünməli, onları ardıcılıqla düzməyi bacarmalısan.

Nəqlətmə xarakterli mətnlərdə hadisələr, əsasən, xronoloji ardıcılıqla düzülür. Yəni birincidən sonuncuya qədər hadisələr hansı ardıcılıqla baş verib, o ardıcılıqla da nəql edilir.

Nəqlətmə xarakterli mətnlərdə istifadə edilən digər ardıcılıq səbəb-nəticə ardıcılığıdır. Əvvəl baş verən hadisənin səbəbi göstərilir, sonra nəticə təqdim edilir.

Təpşiriq 1. Səndən cəsarətli olmağı tələb edən əhvalatla bağlı yazacağın nəqli esseyə əvvəlki dərstdə başlıq verməsin. Essenin əsas obrazlarını da müəyyən etməsin. Həmin essədə girişdən sona qədər baş verən hadisələri müəyyənəndir. Onları təfəssil ilə yaz, açar sözlərdən istifadə etməklə xronoloji ardıcılıqla düz.

Əvvəlcə hadisənin səbəbini göstər, sonra onun nəticəsini təqdim et. Essədə təsvir olunan kiçik hadisələri aşağıdakı sadə ardıcılıq sxemi üzrə düz.

108 Nəqlətmə xarakterli essədə hadisələrin ardıcılığı

üçün şagirdlərə 15–20 dəqiqə vaxt verilir. Vaxtla bağlı qərar qəbul edərkən sinfin səviyyəsi nəzərə alınır. Şagirdlər yazıya hazırlıq işi apardıqları müddətdə onlara yaxınlaşın və ehtiyac duyduqları məsələlərlə bağlı replika və suallarla onları məqsədə doğru istiqamətləndirin.

LAYIH

Şagirdlər bu sxemi dəftərlərinə çəkir və onun üzərində iş aparırlar.

Hadisə 1

Hadisə 2

Hadisə 3

Hadisə 4

“ÇİLLƏLƏR”
(NƏQLETMƏ XARAKTERLİ MƏTNLƏRDƏ HADİSƏLƏRİ MÜƏYYƏN ETMƏKLƏ ONU HİSSƏLƏRƏ AYIRMA)

Noqletmə xarakterli əsərlər beş hissəyə ayrılır: əsərin başlanğıcı; ziddiyyətin yaranması; zirvə; ziddiyyətin açılması və əsərin sonu. Əsəri təşkil edən hadisələr də **səbəb-nəticə ardıcılığı** ilə bağlanır.

Dərs ərzində bu məsələlərə daha yaxından tanış olacaqsan.

Əsərin başlanğıcı

Bu hissədə əsərdə iştirak edəcək bütün əsas obrazlar təqdim edilir.

Onların qarşılıqlı münasibətləri, məqsədləri, əsas xüsusiyyətləri haqqında ilkin təsəvvür yaranır. Əsas obraz və onun vəzifələri aydınlaşır. Hadisələrin bir-birinə bağlanmağa başlaması ilə bu mərhələ bitir.

Hazırlıq işləri bitəndən sonra şagirdlərin təqdimatları dinlənir.

Təlimdə çətinlik çəkən şagirdlərlə bağlı qeyd. Təlimdə çətinliklərlə üzləşən şagirdlərin cütlərdə işləməsi daha məqsədəuyğundur. Belə şagirdlər təkliddə tapşırığın keyfiyyətlə yerinə yetirilməsində çətinlik çəkir, qruplarda isə çoxluğun içərisində kölgədə qalırlar. Bu dərslərdə iş formasını seçərkən şagirdlərə sərbəstlik verilməsinə baxmayaraq, onlara tövsiyələrinizi verməkdə davam edin. Məsələn, “Nadir, sən Çingizlə birlikdə tapşırığı yerinə yetirərsən?”

Meyarlar	5	4	3	2	1
Essədə baş verən hadisələrin müəyyən edilməsi					
Hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi					
Nəticələrin təqdim edilməsi					

“Çillələr”

(Nəqlətmə xarakterli mətnlərdə hadisələri müəyyən etməklə onu hissələrə ayırma)

Dərsin məqsədi

1. “Çillələr” əfsanəsini oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır. (1.1.1.) 2. Əsəri hissələrə ayırmaq üçün hadisələri müəyyən edir. (1.1.3.) 3. Oxuduğu əsərin hissələri ilə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şəkildə şərh edir. (1.1.3.) 4. Əsərin hissələri ilə bağlı təqdimat edərkən yeni sözləri nitqində istifadə edir. (2.1.1.)

Girişdə verilən məlumata yaradıcı yanaşmaqla şagirdlərin öyrənəcəkləri məsələ ilə bağlı təlim marağının yüksəlməsini təşkil edin. Vaxt baxımından ehtiyatlı olun. Çünki bu dərstdə şagirdlər ciddi əlaqələndirmə fəaliyyəti yerinə yetirəcək. Bu da onlardan kifayət qədər vaxt tələb edir. 3 nəfərdən ibarət kiçik qruplarla iş forması seçmək əhəmiyyətli hesab edilir. Bununla hər bir şagirdin təlim prosesinə fəal cəlb edilməsini təmin etmiş olarsınız. Şagirdlərdən biri süjetin hər komponenti haqqında məlumatı oxuyacaq, ikincisi əsəri oxuyacaq, üçüncü isə müzakirələrin sonunda gəldikləri qənaətlə bağlı cədvəldə qeyd aparacaq.

ÇİLLƏLƏR (Əfsanə)

Sənco, bundan sonra insanlar nə edəcəklər?

Görülən işlər məqsədə çatmağa xidmət etdimi?

Qış adlı bir kişinin Böyük çillə, Kiçik çillə, Boz ay adlı üç oğlu var imiş. Qış əvvəlcə ilkini – Böyük çilləni qırx günlük səfərə göndərir ki, gedib el-obaları gözsün, dünyaya tamaşa eləsin. Görsün nə var, nə yox, adamlar necə yaşayır, necə işləyirlər?

Böyük çillə altıdan-üstədən bərk geyindi. Ağ qar yapıncısını da çiynlərinə salıb yola çıxdı. Az getdi, çox dayandı, çox getdi, az dayandı, axır ki, aralıq ayının, yəni dekabrın iyirmi ikisində gəlib el-obaya yetişdi.

Adamlar səhər yuxudan oyanıb çölə baxanda gördülər ki, paho, hər yan ağaqqaq qara bürünüb. O saat barmaqlarını dişlədilər ki, Böyük çillə gəlib çıxıb. Deməli, nə az, nə çox, düz qırx gün dağda-düzdə, kənddə-kəsəkdə bu öz qar atını belədən-elə, elədən-belə çapaq. Nə etməli, Böyük çillənin qarından-soyuğundan qorxub evin bir küncünə çəkilmək olmazdı ki! Bəs onda iş-gücün qulpundan kim yapışsın?!

Çuvalların ağzı açıldı, buğda götürülüb, səməni göyərtdi. Göyərtilmiş səməni taxta çanaqda, tabaqda döyülüb suyu sıxıldı. Yeddi qonşu evdən un alınıb bu səməni suyunda sıyıq, xamır iri tavada ocaq üstə qoyuldu. Başladılar səməni halvası bişirməyə. Halva bişənə yaxın onun içinə badam, qoz ləpəsi də salındı. Uşaqlar, cavanlar, qızlar, gəlinlər dəstə ilə səməni tavasının başına dolana-dolana səs-səso verib nəgmə oxudular:

Səməni, saxla məni,
İldə göyərderəm səni.
Səməniyə saldım badam,
Qoyurlar iş barmaq dadam...

Halva bişəndən sonra qara istiot, darçın, mixək, razıyana, ceviz, quluncan, badyan, qulsakəmər, zəncəfil, hil kimi ədviyyatları da döyüb ona qatdılar. Qoğalı, kündə şəklinə yumurlanmış halvanı qonşulara da payladılar. Halvanı elə böldülər ki, hər payda badam, qoz ləpəsindən də oldu. Axı bu, həmişə el içində xeyir-bərəkət rəmzi sayılıb.

3.2. BƏDİİ ƏSƏRİN QURULUSU 111

Bu əlaqələndirmə fəaliyyəti makro-idraki (böyük idraki) fəaliyyətdir. Şagirdlərin bu fəaliyyəti yerinə yetirməsi üçün nəzərə alınmalıdır ki, mətnə 706 söz var. Normal oxu bacarığı olan şagird bu mətni 7 dəqiqəyə oxuya bilər. Süjetin komponentlərinin şərhini ilə bağlı mətnə isə 252 söz var. Bunun oxusu üçün isə 3–4 dəqiqə kifayət edir.

Bütün göstərilənlər üzərində hər məsələ ilə bağlı düşünmək, müzakirə etmək, həqiqəti axtarmaq üçün də vaxt əlavə edilərsə, bu müddət 15 dəqiqədən az olmamalıdır. Cəmi problemin həlli üçün kiçik qruplara 25 dəqiqə optimal vaxt hesab edilir. Qrup işi üçün ayrılmış vaxt bitəndən sonra müəllim qruplara qırmızı qələmlər paylayır.

Xanım, ayağa dursana,
Boşqabı doldursana,
Yük dibinə varsana,
Boşqabı doldursana,
Xıdır yola salsana.

Uşaqlara qovutdan, boyanmış yumurtalardan, ərik, əncir, alma, armud qurusundan pay verildir. Pay verməyəni yenə də elə "Xıdır Nəbi" nəğməsi ilə yamanladılar:

Çatma, çatma, çatmaya,
Çatma yerə batmaya,
Xıdır payın kəsənin,
Ayağı yerə çatmaya.

Beləcə Kiçik çillənin iyirmi günlük ömrü qurtardı. Lovğa-lovğa gələn Kiçik çillə suyu süzülə-süzülə geri qayıtdı. O da yolda sonbeşikləri Boz ayla qarşılaşdı.

Boz ay baxdı ki, özündən böyük qardaşı Kiçik çillənin qanı yamanca qaradı. Hirsindən az qalır ürəyi partlasın. Dedi:

– Əziz qardaşım Kiçik çillə, sən də böyük qardaşımız Böyük çillə kimi insanların yanına xoş niyyətlə getməmişdin. Elə ikiniz də asaram-kəsəram deyirdiniz. Amma indi baxın, görün mən gedib nə eləyəcəyəm. Mən adamlar üçün bayram aparacağam. Əkinləri cücərdəcəyəm. Çöllərdə, düzlərdə ot-ələfi göyördəcəyəm. Bağ-bağçalarda gül-çiçək açıdacağam.

İki qardaş xudahafizləşib ayrıldı. Boz ay el-obaya gəldi. Bir ay ömrü olan, Bahar–Novruz bayramı gününəcən yaşayan Boz ay başladı hər çərşənbədə bir iş görməyə. Havaları qızdırdı. Suların şaxını sındırdı. Ağacları yuxudan oyatdı. Torpağın canını isitdi. Adamlar torpağın istilədiyini görüb onu şümləməyə, əkin-biçinə hazırlaşmağa başladılar.

Boz ayın çərşənbələrində həyətlərdə tonqallar yandırıldı. Adamlar "ağırlığım-ugurluğum tökülsün", – deyib bu tonqalın üstündən hoppanmağa başladılar.

Kiçik çillə nə üçün məqsədinə nail ola bilmədi? Nə üçün belə düşüncəyə?

Hadisələrin xronoloji ardıcılıqla düzəldiyini necə əsaslandırmaq olar?

3.2. BƏDİ ƏSƏRİN QURULUŞU 113

**Böyük Çillə ilə
Kiçik Çillənin
görüşü və Kiçik
çillənin lovğalığı**

Hazır şablonu lövhədə asmaqla şagirdlərə təqdim edir. Qruplar şablonda öz nəticələrini müqayisə edir. Aşkar etdikləri fərqləri qeyd edir.

Sinfin hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq müəllim tapşırığın icrasına ayrılmış vaxtı azalda və yaxud artırma bilər.

Özünüqiymətləndirmə zamanı qrupdaxili müzakirələr baş verir. Müəllim hər qrupa yaxınlaşır və prosesi müşahidə edir. Müzakirələri dinləyərək verilmiş şablondakı hər hansı məqamla razılaşmayan şagirdin fikrini kollektiv müzakirəyə çıxarır.

Belə hal müəllim üçün tapındır. Müəllim belə məqamlardan səmərəli istifadə etməli, fərqli fikrə necə hörmətlə yanaşmağın vacib olduğunu öz şəxsi nümunəsində nümayiş etdirməlidir. Bununla həm maraqlı müzakirə, həm də gözəl bir tərbiyə işi aparılmış olar.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Süjetin müəyyən edilməsi					
Təqdimat mədəniyyəti					
Nitqində yeni sözlərdən istifadə					
Fikirlərin aydın və ardıcıl şərh					
Əməkdaşlıq					

“Qaranquş əfsanəsi” (Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. “Qaranquş əfsanəsi”ni oxuyarkən çətin sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır və yazır. (1.1.1.)
2. Əsəri hissələrə ayırmaq üçün hadisələri müəyyən edir. (1.1.3.)
3. Əsərin süjeti ilə bağlı fikirlərini (mətn, qrafik cədvəl şəklində) aydın və ardıcıl şəkildə təqdim edir. (1.1.3.; 2.1.2.)
4. Əsərin sonluğuna fərqli münasibət bildirir. (3.1.1.)
5. Əfsanə və hekayəni müqayisə edir. (1.2.1.)

Müstəqil iş olduğundan fərdi iş üsulunu seçmək məsləhətdir. Müstəqil iş hər bir şagirdin mühüm məsələləri hansı səviyyədə etdiyini, onların təlimində hansı problemlərin olduğunu müəyyən etmək imkanı verir. Müəllim problemi ona görə aşkar etmir ki, şagirdi danlasın, yaxud onu nədəsə günahlandırсын. Müəllim boşluqları aşkar edir ki, onların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görsün. Tədbirlər müxtəlif xarakterli ola bilər:

154

Hansı anlayışlar müqayisə edilir, yaxud qarşılaşdırılır? Hansı cəhətlərinə görə onlar oxşar, hansı cəhətləri ilə fərqlidir?

Boz ay da beləcə ömür sürüb vaxtını başa vurdu.

Artıq yer-yurd al yaşla bürünmüşdü. Üç qardaş köçünü sürüb gedirdi. Onların yerinə istəklə bir qonaq gəlirdi, gözəllər gözəli bahar...

Əfsanələr bitkilərin, heyvanların, insanların, nəsil və tayfaların mənşəyindən bəhs edən şifahi hekayələrdir. Əfsanədə hadisələr gerçək kimi təqdim olunsada, burada baş verənlər tamamilə xəyalidir. Əfsanələrin yaranması və yayılması qədim dövrlə bağlı olduğu üçün onların nə zaman yaranması haqqında fikir söyləmək çətindir. Məzmununa görə Azərbaycan əfsanələri belə qruplaşdırılır: a) bitki və heyvanat aləmi ilə bağlı əfsanələr, b) yer, dağ, çay və s. adları ilə bağlı əfsanələr, c) el, tayfa və nəsil adı ilə bağlı əfsanələr, ç) dini əfsanələr, səma cisimləri haqqında əfsanələr. Azərbaycan əfsanələrinin böyük bir qrupunu təşkil edən bitki və heyvanat aləmi ilə bağlı əfsanələrdə bitki və heyvanların əmələ gəlməsindən, onlara aid bəzi xüsusiyyətlərin yaranmasından bəhs olunur.

Təpşırıq 2. “Çillələr” əfsanəsində hadisələrin ardıcılığını müəyyən et. Qarşılaşdığın hadisələrdən hansıları sənə tanışdır, bəs hansı hadisələr sənə tanış deyil?

“QARANQUŞ ƏFSANƏSİ” (Əsər üzərində iş)

Təpşırıq 1.

1. “Qaranquş əfsanəsi”ni oxu. Tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdır və iş vərəqində qeydlər apar.
2. Səhifə 109-da verilmiş sxem üzrə əsərin hissələrini müəyyən et.
3. Janr xüsusiyyətləri baxımından əsəri “İki ana” hekayəsi ilə müqayisə et.

QARANQUŞ ƏFSANƏSİ

Deyirlər ki, qədimdə bir padşah var imiş. Həmin padşahın gözünün ağı-qarası, ciyərparası Bahar adlı bir qızı var imiş. Nə gözəllikdə, nə də ağılda onunla bəhsə girməyə heç kim cəsarət etməmiş. Hökmdarın

114 “Qaranquş əfsanəsi”

- şagirdin mənəvi-psixoloji problemləri ilə bağlı (ailədə, sinifdə və ya dostları ilə);
 - müəllimin pədaqoji-psixoloji yanaşmalar baxımından şagirdlə münasibətdə nəzərdən qaçırdığı məqamlar, yaxud yol verdiyi nöqsanlarla bağlı;
 - metodikada problemlərlə bağlı;
 - həmçinin şagirdlərin fiziki-fizioloji problemləri ilə bağlı və s.
- Müstəqil iş aparmaq mövcud vəziyyəti açıq şəkildə görməyə imkan verir.

LAYIH

sarayına bir-birindən hörmətli, bir-birindən dövlətli elçilər gəlir. Onlar padşahla qohum olmaq arzusunda olduqlarını bildirirlər. Ancaq padşahın qızı heç kimə könül vermir. Padşah haçandan-haçana öyrənir ki, Baharın onun qoyun sürüsünü otaran çobanından xoşu gəlir. Qızın şahlığa ləkə gətirən hərəkəti padşahı bərk qəzəbləndirir. Vəzir ağıllı tədbiri ilə hökmdarını sakitləşdirir:

– Qibleyi-aləm, səni yandıranı sən dondurmalsan. Öz yerini, öz həddini, öz tay-tuşunu tanımayan layiqli cəzaya çatmalıdır. Amansız qışın lap oğlan çağdır. Geciksən, Bahar onu xilas edər.

Şahın ömrilə qoşundan bir dəstə ayrılır. Başda padşah və vəzir olmaqla yola düşürlər. Axşamdan yağan qar hər tərəfi ağ yorğana bürümüşdü. Dəstə çətinliklə uca bir dağa yetişir. Birdən qorxulu bir çovğun başlayır. Çovğun getdikcə güclənir. Padşahın ömrilə çobanı sarıqdan açıb

3.2. BƏDİLİ ƏSƏRİN QURULUŞU 115

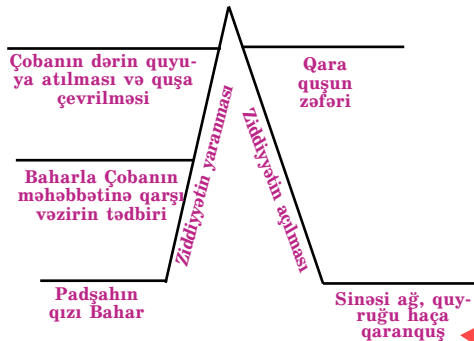
Şagirdlər müstəqil iş apar-
dıqları müddətdə diqqətli
olun ki, müxtəlif xarakter-
li məsləhətləşmələrə yol
verilməsin.

Elan edin ki, iki eyni iş aş-
kar edilsə, yəni köçürmə
halları olsa, hər iki işin
nəticələri ləğv ediləcək.

Müstəqil iş qiymətləndiri-
lərkən özünüqiymətlən-
dirmə üsulu seçilə bilər.
Bu zaman təqdim edilən
şablon yardımçınız ola bi-
lər. Şagirdlərin nəticələri-
ni qiymətləndirərkən aşağı-
dakı məsələlərə əhə-
miyyət vermək lazımdır:

1. Süjet doğru müəyyən edilibmi?
2. Tanış olmayan sözlərin mənası lüğətdən istifadə etməklə müəyyən edilib yazılıbmı?
3. Əfsanənin janr xüsusiyyətlərinin hekayənin janr xüsusiyyətindən fərqi şərh edilibmi?

Qara quşla qışın mübarizəsi

LAYIH

Cəsarət tələb edən əhvalatla bağlı nəqletmə xarakterli esse (Essenin hissələri)

Dərsin məqsədi

1. Əvvəlki dərslərdə tərtib edilmiş hadisələrinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla ardıcıl düzür. (1.1.3.). 2. Şagirddən cəsarət tələb edən əhvalat haqqında essenin süjeti ilə bağlı fikirləri aydın və ardıcıl şərh edir. (1.1.3.; 2.1.2.)

Şagirddən cəsarət tələb edən əhvalat haqqında əvvəlki dərslərdə artıq iş aparmısınız. Şagirdlər nəqli essədə baş verəcək hadisələri artıq müəyyən etmişlər. Essenin tərtibi üzrə işi davam etdirmək üçün dərsin əvvəlində verilmiş giriş sözünə yaradıcı yanaşmaqla şagirdlərin təlim marağını yüksəltməyə nail ola bilərsiniz.

Səh. 116-da verilmiş təlimat üzrə əvvəlki dərslərdə olduğu kimi qarışıq iş forması şəraitində fəaliyyəti davam etdirirlər. Şagirdlər bundan əvvəl obrazların xüsusiyyətlərini, hadisələrin ardıcılığını müəyyən etmişlər. Həmin məsələlərlə bağlı aparılmış işə yenidən nəzər salınır. Çünki bu dərstdə yerinə yetiriləcək tapşırıq yazıya hazırlığın davamı ilə bağlıdır. Tapşırığın yerinə yetirilməsi üçün 5–7 dəqiqə kifayət edir.

uca zirvədən dərin yarığa atırlar. Bu vaxt Baharın səsi onun qulağına gəlir. Bu səs ona hərarət, istilik, cəsarət verir. O, Allahdan qüsa çevrilməsini, qanad açıb Bahara qovuşmasını arzu edir. Oğlan ağ qışla üz-üzə dayanan qara bir qüsa çevrilir.

Bahar qışın da qənimi idi. Ona görə qış qara qüsu sağ buraxmaq istəmir. Gərgin mübarizə başlayır. Qış çovğunu və şaxtını daha da qüvətləndirir. Padşahın dəstəsi tab gətirməyib məhv olur. Qara qış isə Baharın köməyi ilə amansız qışa qalib gəlir. Atıldığı zirvənin başına qonub məğlub olmuş qışa son dəfə baxır.

Qalib qışın sinəsində qarın bir damcısı qalır. Qara qış Bahara doğru qanad açmaq istəyəndə qış son qüvvəsini toplayıb ölini onun quyruğuna atır, iki lələk qopardır.

O gündən sinəsi ağ, quyruğu haça olan qara qışın adı qaranqış qalır.

Tapşırıq 2. “Qaranqış əfsanəsi”ni oxudun. Əsərin hissələrini verilən sxemə əsasən müəyyən et. İndi isə yoldaşınla bir-birinin tədqiqatının nəticəsini qiymətləndir. Bunun üçün səh. 109–110-da verilən məlumatdan istifadə et.

CƏSARƏT TƏLƏB EDƏN ƏHVALATLA BAĞLI NƏQLETMƏ XARAKTERLİ ESSE (ESSENİN HİSSƏLƏRİ)

Nəqletmə xarakterli essədə hissələrin müəyyənləşdirilməsi nə üçün lazımdır?

Əvvəlki dərslərdə sənədən cəsarət tələb edən əhvalatla bağlı nəqledici xarakterli esse yazmaq üçün bir sıra işlər aparmısın. Obrazları və hadisələrin ardıcılığını müəyyən etmişən.

Tapşırıq: Hadisələrin ardıcılığını müəyyən et (əsərin başlanğıcı; ziddiyyətin yaranması; zirvə; ziddiyyətin açılması və əsərin sonu). Hadisələrə başlıq ver, onları sxem üzrə (səh. 109) yerləşdir.

116 Cəsarət tələb edən əhvalatla bağlı nəqletmə xarakterli esse

İş prosesində şagirdlərə yaxınlaşın, köməyə ehtiyacı olan şagirdlərə istiqamət xarakterli suallar, replikalar və s. verin. Qrupda çalışan şagirdlərin hər birinin fəal olduğuna əmin olun. Əks halda bununla bağlı qrupa iradınızı bildirin və nəticələr qiymətləndirilərkən bu məqamları nəzərə alın.

Süjetin komponentləri üzrə hadisələrin yeri müəyyən ediləndən sonra komponentlərin xüsusiyyətləri haqqında məlumatı onlara təqdim edin. (Dərslik səh. 109–110.)

Hər fərdi cüt, yaxud qrup öz işinin nəticəsini təqdim edilən tələblər baxımından dəyərləndirsin. Üstünlükləri və boşluqları müəyyən etsin və təkmilləşdirmə işi apara bilsin (3–7 dəqiqə vaxt kifayət edir).

Hadisə 1

Hadisə 2

Hadisə 3

Hadisə 4

"ÇİLLƏRƏ"
(NÖQLƏTME XARAKTERLİ MÖTNLƏRDƏ HADİSƏLƏRİ
MÜƏYYƏN ETMƏKLƏ ONU HİSSƏLƏRƏ AYIRMA)

ZİRVƏ

Nöqlətmə xarakterli əsərlər beş hissəyə ayrılır: əsərin başlanğıcı; ziddiyyətin yaranması; zirvə; ziddiyyətin açılması və əsərin sonu. Əsəri təkil edən hadisələr də **səbəb-nəticə ardıcılığı** ilə bağlıdır.
 Dərs ərzində bu məsələlərə daha yaxından tamış olacaqsan.

Əsərin başlanğıcı Bu hissədə əsərdə iştirak edəcək bütün əsas obrazlar təqdim edilir.
Onların qarşılıqlı münasibətləri, məqsədləri, əsas xüsusiyyətləri haqqında ilkin təsəvvür yaradılır. Əsas obraz və onun vəzifələri aydınlaşır. Hadisələrin bir-birinə bağlanması ilə bu mərhələ bitir.

Ziddiyyətin yaranması Əsərin bu hissəsində əsas obrazın məqsədi, hədəfi tam məlum olur və o, məqsədinə çatmaq üçün çalışır. Kiçik çətinliklər ilkin mərhələdə onun uğur qazanmasına maneçilik törədir və o, qüvvəsini həmin çətinlikləri aradan qaldırmağa yönəlir. Əsərdə əsas obrazın hər kiçik çətinliyi necə aradan qaldırıldığı əks etdirilir. Yalnız bundan sonra əsas obraz öz böyük məqsədliyinə doğru addımlar atmağa başlayır. Bu da ikinci hissənin başa çatmasından xəbər verir.

Zirvə Bu hissədə hadisələrin inkişafı ən yüksək nöqtəyə çatır. Burada baş verən hadisələrin nəticələri əsas obrazın qəbul etdiyi qərardan çox aslıdır. Əsas obrazın əks tərəfə münasibəti dəqiqləşir. Qarşı tərəflərin mübarizə planları aşkar olunur. Onların ilk qarşıdurması təqdim edilir. Burada əsas obrazın qəbul etdiyi qərarlar onun insani keyfiyyətlərini üzə çıxarır. Bu da onun aqibətini müəyyən edir.

Ziddiyyətin açılması Ziddiyyətin açılması əsərin ən gərgin hissəsidir. Bu hissədə şərq qüvvələr xeyir qüvvələrə üstün gəlir. Oxucu elo hiss edir ki, şərq qüvvələr qalib gələcək. Əsas obraz qələbədən çox uzaq görünür. Qələbənin çətinliklə olda edilməsi əsas obrazların müxtəlif üstün cəhətlərini vurğulayır. Lakin bu cəhətlərdən hansının onun qələbəsinə daha çox yardım edəcəyi oxucuya hələ də məlum olmur.

Əsərin sonu Bu hissədə əsas obrazın əks tərəfə son qarşıdurması verilir. Burada xeyir qüvvələr şərq qüvvələr üzərində tam qələbə qalır. Hadisənin no üçün məzə bu cür baş verməsi, onun no mona verməsi, gələcəkdə baş verənlərin no ilə noticolonocoyi oxucunu düşündürür.

Təpşiriq 1. "Çillələr" əfsanəsini oxumazdan əvvəl hazırlıq işləri apar. Mətdəki hadisələri və onların ardıcılığını müəyyən et. Səh. 111-də verilən sxemi diqqətlə və ya çap vərəqinə çək. Xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq hadisələri ardıcılıqla yerləşdir. Noticoni əks etdirən vərəqləri müəllimə təhvil ver, yaxud noticolarını yoldaşlarına təqdim et.

A.2. BODİİ ƏSƏRİN QURULUSU 109
110 "Çillələr"

Tapşırıqın icrası bitdikdən sonra fikir mübadiləsi aparmaq üçün şagirdlərin təqdimatı dinlənilir.

Boşluqlar müşahidə edilərsə, həmin məsələlər kollektiv müzakirəyə verilir. Müzakirənin nəticələri əsasında nöqsanlar aradan qaldırılır.

Qiymətləndirmə aşağıda təqdim edilən meyarlar üzrə aparılır:

Meyarlar	5	4	3	2	1
Süjetin komponentləri baxımından hadisələrin yerinin müəyyən edilməsi					
Yazının süjeti ilə bağlı aydın, ardıcıl şərhlərin verilməsi					
Təqdimat mədəniyyəti					

“Şir və tülkü” (Nəqletmə xarakterli mətnin elementləri)

Dərsin məqsədi

1. “Şir və tülkü” nağılını oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır. (1.1.1.; 1.1.2.)
2. Nağılı hissələrə ayırır. (2.1.1.) • əsərin mövzusunun müəyyən edir; (1.2.4.) • əsərdə iştirak edən obrazları müəyyən edir; (1.2.2.) • əsərdə problemi, ziddiyyəti müəyyən edir; (2.1.2.)
3. Nağılın elementləri ilə bağlı təqdimatlar edərkən nitqində yeni sözlərdən istifadə edir. (2.1.1.; 1.1.3.)
4. Müzakirədə söylənilənlərə münasibət bildirərkən fikirlərini aydın, ardıcıl şərh edir. (2.1.2.; 2.2.1.)

Girişdə verilən məlumata yaradıcı yanaşmaqla şagirdlərin öyrənəcəkləri məsələ ilə bağlı təlim marağının yüksəlməsini təşkil edin. Vaxt baxımından ehtiyatlı olun. Çünki bu dərsdə şagirdlər ciddi əlaqələndirmə fəaliyyəti ilə məşğul olacaqlar. Bu mətnin tədrisi 31 Mart Azərbaycanlıların Soyqırımını Günü ərəfəsində nəzərdə tutulub. Bu baxımdan nağılın məzmununu Azərbaycan və Ermənistan münasibətləri ilə əlaqələndirilir. Üç nəfərdən ibarət kiçik qruplarda iş forması seçmək əhəmiyyətli hesab edilir. Şagirdlərdən biri mətnin elementləri haqqında məlumat oxuyacaq, ikincisi əsəri oxuyacaq, üçüncüsü isə müzakirənin sonunda qrupun gəldiyi qənaətlərlə bağlı qeydlər aparacaq. Şagirdlər burada da makroişləmə fəaliyyətində olurlar. Mətnə 433 söz var. Optimal oxu sürəti ilə şagird oxuyarsa, mətnin oxusuna 5 dəq. lazım olar. Mətnin elementlərinin şərhini ilə bağlı mətnə isə 129 söz var. Bunun üçün oxucuya 2–3 dəqiqə kifayətdir.

Nəzəri məsələlərlə tanış olub onu təcrübədə tətbiq etmək və problemin həllinə nail olmaq üçün əlavə 12–15 dəqiqə vaxt ayrılmalıdır. Tapşırıqların icrası üçün vaxtla bağlı verilən bu tövsiyələr çox nisbi xarakter daşıyır. Sınıfın səviyyəsi, şagirdlərin spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla vaxt bölgüsündə dəyişikliklər edilə bilər. Qrup işinə cəmi 25 dəqiqə vaxt ayrılması məsləhətdir.

“ŞİR VƏ TÜLKÜ” (NƏQLETMƏ XARAKTERLİ MƏTNİN ELEMENTLƏRİ)

Nəqli mətnlər, əsasən, beş elementdən ibarət olur:

- I. Hadisənin baş verdiyi məkan və zaman;
- II. Əsərdəki obrazlar;
- III. Əsərin mövzusu;
- IV. Əsərdə ziddiyyət;
- V. Əsərin hissələri.

Bütün nağıllar, hekayələr, əfsanələr, təmsillər, cizgi və bədii filmlərdə bu beş elementi müəyyən etmək olar. Bunları müəyyən etməkdən mətnin mahiyyətini aydınlaşdırmaq mümkün olmur.

I. Bu hissədə yazıçı, əsasən, təsviri mətnlərdən istifadə edir. O, hadisənin baş verəcəyi yeri, məkanı təsvir edir. Belə məkan bir ev, kənd, küçə, məhəllə, meşə, səhra və s. ola bilər. Zaman baxımından isə hadisənin hansı fəsilə, hansı tarixi zaman kəsiyində, hansı hökmdarın hakimiyyəti dövründə və s. baş verdiyi təsvir edilə bilər.

II. Əsas obraz insan, heyvan və digər canlı və cansız əşyalar ola bilər. Bu obrazlar mətnəki müxtəlif hadisələrin gedişində iştirak edirlər.

III. Bu mətnə nədən bəhs olunur? Bu sualın cavabı əsərin mövzusuudur. Mövzu əsərin ideyasını müəyyən etməkdə əhəmiyyətli vasitədir.

IV. Nəqli mətnlərdə ziddiyyət iki tərəf arasında gedən mübarizədir. Adətən, tərəflərdən biri əsas obraz olur. Əsas obraz, həmçinin ətrafda baş verən hadisələrə, eləcə də öz hiss və düşüncələrinə qarşı da mübarizə apara bilər.

V. Əsərdəki ziddiyyətin açılması ilə bağlı hadisələrin ardıcıl inkişafıdır.

LAYIHƏ

Tapşırıq 1. Verilmiş nəqli mətni oxu. Aşağıda təqdim edilən sxemdən istifadə etməklə mətnin elementlərini müəyyənləşdir.

Hadisələrin baş verdiyi məkan və zaman	Mətnə əsas obrazlar	Mətnin mövzusu
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
Mətnə ziddiyyət	Mətnin hissələri	Digər qeydlər
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

ŞİR VƏ TÜLKÜ (Nağıl)

Bir şir meşədə gözdü, gördü, bir tülkü o qəder arıqlayıb ki, yeriməyə təqəti yoxdur.

Şir dedi:

– Ay tülkü, sənə nə olub bu günə düşübsən?

Tülkü dedi:

– Bir həftədir acam, yeməyə heç nə tapa bilmirəm.

Şirin tülküyə yazığı gəldi, gedib bir heyvan parçaladı, gətirib tülküyə verib dedi:

– Tülkü qardaş, gəl doyunca ye, qıçlarına qüvvət gəlsin.

Tülkü dedi:

– Mənim hünərim deyil ki, sən kimi qüvvətli heyvanın qabağından ot yeyəm.

Şir dedi:

– Ay tülkü, qorxma, görmürsən, mən özüm gətirmişəm sən yeyəsen.

Şir nə qədər dedisə, tülkü inad göstərüb otə

yaxın durmadı.

Axırda şir dedi:

Şir nə üçün tülküyə kömək etmək istəyirdi?

118 “Şir və tülkü”

Nağılda 395, əlavə suallarda isə 34 söz var. Mətnin oxusuna 15 dəqiqə vaxt ayırıla bilər. Sinfin səviyyəsi nəzərə alınmaqla vaxt dəyişdirilə də bilər.

Vaxt bitəndən sonra hazır şablon lövhəyə asılır və şagirdlərə təqdim edilir. Qruplar əldə etdikləri nəticələri şablonla müqayisə edir. Aşkar etdiyi fərqləri qeyd edir. Oxşar və fərqli cəhətlər müzakirə edilən zaman qrupdaxili müzakirə baş verir. Müəllim hər qrupa yaxınlaşaraq şagirdlərin müzakirələrinə qulaq asır, apardıqları qeydlərə nəzər salır. Qrup daxilində cavabını tapa bilməyən şagirdin sualı kollektiv müzakirəyə çıxarılır, yəni bütün sinif birlikdə həmin sualın cavabı üzərində düşünür.

Şagirdin hər hansı məsələ ilə bağlı müstəqil fikir yürütməsi və öz fikrini müdafiə etməsi müəllim tərəfindən yüksək qiymətləndirilməlidir. Belə fikirlər hörmətlə qarşılanmalıdır. Həmin məsələnin kollektiv müzakirəyə çıxarılması həm təlim, həm də tərbiyə baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Elementin müəyyən edilməsi					
Nitqində yeni sözlərdən istifadə					
Əməkdaşlıq					

Rəşid bəy Əfəndiyev. “Uşaq və qarışqa”. “Ayı və qarışqa”
(Nəqletmə xarakterli mətnlər arasında oxşar cəhətlərin müəyyən edilməsi)

Dərsin məqsədi

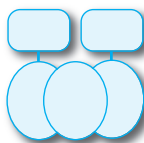
1. Rəşid bəy Əfəndiyevin “Uşaq və qarışqa” hekayəsi ilə “Ayı və qarışqa” nağılını məzmununa uyğun ifadəli oxuyur. (1.1.2.)
2. Əsərlərdə tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır. (1.1.1.)
3. Əsərləri hissələrə ayırmaqla, elementlərini müəyyənləşdirir (1.1.3.)
 - əsərdəki obrazları müəyyən edir. (1.2.2.)
 - əsərin mövzusunı müəyyən edir. (1.2.4.)
 - əsərin süjetini müəyyən edir və müvafiq parçaları yığcam nağıl etməklə fikrini əsaslandırır. (3.1.1.; 1.1.3.)
4. Əsərlərin elementləri ilə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərh edir. (2.1.2.; 2.2.1)

Şagirdlərə müraciətlər:

– Uşaqlar, bəzən həyatda elə şərait yaranır ki, biz bir əhvalatı başqa bir əhvalatla müqayisə etməli, qarşılaşdırmalı oluruq. Belə qarşılaşdırmalar bizə daha dərinləndirici düşüncəyə imkan yaradır. Olubmu ki, yoldaşınız başına gələn bir hadisəni sizə danışanda yadınıza düşsün ki, belə bir hadisə sizin də başınıza gəlmişdi. Ancaq hansısa məqam bir qədər fərqli ola bilər. Bu zaman siz iki hadisəni qarşılaşdırmış, onların arasında oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən etməmişiniz. Nəticəsi məlum olan hadisəni nəticəsi məlum olmayan oxşar hadisə ilə qarşılaşdırmaqla ikinci hadisənin nəticəsini əvvəlcədən təxmin etmək (proqnozlaşdırmaq) olar. Bu da sizə doğru qərarlar qəbul etməyə yardım edir. Belə bacarıqlar əhəmiyyətli həyatı bacarıqlardır.

**RƏŞİD BƏY ƏFƏNDİYEV. “UŞAQ VƏ QARIŞQA”.
“AYI VƏ QARIŞQA”**
(NƏQLETMƏ XARAKTERLİ MƏTNLƏR ARASINDA OXŞAR
CƏHƏTLƏRİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ)

Nəqletmə xarakterli mətnlərin müqayisəsi bizə nə üçün lazımdır?

Nəqletmə xarakterli mətnin ayrı-ayrı elementlərini müəyyənləşdirəndən sonra onları bir araya gətirməklə onun xəritəsini tərtib etmək mümkündür. Bu elementlər nəqli mətnin ümumi cəhətləri hesab edilə bilər. Lakin ayrı-ayrı mətnlərin xəritələrini qarşılaşdırarkən məlum olur ki, onların ümumi cəhətləri ilə yanaşı, fərqli xüsusiyyətləri də mövcuddur. Bu dərs ərzində sən iki nəqli mətnin xəritəsini tərtib edəcəksən, onları müqayisə edəcəksən, aralarındakı **oxşar** və **fərqli cəhətləri** müəyyənləşdirəcəksən.

Tapşırıq 1. Rəşid bəy Əfəndiyevin “Uşaq və qarışqa” hekayəsini və “Ayı və qarışqa” nağılını oxu. Əsərlərin xəritəsini verilən sxem üzrə tərtib et.

UŞAQ VƏ QARIŞQA

Novruzdan bir qədər vaxt keçmiş, bahar fəslinin əvvəl vaxtlarında, camaat düz yerlərə və çəmənqayalara seyrə çıxdıqları zaman əlində dəyənək bir oğlan uşağı da öz atası ilə gəzintiyyə çıxmışdı. Bunlar gözür və hər şeyə göz gəzdirdilər. Bu aralıqda bu uşağın gözü bir yerə toplanmış qarışqa topasına sataşdı.

Uşaq əlindəki dəyənəklə qarışqa topasının ortasına vurdu və qarışqalardan bir xeylisini qırıb tələf elədi.

Bu əsnada qarışqanın biri dedi:

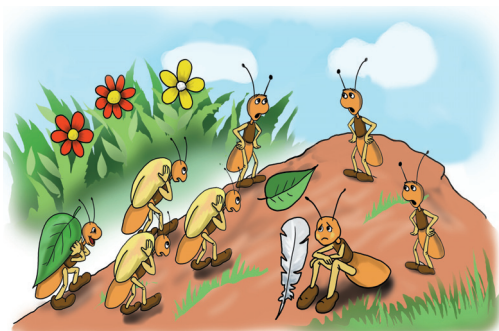
– Əzizim, iki gözüüm, atandan, anandan, qardaşlarından və başqa nəsil və oymağımızdan ibarət iyirmi-iyirmi beş nəfər şəxs bir otaqda oturduğu əsnada evinizin səfki çöküb ucsa və bu adamların bir neçə nəfəri altda qalib əzilsə, xoşuna gələrmidi?

Qarışqanın bu sualına uşaq birdən-birə cavab verə bilmədi. Bir müddət xeyalə gedib dedi:

122 Rəşid bəy Əfəndiyev. “Uşaq və qarışqa”

Bu gün sizinlə iki nəqli mətni oxuyacağıq. Onları elementləri baxımından hissələrə ayıracağıq. Növbəti dərsdə isə həmin elementlər baxımından əsərləri müqayisə edəcəyik.

Şagirdlər iki yarımqrupa, hər yarımqrup da iki qrupa bölünür. Bir qrup bir əsərin, o biri qrup ikinci əsərin “xəritəsini” hazırlayır. Bu fəaliyyətə 20 dəqiqə ayrılır. Şagirdlər əsərləri oxuyur. Qruplar səh. 126-da təqdim edilən cədvəli işləyirlər. Qruplar yarımqruplarda birləşdirilir. Eyni əsəri araşdıran şagirdlər nəticələri müqayisə və müzakirə edir.

– Xeyr, elə bir işə razı olmaram.
Onun bu cavabının qarşısında qarışqanın:
– Bəs belə olan surətdə bir dəyənəklə bir tayfadan bu qədər cana qıymaq və həlak etməyə nə səbəbdən xoşuna gəldi? – sualı qarışqa ilə uşağın mübahisəsinə səbəb oldu:

Uşaq:

– Sizlər də bizlər kimi nəsil və oymaq hesab olunursunuzmu?

Qarışqa:

– Şübhəsiz! Sizlərin nəsil və oymağı on-on beş nəfərdən ibarət bir ailə hesab olunur. Amma bizimki yeddi və səkkiz yüz, bəlkə, min-min beş yüz nüfusdan ibarətdir.

Uşaq:

– Sizin də ata-ananız, qardaşınız və bacınız, çolun-çocuğunuz olurmu?

Qarışqa:

– Əlbəttə, olur! Bu gördüyün qarışqaların bəzisi ata, bəzisi ana və bəzisi də analıq ilə atalıq arasında olan bir sayaq kəslərdir ki, insanlar arasında olmazlar.

Uşaq:

– Aman, aman! Bunu qana bilmədim.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Əsərin elementlərinin müəyyən edilməsi					
Əsərlərin elementləri ilə bağlı fikirlərin aydın və ardıcıl şərhə					
Təqdimat zamanı yeni sözlərdən nitkində istifadə					

Əsərlərin elementlərini əks etdirən şablonlar müəllimə yardım məqsədilə təqdim edilir (Dərslikdə səh. 126).

Yarımqruplar son variantları hazırlayırlar. Təqdimatlar dinlənilir. Fikir mübadiləsi aparılır. Kollektiv müzakirədə mübahisəli məsələlər aydınlaşdırılır.

LAYIH

Şagirdin adı, soyadı _____

Əsərin adı "Uşaq və qarışqa" Müəllifin adı R.Əfəndiyev

Obraz

Obraz

Obraz

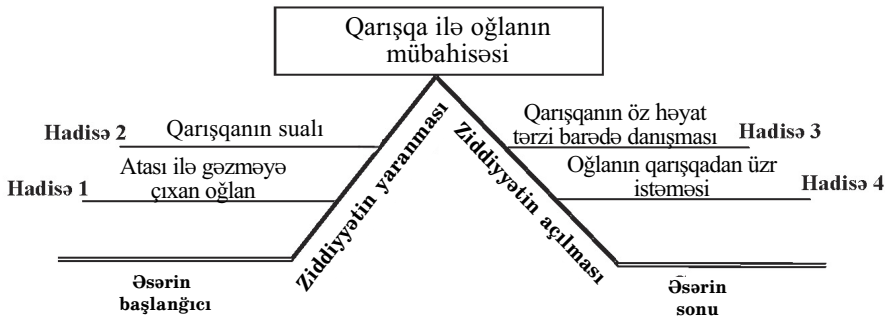

Obraz

Hadisənin baş verdiyi məkan və zaman _____
 Novruzdan sonra, çəməngah

Əsərin mövzusu Düşüncəsiz hərəkətlə başqalarına vurulan zərərdən
 bəhs edilir

Ziddiyyət Düşüncəsiz hərəkət edən oğlanla ailəsinin qayğısına qalan
 qarışqa arasında

LAYIH

Şagirdin adı, soyadı _____

Əsərin adı "Ayı və qarışqa" Müəllifin adı _____

Ayı

Obraz

Qara
qarış-
qa

Obraz

Qarğa

Obraz

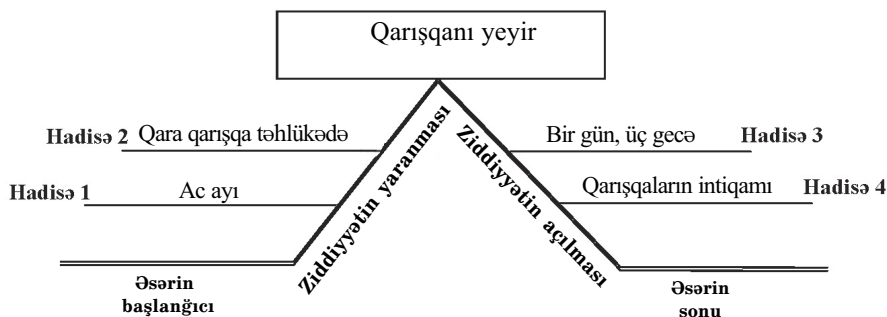
Kös-
təbək

Obraz

Hadisənin baş verdiyi məkan və zaman _____
Bulağın kənarı, payız

Əsərin mövzusu Qarışqanın tədbirliliyindən bəhs edir.

Ziddiyyət Güclü ayı və köməksiz qarışqa arasında baş verir

LAYIH

“Uşaq və qarışqa” hekayəsi və “Ayı və qarışqa” (Əsər üzərində iş)

Dərsin məqsədi

1. R.Əfəndiyevin “Uşaq və qarışqa” hekayəsini “Ayı və qarışqa” nağılı ilə elementləri baxımından müqayisə edir, fərqli və oxşar cəhətləri müəyyən edir. (1.2.1.) 2. Əsərlə bağlı təqdimat edərəkən öyrəndiyi yeni sözlərdən nitqində istifadə edir. (2.1.1.) 3. Əsərlərin sonluqlarına fərqli münasibət bildirir. (3.1.1.) 4. Əsəri janr xüsusiyyətləri baxımından müqayisə edir. (1.2.1.)

Əvvəlki dərsdə aparılan işlər şagirdlərə xatırladılır. Şagirdlər cütlərə bölünür. Hər iki əsərin elementlərinin xəritəsi onlara təqdim edilir (keçən dərsdə hazırladıqları). Əlavə olaraq 127-ci səhifədə təqdim edilən cədvəli verilmiş vərəqə çəkirlər. Hər iki əsərin elementlərini müqayisə etməklə təqdim edilən cədvəli işləyirlər. Ehtiyac yaranarsa, dəqiqləşdirmələr aparmaq üçün əsərdən parçalarla bir də tanış olurlar.

Hər iki cütü qruplarda birləşdirməklə cütlüklərin nəticələrinin müzakirəsinə, bununla da şagird-şagird əməkdaşlığının genişlənməsinə şərait yaratmış olarsınız.

Fikir mübadiləsi aparmaq üçün təqdimat edirlər.

Qarışqa:

– Bəs belə! Bunlar ancaq diş qarışqalar yumurtladığı yumurtalara gözətçi və sonra yumurtadan çıxan balalara dayə və qulluqçu olurlar.

Uşaq:

– Bəs sizin eviniz və eşiğiniz varmı?

Qarışqa:

– Aha, var! Bax, bu gördüyün ovuntu torpağı yerin altındakı evimizdən çıxarıb bayıra atmışdıq. Evimiz neçə qat və neçə gözür. Keçən qış evimizdə dustaq qaldıq. Qışdan qorxuruq, qış fəslində yer üzünə həsrət oluruq.

Uşaq:

– Bəs yerin altında nə yeyirsiniz?

Qarışqa:

– Əzizim, ehtiyatlıyıq, öz işimizi bilirik. Qış fəslində nə qədər yeyəcəyimiz lazımdırsa, onu yay fəslində yığıb-yığırdırıq. Biz çox nizamlı və səliqəliyik. Bizim aramızda dava, qeyli-qal və gürultü olmaz. Tənbəlik, oğurluq və quldurluq bilmərik. Böyüklərimizin sözünə baxıb, hər vaxt itaətlərində olarıq. Öz rahatlığımız və xoşbəxtliyimiz üçün lazım olan qulluqları cümləmiz əlbir olub yerinə yetiririk.

Uşaq bu sözləri eşitdikcə fikrə gedib gözü yol çəkirdi. Azca qabaq etdiyi pis əməldən tövbə etdi. Əlindəki dəyənəyi atıb qarışqalardan üzr istədi, günahının bağışlanmasını xahiş elədi. Nəhayətdə bu uşaq əməli-saleh bir insan oldu.

Rəşid bəy Əfəndiyev

AYI VƏ QARIŞQA

(Nağıl)

Ayı bulaqdan doyunca su içib kənardə oturdu. Donqudanıb dedi:

– Ay canım, nə yeyim?

Birdən balaca bir qarışqa görüb sevindi.

– Hə, səni yeyəcəyəm!

Qarışqa qorxdı, tez qızıl yarpağın arasında gizləndi. Ayı yarpağı qal-dırıb qarışqanı götürdü.

Qarışqa soruşdu:

– Məni nə üçün yemək istəyirsən?

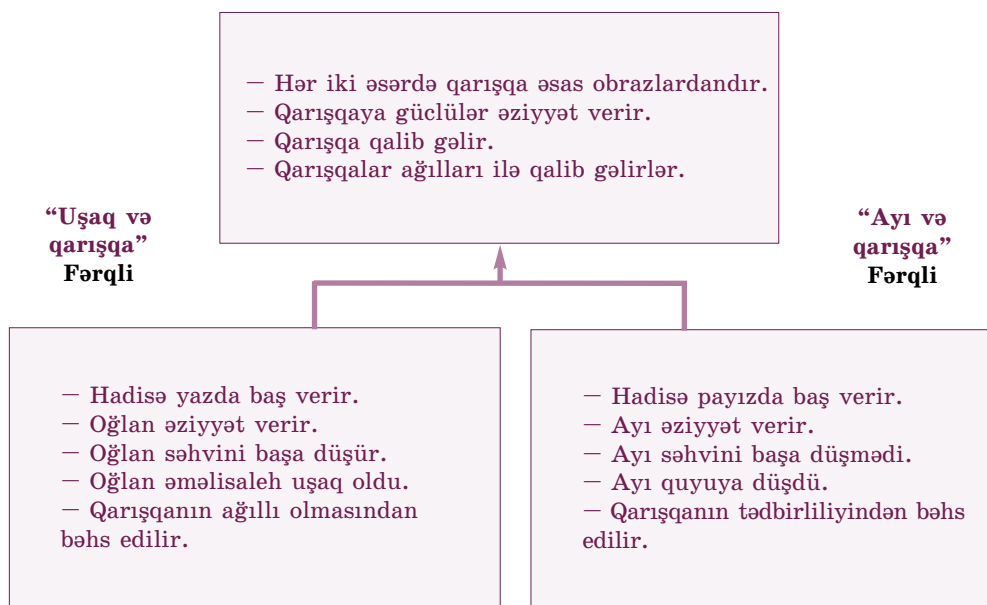
– Səni də, bütün ailəni də yeyəcəyəm. Bilirsiniz, aylar qarışqa yeməyi xoşlayırlar? Sizin nəslinizi kəsəcəyəm.

124 “Ayı və qarışqa”

Tapşırığın cütlərdə icrası ilə bütün şagirdlərin problem üzərində fəal düşünməsini təmin edin. Cütlərin tərkibini müəyyən-ləşdirərkən təlimdə çətinliyi olan şagirdlə yetirən şagirdin birgə fəaliyyətini təşkil edin.

Qrup təqdimatlarında fərqli cəhətlər vurğulanır və kollektiv müzakirəyə verilir. Fikirlər ümumiləşdirilir və nəticə aşağıdakı şəkildə şagirdlərə təqdim edilir.

Kollektiv müzakirədə əsərlər janr xüsusiyyətləri, yazılı və ya şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri olması baxımından müqayisə edilir.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Əsərlərin elementləri baxımından müqayisə edərək oxşar və fərqli cəhətləri aşkar edir					
Əsərin elementləri ilə bağlı təqdimat edərkən nitqində yeni sözlərdən istifadə edir					
Əsərlərin sonluğuna fərqli münasibət bildirir					

Nəqlətmə xarakterli essenin elementləri

Dərsin məqsədi

1. Cəsarət tələb edən bir əhvalat haqqında nəqli esseni yazmazdan əvvəl mətnin elementlərini müəyyən edir. (1.1.3.)
 - essədə hadisənin nə zaman və harada baş verdiyini müəyyən edir. (3.1.2.)
 - müəyyən etdiyi obrazları esse materiallarının sırasına daxil edir. (1.2.2.; 3.1.2.)
 - essenin mövzusunı müəyyən edir. (1.2.4.; 3.1.2.)
 - essədə ziddiyyəti müəyyən edir. (1.1.3.)
 - müəyyən etdiyi süjeti essenin xəritəsinə əlavə edir. (1.1.3.)
2. Yazacağı esse ilə bağlı fikirlərini yazılı şəkildə təqdim edir. (3.1.2.; 3.1.3.)

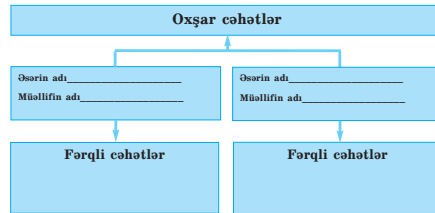
Şagirdlərə əvvəlki nəqli esseyə hazırlıq dərsi və yerinə yetirdikləri fəaliyyətlər xatırladılır. Məsələ ilə bağlı aparılan silsilə hazırlıq işinin növbəti mərhələsində olduqları onlara bir daha bildirilir.

Təqdim edilmiş təlimatdan bəhrələnərək (səh. 127) tapşırıq icra edilir. Bundan əvvəlki esseyə hazırlıq dərslərində nəzərdə tutulan qarışıq iş forması bu dərslərdə də yararlıdır. Sınıfda yazı 3 iş formasında aparılır. Şagirdlər fərdi, cüt və qruplarda fəaliyyət göstərirlər. Hər kəs bununla əvvəlki yazıya hazırlıq işlərini davam etdirir. Təlimatda verilən hər bir tapşırıq yerinə yetirilir.

RƏŞİD BƏY ƏFƏNDİYEV. "UŞAQ VƏ QARIŞQA".
"AYI VƏ QARIŞQA"
(Əsər üzərində iş)

Tapşırıq 1.

1. Oxuduğun "Uşaq və qarışqa", "Ayı və qarışqa" əsərlərinin xəritələrini qarşılaşdır.
2. Əsərin elementlərini (bax: səh. 126) verilən sxemin köməyi ilə müqayisə et. Onların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdir.
3. Əsərləri janr xüsusiyyətlərinə görə müqayisə et.

NƏQLƏTMƏ XARAKTERLİ ESSENİN ELEMENTLƏRİ

Nəqlətmə xarakterli essədə elementləri müəyyənləşdirmək nə üçün lazımdır?

Nəqlətmə xarakterli mətnlərin, əsasən, beş elementdən ibarət olduğunu öyrəndin: əsərin mövzusu; hadisənin baş verdiyi məkan və zaman; əsərdəki obrazlar; əsərdə ziddiyyət; əsərin hissələri.

Nəqlətmə xarakterli esse yazan zaman bu elementlərin nəzərə alınması zəruridir. Bu dərstdə nəqli essenin müxtəlif elementləri baxımından mətnin tərtib edilməsi yollarını öyrənəcəksən.

3.2. BƏDİL ƏSƏRİN QURULUŞU 127

Nəticələr təqdim edilir.

Nəticələr holistik qiymətləndirmə sxemi üzrə qiymətləndirilir.

Tapşırıq 1. Səndən cəsarət tələb edən hadisə ilə bağlı nəqli essenin elementləri üzərində düşün. Səhifə 126-da verilən sxem üzrə iş aparmaqla essenin bütün elementlərinin yerli-yerində olmasını təmin et:

- Qeydlər apar: hadisələr harada və nə zaman baş verir?
- Hadisələrin əsas iştirakçıları kimlər olacaq? *(Bu elementi sən artıq əvvəlki yazıya hazırlıq mərhələsində işləmişən. Həmin qeydləri nəzərə al);*
- Essədə nədən bəhs ediləcəyi barədə qeydlər götür. Nədən bəhs edildiyini aydınlaşdırarkən essenin mövzusu müəyyən etmiş olacaqsan;
- Oxucunun diqqəti hansı problemə və onun həllinə yönəldiləcək? Bu problem nəyə görə sənə üçün əhəmiyyətlidir?
- Essədə hadisələrin ardıcılığını müəyyənləşdir. *(Bu elementi də sən yazıya hazırlıq mərhələsində artıq işləmişən. Tərtib etdiyən həmin nümunəyə bir daha nəzər sal.)* Hər hansı dəyişiklik, yaxud təkmilləşmə işlərinə ehtiyac duyularsa, yerinə yetir. Bundan sonra həmin qeydləri elementlərdən biri kimi daxil et.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Yazılacaq essenin mövzusunun müəyyən edilməsi					
Zaman və məkan elementlərinin müəyyən edilməsi					
Essədəki ziddiyyətin müəyyən edilməsi					
Müəyyən edilmiş süjetin essenin xəritəsinə əlavə olunması					

LAYİH

Fuad Tanrılı. “Mən azərbaycanlıyam” (Əsərin nəql edilməsi)

Dərsin məqsədi

1. Fuad Tanrılının “Mən azərbaycanlıyam” hekayəsini oxuyarkən qarşılaşdığı tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən aydınlaşdırır. (1.1.1.)
2. Əsəri hissələrə ayırır. (1.1.3.)
3. Əsərin “xəritəsini” tərtib edir. (2.1.2.)
4. Əsəri nağıl edir. (1.1.3.)

Mətnin hissələrə ayrılması yolu ilə yerinə yetirilən fəaliyyətlərdən birinin də əsərin xəritəsinin hazırlanması və nağıl edilməsinin planlaşdırılması olduğunu şagirdlərə çatdırın. Nağıl etmək üçün mətnin planlaşdırılması kimi bir bacarığın əhəmiyyətini vurğulayın. Şagird anlamalıdır ki, bu mühüm bacarıq yalnız ədəbiyyat dərində deyil, bütün həyat fəaliyyətinə ona yararlıdır. İnsanlarla ünsiyyət zamanı hər hansı hadisə barədə məlumat verərkən rəsmi çıxışlar, yaxud nitq edərəkən və s.

Şagirdlər cütlərə ayrılır və cütlərlə oxu fəaliyyətinə cəlb edilir. Cütlərlə oxu strategiyasından əvvəlki dərslərdə istifadə etmisiniz.

Metodik tövsiyələrdə də bunun barədə ətraflı məlumat təqdim edilib.

Əsərdə 404 söz var. Hər şagird mətni 5 dəqiqəyə oxuyur və 5 dəqiqə müzakirə edirlər. Bu tapşırığın icrasına 15–20 dəqiqə vaxt kifayət edir.

Tapşırıq 1. Səndən cəsarət tələb edən hadisə ilə bağlı nəqli essenin elementləri üzərində düşün. Səhifə 126-da verilən sxem üzrə iş aparmaqla essenin bütün elementlərinin yerli-yerində olmasını təmin et:

- Qeydlər apar: hadisələr harada və nə zaman baş verir?
- Hadisələrin əsas iştirakçıları kimlər olacaq? (*Bu elementi sən artıq əvvəlki yazıya hazırlıq mərhələsində işləmişən. Həmin qeydləri nəzərə al*);
- Essədə nədən bəhs ediləcəyi barədə qeydlər götür. Nədən bəhs edildiyini aydınlaşdırarkən essenin mövzusunı müəyyən etmiş olacaqsan;
- Oxucunun diqqəti hansı problemə və onun həllinə yönəldiləcək? Bu problem nəyə görə sənənin üçün əhəmiyyətlidir?
- Essədə hadisələrin ardıcılığını müəyyənəndir. (*Bu elementi də sən yazıya hazırlıq mərhələsində artıq işləmişən. Tərtib etdiyin həmin nümunəyə bir daha nəzər sal*.) Hər hansı dəyişiklik, yaxud təkmilləşmə işlərinə ehtiyac duyularsa, yerinə yetir. Bundan sonra həmin qeydləri elementlərdən biri kimi daxil et.

FUAD TANRILI. “MƏN AZƏRBAYCANLIYAM” (ƏSƏRİN NƏQL EDİLMƏSİ)

Əziz məktəbli, bundan əvvəlki dərslərdə sən nəqli mətnlərin bütün elementlərini əks etdirən xəritələri hazırladın. Həmin xəritələrdən çıxış edərək mətnlərin oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyən etməyi öyrəndin. Təcrübədən bildin ki, nəqli mətnin xəritəsini tərtib etmək onun haqqında hərtərəfli təsəvvür əldə etməyə kömək edir. Bu xəritələr başqa bir məsələ baxımından da çox faydalıdır. Belə ki, mətni nəql edən zaman həmin xəritələr sənə bələdçilik edə bilər.

Tapşırıq 1. “Mən azərbaycanlıyam” mətnini oxu. Xəritəsini qur. Sonra əsərin təqdim edilən qeyd vərəqini doldur. Ondan istifadə etməklə mətni nəql et.

128 Nəqləmə xarakterli essenin elementləri

Şagirdlər ayrı-ayrılıqda oxuya hazırlıq fəaliyyətini yerinə yetirirlər:

– Oxudan əvvəl mətnin başlığı, verilmiş şəkil, qrafik və s. üzərində düşündür.

– Məndəki birinci və sonuncu cümlələri və ya abzası oxuyur, onun hissələrilə bağlı iş vərəqində verilən məsələlərə nəzər salır.

Oxu zamanı mərhələsində cütlükdəki yoldaşlardan biri oxuyur, digəri 129-cu səhifədə verilmiş məsələləri aydınlaşdırır və qeydlər edir.

Qarşılaşdığı yeni sözlərin mənasını aydınlaşdırmaq üçün tanış olmayan sözləri də qeyd edir.

Vəzifələr dəyişdirilir, əvvəl qeyd aparən oxuyur, oxuyan şagird isə öz vərəqində qeydlər aparır.

Əsərdə hadisələr _____ (məkanda)
 _____ (zamanda) baş verir.

Əsərdəki əsas obrazlar _____

Hadisələr ondan başlanır ki, _____

Əsərdə əsas ziddiyyət _____

Əhvalat belə oldu ki, _____

Sonra _____

Daha sonra _____

Sonda _____

Ziddiyyət belə həll olur ki, _____

MƏN AZƏRBAYCANLIYAM

Sizə kimdən deyim, kimdən xəbər verim... Farizdən. Çoxunuz onu tanımır. Amma məhəllələrində yaşayan uşaqların hamısı ona həsədli baxırlar. Niyə? Eh, birini bilirsiniz, birini yox. Səbəbi var. İş burasındadır ki, babası evlərinin həyətinə onun üçün yaraşlıq raket düzəldib. Taxtadan. Lap doğruçuya oxşayır. Açılib-örtülən girdə qapısı, sıra-sıra pəncərələri, hər lənən kreslosu, əlvən düyməciqli pultu, sükanı var. Atası isə televizor ...hə, hə... işləyən televizor quraşdırıb. Yaşlı düyməciyi bas... cizgi filminə bax.

Hər səhər yuxudan duran kimi Fariz başına böyük dəbilqə qoyur. Motosikletçilərdə olandan. Gözlərinə enlişüşəli eynək taxır. Ovcunun içi sarı-ağ ölcəklərini geyinir və ...raketə tələsir. Yerini rahatlayıb düyməciklərdən birini basır. Qırmızı rənglisini.

3.2. BƏDİL ƏSƏRİN QURULUŞU 129

Oxu zamanı fəaliyyət bitəndən sonra tərəflər nəticələrini qarşılaşdırır. Oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən edirlər. Müzakirələr etməklə vahid son variant yaradılır.

Sınıfdəki hər cütlük bir məsələyə aydınlıq gətirir. Digərləri onun yanaşmasına münasibət bildirir. Məs.: I cütlük. Əsərdə hadisələrin baş verən zamanı və məkanı barədə məlumat verir və əsərdən parçanı nağıl etməklə fikrini əsaslandırır. Uşaqlar I cütlüyün fikri ilə ya razılaşır, ya da öz variantlarını təqdim edirlər. Variantlar təqdim edilərkən əsaslandırmaq üçün onlar da nağıl edir. Əgər bu zaman mübahisələr səngiməsə həmin parça əsərdən oxunur. Bu yolla əsər kollektiv nağıl edilir.

Əsərin adı Mən Azərbaycanlıyam

Müəllifin adı Fuad Tanrıh

Əsərdə hadisələr Farizgilin həyatında səhər vaxtı _____ (məkanda)
 _____ (zamanda) baş verir

Əsərdəki əsas obrazlar Fariz, Eaa Zennora, Farizin babası, uşaqlar

Hadisələr ondan başlanır ki, babası Farizə taxtadan raket düzəldir

Əsərdə əsas (problem) ziddiyyət Fariz yuxudan kal durmuşdu

Əhvalat ondan başlanır ki, Çilçirəğin işığı öz-özünə yandı, ürək kimi döyündü

Sonra Eaa Zennora bildirdi ki, raket sürətlə Qara Nəhəngə sarı uçar, tədbir görmək lazımdır.

Daha sonra Fariz bundan qorxmadı. O, Eaanın təlimatlarına əməl etməyə başladı

Sonda Eaa öz planeti haqqında məlumat verdi. Farizin də planeti və ölkəsi haqqında məlumat aldı. Fariz ona azərbaycanlı olduğunu və bununla qürur duyduğunu bildirdi

Ziddiyyət belə həll olur ki, Fariz diksinib yuxudan oyanan kimi başına gələnləri babasına danışmaq üçün onun emalatxanasına qəçir

Meyarlar	5	4	3	2	1
Yeni sözlərdən nitqində istifadəsi					
Mətnin xəritəsinin tərtibi					
Məndən bir parçanın nağıl edilməsi					

Dərsin məqsədi

1. Əsərin mövzu və ideyasına münasibət bildirir. (1.2.4.) 2. Əsas obrazlara münasibət bildirir. (1.2.2.) 3. Digərlərinin fikirlərinə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Şagirdlərə “Mən azərbaycanlıyam” hekayəsini oxuyaraq, onun xəritəsini tərtib etdikləri və nağıl etmək üçün planlaşdırma apardıqları xatırladılır. Sual verilir. Sizcə, bütün bunları nə üçün etdik? Cavablar dinlənilir.

Əsas məqsədi şagirdlərə çatdırmaq üçün:

– Uşaqlar, biz əlbəttə ki, planlaşdırma apardıq ki, onun nağıl edilməsini təşkil edək. Elə nağıl edək ki, heç bir əsas məsələ nəzərimizdən qaçmasın. Siz özünüz də bir-birinizə, yaxud evdə ailə üzvlərinizə hər hansı hadisəni nağıl edəndə onu bu plan, bu xəritə üzrə danışsanız, heç bir mühüm məqam yaddan çıxmaz. Lakin bu bizim yeganə məqsədimiz deyildi.

ƏSƏRİN ÜMUMİLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ
NƏTİCƏNİN ÇIXARILMASI

Əsaslandırmaq. Baş verənləri əsərdən nümunələr, faktlar və sitatlar götürməklə danışmaq.

Münasibət bildirmək. Əsərdə baş verənlərdən nəyin doğru, nəyin yanlış olması ilə bağlı fikirlər yürüdülməsi.

Dəstəkləmək. Doğru hesab etdiklərini əsərdən nümunələr götürməklə və ya şərhlər verməklə dəstəkləmək.

Nəticə çıxarmaq. Əsərdən hansı qənaətə gəldiyini bildirmək.

Təpşiriq 1. F.Tanrılınn “Mən azərbaycanlıyam” hekayəsinin nəql edilməsi üçün qeyd vərəqini artıq yerinə yetirmişən. Aparılmış bütün hazırlıq işləri əsəri ümumiləşdirmək və nəticə çıxarmaq istiqamətində atılmış addımlardır. Oxuduğun mətn üzrə fikirlərini cəmləşdir, təqdim edilən qeyd vərəqinə yaz.

Əsərdə baş verənlərə münasibətim ondan ibarətdir ki, _____

Ona görə belə düşünürəm ki (əsərdən sitatlar götürməklə fikirlərinizi əsaslandırın), _____

Sonda belə nəticəyə gəlmək olar ki, _____

Bu mərhələdə əsərlə, yaxud hər hansı hadisə ilə bağlı yürüdülmən fikirlərin əsaslandırılması, onlara münasibətin bildirilməsi, baş verənlərin dəstəklənməsi və onlardan nəticələrin çıxarılması kimi fəaliyyətlər əhəmiyyət daşıyır. Fəaliyyət kollektiv formada həyata keçirilir. Müzakirələr mərhələ-mərhələ aparılır.

Əgər biz oxuduğumuz əsəri, şahidi olduğumuz hadisəni əsaslandıra bilmiriksə, onlara münasibət bildirmiriksə, mövqeyimizi dəstəkləməyi bacarmırıqsa və nəhayət, oxuduğumuzdan nəticə çıxara bilmiriksə, bu o deməkdir ki, bizim oxu üçün ayırdığımız vaxt səmərəsiz sərf edilmiş vaxtdır. Bu dörd fəaliyyət oxu prosesinin sonunda yerinə yetirilməli vacib fəaliyyətlərdir: 1. əsaslandırmaq; 2. münasibət bildirmək; 3. dəstəkləmək; 4. nəticə çıxarmaq.

Əsalandırmaq:

1. Uşaqlar Farizə həsəd aparırlar. Nə üçün?
2. Babası ona taxtadan raket düzəltmişdir. Nə üçün?
3. Fariz boş vaxtını orada keçirir, sanki kosmosa uçurdu. Nə üçün?

Münasibət bildirərkən:

- 1) Farizə həsəd aparırdılar. O da bunu sakit qəbul edir və normal hesab edirdi. Siz bu barədə nə düşünürsünüz? Siz Farizin yerinə olsaydınız nə edərdiniz?
- 2) Fariz Yer kürəsindən çox uzaqlarda fəxrlə “Mən azərbaycanlıyam” deyir və bununla fəxr etdiyini bildirir. Bu barədə nə düşünürsünüz?

Dəstəkləmək:

Uşaqlar qonşu uşaqların Farizə həsəd aparmasına, hətta bununla fəxr etməsinə münasibət bildirir. Bu məsələlər əsərdə necə təqdim edilib?

Nəticə çıxarmaq:

Əsərdə yazıçının göndərdiyi əsas ismarıq ondan ibarətdir ki, insan, hətta günəş sistemindən kənara çıxsın belə, harada olursa-olsun, öz kökünü, vətəninə unutmamalı, ona bağlı olmalı, onunla qürur duymalıdır.

Qeyd: Kosmonavtika sahəsində böyük xidmətləri olmuş azərbaycanlı Kərim Kərimov, digər millətdən olub Azərbaycanda dünyaya gələn Musa Manarov haqqında məlumat toplamaq şagirdlərə tapşırıla bilər (İnternetdən).

Qiymətləndirmə fərdi stimullaşdırma yolu ilə aparılır.

Fərdlər qiymətləndirilərkən aşağıda təqdim edilən məsələlər əldə rəhbər tutulub:

- əsərin ideyasının müəyyən edilməsi və ona münasibət;
- obrazlara münasibət;
- digərlərinin fikrinə münasibət.

LAYIH

Nəqlətmə xarakterli essenin yazılması

Dərsin məqsədi

1. Cəsarət tələb edən bir əhvalat haqqında esse yazmamışdan əvvəl essenin xəritəsini tərtib edir. (3.1.1.)
2. Mövzu ilə bağlı fikirləri məntiqi ardıcılıqla şərh edir. (3.1.2.)
3. 0,5–1 səhifə həcmində şərh edir. (3.1.2.; 3.1.3.)

Nəqli essenin yazısının təşkili mövzusu üzrə səh. 133-də verilmiş giriş sözlə şagirdləri yazının növbəti mərhələlərinə istiqamətləndirir. Əvvəlki dərslərdə nəqli essenin yazısına hazırlıq dərslərində olduğu kimi qarışıq iş formalarında fəaliyyətin davam etdirilməsi təşkil edilir.

Əvvəlcə dərsin 133–134-cü səhifədə verilmiş nümunəsini nəzərdən keçirməyi tövsiyə edin. Yazı üçün 20 dəqiqə vaxt verilir.

Yazının nümunədə verilən format üzrə aparılmasına diqqət edin.

Yazı işi bitəndən sonra fərdlərin, cütlərin, qrupların təqdimatlarının dinlənilməsinə təşkil edin.

Əslində, bu dərslərdə indiyə qədər nəqli essenin yazısına hazırlıq dərslərində görülmüş işlərin ümumiləşdirilməsi üzrə işlər aparılır. Bu baxımdan əvvəlki dərslərdə aparılmış işlərə diqqət yetirilməsi tövsiyə edilir.

NƏQLETMƏ XARAKTERLİ ESSENİN YAZILMASI

Nəqlətmə xarakterli esse necə tərtib edilir?

Sən əvvəlki dərslərdə nəqli essenin yazısına hazırlaşmışsan. Essenin hər bir elementinin təşkili üzrə işlər aparmısan. Hadisələrin harda və nə zaman baş verdiyini, həmin hadisələrdə kimin iştirak etdiyini müəyyən etmişən. Həmçinin nədən bəhs edəcəyini, hansı məsələni müzakirəyə çıxaracağın haqqında da düşünmüşən. Bütün bunları hansı ardıcılıqla təqdim edəcəyin barədə də götür-qoy etmişən. Artıq nəqli essenin yazısına tam hazırsan.

Tapşırıq 1.

1. Həyatında baş vermiş, səndən cəsarət tələb edən bir hadisəni yadına sal və onun xəritəsini tərtib et (nümunə səh.133–134).
2. Tərtib etdiyin xəritə əsasında essenin planını qur.
3. Esseyə maraqlı və cəlbəedici giriş ver.
4. Qaralamada qeydlər apar.
5. Ehtiyac yarandıqca dialoqlara da yer ver.

ESSENİN BAŞLANGICI

Hadisənin baş verdiyi zaman və məkan

Çox soyuq bir qış günü idi. Məktəbin həyəti qar ilə örtülmüş, hər tərəf buz bağlamışdı. Buna baxmayaraq, hava sakit və küləksiz idi.

Əsərdə iştirak edən obrazlar

Biz – beşinci sinif qızları böyük tənəffüsdə təmiz hava almaq üçün məktəbin həyətinə çıxmışdıq. Söhbət edir, gəzir, təbiətin gözəlliyinə tamaşa edirdik. İkinci sinifdə oxuyan bacım da bizimlə idi. Bir az kənarda altıncı sinif oğlanları qartopu oynayırdılar.

ƏSAS HİSSƏ

Ziddiyyətin yaranması

Altıncı sinif oğlanlarından bir neçəsi bacım Nərgizə qartopu atmağa başladı. Bacımın qorxduğunu hiss etdim. Onların üstünə qışqırdım ki, bacımı qorxutmasınlar. Oğlanlar buna əhəmiyyət vermədilər.

Ziddiyyətin açılması

O zaman iki yoldaşım da bacımı dövrəyə aldıq. Biz oğlanların atdığı qar topalarının qarşısını divar kimi kəşmişdik. Beləcə bacımı oradan uzaqlaşdırdıq.

ESSENİN SONU

O zaman nə hiss edirdim, indi nə hiss edirəm

Çox qorxmışdım, hönkürüb ağlamaq istəyirdim. İndi heyran qalmışam, bunu necə edə bildim. Nə yaxşı ki o zaman dostlarım mənə kömək etdilər.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Məkan və zamanın göstərilməsi					
İştirak edən obrazların təqdim edilməsi					
Ziddiyyətin göstərilməsi					
Problemin həlli					
Nəticə					

LAYIH

Dərsin məqsədi

1. İnşa yazmaq üçün mühüm mərhələləri tanıyır. (3.1.3.)
2. Mövzu ilə əlaqədar məlumat toplayır. (3.1.2.)

Dərslikdə səh. 134-də verilən giriş sözə yaradıcı yanaşmaqla şagirdin təlim marağını yüksəldin. Şagirdə qarşıdan gələn əlamətdar hadisələri və tarixi günləri bir daha xatırladın. Bu günlərin hər birinin Azərbaycan və azərbaycanlılar üçün böyük əhəmiyyət daşıdığını vurğulayın. Bu mövzularda bədii əsərlər yazılır, tədqiqatlar aparılır. Bu gün biz də öz tariximizin ayrı-ayrı əhəmiyyətli səhifələrini tədqiq edəcəyik. Bu zaman sizin aşkar edəcəyiniz faktlar və məlumatlara dərsliklərinizdə heç toxunmadığınızı da görə bilərsiniz. Bu sizin yoldaşlarınızın təliminə etdiyiniz töhfə kimi dəyərləndirilə bilər.

Şagirdlər inşa yazı mərhələləri ilə tanış edilir. Bu zaman imkan varsa, İKT-dən istifadə edin. PP proqramı bu məsələlərin şagirdlərinizə çatdırılması işini çox asanlaşdırır. Əks halda lövhədən və ya “flip chart”dan istifadə edə bilərsiniz. Yaxud şagirdlərin diqqətini dərsliyə yönəltməklə mərhələləri onlara təqdim edə, müvafiq şərh verə bilərsiniz.

İnşa yazının təşkili

ƏSAS HİSSƏ

Ziddiyyətin yaranması

Altıncı sinif oğlanlarından bir neçəsi bacım Nərgizə qartopu atmağa başladı. Bacımın qorxduğunu hiss etdim. Onların üstünə qışqırdım ki, bacımı qorxutmasınlar. Oğlanlar buna əhəmiyyət vermədilər.

Ziddiyyətin açılması

O zaman iki yoldaşım bacımı dövrəyə aldılar. Biz oğlanların atdığı qar topalarının qarşısını divar kimi kəsmişdik. Beləcə bacımı oradan uzaqlaşdırdıq.

ESSENİN SONU

O zaman nə hiss etdim, indi nə hiss edirəm

Çox qorxmışdım, hönkürüb ağlamaq istəyirdim. İndi heyran qalmışam, bunu necə edə bildim. Nə yaxşı ki o zaman dostlarım mənə kömək etdilər.

İNŞA YAZININ TƏŞKİLİ

İnşa yazı necə tərtib edilir?

Elə yazı nümunələri var ki, orada müşahidə etdiyimizi təsvir etmək, xatırladığımızı nəql etmək bacarığı ilə yanaşı, digər bacarıqlar da tələb olunur. Buraya müxtəlif mənbələrdən məlumatlar əldə etmək, onlardan istifadə etmək, onların əsasında yeni məlumatlar yaratmaq daxildir. Belə yazılar inşa adlanır. Doğrudur, aşağı siniflərdə son müxtəlif mövzularda işlər yazmısan. İndi isə bu yazını daha mükəmməl, qaydalara uyğun yazmağın yollarını öyrənəcəksən. Aşağıda verilmiş təlimata əməl etməklə öz kiçik tədqiqat əsərinə – inşanı yaradacaqsan.

134 Nəqləmə xarakterli essenin yazılması. İnşa yazının təşkili

Sınıfizdəki şagirdlərin hazırlıq səviyyəsi, mədəni-psixoloji vəziyyəti və s. nəzərə alınmaqla müstəqil qərar qəbul edin: bu məsuliyyətli təlimi fərdi, cütlərlə və ya qrup şəklində həyata keçirmək daha səmərəlidir. Fikrimizcə, kiçik qruplarla iş problemi həll etmək üçün şagirdlərin birgəfəaliyyət imkanını genişləndirərək, onlara məhsuldar müzakirə şəraiti yaradır. Bu baxımdan şagirdlər 3 nəfərdən ibarət kiçik qruplarda qruplaşa bilər.

Mövzular: 1. Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan üçün gördüyü hansı işin davamçısı olmaq istərdim. 2. Şuşanın dənənini öyrənirəm, bu gününü unutmuram, sabahı üçün çalışıram. 3. 9 May Qələbə Günü – qalib olmaq məqsədimizdir.

Mövzular qruplara təqdim edilir. Bu mərhələdə şagirdlər məlumat toplamaqla məşğul olmalıdırlar. Məlumat haradadır? – internet səhifədə; – məktəb kitabxanasında.

Maddi-texniki bazası zəif siniflərdə: Müəllim məktəb kitabxanasından mövzu ilə əlaqəli olan bədii-publisistik, elmi materiallar seçib sinfə gətirir. Bu işlər dərs başlamazdan əvvəl həyata keçirilir.

Çox vacibdir ki, əvvəlcədən gözəl bir inşa yazma biləcəyinə inanasan. Yazı işini həvəslə yerinə yetirmək onun keyfiyyətini yüksəldər. Əgər bütün bunları etməsən, heç vaxt istədiyin nəticəyə nail ola bilməzsən. İnşa yazının uğurla yerinə yetirilməsi üçün onun tərtibi yolları ilə tanış olmalısən. İnşa yazı aşağıdakı mərhələlərdə həyata keçirilir:

I mərhələ	Özünün seçdiyi, yaxud müəllim tərəfindən verilən mövzu üzərində düşün.
II mərhələ	Məlumat topla.
III mərhələ	Hansı məsələlərə toxunacağını (müddəalar) müəyyən et və yazını planlaşdır.
IV mərhələ	Hər məsələ ilə bağlı qeydlər et.
V mərhələ	Yazının ilkin variantını hazırla.
VI mərhələ	Həm tərtib etdiyin planı, həm də ilkin variantı bir daha nəzərdən keçir.
VII mərhələ	Düzəlişlər bitəndən sonra son variantı yaz

Təpşiriq 1.

- Aşağıda təqdim edilən mövzulardan biri üzrə inşa yazıya hazırlaş:
 - “Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan üçün gördüyü hansı işlərin davamçısı olmaq istərdim?”
 - “Şuşanın dünənini öyrənirəm, bu gününü unutmuram, sabahı üçün çalışıram”.
 - “9 May faşizm üzərində Qələbə Günü – qalib olmaq məqsədimizdir”.
 - “Bir kərə yüksələn bayraq, bir daha enməz”.
- Məlumat dairəni genişləndirmək üçün kitabxanada, internet səhifələrində araşdırmalar apar.
- Tapdığın fakt və məlumatlarla bağlı qeydlər apar. Onların yerləşdiyi mənbəni də göstər.

Müəllim qruplara yaxınlaşdıqca aparılan işi, əldə edilən məlumatların məqsədəuyğunluğunu dəyərləndirir və müvafiq təlimatlar verir, yaxud təlimatları xatırladır.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Toplanılan məlumatların mövzudan kənar olmaması					
Məlumatın mənbəyi ilə bağlı qeydlər					
Etibarlı internet səhifələrindən istifadə					

Maddi-texniki bazası orta səviyyədə olan siniflərdə müəllim məktəb kitabxanasından münasib məlumat mənbələri gətirməklə yanaşı, həm də sinifdə olan 1 müəllim kompüterindən istifadə imkanı vardır.

Maddi-texniki bazası yüksək olan məktəblərdə təlim cütlərdə baş verir. Cütlüyün bir üzvü məktəb kitabxanasında, digər üzvü internet səhifələrində mövzu ilə bağlı araşdırma işləri aparır. Diqqətli olun ki, şagirdlər təlimatları oxusunlar və fəaliyyətləri addım-addım icra etsinlər.

Mövzular sinfə təqdim edilir. “Kim hansı mövzuda tədqiqat aparmaq istəyir?” – sualı verilir. Bu məqamda şagirdlərin maraqlarından çıxış etməklə sinifdə üç istiqamətdə tədqiqat təşkil edilir. Diqqətli olun ki, verilən mövzuların hər üçü şagirdlər tərəfindən seçilsin. Çünki bu mövzular xalqımızın çox əhəmiyyətli tarixi günləri ilə bağlıdır.

Mövzular seçildəndən sonra şagirdlərin qrupları müəyyən edilir. Elə də ola bilər ki, əvvəlki dərslərdə təcrübə etdiyiniz qarışıq iş formasını seçsınız. Bu iş forması da təlimin səmərəliliyini təmin edə bilər.

Yazının planlaşdırılması və qeydlərin götürülməsi

Dərsin məqsədi

1. İnşanın planını tərtib edir. (1.1.3)
2. Mövzu ilə bağlı fikirlərini məntiqi ardıcılıqda şərh edir. (3.1.2.)

Əvvəlki dərstdə qruplaşdırdıqları tərkibdə şagirdlər yerlərini alırlar. Oxunun və yazının təşkilində planlaşdırmanın hissələrinin müəyyənləşdirilməsinin nə qədər əhəmiyyətli bir bacarıq olduğu bir daha vurğulanır. Bu bacarığın köməyi ilə görülmüş işlər sadalanır:

- təsviri mətnlərin ideyasını müəyyən edərək;
- nəqli mətnlərin süjetini müəyyən edərək;
- nəqli mətnlərin elementlərini müəyyən edərək;
- təsviri esse yazaraq;
- nəqli esse yazaraq.

Tapşırıq 2 şagirdlərə təqdim edilir. Onların nəzərinə çatdırılır ki, təlimata addım-addım riayət etməklə tapşırığın icrasına nail ola bilərlər.

Əgər sinifdə eyni mövzu üzrə paralel qruplarda iş aparılırsa, təlim sonunda fikir mübadiləsi aparmaq tövsiyə olunur. Qrupların biri digərinin tədqiqatlarının nəticələrini görə bilər. Bununla tədqiqatların orijinallığına (təkrarolunmazlığına) xətdər gələ bilər.

YAZININ PLANLAŞDIRILMASI VƏ QEYDLƏRİN GÖTÜRÜLMƏSİ

Tapşırıq 1. Topladığın fakt və məlumatlardan istifadə etməklə yazacağın inşanın planını tərtib et. Planın hər bəndi üzrə qeydlərini hazırla. Bir məsələdən digərinə necə keçəcəyin barədə də düşün. Verilmiş mövzular üzrə yazıya hazırlaş.

Tapşırığı yerinə yetirərkən aşağıdakı təlimatdan istifadə et.

III MƏRHƏLƏ

Əsas müddəaların müəyyən edilməsi və yazının planlaşdırılması

- Topladığın bütün məlumatları bir araya gətir və uyğun məlumatları qruplaşdır.
- Həmin məlumatlar qrupunu adlandır.
- Ayrı-ayrı məlumatlar qruplarına verdiyin adları yaz. Bu adlar sənənin əsas istiqamətlərin olacaq. Hər bir istiqamət məsələyə münasibətini, onunla bağlı inamını, əqidəni, mövqeyini əks etdirməyə imkan verəcək.
- Məlumat qruplarından hansının giriş, hansının əsas hissə və hansının nəticəyə uyğun olduğunu müəyyənləşdir, onları ardıcılıqla qeyd et.

Beləliklə, inşanın planını tərtib etmiş olacaqsan. Hər bir məsələ ilə bağlı mövqeyin aşkar etdiyin faktlar və məlumatlarla əsaslandırılmalıdır. Yazı tədqiqat xarakterli olduğundan bunu etmək vacibdir.

IV MƏRHƏLƏ

Planın hər bəndi ilə bağlı qeydlərin götürülməsi

- Tərtib etdiyin planı qarşına qoy.
- Planın hər bəndi üzrə toplanmış məlumatları nəzərdən keçir.
- Aşağıdakı tapşırığı fakt və məlumatlara tənqidi yanaş: “Bu məlumat nə qədər tutarlıdır? Onunla hansı fikri əsaslandırmaq olar?”

Sinfinizdəki şagirdlərin hazırlıq səviyyəsi, mənəvi-psixoloji vəziyyəti və s. nəzərə alınmaqla müstəqil qərar qəbul edin: bu məsuliyyətli təlimi fərdi, cüt, ya qrup şəklində həyata keçirmək daha səmərəlidir. Fikrimizə, kiçik qruplarla iş problemi həll etmək üçün şagirdlərin birgəfəaliyyət imkanını genişləndirərək onlara məhsuldar müzakirə şəraiti yaradır. Bu baxımdan şagirdlər 3 nəfərdən ibarət kiçik qruplarda qruplaşa bilər.

LAYIHƏ

İlkin nümunənin hazırlanması

Dərsin məqsədi

1. İnşanın ilkin variantını yazır. (1.1.3.)
2. Mövzu ilə bağlı fikirlərini məntiqi ardıcılıqda şərh edir. (3.1.2.)

- Tutarlı hesab etdiyin məlumatların etibarlılığını və dəqiqliyini bir daha yoxla. (*Hansı mənbədən əldə edilib? Qeydlər düzgün və dəqiq aparılıbmı?*) Ən müasir, nüfuzlu mənbələrdən istifadə etməyə çalış.
- Topladığın məlumatlar arasında elələri ola bilər ki, onlar sənin fikirlərini təsdiqləməsin, əksinə, inkar etsin. Topladığın məlumatları bir daha nəzərdən keçirt. Fikrini təsdiqləməyən faktları aşkar et, öz mövqeyini müdafiə edən tutarlı faktlar əsasında həmin fikri təkrar et.
- Başa düşmədiyin və ya mövzunla əlaqəsi olmayan məlumatları dərhal kənara qoy.
- Başqalarının yazısını köçürüb öz yazın kimi təqdim etmə.

Təkrar etmək hər hansı bir məlumatın doğru olmadığını əsaslandırmaq üçün bəyan etməkdir.

İLKİN NÜMUNƏNİN HAZIRLANMASI

V MƏRHƏLƏ

Yazının ilkin variantını hazırla

- Planındakı birinci bənddən başla.
- Həmin bəndlə bağlı apardığın bütün qeydlərini oxu.
- Qeydlərdən istifadə etməklə inşada diqqətə çatdırmaq istədiyin fikirlərin inandırıcılığını *sitatlar* və *istinadlarla* təmin et.
- Planın hər bəndi üzrə iş başa çatdıqca qarşısında işarə qoy.
- İnşanın ilkin nümunəsi hazır oldandan sonra yazıya bir daha nəzər sal.

İnşanın hissələrini tərtib edərkən onlara verilən tələblərə riayət et.

GİRİŞ – plan üzrə bu hissəyə aid müddəalar açıqlanır. Yazının məqsədi aydın şəkildə təqdim edilir. “Bu yazını yazmaqda əsas məqsəd nədir?” sualına cavab verilir. Həmin məqsədə çatmaq üçün hansı məsələlərə toxunacağın barədə də qısaca məlumat vermək lazımdır. İnşa hər hansı bir əsərin, müəyyən problemin, hadisələrin təhlilinə həsr oluna bilər. Bu baxımdan əvvəlcədən yazının hansı məsələ ilə bağlı

Beşinci mərhələ üzrə verilmiş təlimat və göstərişlər şagirdlərin nəzərinə çatdırılır.

Təlimata əməl etməklə əvvəlki dərslərdə müəyyən edilmiş tərkibdə inşa yazı işi davam etdirilir.

Şagirdlərin diqqəti inşanın hissələrinə verilən tələblərə cəlb edilir (səh.138).

Şagirdlərin apardığı işi nəzarətdə saxlayın. Yanlışıqlar müşahidə etdikdə tövsiyələrinizi verin. Bu mərhələdə təqdimatlar dinlənir. Yazıları gələn dərs yoxlayacağıq. Bu səbəbdən heç bir yazıya münasibət bildirməyin.

138 Yazının planlaşdırılması və qeydlərin götürülməsi. İlkin nümunənin hazırlanması

LAYİH

Yazının şagirdlər tərəfindən yoxlanması

Dərsin məqsədi

1. Yazdığı insanın ilkin versiyasını yoxlayıb nöqsanları aradan qaldırır. (3.1.2.)
2. Mövzu ilə bağlı fikirlərini məntiqi ardıcılıqla şərh edir. (3.1.3.; 2.1.2.)

Keçən dərslərdə yazılmış insanın ilkin versiyasını yazmış şagirdlər öz yazılarını yoxlamağa səfərbər edirlər. Bu yoxlama təqdim edilən təlimatlar əsasında keçirilir. Təlimatın hər maddəsini yazılmış inşa ilə əlaqələndirməklə, yol verilmiş səhvə aşkar edilir, onları aradan qaldırmaq üzrə işlər aparılır. Yoxlama iki mərhələdə həyata keçirilir.

Birinci mərhələdə inşa istifadə edilmiş fakt və məlumatlar, fikir ardıcılığı, insanın planı yoxlanılır. Ehtiyac yaranarsa, təkmilləşmə işləri aparılır.

Qaydalar baxımından yazı yoxlanılır. Həmçinin orfoqrafik, qrammatik səhvlər aradan qaldırılır.

Öz yazılarını verilən təlimata əsasən yoxlamaq kimi bir təlim fəaliyyəti özünüqiyəmtəvləndirmə yolu ilə şagirdin tənqidi tərəkəkkürünün inkişafına şərait yaradır.

Yoxlama bitəndən sonra son variant ya əlyazısı şəklində köçürülür, ya da kompüterdə çap edilib müəllimə təqdim edilir.

olması barədə qısaca şərh verilir. Məhz bu məqam elə tərtib edilməlidir ki, oxucuda maraq doğursun.

ƏSAS HİSSƏ – bu hissədə aydınlaşdırılması nəzərdə tutulan məsələlər plandakı ardıcılıqla təqdim edilir. Hər bir müddədə irəli sürülən fikir müxtəlif mənbələrdən əldə edilmiş fakt və məlumatlarla dəstəklənir. Hər bir müddəə üzrə fikirlərini sübut edən iki-üç faktın olması məsləhətdir. Bununla sən irəli sürdüyün fikri kifayət qədər əsaslandırılmış olarsan (bunun üçün əvvəlcə tutarlı, sonra daha tutarlı, sonda isə ən tutarlı fakt təqdim edilir).

NƏTİCƏ – diqqət bir daha araşdırılan məsələyə yönəldilir. İnşa yazılarkən fikirlər ümumiləşdirilir. Nəticə təqdim edilir. Sonda gəldiyin nəticənin səbəbi izah edilir. (*Nə üçün mən belə qənaətə gəldim?*)

YAZININ ŞAĞİRD LƏR TƏRƏFİNDƏN YOXLANMASI

VI MƏRHƏLƏ

Yazının şagirdlər tərəfindən yoxlanması

1. Səhvləri yoxlamaq məqsədi ilə yazını oxu. Fakt və məlumatları bir daha yoxla. Ehtiyac olarsa, fikir ardıcılığının gözlənməsi üçün yenidən iş apar. Zəruri hallarda planda dəyişikliklər et. Bu zaman yazının məqsədini unutma.

Əvvəl elə məsələlər araşdırılır ki, onlar araşdırılmadan ikinci dəfə araşdırmaq mümkün olmur.

☑ Yoxlama vərəqi 1

1. Bu inşa da fikirlər qısa və aydın ifadə ediləmi?
2. İş plan üzrə aparılıbmı? Heç bir bəndi yaddan çıxarmamısan ki?
3. Fikirlərini əsaslandırmaq üçün istifadə etdiyən fakt və məlumatlar məntiqi ardıcılıqla düzülübümü?

LAYİH

İnşaların təqdimatı keçirilir. Hər fərd, cüt, yaxud qrup inşanı oxuyur. İnşa yazı qiymətləndirilərkən aşağıdakı meyarlar əldə rəhbər tutulur.

4. İstifadə etdiyin məlumatların mənbəyi (kitab, qəzet, jurnal, internet sahifəsi və s.) göstərilibmi? Əmin ol ki, mənbə göstərilmədən heç bir məlumat yazıya daxil edilməyib.
5. İnşada ifadə edilmiş fikirlər müxtəlif nüfuzlu mənbələrə əsaslanıbmi?
6. İnşada nəzərdə tutduğun məqsədə nail ola bildinmi?

VI MƏRHƏLƏ

Yazının şagirdlər tərəfindən yoxlanması

2. Qrammatik səhvləri aşkar etmək üçün yazını bir də oxu. Ehtiyac yaranarsa, orfoqrafik lüğətdən, yaxud izahlı lüğətdən istifadə et. Orfoqrafik qaydalar baxımından yazını bir daha yoxla. Aradan qaldırılması mümkün olan bütün səhvləri düzəlt. Yaxınlarından birindən xahiş et ki, yazını oxusun. Bəzən sənin görə bilmədiyin səhvləri başqaları asanlıqla görə bilər.

☑ Yoxlama vərəqi 2

1. Hər yeni abzas uyğun cümlə ilə başlanıbmi?
2. Yazılmasına ehtiyac olan, lakin yazılmamış, yaxud bitirilməmiş heç bir fikir qalmayıb ki?
3. Yersiz yazılmış, yaxud təkrar işlənmiş söz varmı?
4. Cümlələr həddən artıq uzun deyil ki?
5. Orfoqrafik, yaxud qrammatik səhvlər yoxdur ki?
6. Yazıya daxil edilmiş sitatlar dəqiq verilibmi?
7. Dürğu işarələrindən düzgün istifadə edilibmi?
8. Birinci şəxsin adı ilə ifadə olunan fikir yoxdur ki? ("lə düşünürəm ki", "fikrimcə" və s.)
9. Düzgün tərtib edilmiş cümlələr nəzərdə tutduğun fikri ifadə edirmi?

VII MƏRHƏLƏ

Düzəlişlər bitəndən sonra son variantı yaz və ya çap et

Yoxlamalar başa çatdıqdan sonra düzəlişlər nəzərə alınmaqla mətni yeni vərəqə köçürmək lazımdır. Diqqətli ol ki, köçürmə zamanı yeni səhvlərə yol verməyəsən. Köçürəndən sonra mətni bir daha oxuyub müəllimə təhvil ver və ya yoldaşlarına təqdim et.

140 Yazının şagirdlər tərəfindən yoxlanması

Meyarlar	5	4	3	2	1
Yazının hansı məsələ ilə bağlı olması barədə qısaca şərh verilməsi					
Plan üzrə nəzərdə tutulmuş məsələlərin aydın və ardıcıl təqdim edilməsi					
Fikirləri dəstəkləyən faktın və məlumatın təqdim edilməsi					
İstifadə edilən dəlillərin ümumiləşdirilməsi					

Zəlimxan Yaqub. “Bir dahi doğulub gəldi dünyaya” (Ümumiləşdirici dərslər)

Dərsin məqsədi

1. Z. Yaqubun “Bir dahi doğulub gəldi dünyaya” şeirini oxuyarkən tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır. (1.1.1.) 2. Nümunənin mövzu, ideyasını aydınlaşdırır, münasibət bildirir. (1.2.4.) 3. Əsərdə əsas obrazın başlıca xüsusiyyətini müəyyən edir. (1.2.2.) 4. Əsəri təhlil edir. (1.2.2; 1.2.3.)

Dərsə verilən giriş sözünə yaradıcı yanaşmaqla şagirdlərin təlim marağını yüksəldə bilərsiniz. Nəzərə almaq lazımdır ki, təqdim edilən şeir 6 məsələ baxımından təhlil ediləcək. Odur ki şagirdlərin cüt və yaxud kiçik qruplara bölünməsi tövsiyə edilir.

I qrup. Əsərin ideyasının müəyyən edilməsi.

II qrup. Əsərdə əsas obrazın başlıca xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi.

III qrup. Əsərdə hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi.

IV qrup. Əsərdə süjetin komponentlərinin müəyyən edilməsi.

V qrup. Əsərdə mətnin elementlərinin müəyyən edilməsi.

VI qrup. Əsərdə təsvir edilən məqamların müəyyən edilməsi.

ZƏLİMXAN YAQUB. “BİR DAHI DOĞULUB GƏLDİ DÜNYAYA” (ÜMUMİLƏŞDİRİCİ DƏRS)

Əziz məktəbli dost! Dərs ili boyu müxtəlif janrlara aid bədii nümunələri (nağıl, əfsanə, hekayə, təmsil və heca vəznli şeirlər) düşünərək oxumağın yollarını öyrəndin. Artıq sən oxuduğun əsərlərin təsviri, yaxud nəqli mətn olduğunu müəyyən etməyi də bacarırsan. Mətnlərin səciyyəvi cəhətlərini (təsviri, nəqli) nəzərə alaraq oxunu təşkil edirsən. Əsərləri ideya, mövzu, təsvir vasitələri və obrazlara görə təhlil edirsən. Sən həmçinin müxtəlif əsərlərin quruluşlarını (əsərin hissələrini, elementləri) müəyyən edirsən. Oxuduğun bütün əsərləri həyatında baş verən hadisələrlə əlaqələndirməyi bacarırsan. Sən eyni zamanda həmin əsərləri yazan qələm sahibləri ilə tanış oldun. Ən fərqlisi isə odur ki, artıq sən özün müstəqil şəkildə təsviredici, nəql etmə xarakterli mətnlər yarada bilərsən. Sən həm də kiçik tədqiqatlar aparmağın yollarına bələd oldun. Bunlar sənə qazandığın uğurlardır.

Tapşırıq 1. Əsəri oxu. Sınıf yoldaşlarınla müzakirə et. Əsərin nəqli, yoxsa təsviri mətn olduğunu müəyyən et. Əsərin mövzusu, ideyası, əsərdəki obrazlar, hadisələrin ardıcılığı, əsərin hissələri və elementləri (xəritəsi), istifadə edilmiş təsvir vasitələri və s. üzərində düşün. Fikirlerini əsaslandır.

BİR DAHI DOĞULUB GƏLDİ DÜNYAYA

Naxçıvanda doğuldu
23-ün mayında.
Güllü bahar fəslinin
ən işıqlı ayında.
Anası İzzət xanım,
atası Əlirza
Şükürlər oxudular
onlara oğul verən
Tanrıya, İlahiyə,
bu bahara, bu yazı.

3.2. BƏDİİ ƏSƏRİN QURULUŞU 141

Qrup işinin yerinə yetirilməsi üçün 20 dəqiqə vaxt ayrılır. Qrup tapşırıqları yerinə yetirildikdən sonra fikir mübadiləsi aparılır.

Təqdimatların dinlənməsi üçün 20 dəqiqə vaxt ayrılır. 6 qrupun hər biri orta hesabla 3 dəqiqə təqdimat edərsə, minimum 18–20 dəqiqə vaxta ehtiyac var.

Ata-ana ad qoyub
adına Heydər dedi,
Bu həyatın barını
dərdirkcə, hey dər, dedi.
O boy atıb böyüdü
gündə bir dər boyda,
Ona layla çalanın
xoş arzuları boyda.
Hər anla, hər saatla,
hər fəsilə böyüdü.
Damar-damar bərkidi,
pillə-pillə böyüdü.
Bir gün əskik olmadı
laylası, oxşaması,
Atanın yeridiyi
yerişlə, tərponişlə,

142 Zəlimxan Yaqub. "Bir dahi doğulub gəldi dünyaya"

Özünüqiymətləndirmə:

- 1) İdeyanın müəyyən edilməsi:
 - mövzunu;
 - kiçik fikirləri;
 - əsas ideyanı.
- 2) Əsas obrazların başlıca keyfiyyətlərinin müəyyən edilməsi:
 - məqsədi;
 - düşüncəsi;
 - hərəkətləri;
 - hissləri;
 - özünün söylədikləri;
 - başqalarının onun haqqında söylədikləri.
- 3) Əsərdə hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi:
 - problem;
 - hadisələr;
 - nəticə.
- 4) Hadisələri müəyyən etməklə əsəri hissələrə ayırma:
 - hadisələrin başlanması;
 - ziddiyyətin yaranması;
 - hadisələrin ən yüksək nöqtəsi (əsas hadisə);
 - ziddiyyətin açılması;
 - əsərin sonu.
- 5) Əsərdə mətnin elementlərinin müəyyən edilməsi:
 - zaman və məkan;
 - obrazlar;
 - ziddiyyət;
 - ziddiyyətin həlli;
 - mətnin hissələri.
- 6) Təsvir edilən məqamların müəyyən edilməsi:
 - bədii təsvir vasitələri;
 - hissələrin təsviri;
 - faktların təsviri.

Layihənin həyata keçirilməsi üçün 4 dərs vaxtınız var. Sınıf 2 yarımqrupa bölünür. Şagirdləri yarımqrupa bölərkən püşkatma üsulundan istifadə edə bilərsiniz. Hər qrupa bir tapşırıq və müvafiq təlimatlar verilir. Layihə üzrə iş aparılarkən ilboyu öyrənilmiş bilik və bacarıqların tətbiqinə imkan yaradılır. Belə ki, I qrup II bölmə, II qrup I bölmə üzrə öyrənilmiş məsələlərlə bağlı tədqiqatlar aparır, nail olduqları nəticələri nümayiş etdirir.

Müəllim şagirdlərə müənciət edir:

Bir dərs ili boyu oxunun və yazının təşkili yollarını öyrəndiniz. Düşünərək oxuyanlar və yazanlar olmaq üçün zəruri ilkin bilik və bacarıqlara yiyələndiniz. Siz təsvirə və nəqlətmə xarakterli müxtəlif bədii nümunələri oxudunuz, onları ayrı-ayrı məsələlər baxımından araşdırdınız. Bu layihə çərçivəsində biz ilboyu əldə edilmiş bilik və bacarıqları tətbiq edəcək və özünəhesabat, özünüqiymətləndirmə işi aparacağıq.

LAYİHƏ

İki qrupa bölünür. 28 May Respublika Günü münasibəti ilə təqdim olunan əsərlər üzrə layihəni işləyin.

Əsərlərdən biri nəqlətmə, digəri təsvirə xarakterlidir.

I qrup. 1. Məmməd Namazın "Vətəni çiçəkləndirmək lazımdır" nəqlətmə xarakterli əsərini aşağıdakı məsələlər baxımından təhlil edin:

- Əsərdəki obrazlar və onların başlıca xüsusiyyətlərini təsvir edin.
- Əsərdəki obrazları müqayisə edin.
- Əsərdə hadisələrin ardıcılığını müəyyən edin.
- Əsəri hissələrə ayırın.
- Əsərin elementlərini müəyyən edin.

2. Nəticələrinizi əks etdirən kiçik təqdimat hazırlayın.

II qrup. 1. Tofiq Bayramın "Alqış deyim" təsvirə xarakterli şeirini aşağıdakı məsələlər baxımından təhlil edin:

- Əsərin ideyasını müəyyən edin.
- Əsərdə bədii təsvir vasitələrini müəyyən edin.
- Əsərdə hissləri və faktları təsvir edən məqamları göstərin.
- Əsərin hissələrini müəyyənəldirin.

2. Nəticələrinizi əks etdirən kiçik təqdimat hazırlayın.

VƏTƏNİ ÇİÇƏKLƏNDİRMƏK LAZIMDIR!

Sumqayıtda qoca bir kişi yaşayır: torpağı sevən, əkil-becərən, hamıya yaxşılıq edən nurani bir qoca.

Təqaüddü olduğundan, qocaldığından işləyə bilmirdi. Amma əli işdən soyumamışdı. Hey işləmək, əkil-becərmək həvəsi ilə yaşayırdı.

Şəhər rəhbərliyindən torpaq sahəsi istəyə də, onu razı salan yox idi.

Bu nurani kişi düşünüb-daşınıb qorara aldı ki, boş bir sahədə ağac, gül əkil-becərsin.

Belə də etdi. Yaxşı meynələr, sitillər, güllər alıb boş bir sahədə əkdirdi. Gözəl bir bağ saldı. Yaz fəslində ağaclarla sığal çəkdi. Çiçəklər yazın nəfəsi ilə günəşə boylandılar.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Əsərdəki obrazların təsviri					
Əsərdəki obrazların müqayisəsi					
Əsərdə hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi					
Əsərin hissələrə ayrılması					
Əsərin elementlərinin müəyyən edilməsi					
Birgəfəaliyyət					
Nəticələrin təqdim edilməsi					

LAYİHƏ

Adamlar baxıb deyirdilər:

– Sağ olsun bu kişini, yüz adamın işini görüb. Necə də gözəl bağ salıb!

Amma... Amma günlerin bir günü şəhər rəhbərliyindən gəlib dedilər ki, bu bağı sökmək, dağıtmaq lazımdır.

– Qanunsuz bağ salmışan. Ağacları da kəs at getsin!

Bu qoca bağban bağda oturub dərin fikrə dalmışdı. Balaları kimi sevvə-sevvə böyütdüyü ağacları, gülləri kəsib tökməyə nə əli gəlirdi, nə də ürəyi. Oturub hey fikirləşirdi. Sanki ağaclar da bunu duyub kədərlənirdilər. Güllər saralıb-solmaqdaydı...

Bu zaman qocanın yanında bir maşın dayandı. Maşından ucaboylu, gülürlüzlü sanki hamıya və bu qocaya da tanış olan bir kişi düşüb bağa doğru gəldi: kişiyə əl uzadıb salam verdi.

– Salam, qoca! Niyə kəfsiz oturmusan burada?

Nurani qoca ağacları göstərdi:

– Balalarım! Vidalaşmaq mənə çətindir.

– Nə olub, de?

– Bu ağacları kəsdirirlər. Qanunsuz əkibsən, deyirlər. Təqaüdcü bayam, əlim işsiz əsir. Bura boş yer idi. Təmizləyib bağ saldım, gül-çiçək əkdim... Nə xeyri, indi gəlib deyirlər ki, dağıt bu bağı.

Tapşırıqlarını alan şagirdlərə iş şəraiti yaradılır, vəzifə bölgüsü aparmaq tövsiyə edilir. Bir qrupda 12–13 şagird varsa və hər qrupa 4–5 araşdırılacaq məsələ təqdim edilsə, deməli, 3 şagird bir problemi tədqiq edir. Hər bir altqrup öz məsələləri ilə bağlı tədqiqatlarını apardıqdan sonra işin nəticəsi qrup daxilindəki digər altqruplarla mübadilə edilir. Kollektiv müzakirələrdə boşluqlar aradan qaldırılır, nəticələr təkmilləşdirilir.

Əldə edilən nəticələr əsasında qrup təqdimatı hazırlanır. Sınıfın və məktəbin maddi-texniki bazası nəzərə alınmaqla təqdimatın növü müəyyən edilir. İKT ilə tam təchiz edilmiş məktəb şagirdləri Power Point təqdimatı hazırlaya bilərlər. Burada şagirdlərin sosial vəziyyəti də nəzərə alınır.

146 Məmməd Namaz. “Vətəni çiçəkləndirmək lazımdır!”

yəti də nəzərə alınır. Noutbuku olan şagirdlər onu sinfə gətirə və qrup təqdimatının hazırlanmasına dəstək verə bilərlər.

Lakin həm məktəbin maddi-texniki bazası, həm də şagirdlərin sosial imkanları buna şərait yaratmırsa, adi “flip chart” vərəqlərindən, yaxud digər A1 formatlı kağızlardan istifadə olunur. Ona nail olmaq lazımdır ki, həm tədqiqat aparılarkən, həm də təqdimat edilərkən heç bir şagird prosesdən kənarda qalmasın. Bütün şagirdlərin layihənin yerinə yetirilməsində və təqdim edilməsində iştirakına qiymətləndirmə meyarı müəyyən etməklə stimullaşdırmağa nail ola bilərsiniz. Bunun üçün layihə qiymətləndirmə meyarları da təqdim edilir.

Meyarlar	5	4	3	2	1
Əsərin ideyasının müəyyən edilməsi					
Əsərdə bədii təsvir vasitələrinin müəyyənəşdirilməsi					
Əsərdə hissləri və faktları təsvir edən məqamların şərhli					
Əsərin hissələrə ayrılması					
Birgəfəaliyyət					
Nəticələrin təqdim edilməsi					

Sinifdən xaric oxu dərslərinin təşkilinə dair nümunəvi dərslər planı

Dərsin məqsədi

1. Marağına uyğun seçdiyi əsəri oxuyur. (1.1.2.)
2. Əsərin xüsusiyyəti baxımından əsərə münasibət bildirir. (2.2.1.)

Sinifdən xaric oxu dərsləri öyrənilmiş məsələlərin digər mətnlər üzrə tətbiqinə şərait yaratmaqla yanaşı, şagirdlərin dünyagörüşünü genişləndirir və bunları edərəkən şagirdin marağından çıxış edilir. Tədris vahidləri boyu əhatə olunan mövzular, yaxud öyrənilmiş oxu bacarıqlarının tətbiqinə geniş imkan verən mətnlər seçilib, əlavə oxu bölməsinə daxil edilmişdir. Lakin şagirdlərin bununla məhdudlaşmasına yol verməyin. Şagirdlərinizi məktəb kitabxanasının fəal oxucuları olmağa sövq edin.

SİNİFDƏNXARİC OXU

Sinifdən xaric oxu plan üzrə, adətən, tədris vahidlərinin sonunda nəzərdə tutulub. Şagirdlərə konkret bir əsər və yaxud konkret bir mövzu barədə oxumağı tapşırırmayın. Onlara tədris vahidi boyu oxuduqları əsərlərin mövzularını xatırladın.

Məsələn, “Fikrin obrazlı ifadəsi” tədris vahidi Bayraq Günü, Konstitusiya Günü, Milli Dirçəliş Günü, Ümumdünya Əlillər Gününe təsadüf etdi. Gördüyünüz kimi, oxu materialları da seçilərkən həmin mövzular nəzərə alınmışdır. Sinifdə baş verən təlimin cəmiyyətdə baş verən hadisələrlə sıx əlaqəli olması əhəmiyyətlidir. Bu, haqqında oxuduğu məsələlər barədə şagirdlərin dünyagörüşünün daha da genişlənməsinə xidmət edir. Lakin bu cəhətlərin üstünlüklərinə baxmayaraq, şagirdlərə öz maraqlarına uyğun (gidman, fantastika və s.) xoşladığı mətni tapmağı, oxuyub haqqında məlumat verməyi tapşırıla bilərsiniz. Şagirdlər fərqli əsərlər oxumağa meyil edərlərsə, onlara mane olmaq lazım deyil. Bu yolla siz şagirdlərin oxu marağı haqqında da ətraflı məlumat almış olarsınız.

HƏMRƏYLİK BAYRAMIN MÜBARƏK OLSUN!

31 Dekabr Dünya Azərbaycanlılarının
Həmrəyliyi Gününe

Salam, Azərbaycan oğlu, salam, a qardaş,
Həmrəylik bayramın mübarək olsun.
Yetər təklənmişik, gəl olaq sirdaş,
Həmrəylik bayramın mübarək olsun!

Birləş yumruq kimi, dünyaya səs sal,
Gir meydana, qılınc oynat, zəfər çal,
İrəli dur, düşməninə qisas al,
Həmrəylik bayramın mübarək olsun!

Qalx ayağa, sil gözünün yaşını,
Daha bəsdir, artıq dik tut başını,
Ulu öndər qoydu təməl daşını,
Həmrəylik bayramın mübarək olsun!

Sən coşqun dənizsən, ləpələnmisən,
Bir uca dağ idin, təpələnmisən,
Bütün yer üzünə səpələnmisən,
Həmrəylik bayramın mübarək olsun!

Zəngəzur, Naxçıvan, Təbriz, Qarabağ,
Bu birlikdən gətir bizə bir soraq,
Başın üstündəki üçrəngli bayraq,
Həmrəylik bayramın mübarək olsun!

Bu dərs kompüter laboratoriyasında da keçirilə bilər. Uşaqlar internetdə elektron kitabxanalardan və digər səhifələrdən bədii nümunələr əldə edə, oxuyub müzakirəyə təqdim edə bilər.

Daha çox son günlərdə öyrənilən oxu bacarıqları ilə əlaqədar məsələlər ətrafında düşündürmək, müzakirələr açmaq məsləhətdir.

Oxu dərslərini əsərin nəğil edilməsinə sərf etməyin. Şagirdlərə tapşırıq verin ki, onlar təqdim edilən şablonlar üzrə əsər haqqında xülasə hazırlasınlar və sinfə məlumat versinlər.

162 Mirəli Vəkiləğlu. "Həmrəylik bayramın mübarək olsun!"

Əsərin adı _____
Müəllifin adı _____

Əsərdə hadisələr _____
_____ (məkanda)
_____ (zamanda) baş verir
Əsərdəki əsas obrazlar _____
Hadisələr ondan başlanır ki, _____
Əsərdə əsas (problem) ziddiyyət _____
Əhvalat ondan başlanır ki, _____
Sonra _____
Daha sonra _____
Sonda _____
Ziddiyyət belə həll olur ki, _____

LAYİH

Oxu bacarığının qiymətləndirilməsi üzrə analitik qiymətləndirmə nümunəsi

Formativ qiymətləndirmənin ikinci qiymətləndirmə sxemi analitik qiymətləndirmə sxemidir. Analitik qiymətləndirmə şagirdlər üçün nəzərdə tutulan konkret bacarıqların müəyyən olunmuş uzun müddət ərzində ardıcıl izlənməsi və qiymətləndirilməsidir.

Analitik qiymətləndirmə, əsasən, sorğular və testlər əsasında aparılır.

Şagirdin ayrı-ayrı fəaliyyət sahələri üzrə qiymətlərini müəyyənləşdirir.

Qiymətləndirmədə, əsasən, 4–5 ballıq şkaladan istifadə edilir.

Bu zaman şagirdlərin fəaliyyəti ardıcıl qiymətləndirilməklə, onların nailiyyətləri haqqında daha ətraflı informasiya verilir.

Bu qiymətləndirmədə çox vaxt tələb edilir.

Bu cədvələ əsasən müəllim 3 ay ərzində şagirdin haradan haraya inkişaf etdiyini izləmək imkanı əldə edir. Ola bilər ki, şagird inkişaf etməyib, əksinə, geriləyib. O zaman müəllim tədbirlər görür, şagirdin problemlərini aşkar edib, onunla müvafiq təlim qurur ki, şagirdin uğurlu nailiyyətini təmin etmiş olsun.

FƏNN AYLAR	Ədəbiyyat		
	I KSQ	II KSQ	III KSQ
	Göstəricilər		
Əla	5	6	6
Yaxşı	7	8	7
Orta	8	4	9
Zəif	4	6	2

Təqdim edilən cədvəlin şərh:

Birinci kiçik summativ qiymətləndirmə zamanı 5 şagird əla, 7 şagird yaxşı, 8 şagird orta, 4 şagird zəif nəticə nümayiş etdirmişdir. Beləliklə, 12 şagird 4–5, 12 şagird 3–2 qiymətlər almışdır. İkinci summativ qiymətləndirmədə 6 şagird əla, 8 şagird yaxşı, 4 şagird orta, 6 şagird zəif nəticə nümayiş etdirmişdir. Yəni 14 şagird 5–4, 10 şagird 3–2 qiymətlər almışdır.

İkinci summativ qiymətləndirmədən sonra müəllim hər iki yoxlamanın nəticələrini müqayisə edərək sinifdə inkişafın dinamikasını müəyyən edir. Məlum olur ki, sinifdə 5–4 alanların sayı birinci summativlə müqayisədə 14 nəfərə yüksələrək 2 nəfər artıb: əla nəticə nümayiş etdirən 1 nəfər, yaxşı nəticə nümayiş etdirən də 1 nəfər. 3–2 qiymət alanların sayı 10 nəfərə enərək 2 nəfər azalmışdır.

Üçüncü summativ qiymətləndirmənin nəticəsi isə onu göstərir ki, 6 şagird əla, 7 şagird yaxşı, 9 şagird orta, 2 şagird zəif nəticə nümayiş etdirmişdir. Bu nə deməkdir? Əla nəticə nümayiş etdirənlərin sayı dəyişməmiş, yaxşı nəticə nümayiş etdirən şagirdlərin sayı 1 nəfər azalmış, orta nəticə göstərənlərin sayı 4-dən 9-a yüksəlmişdir. 5 nəfər dən biri yaxşıdan enmiş, 3-ü ortadan yüksəlmişdir. Zəif nəticə nümayiş etdirən şagirdlərin sayı 6-dan ikiyə enmişdir. Beləliklə, 5–4 alan şagirdlərin sayı 13 nəfərə enmiş, orta-zəif nəticə nümayiş etdirən şagirdlərin sayı isə 11 nəfərə yüksəlmişdir. Orta nəticə nümayiş etdirənlərin sayının 4-dən 9-a yüksəlməsi, əslində, narahatedici faktdır. Lakin bu yüksəlişin zəif nəticə göstərənlərin hesabına baş verməsi düşündürücüdür. Bir əla səviyyəli şagirdin nəticəsi endiyi halda 5 orta səviyyəli şagirdin nəticəsi yüksəlmişdir. Şübhə doğurmur ki? Bəlkə, köçürmə halları baş vermişdir. Bəlkə, tədris edilən məsələlər bu qrup şagirdin maraq dairəsinə uyğun olmuşdur. Müəllim inkişaf dinamikası üzərində düşünməli və hər iki istiqamətdə təxminləri nəzərdə saxlamalıdır.

Kiçik Summativ Qiymətləndirmə materialları

Mətn:

Cəfər Cabbarlı. “Ölkəm”

Şiş ucları buludlarla döyüşən,
Dağlarında buzları var ölkəmin.
Göy otlardan ipək paltar geyinən
Tarlaları, düzləri var ölkəmin.

Verimli torpağı, geniş çölləri,
Çalışqan ərləri, igid elləri,
Böyük gəmiləri, dəmir yolları,
Keçidləri, rizləri var ölkəmin.

Göllərində ördəkləri üzərlər,
Çöllərində maralları gəzərlər,
Güllərindən gəlinlər tac bəzərlər,
Ceyran gözlü qızları var ölkəmin.

Çoşqun Xəzər oynar ayaqlarında,
İşıq saçan nefti torpaqlarında,
Tarixlərin qızıl yarpaqlarında
Dadlı-dadlı sözləri var ölkəmin.

Test:

1. “Ölkəm” şeirinin ideyası ilə bağlı fikri müəyyənləşdirin.

- A. Qəhrəmanlar tarixdə ad qoyur.
- B. Azərbaycan beynəlxalq səviyyədə tanınmış ölkədir.
- C. Zəhmətkeş insanlar ölkəsinin inkişafı üçün çalışır.
- D. Aşılıb-daşan təbii sərvətləri ilə zəngin olan belə bir ölkənin vətəndaşı olmaq əsl xoşbəxtlikdir.

2. “Ölkəm” şeirinin əsas mövzusu ilə bağlı fikri müəyyənləşdirin.

- A. Ölkəsinin qədim tarixə və zəngin sərvətə malik olmasından söhbət açılır.
- B. Təbiətini vəsf edir.
- C. Yaşıl ormanlarının gözəlliyindən danışır.
- D. İqtisadi inkişafından söhbət açılır.

3. Şeirin 2-ci bəndində işlənmiş “riz” sözünün mənası nədir?

- A. Körpü B. Məkan C. Yol D. Arzu

4. Şeir parçasında misraların ardıcılığını müəyyənləşdirin.

- 1. Göllərində ördəkləri üzərlər,
- 2. Ceyran gözlü qızları var ölkəmin.
- 3. Çöllərində maralları gəzərlər,
- 4. Güllərindən gəlinlər tac bəzərlər,

- A. 1, 3, 4, 2. B. 4, 3, 2, 1.
- C. 1, 4, 2, 3. D. 2, 1, 4, 3.

5. Şeirdə hansı hadisə baş vermir?

- A. Azərbaycan neftinin işıq saçması.
- B. Göllərində ördəklərin üzməsi.
- C. Xalqın mübarizəyə səslənməsi.
- D. Müdrik insanları, qəhrəman igidləri ilə seçilir.

6. “Tariximin qızıl yarpaqlarında” misrasında “qızıl yarpaqlar” hansı mənada işlənmişdir?

- A. Tarixin sərvətləri B. Saralmış yarpaqlar
- C. Xəzəl D. Qəhrəman igidlər

7. Verilmiş bənddə hansı əsas fikir deyil?

Göllərində ördəkləri üzərlər,
Çöllərində maralları gəzərlər,
Güllərindən gəlinlər tac bəzərlər,
Ceyran gözlü qızları var ölkəmin.

- A. Göz oxşayan çölləri var.
- B. Təbii sərvəti neftidir.
- C. Gəlinlərin başlarına tac qoyması.
- D. Çöllərində maralların gəzməsi.

8. Nöqtələrin yerində hansı sözlər yazılmalıdır?

.....torpağı, geniş çölləri
Çalışqan igid elləri,
Böyük....., dəmir yolları,
Keçidləri,..... var ölkəmin.

- A. Göy otları, şiş ucları, ərləri.
- B. Verimli, ərləri, gəmiləri, rizləri.
- C. Coşğun Xəzər, verimli.
- D. Dadlı-dadlı, sözləri, tarlaları.

9. Cəfər Cabbarlının “Ölkəm” şeiri ilə bağlı səhv fikri müəyyən edin.

- A. Şanlı keçmişimiz yada salınır.
- B. Döyüşə gedən igidlərin qəhrəmanlığından söz açılır.
- C. Təsvir əsasında yazılmışdır.
- D. Vətənimizin sonsuz gözəlliyindən danışılır.

10. Cəfər Cabbarlının “Ölkəm” şeiri ilə bağlı klasteri tamamlaya bilən fikirləri müəyyən edin.

heca vəznində yazılmışdır

Ölkəm _____

--

- 1. Şeirin hər misrası səkkiz hecadan ibarətdir.
- 2. Tarixin qızıl yarpaqlarında — epitetdir.
- 3. Ölkəm təbii sərvətlər diyarıdır.
- 4. Şeir qəhrəmanlıq nəğməsidir.

Mətn:

Mədinə Gülgün. “Xəzərdə”

Bir körpə uşağam, beşiyim sular,
Saçlarım gümüşə batar Xəzərdə.
Sinəmdə nə qədər şirin duyğular,
Coşar, dalğalanar, artar Xəzərdə.

Sular dalğalanar, sular qabarar,
Məni fikirlərim çəkər, aparar.
Hər kiçik damlada bir hekayət var,
Nə qədər incilər yatar Xəzərdə.

Hərdən bir dağ kimi qalxar dalğalar,
Elə bil döyüşə çıxar dalğalar.
Ram olcaq, könlümə axar dalğalar,
Nəğməmə şirinlik qatar Xəzərdə.

Qırar cilovunu Xəzri də hərdən,
Qızılı qum yağar sulara dən-dən.
Ana dalğaların ətəklərindən,
Ləpələr uşaqtək tutar Xəzərdə...

Ləpələr nəğməli, ləpələr kövrək,
Nəğmələr qanadlı, nəğmələr kövrək.
İstəsəm az qala qanadlı quştək
Əllərim üfüqə çatar dənizdə.

LAYİH

Test:

- 1. Altından xətt çəkilmiş söz bədii təsvir vasitələrinin hansı növüdür və hansı mənada işlənmişdir?**

Sinəmdə nə qədər şirin duyğular,

Coşar, dalğalanar, artar Xəzərdə.

- A. Epitetdir, dalğalar Xəzərin sularında.
- B. Epitetdir, məkan mənasındadır.
- C. Epitetdir, arzular, dilək mənasındadır.
- D. Təşbehdir, fikir mənasındadır.

- 2. Şeirin hansı misrasında təsvir edilən məqamlar əlaqələndirilmişdir?**

Bir körpə uşağam, beşiyim sular,

Saçlarım gümüşə batar Xəzərdə.

Sinəmdə nə qədər şirin duyğular

Coşar, dalğalanar, artar Xəzərdə.

- A. III misrada, epitet — dad.
- B. I misrada, epitet — qoxu.
- C. IV misrada, epitet — toxunma.
- D. II misrada, təşbeh — görmə.

- 3. Şeirin hansı misrasında fakt, təşbeh və hiss əlaqələndirilmişdir?**

A. Nə qədər incilər yatar Xəzərdə.

B. Nəğməmə şirinlik qatar Xəzərdə.

C. Ləpələr uşaqtək tutar Xəzərdə.

D. Əllərim üfüqə çatar dənizdə.

- 4. Misraların birində bədii təsvir vasitəsi işlənmişdir.**

A. Nəğmələr kövrək

B. Sular qabarıq

C. Qızılı qum

D. Körpə uşağam

- 5. Şeir 5-ci bəndinin hansı misrasında epitet işlənmişdir?**

A. I misrasında

B. III misrasında

C. II misrasında

D. IV misrasında

6. Bənddə hansı hissin təsvirinə yol verilmişdir?

Ləpələr nəğməli, ləpələr kövrək,
Nəğmələr qanadlı, nəğmələr kövrək.
İstəsən, az qala qanadlı quştək,
Əllərim üfünə çatır dənizdə.

- A. Dad B. Toxunma C. Qoxu D. Səs

7. Bəndin hansı misrasında epitet yoxdur?

Sular dalğalanar, sular qabarar,
Məni fikirlərim çəkər, aparar.
Hər kiçik damlada bir hekayət var
Nə qədər incilər yatar Xəzərdə.

- A. 1 və 2-ci misrasında B. 2 və 3-cü misrasında
C. 1 və 4-cü misrasında D. Heç birində

8. Şeir hansı bəndlərdə hisslə bağlı təsvir verilib?

- A. 1, 3 B. 2, 3 C. 4, 5 D. 1, 5

9. Bənd haqqında fikirlərdən biri səhvdir:

Hərdən bir dağ kimi qalxar dalğalar,
Elə bil döyüşə çıxar dalğalar.
Ram olcaq, könlümə axar dalğalar,
Nəğməmə şirinlik qatar Xəzərdə.

- A. Epitet işlənmişdir.
B. Heca vəznindədir.
C. Bəndin birinci misrasında bənzətmə işlənmişdir.
D. Şeir orta bəndidir.

10. “Xəzərdə” şeiri ilə bağlı klasteri hansı fikirlərlə tamamlamaq olmaz?

hər bəndi 8 hecadan ibarətdir

Xəzərdə —

1. Şeirdə təbii sərvətlərin bolluğundan söz açılır.
2. “Qızıl qum” epitetdir.
3. Neftçilərimiz Xəzərdə böyük iradə ilə çalışır.
4. Şeirdə hisslərin təsvirinə yer verilmişdir.

LAYIH

Mətn:

Nəriman Süleymanov. “Qar yağırdı”

Göydən elə bil ağ-ağ, xırda-xırda ulduzlar, çiçəklər, ləçəklər tökülürdü. Dağlara, dərələrə yollara tökülürdülər. Çöllərə çəmənələrə, kollara tökülürdülər.

Bir qaratoyuq balası məəttəl qalmışdı buna. Heyrətlə gah sağına baxırdı, gah da soluna. Nə idi bu ağ-ağ, xırda-xırda ulduzlar? Axı o, hələ qar görməmişdi. Yağış görmüşdü, amma qar görməmişdi. Qaratoyuğu maraq bürümüşdü. Budaqdan yellənib qar üstə düşdü.

Oyy! Bu ağ ulduzlar, bu ağ çiçəklər nə soyuqdu? Ayaqlarım üşüdü.

Amma xoşu gəldi qaratoyuğun.

Qar üstə atdandı-düşdü.

Hələ ayağı da sürüşdü.

Ay aman! Az qalmışdı yıxılsın. Tezəcə qanadını oynadıb tarazladı özünü. Sonra “pırr” eləyib yenə havaya qalxdı. Bu koldan o kola, o koldan bu kola uçdu. Havada buz ulduzlara toxundu. Amma nə üşüdü, nə də ki dondu.

Nəhayət, yorulub qanad saxladı. Gördü ağaclar, kollar lopa-lopa qar tutub. İstər o yana bax, istər bu yana bax.

Hər yan ağappaq. Bəs hanı torpaq?

Quşcuğaz darıxdı. Bir parça torpaq üçün darıxdı, o lap bir tikə torpaq üçün darıxdı. Qıgıldayıb ucadan səsləndi:

— Haradasan, torpaq?

Qar ulduzları, qar çiçəkləri yağırdı ağ-ağ.

Kim hay verəcəkdi?

Amma səs gəldi.

— Ha!.. Ha!.. Ha!..

Qaratoyuq sevinib tez uçdu səsə. Amma nə qədər axtardısa, tapa bilmədi torpağı. Qar ulduzları, qar çiçəkləri, qar ləçəkləri yağırdı ağ-ağ. Tamam qar altında qalmışdı torpaq.

Qanadını lopa-lopa, topa-topa qara çırpdı qaratoyuq.

Qanadını kürək etdi qaratoyuq. Lakin torpağın üstünü açə bilmədi.

Torpaq həsrəti daha da yandırdı qaratoyuğu.

— Haradasan, torpaq?

Səs gəldi:

— Ha!.. Ha!.. Ha!..

Torpağın səmindən cürətləndi qaratoyuq, qanadlandı qaratoyuq. Bir qalın kolluğa çırpdı özünü. Kolların, budaqların, şax-şəvəlin altında, dalda bir yerdə bir tikə torpaq tapdı, nəhayət. Həsərət-həsərət dimdiyini ona sürtdü qaratoyuq. Torpağın otunu, çör-çöpünü qımıldatdı qaratoyuq. Gərdi qanadlarını torpağın üstə. Bir tikə torpağı elə bil qucaqladı, ürəyi ilə, bir tikə varlığı ilə qucaqladı! Qorumaq istədi quşcuğaz öz torpağını, öz vətənini!

LAYİH

Test:

1. Mətnə hansı cümlə əsas fikirlə əlaqə yaradır?

- A. Qaratoyuq balası məəttəl qalmışdı.
- B. Nə idi bu ağ-ağ, xırda-xırda ulduzlar.
- C. Axı hələ qar görməmişdi.
- D. Yağış görmüşdü.

2. Hansı cümlədə əşya təsvir edilir?

- A. Göydən elə bil xırda-xırda ulduzlar, ləçəklər tökülürdü.
- B. Daşlara, dərələrə, yollara tökülürdü.
- C. Çöllərə, çəmənlərə, kollara tökülürdü.
- D. Bu qaratoyuq balasını maraqlandırır.

3. Hansı cümlə əsas fikirlə əlaqələndirilib?

- A. Yağış görmüşdü, amma qar görməmişdi.
- B. Qaratoyuğun ayaqları üşüyürdü.
- C. Amma qaratoyuğun bundan xoşu gəlirdi.
- D. Quşcuğaz bir parça torpaq üçün darıxırdı.

4. Cümlələrdə fakt, hiss hansı məqamlarla əlaqələndirilmişdir?

- 1. Qaratoyuq, yağış görmüşdü.
- 2. Qaratoyuq məəttəl qalmışdı.
- 3. Soyuqdan üşüyürdü, pırr edib havaya qalxdı.
- 4. Qaratoyuq torpaq üçün darıxırdı.

- A. 1, 3
- B. 1, 4
- C. 1, 2
- D. 3, 4

5. Verilmiş cümlələrin hansında bədii təsvir vasitəsi hisslərlə əlaqələnməmişdir?

- A. Buz ulduzlara toxundu — epitet, toxunma.
- B. Budaqdan yellənib düşdü — epitet, dad.
- C. Qanadların oynadıb tarazladı özünü — epitet, qoxu.
- D. Yorulub qanad saxladı — epitet, səs.

6. Hər yer ağappaq, bəs hanı torpaq, quşcuğaz darıxdı, bir parça torpaq üçün darıxdı, qucaqlayıb ucadan səsləndi, hardasan torpaq, kim hay verəcək. Bunlardan biri yazıçının düşüncəsidir.

- A. Bəs hanı torpaq B. Quşcuğaz darıxdı
C. Kim hay verəcək D. Hardasan torpaq

7. Bunlardan biri təsviri mətnin nəticəsinin xüsusiyyətləri deyil.

- A. Əsas fikir yenidən vurğulanır.
B. Təsvir edilən əşya hadisə və fikirlə tamamlanır.
C. Təsvirlər yekunlaşaraq yazını başa çatdırır.
D. Əsas fikrə zəmin yaradır.

8. Bu cümlələrin birində əsas fikir yenidən vurğulanıb.

- A. Qorumaq istədi quşcuğaz öz torpağını, vətəni.
B. Göydən xırda-xırda çiçəklər, ləçəklər tökülürdü.
C. Tamam qar altında qalmışdı torpaq.
D. Qar ulduzları, qar çiçəkləri, qar ləçəkləri yağırıdı ağ-ağ.

9. Əsər haqqında yanlış fikri müəyyən edin.

- A. Yağan qar göydən tökülən çiçəklərə, ləçəklərə bənzədilir.
B. Qış fəslinin təsviri verilmişdir.
C. Quşcuğaz torpağı tapdıqdan sonra onu – öz vətəni qorumaq istədi.
D. Qaratoyuq yağışın, qarın nə olduğunu bilmirdi.

10. Klasterin boş xanalarına uyğun gələn fikirləri seçin.

Torpaq üçün darıxır və onu axtarır.

Qaratoyuq	

1. Qar soyuq olduğuna görə onu xoşlamadı.
2. Kolların, budaqların, şax-şəvəlin altında bir tikə torpaq tapa bilir.
3. Qar ona mane olur və uça bilmir.
4. Bu günə kimi qar görməmişdi, ona görə onu maraqlandırır.

Mətn:

Gülzar İbrahimova. “Evin kişisi”

Hər tərəf ağappaq qar idi. Qar yağır, hey yağırdı. Nağıllardakı kimi. Yalın ayaqla qarın üstündə yeri-yirdik. Yox, bu yuxu deyildi. Biz, doğrudan da, qarın üstü ilə ayaqyalın gedirdik. Bəzən isə yüyürürdük. Anamla mən, körpə bacım da anamın qucağındaydı. Şaxta onun yanaqlarını qızartmış, o lap gözəlləşmişdi. Amma elə ürəkdən ağlayırdı ki, onu heç vaxt belə ağlayan görməmişdim. Anam isə elə hey “can” deyirdi — gah bacıma, gah da mənə.

Qar yalın ayağımın altında xırçıldadıqca, ayaqlarımın altını yandırırdı. Heç qar da adamı yandırar? Amma mənim ayağımı yandırırdı.

Mən lap balaca olanda qarda oynayanda əllərim donardı. Tez qaçıb əllərimi sobada qızdırardım. Ya da anam onları nəfəsilə qızdırardı. Amma indi yandırırdı ayaqlarımı qar. Anama dedim. Anam başındakı yaylığını götürüb iki yerə böldü. Yaylığın hər parçasını bir ayağıma bağladı. Qan dayanmırdı. Anam da ayaqyalındı. Amma onun ayaqlarından qan gəlmirdi. O mənə dedi:

— Bax, heç mənim ayaqlarımdan qan gəlmir.

O, ayağını qaldırıb mənə göstərəndə gördük ki, onun da ayaqlarının altı qanayır. Dedi:

— Mənim ayağım ağrımır. Az qalıb, bir az da getsək, çatacağıq.

Mən dözürdüm. Atam ermənilərlə döyüşdə qəhrəman kimi öləndən sonra anam həmişə deyirdi ki, mən evin kişisiyəm. Mən, doğrudan da, böyümüşdüm. Altı yaşım tamam olmuşdu. Bir az da böyüsəm, məktəbə gedəcəyəm, bir az da böyüsəm, anam qoy-masa da, gizlincə gedəcəyəm atamın əsgər dostlarının yanına. Mənə də avtomat verəcəklər, erməniləri qıracağam, gedə-gedə fikirləşirdim.

Bunları yadıma salıb dözürdüm. Amma ayaqlarım elə yanırırdı. Bacım anamın qucağında olmasaydı, mən anamın qucağında

gedərdim, ayaqlarımın bir az ağrısı azalardı. Bir azdan bacımın səsi kəsildi. Anam ağlaya-ağlaya torpağı qazıb onu qarın altında basdırdı. Mən soruşanda ağlaya-ağlaya dedi:

— Bacını burda gizlədək ki, ermənilər onu görməsin. Bir də Xocalıya qayıdanda götürərik.

— Düz deyirsən, ana, möhkəm gizlət, qoy ermənilər onu tapmasınlar, — dedim.

Sonralar, lap sonralar başa düşdüm ki, bacım ölmüşdü. Anam belə deyirdi ki, mən ağlamayım. Çünki bacımı çox istəyirdim.

Bacımı gizlədəndən sonra anam məni qucağına aldı. Sonra ayaqlarım daha heç vaxt ağrımadı. Bakıda, xəstəxanada ayaqlarımı dizə qədər kəsəndə də, sonralar da ağlamadım. Çünki mən evin kişisiydim.

LAYİH

Test:

1. **“Mən də böyüyəndə əsgər gedəcəyəm” – bunlardan biri oğlanın düşüncəsidir:**
 - A. Atasının əsgər dostlarının yanına getmək və erməniləri qırmaq arzusu.
 - B. Əlinə avtomat almaq arzusu.
 - C. Atasından xəbər tutmaq.
 - D. Orduda xidmət etmək arzusu.
2. **Qarın üstü ilə ayaqyalın gedirdilər. Niyə?**
 - A. İmkansızlıqdan
 - B. Qar ayağını yandırdığı üçün.
 - C. Ermənilərin hücumuna məruz qalmışdılar.
 - D. Evləri yanmışdı.
3. **“Düz deyirsən, ana, möhkəm gizlət, qoy ermənilər onu tapmasınlar” deməkdə oğlanın niyyəti nə idi?**
 - A. Ermənilərin onu görməsi.
 - B. Bacısını çox istəyirdi.
 - C. Xocalıya qayıtmaq ümidi.
 - D. Bacısını çox istəmirdi.
4. **Yurdundan qaçarkən oğlanın keçirdiyi hisslərdən biri yanlışdır.**
 - A. Qəzəb.
 - B. Düzüm.
 - C. Ümid.
 - D. Qorxu.
5. **“Bacını burda gizlədək ki, ermənilər onu görməsinlər” deməklə ana nəyi nəzərdə tuturdu?**
 - A. Bacısının öldüyünü ona demək istəmirdi.
 - B. Oğlunda gələcəyə ümid yaratmaq istəyi.
 - C. Oğlunu aldatmaq istəyi.
 - D. Uşaq aparmağın çətin olduğunu demək istəmirdi.

6. “Qar onun ayağını yandırır”. Hansı doğrudur?
- A. Qar isti idi.
 - B. Şüşə kimi isti buz onun ayağını kəsmişdi.
 - C. Qarın altında qalan sınımış şüşə qırıntıları ayağını kəsmişdi.
 - D. Donmuş ayaqlarını şaxta kəsmişdi.
7. Şaxta onun yanaqlarını qızartmışdı. Bunlardan biri doğru deyil.
- A. Ayaqqabısı cırılmışdı.
 - B. Ayaqyalın idi.
 - C. Şaxta onu gözəlləşdirmişdi.
 - D. Onun üzünü qızartmışdı.
8. Övladlarını qucağında aparan ana hansı hissləri keçirirdi?
- A. Qorxu
 - B. Ümid
 - C. Qəzəb
 - D. Tələş
9. Əsər haqqında yanlış fikri müəyyən edin.
- A. Mühəribə dövründə baş verən hadisələrdən danışılır.
 - B. Ana əri öldükdən sonra özünün evin kişisi olduğunu deyirdi.
 - C. Qızını xəstəxanaya çatdıran ana onun sağlması üçün əlindən gələni edir.
 - D. Ana ayaqlarının ağrımadığını deyərək övladına təsəlli verir.
10. Klasterin boş xanalarına uyğun gələn fikirləri seçin.

Öz yaylığını iki parça edib övladının ayaqlarına bağlayır.

Ana obrazı

1. Ayaqları donduğuna görə Bakıda xəstəxanada ayaqlarını kəsirlər.
2. Qızı öldüyünə görə torpağa basdırır, amma oğluna həqiqəti demir.
3. Övladlarını sevdiyini öz əməlləri ilə büruzə verə bilən bir insandır.
4. Ərinin döyüşdən salamat qayıdacağına inanı günü-gündən artırdı.

Mətn: “Qızıl beşik əfsanəsi”

Nurlu kəndində bir ailə vardı. Bunların varı aşib-daşa da, övladları yox idi. Bir gün tale bu ailənin də üzünə güldü. Zaman kişiye xəbər verdilər ki, Allah səni övladla sevindirəcək. Kişi sevincindən az qaldı qanad açıb ucsun. Dövlətinin bir qismini ayırdı. Oğlu olsa səxavətini göstərəcəyini bəyan elədi. Vaxt yetişdi. Yaxşı ərini gözəl-göyçək bir oğlanla sevindirdi. Ancaq nə bir acın qarnı doydu, nə də bir yetimin könlü alındı. Zaman kişi fikrini dəyişib ayırdığı pula qızıl bir beşik düzəltməyə başladı. Yaxşı ərini əhdinə vəfa göstərməyə çağırdı, xeyri olmadı. Zaman kişi dedi:

— Arvad, aman-zaman bir oğlum var. Mən onu qızıl beşikdə böyüdəcəyəm. Özü də hökmən ovçu edəcəyəm. İndidən zağlı bir tufəng alacağam. Gərək mənim oğlunun gülləsinin səsi dərələri, təpələri, meşələri lərzəyə salsın. Gərək o qədər maral vura ki, ev-eşiyi maral dərisinə bürüyəm.

Kişi dediklərini elədi. Amma camaat arasında uşaqdan çox qızıl beşikdən və divardan asılmış zağlı tufəngdən söhbət gedirdi. Bu xəbər oğrulara da çatdı. Bir gecə oğrular fürsət tapıb qızıl beşiyi uşaq da içərisində aradan çıxartdılar. Onlar özlərini sıx bir meşəyə saldılar. Ancaq bir də gördülər ki, kimsə onları qarabaqara izləyir. Qorxuya düşdülər. Gözdən yayınmaq üçün qızıl beşiyi bir daşın dalına qoyub qaçdılar. Dedilər:

— Burdan uzaqlaşaq, sonra gələrik.

Səhər açıldı. Zaman və Yaxşı qızıl beşiklə uşağın oğurlandığını bilib, ah-fəğan elədilər. Onların şivəni bütün elə yayıldı. Hamı uşağı və qızıl beşiyi axtarmağa başladı. Hətta qızıl beşiyi qoyduqları yerdə tapmayıb oğrular da təəccüblə camaata qoşulmuşdular. Qızıl beşik tapılmadı ki, tapılmadı.

Bu hadisədən üç-dörd il keçdi. Bir gün Nurlu kəndinin ovçusu “Qalalı meşəyə” ova çıxmışdı. Onun gözüne bir maral göründü. Marala bir neçə dəfə güllə atdısa da, güllə süzüb yan getdi. Maral nişangahdan yayınmaq üçün yanındakı uşaq ilə qaçmağa başladı. Ovçu bu sirrə mat qaldı, ancaq gözü qızıl beşiyə sataşanda işin nə yerdə olduğunu anladı. Dərhal yadına üç-dörd il bundan əvvəl olmuş hadisə düşdü. Necə olsa uşağı tutmağa çalışdı. Qorxusundan daha güllə atmadı ki, birdən marala dəyməz, uşağa dəyər. Ovçu haldan-dildən düşdü. Axırda uşağı tuta bildi. Uşağın tutulduğunu gören maral da ovçuya təslim oldu. Ovçu qızıl beşiyi və uşağı kəndə gətirdi. Maral da onlardan ayrılmaıdı.

Maralın hərəkəti Zaman kişini sarsıtmışdı. O, arvadı Yaxşıya dedi:

— Zağlı tufəngi quyla, oğlumuza ayrı sənət seçək. Bundan sonra o, maral vura bilməz.

Deyirlər ki, ana maral ömrünün sonuna qədər uşaq olan qapıdan getməmiş, uşaq da maraldan ayrılmamışdır.

Test:

1. Əsərdə hadisələrin ardıcılığını müəyyən edin.

1. Övlad həsrəti, atasının sevinci, verdiyi vədə əməl etməməsi.
 2. Valideynlərin kədəri, ovçunun maral ovuna getməsi, üç-dörd il sonra.
 3. Atasının qızıl beşik, zağlı tufəng almaq arzusu, oğruların uşağı oğurlaması, valideynlərin kədəri.
 4. Atanın övladını tapması, ana maralın hərəkətinin atada peşmançılıq hissi oyatması.
 5. 3–4 ildən sonra ovçunun maral ovuna getməsi, ana maralın uşağı qovması, maralın hərəkətinin Zaman kişidə peşmançılıq hissi oyatması.
- A. 1, 3, 5 B. 1, 2, 4 C. 1, 3, 4 D. 2, 4, 5

2. Bu hadisələrdən biri ardıcılığı pozur.

- A. Övlad həsrəti, ataya şad xəbərin verilməsi, əhdin pozulması.
- B. 3–4 ildən sonra, ana maralın hərəkəti atada peşmançılıq hissi oyadır.
- C. Atanın oğlu üçün qızıl beşik, zağlı tufəng alması, oğruların beşiyi oğurlaması, valideynlərin kədəri.
- D. 3–4 ildən sonra, ovçunun maral ovuna getməsi, ana maralın uşağı qoruması, maralın hərəkətinin atada peşmançılıq hissi oyatması.

3. Hadisələrin girişində bu hadisə baş verir.

- A. Nurlu kəndində xoş güzaran keçirən Zaman kişinin övlad həsrəti, Allahın onu övladla sevindirməsi.
- B. Oğrular Zaman kişinin oğlunu oğurlayırlar.
- C. 3–4 ildən sonra ovçunun maral ovuna getməsi və uşağı görməsi.
- D. Maralın hərəkəti Zaman kişini sarsıtdı.

4. Əsərin əsas hissəsində bu hadisə baş vermir.

- A. Zaman kişinin övlad həsrətinə son qoyması, verdiyi vədi unutması.
- B. Oğluna qızıl beşik və zağlı tufəng alması.
- C. Nurlu kəndində xoş güzaran keçirən Zaman kişinin övlad sevincini qarşılaması.
- D. Oğruların uşağı beşik qarışıq oğurlaması.

5. Əsərin nəticəsində bu hadisə baş vermir.

- A. Ana maralın hərəkəti Zaman kişini sarsıtdı.
- B. Maralın hərəkətindən sonra oğluna başqa sənət seçəcəyinə söz verdi.

- C. Ana maral ömrünün sonuna qədər uşaqdan ayrılmaı.
- D. Ağalar, yoxsullar, qərib adamlar arzu edirdilər ki, Zaman kişinin oğlu olsun.

6. Bu birləşmələrdən biri hadisələrin ardıcılığını pozur.

- A. Övlad həsrəti, şad xəbər, əhdin pozulması.
- B. Qızıl beşik, zağlı tufəng.
- C. Oğrulara çatan xəbər.
- D. Maralın meşədə qalması.

7. Hadisələrin düzəlməsi hansı cərgədə düzgün verilmişdir?

- A. Övlad sevinci və atanın arzusu.
- B. Ovçunun maral ovuna getməsi, atanın kədəri.
- C. Oğruların uşağı oğurlaması, ana maralın hərəkəti.
- D. Atanın oğrunu tapması, oğruların uşağı oğurlaması.

8. Hadisələrin girişində bu hadisələr baş vermir.

- A. Zaman kişinin oğlunun dünyaya gəlməsi.
- B. Verdiyi vədləri unutməsi.
- C. Oğluna qızıl beşik və zağlı tufəng alması.
- D. Ana maralın hərəkəti onu düşündürürdü.

9. Əsər haqqında yanlış fikri müəyyən edin.

- A. Zaman kişi bəyan edir ki, övladı oğlan olsa, səxavət göstərəcək.
- B. Oğrular qızıl beşiyi aparsalar da, beşikdəki uşağı evə qoyurlar.
- C. Hadisələr Nurlu kəndində baş verir.
- D. Kəndin ovçusu üç-dörd il keçdikdən sonra meşədə uşağı maralın yanında görür.

10. Klasterin boş xanalarına uyğun gələn fikirləri seçin.

Övladını qızıl beşikdə böyüdəcəyini deyir.

Zaman obrazı

- 1. Oğlunun gələcəkdə ovçu olmasını istəyir.
- 2. Bir neçə gün sonra övladını tapsa da, qızıl beşiyi tapa bilmir.
- 3. Sonralar oğlunun ovçu olması fikrindən daşınır və tufəngi sındırır.
- 4. Maralın hərəkəti onu sarsıtmışdı.

**DƏRSLİK KOMPLEKTİNDƏ İSTİFADƏ OLUNMUŞ
ƏDƏBİYYAT**

DƏRSLİK ÜÇÜN ƏDƏBİYYAT	ƏLAVƏ OXU ÜÇÜN ƏDƏBİYYAT	MÜƏLLİM VƏSAİTİ ÜÇÜN MƏTNLƏR
1. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası. Üç cildə. II cild. Bakı, “Öndər” nəşriyyatı, 2004, 264 səh.	1. Azərbaycan dünyam mənim. Azərbaycan şairlərinin Vətən haqqında seçmə şeirlərindən ibarət toplusu. Bakı, “Çinar-çap” nəşriyyatı, 2008, 72 səh. 2. Natiq Rəhimov. Həzrəti İsmayıl. Quran əhvalatları. Bakı, “Darul-Huda”, 2005, 144 səh.	Diaqnostik qiymətləndirmə.
2. “Qürbətə düşən daş”. Bakı, “Ozan”, 2008, 120 səh.		
3. S.Rəhimov. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005.		
4. “Yaşıl yarpaqlar”. Bakı, “Gənclik”, 1974, 232 səh.		
5. “Qorqud ədəbiyyatı”. Bədii əsərlər. Bakı, “Öndər nəşriyyatı”, 2004, səh. 184-185.		
6. S.Rüstəm. “Mənim günəşim”. Şeirlər və poemalar. Bakı, “Yazıçı”, 1980, 377 səh.		
7. S.Vurğun. Seçilmiş əsərləri. Beş cildə. II cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 248 səh.		KSQ. Oxu Əsərin ideyasının müəyyən edilməsi ilə bağlı oxu.
8. Əliağa Kürçaylı. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004, 400 səh.	3. Mikayıl Rzaquluzadə. “Yaz günəşi”. Bakı, “Gənclik”, 1977, 364 səh. 4. Günəşə qovuşmaq istəyirəm mən! Azərbaycan şairlərinin Ümummilli lider Heydər Əliyevə həsr olunmuş şeirləri. Bakı, “Çinar-çap” nəşriyyatı, 2008, 60 səh.	
9. Google.az (Açar söz: Heç kəsi qınamayın) (Mövzu: “Heç kəsi qınamayın”) Google.az (Açar söz: İnsansevərlik) (Mövzu: “İnsansevərlik”) Google.az (Açar söz: Daş) (Mövzu: “Daş” hekayəsi)		

DƏRSLİK ÜÇÜN MƏTNLƏR	ƏLAVƏ OXU ÜÇÜN MƏTNLƏR	MÜƏLLİM VƏSAİTİ ÜÇÜN MƏTNLƏR
10. https://novayagazeta.ru/articles/2017/05/04/72376-istoricheskaya-zasluga-ruzvelta http://lib.ru/INPROZ/MARSHALL/luzhi.txt	5. C.Cabbarlı. Əsərləri. Dörd cildə. I cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 328 səh.	Karaoke: Azərbaycan klassik poeziyası. Yüz şairin yüz şeiri, Bakı, “Apostrof” çap evi, 2011.
11. Böyük ömrün dastanı. Bakı, XXI-YNƏ, 2004, 152 səh.	6. Mirəli Vəkilov. Salam, Ulu öndər, salam, Komandan. “Borçalı” NPM, 2007. (səh.45) Həmrəylik bayramın mübarək olsun!	
12. Mirzə İbrahimov. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. I cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 432 səh.	7. Məmməd Araz. Bizi Vətən çağırır, səh.128. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. II cild. Bakı, “Lider” nəşriyyatı, 2004, 232 səh.	
13. Mustafa Cəməli. “İgid Mübariz” hekayəsi.	8. El çələngi (xalq şeirlərindən seçmələr). Bakı, “Şərq-Qərb”, 248 səh.	KSQ-oxu. Təsvir vasitələrinin müəyyən edilməsi ilə bağlı tapşırıqlar. Mədinə Gülgün. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004, 224 səh. KSQ. Mətnin hissələri. Nəriman Süleymanov. Tərçizək. Bakı, “Gənclik”, 1979
14. Balalar töhfə. Bakı, “Gənclik”, 1982. İbrahimbəy Musabəyov. Rzanın qutusu, səh. 187.	9. İbrahim Təlibbəyli (Vahabov), “Qisas” hekayəsi, 295 sayılı məktəbin müəllimi, “Bakı təhsili” qəzeti, “Azərbaycan Nəşriyyatı”, 7 fevral 2012-ci il, N-4(173).	
15. Əzizə Əhmədova. O günlərə baxıram. Povestlər və hekayələr. Bakı, “Yazıcı”, 1982, 308 səh. “Ana laylası” (səh.178)	10. Oqtay Rza. Adlı, ünvanlı misralar. “Azərnəşr”-in qrifi ilə nəşr olunub. Bakı, 1999, 312 səh.	
16. Teymur Elçin. Qarğının məktəbi. Mənim kiçik ulduzlarım. Bakı, “Gənclik”, 1985, 352 səh. (səh.148)	11. Yaşıl yarpaqlar. Bakı, “Gənclik”, 1974, 232 səh.	KSQ (Oxu) Obrazların müəyyən edilməsi və qarşılaşdırılması. Gülnar İbrahimova. “Evin kişisi” Mən uşaq deyiləm. Nəğmələr və hekayələr. I kitab, “Oskar” NPM
17. Cəfərzadə Əzizə. İki ana. Anamın nəğmələri. Bakı, “Gənclik”, 1982, 176 səh. (səh. 94)	12. Mir Sabir. Ağılı daş. Bakı, “Gənclik”, 1992, 120 səh.	
	13. Quluzadə Mobil. Mənim gül balam. Bakı, “Gənclik”, 1991, 88 səh.	
	14. Aşıq Şəmşir. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Avrasiya press”, 2006, 400 səh.	

DƏRS LİK ÜÇÜN MƏTNLƏR	ƏLAVƏ OXU ÜÇÜN MƏTNLƏR	MÜƏLLİM VƏSƏİTİ ÜÇÜN MƏTNLƏR
18. Azərbaycan folkloru. “Çillələr” (Məktəblilər üçün seçmələr). Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 360 səh. (səh. 222)		
19. Azərbaycan xalq əfsanələri. “Qaranquş”. Bakı, “Yazıcı”, 1985, 286 səh. (səh.100) 20. Azərbaycan folkloru. Şirlə tülkü (Məktəblilər üçün seçmələr). Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 360 səh. (səh. 296) 21. “Ayı və qarışqa” internet 22. Rəşid bəy Əfəndiyev. Uşaq və qarışqa. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2006, 120 səh. (səh. 74) 23. Fuad Tanrı. Mən azərbaycanlıyam. Arzuların qanadında. Bakı, 2007, 300 səh. (səh.7)	15. Əhməd Cavad. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 296 səh. 16. Oqtay Rza. Adlı, ünvanlı misralar. Bakı, “Azərnəşr”-in qriffi ilə nəşr olunub, 1999, 312 səh.	
24. Zəlimxan Yaqub. Böyük ömrün dastanı. Bakı, XXI-YNE, 2004, 152 səh.		KSQ (Oxu) Hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi, süjetin müəyyən edilməsi, mətnin elementlərinin müəyyən edilməsi. Azərbaycan xalq əfsanələri. Bakı, “Yazıcı”, 1985, 286 səh.

BURAXILIŞ MƏLUMATI

ƏDƏBİYYAT 5

Ümumtəhsil məktəblərinin 5-ci sinfi üçün
Ədəbiyyat fənni üzrə dərsliyin
METODİK VƏSƏİTİ

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər

Afət Yaqub qızı Süleymanova
Təranə Böyükxan qızı Bağirova
İlhamə İbrahim qızı Muradova

Redaktor

Gülər Mehdiyeva

Bədii və texniki redaktor

Abdulla Ələkbərov

Dizaynerlər

Səadət Quluzadə, Firuzə İbrahimova

Korrektor

Ülkər Hüseynova

Dərsliyə rəy verən təşkilatlar:

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi (qrif nömrəsi: 2020–)

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi 14,1. Fiziki çap vərəqi 13,0. Formatı 70x100^{1/16}.

Səhifə sayı 208. Şriftin adı və ölçüsü: məktəb və jurnal qarnituru 10-12.

Ofset kağızı. Ofset çapı. Sifariş . Tiraj . Pulsuz. Bakı–2020.

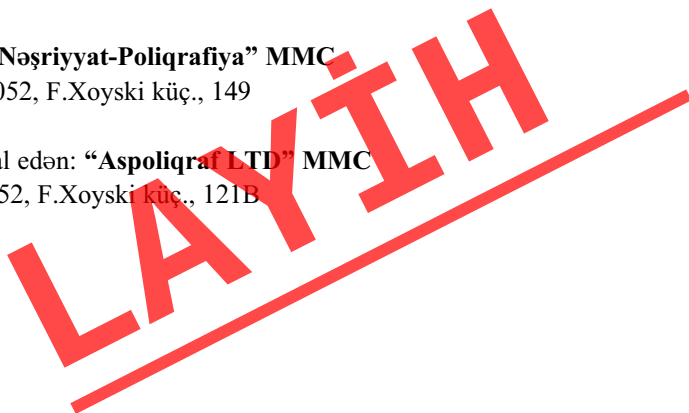
Əlyazmanın yığma verildiyi və çapa imzalandığı tarix: _____

Nəşriyyat: “Təhsil Nəşriyyat-Poliqrafiya” MMC

Bakı, AZ 1052, F.Xoyski küç., 149

Çap məhsulunu istehsal edən: “Aspoligraf LTD” MMC

Bakı, AZ 1052, F.Xoyski küç., 121B

PULSUZ

LAYİH